

۱..... ۱۳۹۵/۱۲/۱	وَهْدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهْدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ	سوره حج (۲۲) آیه ۲۴
۷.....		جمع بندی آیات ۱-۲۴ سوره حج
۸..... ۱۳۹۵/۱۱/۲	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱
۱۳..... ۱۳۹۵/۱۲/۳	وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۲
۱۶..... ۱۳۹۵/۱۲/۴	وَالِدٍ وَمَا وَكَلَدٌ	سوره بلد (۹۰) آیه ۳
۲۳..... ۱۳۹۵/۱۱/۵	لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ	سوره بلد (۹۰) آیه ۴
۳۰..... ۱۳۹۵/۱۱/۶	أَيْحَسِبُ أَنْ لَنْ يُقَدَّرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ	سوره بلد (۹۰) آیه ۵
۳۵..... ۱۳۹۵/۱۱/۷	يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَا لَأُكَبِّدًا	سوره بلد (۹۰) آیه ۶
۴۲..... ۱۳۹۵/۱۱/۸	أَيْحَسِبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ	سوره بلد (۹۰) آیه ۷
۵۰..... ۱۳۹۵/۱۱/۹	أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۸
۵۴..... ۱۳۹۵/۱۱/۱۰	وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۹
۶۲..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۱	وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۰
۶۸..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۲	فَلَا افْتَحِمِ الْعُقَبَةَ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۱
۷۶..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۳	وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعُقَبَةُ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۲
۸۲..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۴	فَكُرْ رَقِيبَةً	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۳
۹۱..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۵	أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۴
۹۵..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۶	يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۵
۱۰۰..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۷	أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۶
۱۰۴..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۸	ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۷
۱۱۱..... ۱۳۹۵/۱۲/۱۹	أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۸
۱۱۷..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۰	وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ	سوره بلد (۹۰) آیه ۱۹
۱۲۲..... ۱۳۹۵/۱۱/۲۱	عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤَصَّدَةٌ	سوره بلد (۹۰) آیه ۲۰
۱۲۷.....		جمع بندی مباحث مطرح شده در سوره بلد
۱۲۸..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۲	بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ	سوره علق (۹۶) آیه ۱
۱۳۷..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۳	خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ	سوره علق (۹۶) آیه ۲
۱۴۳..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۴	اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ	سوره علق (۹۶) آیه ۳
۱۵۰.....		سوره علق (۹۶) آیات ۴ و ۵
۱۵۱..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۵	كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِكَيْطَعِي	سوره علق (۹۶) آیه ۶
۱۵۵..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۶	أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَى	سوره علق (۹۶) آیه ۷
۱۶۲..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۷	إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ	سوره علق (۹۶) آیه ۸
۱۶۷..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۸	أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ	سوره علق (۹۶) آیات ۹-۱۰
۱۷۱..... ۱۳۹۵/۱۲/۲۹	أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَىٰ الْهُدَىٰ	سوره علق (۹۶) آیه ۱۱
۱۷۴..... ۱۳۹۵/۱۲/۳۰	أَوْ أَمَرَ بِالْتَّقْوَىٰ	سوره علق (۹۶) آیه ۱۲

ترجمه

و به سخن پاک هدایت شدند و به راه [خداوند] ستوده هدایت شدند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ»

کلمه «طیب» به هر چیز گوارا و لذت‌بخش و مطلوبی دارد که پاک و طاهر باشد و هیچگونه آلودگی ظاهری و باطنی

نداشته باشد و درباره این کلمه در جلسه ۱۲۸ توضیح داده شد. <http://yekaye.ir/an-nahl-016-97>

«من»، در اینجا «من» بیانیه است؛ یعنی بیان می‌کند آن امر طیب چه چیزی است: طیب از جنس سخن؛ در واقع، «الطَّيِّبِ

مِنَ الْقَوْلِ» به معنای «الْقَوْلُ الطَّيِّبُ: سخن طیب» می‌باشد.

«صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

توجه شود که چون «ال» فقط روی «حمید» آمده و نه روی «صراط»، لذا این ترکیب، ترکیب اضافی (مضاف و مضاف

الیه) است، نه ترکیب وصفی؛ به تعبیر دیگر، «حمید» (پسنندیده) وصف برای «صراط» نیست؛ بلکه سخن درباره صراط کسی

است که او حمید است.

«حمید» صفت مشبیه از ماده «حمد» است که اگرچه غالباً آن را در معنای مفعولی (محمود، ستوده شده، کسی که مورد

حمد قرار گرفته) دانسته‌اند (مثلاً: الطراز الأول، ج ۵، ص ۳۲۹) ولی برخی احتمال این را که گاه در معنای اسم فاعل (حامد:

ستاینده، حمد کننده) منتفی ندانسته‌اند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۵۶)

درباره «حمد» که به معنای سپاس و ستایشی است که از روی حکمت باشد، در جلسه ۳۶ (<http://yekaye.ir/fateha->)

و درباره تفاوتش با «شکر» در جلسه ۱۶۳ (<http://yekaye.ir/al-isra-017-019>) توضیح داده شد. (<http://alketab-1-2/>)

حدیث

۱) ضریس کناسی (از اصحاب امام صادق ع) درباره این آیه قرآن که: «و به سخن پاک هدایت شدند و به راه [خداوند]

ستوده هدایت شدند.» از ایشان سوال می‌کنند؛ حضرت می‌فرمایند:

این، به خدا سوگند، همان امری است که شما برآنید.

المحاسن، ج ۱، ص ۱۶۹

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ حَنَّانِ بْنِ أَبِي عَلِيٍّ عَنْ ضُرَيْسِ الْكُنَاسِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ «وَهُدُوا إِلَى

الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ» فَقَالَ

هُوَ وَاللَّهِ هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ.^۱

(۲) از امام صادق ع از پدرانشان از رسول خدا ص روایت شده است:

وقتی [در معراج] مرا به آسمان بردند وارد بهشت شدم؛ در آنجا تپه‌هایی سفید از مُشک دیدم، و در فرشتگانی را دیدم که بنایی می‌سازند، یک آجر از طلا و یک آجر از نقره، و گاه بازمی‌ایستند؛ بدانها گفتم: چه می‌شود که گاه بنا می‌سازید و گاه بازمی‌ایستید؟

گفتند: منتظریم تا نفقه [مخارج] به ما برسد.

گفتم: نفقه شما چیست؟

گفتند: سخن مومن که: «سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ!»؛ وقتی می‌گوید بنا می‌سازیم و وقتی ساکت می‌شود و بازمی‌ایستد، بازمی‌ایستیم.

الأمالی (للطوسی)، ص ۴۷۴

أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ، عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ بْنِ زِيَادِ الْكُوفِيِّ بِبَغْدَادَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَالِمِ الْفَرَّاءِ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَثْمَانَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ آبَائِهِ (صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ)، عَنْ عَلِيٍّ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ)، قَالَ:

۱. در این راستا سه حدیث زیر نیز قابل توجه است:

(۱) الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ» قَالَ ذَاكَ حَمْزَةُ وَ جَعْفَرٌ وَ عُبَيْدَةُ وَ سَلْمَانُ وَ أَبُو ذَرٍّ وَ الْمُقَدَّادُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَ عَمَّارٌ هُدُوا إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع (الكافي، ج ۱، ص ۴۲۶؛ مناقب آل أبي طالب ع، ج ۳، ص ۹۶؛ تأويل الآيات الظاهرة، ص ۳۳۰)

(۲) أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الصُّوفِيُّ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْحَافِظُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى بْنِ أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْفَضْلِ قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْكُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ مَوْلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: إِنَّ اللَّهَ يَدْخُلُ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى قَوْلِهِ صِرَاطِ الْحَمِيدِ قَالَ: ذَلِكَ عَلِيُّ وَ حَمْزَةُ وَ عُبَيْدَةُ بْنُ الْحَارِثِ وَ سَلْمَانُ وَ أَبُو ذَرٍّ، وَ الْمُقَدَّادُ. (شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۱، ص ۵۱۵)

(۳) بِالْإِسْنَادِ - يَرْفَعُهُ - إِلَى صَعْصَعَةَ بْنِ صُوحَانَ، قَالَ: أَمْطَرَتِ الْمَدِينَةَ مَطْرًا شَدِيدًا، ثُمَّ ضَجَّتِ النَّاسُ، فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَ سَلَّمَ إِلَى الصَّحْرَاءِ وَ مَعَهُ أَبُو بَكْرٍ، فَلَمَّا خَرَجُوا فَإِذَا هُمْ بِعَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُقْبِلًا فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَ سَلَّمَ. قَالَ: مَرْحَبًا بِالْحَبِيبِ الْقَرِيبِ، ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ وَ هُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ أَنْتَ يَا عَلِيُّ، مِنْهُمْ ثُمَّ مَدَّ يَدَهُ إِلَى السَّمَاءِ، وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى الْهَوَاءِ، وَ إِذَا بِرِمَانَةٍ تَهْوِي إِلَيْهِ مِنَ السَّمَاءِ أَشَدَّ بَيَاضًا مِنَ التَّلْجِ، وَ أَحْلَى مِنَ الْعَسَلِ، وَ أَعْظَمَ رَائِحَةً مِنَ الْمَسْكِ، فَأَخَذَهَا رَسُولُ اللَّهِ فَمَضَّهَا حَتَّى رَوَى، وَ نَاولَهَا عَلِيًّا فَمَضَّهَا حَتَّى رَوَى، ثُمَّ التَفَّتْ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَ قَالَ: لَوْ لَا أَنَّ طَعَامَ الْجَنَّةِ لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا نَبِيٌّ أَوْ وَصِيٌّ نَبِيٍّ، لَكُنَّا أَطْعَمْنَاكَ مِنْهَا، فَإِنَّ طَعَامَ الْجَنَّةِ لَا يَأْكُلُهُ فِي الدُّنْيَا إِلَّا نَبِيٌّ أَوْ وَصِيٌّ نَبِيٍّ. (الروضة في فضائل أمير المؤمنين (لابن شاذان القمي)، ص ۲۰۹؛ البته در الفضائل (لابن شاذان القمي)، ص ۱۶۷ این حدیث مربوط به آیه « وَ يَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ » دانسته شده است)

لَمَّا أُسْرِيَ بِي إِلَى السَّمَاءِ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ، فَرَأَيْتُ فِيهَا قِيَعَانًا يَقَعَانَا مِنْ مَسْكِ، وَرَأَيْتُ فِيهَا مَلَائِكَةً يَبْنُونَ لِبَنَةِ مَنْ ذَهَبَ وَ لِبَنَةِ مَنْ فِضَّةً، وَ رِيْمًا أَمْسَكُوا، فَقُلْتُ لَهُمْ: مَا لَكُمْ رِيْمًا بَنَيْتُمْ وَ رِيْمًا أَمْسَكْتُمْ قَالُوا: حَتَّى تَأْتِيَنَا النَّفَقَةُ. قُلْتُ: وَ مَا نَفَقَتُكُمْ قَالُوا: قَوْلُ الْمُؤْمِنِ "سُبْحَانَ اللَّهِ، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ، وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَ اللَّهُ أَكْبَرُ" فَإِذَا قَالَهُنَّ بَنَيْنَا، وَإِذَا سَكَتَ وَ أَمْسَكَ أَمْسَكْنَا.^۱

۳) از ابن مسعود روایت شده است که رسول خدا ص فرمود: هیچکس از خداوند عز و جل غیورتر نیست، و این بدان سبب است که خداوند فحشاء را حرام کرد؛ و هیچکس از خداوند بیشتر «مدح» را دوست ندارد، و این بدان سبب است که خود را مدح کرد؛ و هیچکس بیش از خداوند «عذر» [داشتن] را دوست ندارد؛ و این بدان سبب است که عذر را بر بندگان تمام کرد؛ و هیچکس بیش از خداوند «حمد» را دوست ندارد، و بدین سبب است که خود را «حمد» گفت.

المعجم الكبير (للطبرانی) ج ۱۰، ص ۱۷۷؛ مجمع البيان، ج ۷، ص ۱۲۵^۲

حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ أَحْمَدَ، وَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْمَعْمَرِيُّ، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حَمَّادِ بْنِ نُمَيْرٍ، ثَنَا حُصَيْنُ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ حُصَيْنِ، عَنْ مَرْثَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا أَحَدٌ أُغْيِرَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَ ذَلِكَ لِأَنَّهُ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ، وَ مَا

۱. این حدیث هم برای درک فهم عرفی آن زمان از قول طبری قابل توجه است:

قَادِمُ الْكُوفِيِّ الْهَمْدَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنِ الْمُنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ جَبْرِ قَالَ [قَالَ] عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ: قُلْتُ لَأُمِّ سَلْمَةَ إِنَّكَ تُكْثِرِينَ مِنَ الْقَوْلِ الطَّيِّبِ فِي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ دُونَ نِسَاءِ النَّبِيِّ فَهَلْ سَمِعْتِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ مَا لَمْ يَسْمَعَهُ غَيْرُكَ؟ فَقَالَتْ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ إِنْ مَا سَمِعْتِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص فِي عَلِيٍّ ع فَهُوَ أَكْثَرُ مِنْ أَنْ أَصْفَهُ وَ لَكِنِّي أَخْبِرُكَ مِنْ ذَلِكَ بِمَا يَكْفِيكَ وَ يَشْفِيكَ. سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ فِي عَلِيٍّ قَبْلَ مَوْتِهِ بِجُمُعَةٍ فَإِنْ زَادَ عَلِيٌّ جُمُعَةً لَمْ يَزِدْ عَلِيٌّ عَشْرَةَ أَيَّامٍ وَ هُوَ فِي بَيْتِي قَبْلَ أَنْ يَتَحَوَّلَ إِلَى بَيْتِ عَائِشَةَ وَ قَبْلَ أَنْ يَنْقَطَعَ عَنْ نِسَائِهِ فَدَخَلَ عَلِيٌّ ع فِي بَيْتِي فَسَلَّمَ مُخْتَفِيًا تَوَقِيرًا لِرَسُولِ اللَّهِ ص فَفَرَدَّ رَسُولُ اللَّهِ ص مُعَلِنًا كَالْمَسْرُورِ بِأَخِيهِ الْمُحِبِّ إِلَيْهِ ثُمَّ قَبَضَ عَلِيٌّ يَدَهُ فَقَالَ: أَنْتَ عَلِيٌّ؟! فَقَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَنْتَ يَا عَلِيُّ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ بَكَى رَسُولُ اللَّهِ ص فَبَكَى عَلِيٌّ ع لِبُكَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ يَدُهُ فِي يَدِهِ وَ عَلِيٌّ لَمْ يَرْفَعْ طَرْفَهُ إِلَيْهِ تَعْظِيمًا لَهُ. قَالَتْ أُمُّ سَلْمَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلَى مَنْ تَكَلَّمْنَا وَ مَنْ تَوَصَّى بِنَا؟

فَقَالَ أَكَلِكُمْ إِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ الَّذِي دَعَاكُمْ إِلَيْهِ وَ أَوْصَى بِكُمْ إِلَيَّ هَذَا. يَا أُمَّ سَلْمَةَ هَذَا الْوَصِيُّ فِي الْأَمْوَاتِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي وَ الْخَلِيفَةُ عَلَى الْأَحْيَاءِ مِنْ أُمَّتِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ هُوَ قَرِيبِي فِي الْجَنَّةِ كَمَا أَنَّهُ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَ هُوَ مَعِيَ فِي الرَّفِيعِ الْأَعْلَى. فَاسْمَعِي يَا أُمَّ سَلْمَةَ قَوْلِي وَ احْفَظِي وَصِيَّتِي وَ اشْهَدِي وَ أَبْلِغِي هَذَا عَلِيٌّ أَخِي فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ خَلَطَ لِحْمَهُ بِلِحْمِي وَ دَمَهُ بِدَمِي مِنْ ابْنَتِي فَاطِمَةَ وَ مِنْهُ وَ لِدَايَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ. يَا أُمَّ سَلْمَةَ عَلِيٌّ سَيِّدُ كُلِّ مُسْلِمٍ إِذْ كَانَ أَوْلَاهُمْ إِسْلَامًا وَ وَلِيُّ كُلِّ مُؤْمِنٍ إِذْ كَانَ أَقْدَمَهُمْ إِيمَانًا. يَا أُمَّ سَلْمَةَ عَلِيٌّ مَعْدِنُ كُلِّ عِلْمٍ وَ مَبْرَأٌ مِنَ الشَّرْكِ مَذْكَانٍ. يَا أُمَّ سَلْمَةَ قَالَ لِي جَبْرِئِيلُ يَوْمَ عَرَفَةَ بَعْرَفَاتٍ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بَاهَى بِكُمْ فِي هَذَا الْيَوْمِ فَغَفَرَ لَكُمْ عَامَةً وَ بَاهَى بِعَلِيٍّ فَغَفَرَ لَهُ خَاصَةً وَ عَامَةً. يَا أُمَّ سَلْمَةَ هَذَا عَلِيٌّ إِمَامُكُمْ فَاقْتَدُوا بِهِ وَ أَحِبُّوه وَ إِذَا أَمَرَكُمْ فَاطِيعُوهُ وَ أَحِبُّوه بَعْدِي لِحُبِّي لَهُ وَ أَكْرَمُوهُ لِكِرَامَتِي إِيَّاهُ. مَا قُلْتُ لَكُمْ هَذَا مِنْ قِبَلِي وَ لَكِنِّي أَمَرْتُ أَنْ أَقُولَهُ.

ثُمَّ قَالَتْ أُمَّ سَلْمَةَ يَكْفِيكَ هَذَا يَا ابْنَ عَبَّاسٍ وَ إِلَا وَ اللَّهُ زِدْتُكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ بَلْ يَكْفِينِي. (التحسين لأسرار ما زاد من كتاب اليقين، ص ۶۲۸)

۲) مرحوم طبرسی در آیه محل بحث، ذیل عبارت «صراط الحمید» عبارتی می فرماید که فقط عبارت پایانی را دارد: عن الحسن أى الطالب منهم أن یحمدوه؛ و روى عن النبي ص أنه قال: ما أحد أحب إليه الحمد من الله عز ذكره؛ و به نظر می رسد این حدیث از حسن بصری باشد به نقلی که در تفسیر کتاب الله العزيز (هود بن محکم هوارى، قرن ۳، ج ۱، ص ۴۶۲) نقل شده است: ذكروا عن الحسن قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إنه ليس أحد أحب إليه الحمد من الله، و لا أكثر معاذير من الله. (أى أنه قطع العذر الذى بينه و بين خلقه حتى لا يجدوا عذرا)

أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْمَدْحَةُ مِنَ اللَّهِ؛ وَذَلِكَ لِأَنَّهُ مَدَحَ نَفْسَهُ، وَلَا أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْعُذْرُ مِنَ اللَّهِ؛ وَذَلِكَ أَنَّهُ اعْتَدَرَ إِلَى خَلْقِهِ، وَلَا أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْحَمْدُ مِنَ اللَّهِ؛ وَذَلِكَ أَنَّهُ حَمَدَ نَفْسَهُ».

۴) از امام کاظم ع روایت شده است: همانا درجات بهشت به اندازه آیات قرآن است، گفته می شود بخوان و بالا رو! پس می خواند سپس ارتقا می یابد.

الکافی، ج ۲، ص ۶۰۶

عَلَىٰ بَنِ إِبرَاهِيمَ عَنِ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمَنْقَرِيِّ عَنِ حَفْصِ قَالَ: سَمِعْتُ مُوسَىٰ بْنَ جَعْفَرٍ ع يَقُولُ ...^۱

إِنَّ دَرَجَاتِ الْجَنَّةِ عَلَىٰ قَدْرِ آيَاتِ الْقُرْآنِ يُقَالُ لَهُ أَقْرَأُ وَارْقُ فَيَقْرَأُ ثُمَّ يَرْقَى ...^۲

تدبر

(۱) «وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

در آیات قبل از نعمتهای ظاهری بهشت سخن گفت و در این آیه از نعمت های معنوی؛

این جمله را هم علت بهشتی شدن بهشتیان می توان قلمداد کرد و هم ثمره آن.

یعنی چرا بهشتیان بهشتی شدند؟ چون به سخن مناسب و به راه خدا رهنمون شدند؛

یا: نتیجه بهشتی شدن چیست؟ اینکه آنان به سخنی پاک و راه خدایی که ستودنی است، هدایت شدند.

(۲) «وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

وقتی بیان می شود «به» «الف» هدایت شدند» و بعدا بیان می شود که «به» «ب» هدایت شدند» معنایش این است که یا الف

همان ب است؛ و یا الف و ب در طول همدیگر قرار دارند به نحوی که رفتن به سمت یکی، مستلزم حرکت به سمت دیگری

هم هست. صراط الحمید، یعنی راه کسی که ستوده است؛ یعنی راه خدا؛ اما «طیب من القول» (پاکی ای از جنس سخن؛ سخنی

پاک) چیست؟ و هدایت شدن به آن یعنی چه؟

مطالب متعددی مطرح شده، که با توجه به قاعده «امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا» چه بسا همه آنها مد نظر بوده

باشد:

الف. منظور جایگاهی در بهشت است که سراسر با تحیات و خوشامدگویی خدا و فرشتگان مواجه می شوند (مجمع البیان،

ج ۷، ص ۱۲۵)

۱. عبارت حذف شده چنین است:

لِرَجُلٍ أُتِيَ الْبَقَاءَ فِي الدُّنْيَا فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ وَ لَمْ قَالَ لِقِرَاءَةِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَسَكَتَ عَنْهُ فَقَالَ لَهُ بَعْدَ سَاعَةٍ يَا حَفْصُ مَنْ مَاتَ مِنْ أَوْلِيَانَا وَ شِيعَتِنَا وَ لَمْ يُحْسِنِ الْقُرْآنَ عِلْمٌ فِي قَبْرِهِ لِيَرْفَعَ اللَّهُ بِهِ مِنْ دَرَجَتِهِ فـ

۲. ادامه روایت چنین است:

قَالَ حَفْصٌ فَمَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَشَدَّ خَوْفًا عَلَى نَفْسِهِ مِنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ ع وَ لَا أَرْجَى النَّاسِ مِنْهُ وَ كَانَتْ قِرَاءَتُهُ حُزْنًا فَإِذَا قَرَأَ فَكَأَنَّهُ يُخَاطَبُ إِنْسَانًا.

ب. منظور همان قرآن است؛ چنانکه در روایات داریم مراتب بهشت بر اساس آیات قرآن است (حدیث ۴)

ج. منظور اعتقادات صحیحی است که باید شنید و بدانها ایمان آورد (حدیث ۱)

د. منظور، ذکر خدا مانند لا اله الا الله و الله اکبر و ... است که انسان با مداومت بر آن، دائماً خود را در محضر خدا می‌یابد

و در راه خدا قرار می‌گیرد. (حدیث ۲)

ه. منظور «ذکر خداست، از این جهت که انسان با رسیدن به ذکر خدا به آرامش می‌رسد (رعد/۲۸)»^۳

و. منظور از «هدایت به گفتار پاک» میسر کردن آن برای ایشان است یعنی به موقعیتی می‌رسند که جز سخن پاک از آنان

سر نمی‌زند. (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۶۲)

ز. منظور همان است که خداوند در یک کلام جمع کرد و فرمود: «دَعَوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَ

آخِرُ دَعَوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ: دعای (خطاب کردن، خواندن، درخواست) در آنجا «سبحانک اللهم» است و

تحیت‌گویی‌شان در آنجا «سلام» است، و دعای (خطاب کردن، خواندن، درخواست) دیگرشان «الحمد لله رب العالمین» است.»

(یونس/۱۰) (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۶۲)

ز. منظور هر سخنی است که از آن لذت ببرند و جانشان به پاکی و طهارتی برسد.^۴

ح. منظور هر سخن صحیحی است که انسان را به حق و حقیقت برساند، از این جهت که هدایت انسان بشدت با سخن

و کلام گره خورده است.

ط. ...

نکته تخصصی انسان‌شناسی

قبلاً تاکید شد که «زبان» مولفه بسیار مهمی در تمایز انسان از سایر موجودات است (جلسه ۲۲۱، بویژه تدبیر ۳

<http://yekaye.ir/baqare-2-31>) و این آیه را نیز می‌توان مویدی دیگر بر آن مدعا به حساب آورد.

در این آیه هدایت نهایی انسان را هدایت شدن به سخن پاک معرفی کرده است؛ شاید اشاره دارد که زبان که چنان ظرفیت

عظیمی را در انسان ایجاد می‌کرد، اگر از آلودگی‌ها مصون بماند، هدایت انسان به نهایت خود رسیده است.

اگر از تاثیر شگرف «زبان» در تکوین و تمایز فرهنگ‌ها - که امروزه از دلمشغولی‌های زبان‌شناسان، جامعه‌شناسان،

مردم‌شناسان، و متخصصان ارتباطات و ... است - مطلع باشیم، می‌توان تا حدودی به عمق این آیه پی برد.

جای تعجب دارد که بحث‌های انسان‌شناسی در ادبیات اسلامی، کمتر به نقش زبان در هویت و کمال انسان پرداخته‌اند؛

با اینکه در قرآن کریم ارتباط بسیار شدیدی بین «وجود خاص انسان» با مساله «زبان» (بیان، قلم، اسم، نطق، کلمه و ...) مشاهده

می‌شود: مثلاً:

۱. دیدگاه سدی، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۵

۲. قیل معناه آرشدوا إلى شهادة أن لا إله إلا الله و الحمد لله عن ابن عباس و زاد ابن زید و الله أكبر (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۵)

۳. قیل إلى ذکر الله فهم به یتنعمون (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۵)

۴. قیل إلى القول الذی یتلذونه و یشتهونه و تطیب به نفوسهم (مجمع‌البیان، ج ۷، ص ۱۲۵)

الرَّحْمَنُ؛ عَلَّمَ الْقُرْآنَ؛ خَلَقَ الْإِنْسَانَ؛ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ. (الرحمن/۱-۴)

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ؛ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ؛ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ؛ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (علق/۲-۵)
وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً... إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ؛ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا... قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ (بقره/۳۰-۳۳)
فَوَرَبُّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ (ذاریات/۲۳)
فَتَلَقَى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ (بقره/۳۷)
لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ (بقره/۱۷۴)

۳) «هُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

مگر بهشت منزلگاه نهایی نیست؟ پس چرا از هدایت آنها به «صراط» خدای حمید، سخن گفت؟
الف. می‌تواند این جمله در مقام بیان علت باشد، نه نتیجه (تدبرا)؛ یعنی هدایت به صراط حمید، علت بهشتی شدنشان است؛ و در واقع، اشاره است به وضعیت آنها در قیامت و پیش از ورود در بهشت، که چگونه آنها بر پل صراط قرار دارند و اندکی از آن نمی‌لغزند.

ب. شاید بدین جهت که رسیدن به خدا، حرکتی نیست که انتها داشته باشد؛ پس ما حتی در بهشت هم در صراطیم. البته نه صراطی که بخواهیم با عمل جدید، به وضعیت جدید برسیم که چنین چیزی در آن عالم بی‌معناست.

ج. ...

۴) «هُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ»

بهشتیان به صراط خدایی که حمید است، هدایت شدند. چرا خدا را با عنوان «حمید» یاد کرد؟
الف. می‌خواهد اشاره کند به اینکه به موقعیتی می‌رسند که از آنها جز کاری که ستودنی (محمود) است، سر نمی‌زند (المیزان، ج ۱۴، ص ۳۶۲)

ب. می‌خواهد اشاره کند به نهاییتی که از هر جهت مورد ستایش است (حدیث ۳) یعنی این راه، راهی است که آنها را به سوی خدا می‌برد؛ خدایی که سراسر شایسته حمد است؛ پس کسی هم که به سوی او برود، خود را در موقعیتی قرار می‌دهد که از هر جهت شایسته ستایش می‌گردد.

ج. ...

این آیات از هشدار انسان به برپایی قطعی قیامت آغاز شد و نحوه خلقت انسان را دلیلی قاطع بر وجود رستاخیز معرفی کرد. بدین ترتیب، با نیم‌نگاهی به «خلقت انسان»، افق هدف و غایتی را که برای انسان می‌تواند مطرح شود، پیش کشید، و تاکید کرد که وقوع قیامت و خروج انسانها از قبرها، مطلبی غیر قابل تردید است؛ و لذا در هر تحلیلی از انسان باید کاملاً جدی گرفته شود؛

بدین ترتیب، بر اساس راهی که انسانها باید برای رسیدن به این هدف بیمایند، گونه‌شناسی‌های متعددی از انسانها ارائه نمود:

یکی دسته‌بندی انسانها بود بر اساس موضع‌گیری فردی انسانها؛ که از این جهت در چهار دسته قرار گرفتند: «گمراه شده، گمراه‌کننده (که هر دوی‌شان در اینکه بدون علم درباره خدا بحث می‌کنند، مشترک بودند)، دیندار سطحی‌ای که در دنیا و آخرت زیانکار است، و مومن حقیقی‌ای که اهل عمل صالح است»؛ و در پایان هر دسته، وضعیت نهایی آنها را برشمرد؛ اولی به «عذاب سعیر» (شعله‌ور) می‌رسد؛ دومی به «عذاب حریق» (سوزان)، سومی به «خسران مبین» (ضرر آشکار)؛ ولی آخری را خدا در بهشت‌های آنچنانی وارد می‌سازد.

سپس هشدار داد که کسی که گمان کند جز خدا یآوری دارد، هر کاری می‌خواهد بکند، بکند؛ اما خواهد دید که هیچ سودی برایش ندارد؛ و همه چیز به دست خداوند است.

دوم دسته‌بندی‌ای بود بر اساس آنچه فرهنگ‌های مختلف، وضعیت انسانها را رقم می‌زند، با توجه به اینکه مهمترین عامل فرهنگی-هویتی در دسته‌بندی انسانها، دینی است که انسان‌ها خود را در چارچوب آن بازشناسی می‌کنند. بدین ترتیب، از مومنان، یهودیان، صابئیان، مسیحیان، و مشرکان سخن گفته شد؛ و اینکه خداوند همه اینها را به دقت در قیامت از هم جدا می‌کند و عدل را در مورد همه پیاده می‌سازد؛ و در واقع، معیار خوب و بد بودن و سودمندی یا زیانکاری پیروان این ادیان، وضعیتی است که در قیامت بدان خواهند رسید.

سوم دسته‌بندی‌ای بود بر اساس سجده کردن و تسلیم بودن موجودات عالم در قبال خداوند متعال. ابتدا فرمود همه موجودات سجده می‌کنند؛ سپس در مورد انسانها فرمود که بسیاری سجده می‌کنند و بسیاری به عذاب می‌رسند.

در گام نهایی همه دسته‌بندی‌های انسانها را در دو گروه متخاصم قرار داد که موضوع نزاعشان پروردگارشان است؛ سپس عاقبت این دو گروه در جهنم و در بهشت را شرح داد.

ثمره تخصصی انسان‌شناسی

مهمترین مبنای دسته‌بندی انسانها، چه فردی و چه اجتماعی، موضعی است که در قبال غایت خود - و در واقع غایت عالم- در پیش می‌گیرند. برگرفتن این موضع، یا بدون علم است (گمراه شده و گمراه‌کننده) یا اگر اصل آن موضع، بنیان موجهی دارد، کسی که در آن موضع است، واقعا بر این بنیان تکیه نکرده و دینداریش صرفاً شناسنامه‌ای مانده است (دینداری که خدا را بر حرفی عبادت می‌کند)؛ و تنها کسی بر موضع حق است که هم علم و ایمانش معتبر باشد و هم اهل عمل بوده باشد. کسی که چنین شد، در میان دین‌های گوناگون، دین حق را می‌یابد و بدان پای‌بند می‌ماند و کاملاً تسلیم خداوند می‌گردد؛

و از دشمنی دنیاطلبانی که عاقبتشان - و در نگاه عمیق‌تر، باطن کنونی‌شان - جهنم است، نیز هراسی ندارد؛ چرا که هم به قول طیب ره‌یافته، و هم صراط خداوندی که همه چیزش ستودنی است، در پیش گرفته است.

در واقع، مهمترین مبنا برای دسته‌بندی انسانها، چه به لحاظ فردی و چه به لحاظ جامعه‌شناختی، و مهمترین مبنا برای تصمیم‌گیری و اتخاذ یک موضع در زندگی، در پیش گرفتن افقی آخرت‌اندیشانه است؛ افقی که اگر خلقت انسان درست مورد توجه قرار گیرد، اندکی تردید در آن باقی نمی‌ماند (بویژه به جلسه ۳۱۰، تدبر ۷؛ و تدبرهای جلسه ۳۱۲ توجه شود).

این یک پایه مهم در انسان‌شناسی اسلامی است که می‌تواند علوم انسانی اسلامی متفاوتی از علوم انسانی مدرن رقم بزند:

در تحلیل انسان، حتی در همین دنیا و کنش‌های فردی و اجتماعی‌اش، وی را در افق واقعیت اخروی در نظر بگیرید؛ نه صرفاً در روابط ظاهری دنیوی‌اش.

توجه

انشاءالله در ادامه وارد سوره بلد می‌شویم که به نکته مهمی در انسان‌شناسی می‌پردازد و آن تنیده شدن رنج و سختی در زندگی انسان است.

۳۳۰ (سوره بلد (۹۰) آیه ۱ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ؛ لَا اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِ ۱۳۹۵/۱۱/۲

ترجمه

به نام خداوند رحمت‌گستر و همواره رحیم
نه سوگند می‌خورم به این سرزمین؛

نکات ترجمه

درباره اینکه «لا» در ابتدای این گونه سوگندهای قرآنی چه معنایی دارد؛ دیدگاه‌های مختلفی ارائه شده است:

- لا زائده است؛ یعنی معنای اضافی‌ای در جمله وارد نمی‌کند؛ و عبارت به همان معنای «سوگند می‌خورم» است. (ابن عباس و سعید بن جبیر، به نقل از مجمع البیان، ج ۹، ص ۳۴۱؛ ج ۱۰، ص ۵۷۶) و صرفاً برای تاکید قسم است (الکشاف، ج ۴، ص ۶۵۸)
- «لا» عکس‌العملی است به سخنانی که کفار در مقابل گفته بودند (یعنی: چنین نیست که شما گمان می‌کنید)؛ و سپس کلام از ادامه آن شروع می‌شود؛ مثلاً جایی که «لا اُقْسِمُ بِیَوْمِ الْقِیَامَةِ» است؛ یعنی «این گونه نیست که قیامت نباشد؛ بلکه سوگند به روز قیامت» (مجمع البیان، ج ۹، ص ۳۴۱؛ الکشاف، ج ۴، ص ۶۵۸)
- «لا» به همان معنای نفی است، اما بدین معنا که لازم نیست به این مسأله سوگند بخورم چون مطلب واضح‌تر از آن است که نیاز به سوگند داشته باشد. (ابومسلم، به نقل از مجمع البیان، ج ۹، ص ۳۴۱؛ ج ۱۰، ص ۵۷۶) به تعبیر دیگر، مطلب بقدری عظیم است که سوگند نخوردنم در حد سوگند خوردن است؛ دیگر چه رسد که بخواهم سوگند هم

بخورم (الکشاف، ج ۴، ص ۶۵۸) و یا شبیه این حالت که کسی می گوید «من فلانجا نروم در حالی که فلانی منتظر من است؟»، اینجا هم می فرماید: «من قسم نخورم به این سرزمین در حالی که تو در این سرزمین جای گرفته‌ای؟» (شرح الکافی (للمولی صالح المازندرانی)، ج ۷، ص ۵۳)

- «لا» به معنای نفی است؛ اما بدین معنا که سوگند نمی خورم چون وقتی تو در این سرزمین هستی و حرمت تو را زیر پا گذاشتند، دیگر حرمتی برای این سرزمین نماند (ابومسلم، و روایتی از امام صادق ع؛ به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷)

- «لا» به معنای نفی است، اما بدین معنا که سوگند بدان نمی خورم چون شما بدان باور ندارید (به عنوان نظر ضعیفی که گوینده اش معلوم نیست در مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۷۶ نقل شده است.)

(البته قبلاً درباره «لا» قبل از قسم بحثی ارائه شده بود <http://yekaye.ir/al-qiyamah-075-02>)

حدیث

۱) از امام صادق ع درباره اینکه خداوند متعال می فرماید: «نه سوگند می خورم به این سرزمین؛ در حالی که تو در این سرزمین جای گرفته‌ای»؛ فرمودند:

همانا قریش حرمت این سرزمین را نگه می داشتند تا حدی که هنگامی که از حرم خارج می شدند شاخه‌های درخت آن را به گردن می آویختند [ظاهراً به علامت اینکه ما همچنان چیزی از حرم داریم و در پناه حرم هستیم]؛ اما در مورد پیامبر خدا هر گونه توهین و تکذیب را حلال شمردند و خداوند فرمود: «سوگند نخورم به این سرزمین؟ در حالی که تو در آن جای گرفته‌ای» یعنی آنها سرزمین را بزرگ می شمردند [که حتی حاضر نبودند بدان سوگند بخورند] ولی آنچه را که خداوند متعال حرمت نهاده بود بر خود حلال کردند!

تفسیر فرات الکوفی، ص ۵۵۷

فُرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عُمَرَ الزُّهْرِيُّ مُعْنَعًا عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي يَحْيَى قَالَ: سَأَلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ قَالَ إِنْ قُرِيشًا كَانُوا يُحْرِمُونَ الْبَلَدَ وَيَتَقَلَّدُونَ اللَّحَاءَ الشَّجَرِ قَالَ حَمَادٌ أَغْصَانَهَا إِذَا خَرَجُوا مِنَ الْحَرَمِ فَاسْتَحَلُّوا مِنْ نَبِيِّ اللَّهِ ص الشَّتْمَ وَالتَّكْذِيبَ فَقَالَ لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ إِنَّهُمْ عَظَمُوا الْبَلَدَ وَاسْتَحَلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ [تَعَالَى].

۲) از امام صادق ع روایت شده است: کسی که در قرائت نماز واجبش، [سوره] «لا اقسام بهذا البلد» را بخواند در دنیا چنین شناخته خواهد شد که از صالحان است؛ و در آخرت چنین شناخته خواهد شد که نزد خداوند جایگاهی دارد؛ و در روز قیامت از رفقای پیامبران و شهدا و صالحان خواهد بود [اشاره به آیه ۶۵ سوره نساء]

ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۱۲۳؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۳

بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ عَنِ أَبِيهِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ عَنِ أَبِي الْعَلَاءِ عَنِ أَبِي بَصِيرٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ كَانَ قَرَأَتْهُ فِي فَرِيضَتِهِ لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ كَانَ فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا أَنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ وَ كَانَ فِي الْآخِرَةِ مَعْرُوفًا أَنَّهُ مِنَ اللَّهِ مَكَانًا وَ كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ رُقَقَاءِ النَّبِيِّينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ.^۱

۳) از امام صادق ع روایت شده است:

«تَبِعَ» [ظاهرًا] نام یکی پادشاهان یمن قبل از اسلام است که کشورگشایی‌هایی داشته [هنگامی که از جانب عراق [به سمت حجاز] می آمد و همراهش برخی از علما و فرزندان انبیا بودند، وقتی به وادی هذیل رسید، مردم برخی قبائل نزدش آمدند و گفتند: تو به سمت سرزمینی می روی که مدتهاست با مردم بازی می کنند و سرزمینشان را حرم قرار داده اند و بناهایشان را خدا قرار داده اند.

گفت: اگر مطلب این طور باشد که می گوئید با آنها خواهم جنگید و زنان و فرزندانشان را اسیر خواهم کرد و بناهایشان را ویران می کنم.

بناگاه چشمانش سرازیر شد و روی گونه اش ریخت. علما و فرزندان انبیا را خبر کرد و گفت: مرا ببینید و بگوئید چرا چنین چیزی بر من رخ داده است؟

آنها از بیان هر مطلبی خودداری کردند تا اینکه تهدیدشان کرد. گفتند: بگو چه مطلبی در ذهنت گذشته و چه تصمیمی با خود گرفته ای؟

گفت: تصمیم گرفته ام با اینها بجنگم و زنان و فرزندانشان را اسیر کنم و خانه هایشان را ویران سازم.

گفتند: ما عاملی برای این مشکل پیدا نمی کنیم جز همین.

گفت: آخر، چرا؟

گفتند: چون این سرزمین حرم الله است و خانه، خانه خداست و ساکنانش ذریه حضرت ابراهیم ع خلیل الرحمن می باشند.

گفت: راست گفتید. حالا راه نجات من از این مشکل چیست؟

گفتند تصمیمی غیر از آن تصمیم قبلی بگیر، امید است که خداوند آن را بر تو برگرداند.

۱. درباره فضیلت و ثواب این سوره، این روایات هم ذکر شده است:

(۱) ابی بن کعب قال قال رسول الله ص من قرأها أعطاه الله الأمن من غضبه يوم القيامة (مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۱۰، ص: ۷۴۳)

(۲) و من (خواص القرآن): روى عن النبي (صلى الله عليه و آله) أنه قال: «من قرأ هذه السورة أعطاه الله تعالى الأمان من غضبه يوم القيامة، و نجاه من صعود العقبة الكؤود، و من كتبها و علقها على الطفل، أو ما يولد، أمن عليه من كل ما يعرض للأطفال». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۵، ص ۶۵۹)

(۳) و قال رسول الله (صلى الله عليه و آله): «من قرأها نجاه الله تعالى يوم القيامة من صعوبة العقبة، و من كتبها و علقها على مولود أمن من كل آفة و من بكاء الأطفال، و نجاه الله من أم الصبيان. (البرهان في تفسير القرآن، ج ۵، ص ۶۵۹)

(۴) و قال الصادق (عليه السلام): «إذا علقت على الطفل أمن من النقص، و إذا سعت من مائها أيضا برىء مما يؤلم الخياشم، و نشأ نشوءا صالحا». (البرهان في تفسير القرآن، ج ۵، ص ۶۵۹)

پس تصمیم گرفت به اقدام خوب، و چشمانش به جای خود برگشت و در جای خود ثابت گردید. آنگاه آن کسانی که پیشنهاد تخریب مکه را داده بودند احضار کرد و دستور قتلشان را داد؛ سپس به بیت الله آمد و آن را پارچه‌ای پوشاند و سه روز در شهر اطعام داد، هر روز صد شتر تا حدی که مازاد گوشت‌های پخته شده را بیرون شهر ریختند تا خوراک درندگان بیابان شود؛ سپس از مکه به سمت مدینه رفت ...

الکافی، ج ۴، ص ۲۱۵

عَلَىٰ بَنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ أَبِيهِ عَنِ حَمَادِ بْنِ عِيسَىٰ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَابِرٍ قَالَ: كُنْتُ فِيمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ أَنَا وَصَاحِبٌ لِي فَتَذَاكِرْنَا الْأَنْصَارَ فَقَالَ أَحَدُنَا هُمْ نَزَاعٌ مِنْ قِبَائِلٍ وَ قَالَ أَحَدُنَا هُمْ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ قَالَ فَانْتَهَيْنَا إِلَىٰ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع وَهُوَ جَالِسٌ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ فَابْتَدَأَ الْحَدِيثَ وَ لَمْ نَسْأَلْهُ فَقَالَ إِنَّ تَبَعًا لَمَّا أَنْ جَاءَ مِنْ قِبَلِ الْعِرَاقِ وَ جَاءَ مَعَهُ الْعُلَمَاءُ وَ أَبْنَاءُ الْأَنْبِيَاءِ فَلَمَّا انْتَهَىٰ إِلَىٰ هَذَا الْوَادِي لَهُذَيْلٍ أَتَاهُ أَنَسٌ مِنْ بَعْضِ الْقِبَائِلِ فَقَالُوا إِنَّكَ تَأْتِي أَهْلَ بَلَدَهُ قَدْ لَعَبُوا بِالنَّاسِ زَمَانًا طَوِيلًا حَتَّىٰ اتَّخَذُوا بِلَادَهُمْ حَرَمًا وَ بُنَيْتَهُمْ رَبًّا أَوْ رَبَّهُ فَقَالَ إِنْ كَانَ كَمَا تَقُولُونَ فَتَلْتُ مُقَاتِلِيهِمْ وَ سَبَيْتُ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ هَدَمْتُ بُنَيْتَهُمْ قَالَ فَسَأَلْتُ عَيْنَاهُ حَتَّىٰ وَقَعْتَا عَلَىٰ خَدَيْهِ قَالَ فَدَعَا الْعُلَمَاءَ وَ أَبْنَاءَ الْأَنْبِيَاءِ فَقَالَ أَنْظِرُونِي وَ أَخْبِرُونِي لِمَا أَصَابَنِي هَذَا قَالَ فَأَبَوْا أَنْ يُخْبِرُوهُ حَتَّىٰ عَزَمَ عَلَيْهِمْ قَالُوا حَدِّثْنَا بِأَيِّ شَيْءٍ حَدَّثْتَ نَفْسَكَ قَالَ حَدَّثْتُ نَفْسِي أَنْ أَقْتَلَ مُقَاتِلِيهِمْ وَ أَسْبَىٰ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَهْدَمْتُ بُنَيْتَهُمْ فَقَالُوا إِنَّا لَا نَرَىٰ الَّذِي أَصَابَكَ إِلَّا لِدَلِكَ قَالَ وَ لِمَ هَذَا قَالُوا لَأَنَّ الْبَلَدَ حَرَمٌ لِلَّهِ وَ الْبَيْتَ بَيْتُ اللَّهِ وَ سَكَانَهُ ذُرِّيَّةُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ صَدَقْتُمْ فَمَا مَخْرَجِي مِمَّا وَقَعْتُ فِيهِ قَالُوا تُحَدِّثُ نَفْسَكَ بِغَيْرِ ذَلِكَ فَعَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَرُدَّ عَلَيْكَ قَالَ فَحَدَّثْتُ نَفْسَهُ بِخَيْرٍ فَرَجَعَتْ حَدَقَتَاهُ حَتَّىٰ تَبَيَّنَا مَكَانَهُمَا قَالَ فَدَعَا بِالْقَوْمِ الَّذِينَ أَشَارُوا عَلَيْهِ بِهَدْمِهَا فَقَتَلَهُمْ ثُمَّ أَتَى الْبَيْتَ وَ كَسَاهُ وَ أَطْعَمَ الطَّعَامَ ثَلَاثِينَ يَوْمًا كُلَّ يَوْمٍ مِائَةَ جَزُورٍ حَتَّىٰ حُمِلَتِ الْجِفَانُ إِلَى السَّبَاعِ فِي رُءُوسِ الْجِبَالِ وَ نَثَرَتِ الْأَعْلَافُ فِي الْأُودِيَةِ لِلْوَحُوشِ ثُمَّ أَنْصَرَفَ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةَ ...

تدبر

(۱) «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ»

قبلا (مقدمه تدبرهای جلسه ۱۳۴ <http://yekaye.ir/ash-shams-091-07>) اشاره شد سوگند خوردن به چیزی نشانه دهنده دو مطلب است: یکی، توجه دادن به اهمیت مطلبی که به خاطر آن سوگند می‌خورند (که در این سوره، آن مطلب در آیه ۴ خواهد آمد)؛ و دوم، تقدس و ارزشمندی خود مطلبی که بدان سوگند خورده می‌شود؛ بدین جهت که مطلبی که بدان سوگند خورده شده بقدری اهمیت دارد که برای توجه دادن به مطلبی دیگر، بدان سوگند خورده‌اند.

طبق نظر اکثر مفسران، و نیز برخی احادیث (حدیث ۱)، در این آیه به سرزمین مکه سوگند خورده شده است. مکه سرزمینی است که حضرت ابراهیم ع از خدا خواسته که آن را سرزمینی امن قرار دهد (بقره/۱۲۶؛ ابراهیم/۳۵) و خداوند هم شرعا برای آن حرمتی قرار داده (آل عمران/۹۷؛ نمل/۹۱) و هر مسلمانی که استطاعت داشته باشد، موظف است دست کم یکبار در عمرش بدانجا برود (آل عمران/۹۷).

وجود چنین مکانی و نیز واجباتی که در مورد این مکان وجود دارد، نشان می‌دهد که همه جای زمین به لحاظ معنوی یکسان نیست؛ و برخی زمین‌ها قداست و ویژه‌ای دارند که حفظ حرمت‌شان لازم است.

پاسخ به یک شبهه

یکی از شبهاتی که در مورد زیارت قبور اهل بیت ع مطرح می‌کنند این است که برای اهل بیت چه تفاوتی دارد که کسی از راه دور به آنها سلام بدهد یا نزد قبرشان.

وجود مکه، و وجوب حج و زیارت بیت الله پاسخ واضحی به این سوال است. همان طور که برای خدا فرقی ندارد که ما در خانه‌مان نماز بخوانیم یا در مسجد؛ و باز برای خدا فرقی ندارد که در مسجد شهرمان نماز بخوانیم یا در بیت الله الحرام؛ و اگر تفاوتی هست، این تفاوت برای ماست که به خاطر حضور در آن سرزمین مقدس، اثراتی به ما می‌رسد که کسی که آنجا نرود از چنین اثراتی محروم می‌ماند؛ برای اهل بیت ع هم فرقی نمی‌کند که ما از کجا به آنها سلام دهیم؛ اما برای ما تفاوت دارد.

۲) «لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ»

با توجه به قاعده «امکان استعمال یک لفظ در چند معنا» ممکن است یکی از معانی سرزمین در این آیه، زمین جان آدمی باشد؛ زمینی که هرکس در آن سکنی دارد؛ چنانکه در آیه «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا: زمین پاک رویاندنی‌هایش را به اذن پروردگارش بیرون می‌دهد؛ و زمینی که خبیث است، جز مقدار ناچیزی برون نمی‌دهد» (اعراف/۵۸) «بلد» را کنایه از نفوس پاک و خبیث دانسته‌اند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۴۴) بر اساس این معنا کل آیات بعدی هم معنای دیگری خواهد یافت.

این را در کانال نگذاشتم

۳) «لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ»

چرا از تعبیر «این سرزمین» استفاده کرد و صریحاً نفرمود «مکه».

الف. تعبیری مانند «این سرزمین» امکان «استعمال یک لفظ در چند معنا» را بیشتر می‌کند. علاوه بر «مکه» و معنایی که در تدبر ۲ اشاره شد، این چنین تعبیری ظرفیت این را دارد که حتی هر کسی متناسب با جایی که در یک موقعیت زمانی خاص هست، مطلب جدیدی از این آیه بیابد.

حکایت

شخصی می‌گفت:

در سفر پیاده‌روی اربعین (از نجف به کربلا) بعد از اذان صبح، صدای قرآن می‌آمد و سوره بلد را می‌خواند. دیدم تمام آیات وصف حال من است و گویی خداوند مستقیماً با من سخن می‌گوید: «نه، سوگند می‌خورم به این سرزمین؛ که تو در این جای گرفته‌ای؛ و سوگند به پدر [= امام علی ع، که از سمت نجف آمدیم] و پسر [امام حسین ع، که به سمت او می‌رویم]؛

قطعا که انسان را در سختی آفریدیم [اما سختی‌های این پیاده‌روی چه لذت‌بخش است، خصوصا که]، آیا گمان می‌کند که کسی او را نمی‌بیند [آیا جز این است که زیر نظر مستقیم امام این راه را می‌پویم] ...
ب. ...

۳۳۱) سوره بلد (۹۰) آیه ۲ وَ أَنْتَ حَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ ۱۳۹۵/۱۲/۳

ترجمه

و تو در این سرزمین جای گرفته‌ای

نکات ترجمه

«حَلٌّ»

از ماده «حلل» است. اصل این ماده را به معنای «گشودن» و «باز کردن» (باز کردن گره؛ طه/۲۷) دانسته‌اند؛ و «حلال» (در مقابل «حرام») را از این جهت حلال گفته‌اند که وقتی چیزی حلال است، گویی گره آن را گشوده و در آن اجازه تصرف داده شده است. «فرود آمدن و در جایی اقامت کردن» را هم «حلول» (و مکان آن را «محل») گویند از این جهت که وقتی مسافر در جایی فرود می‌آید بارهایش را باز می‌کند؛ و کم‌کم در مورد هر نزول و جای گرفتنی به کار رفته است. به زن و شوهر هم «حلیله» و «حلیل» (جمع آن: «حلائل»؛ نساء/۲۳) می‌گویند از این جهت که هر یک بر دیگری حلال شده است؛ و برخی گفته‌اند: علاوه بر زن و شوهر، به هر همنشینی حلیل و حلیله گویند از این جهت که در یک محل قرار گرفته‌اند. «محل» هم مکانی است که یک گروهی در آنجا جای گرفته‌اند. (معجم المقاییس اللغه، ج ۲، ص ۲۰-۲۲؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۵۱-۲۵۲)

«الْبَلَدُ»

بسیاری از اهل لغت گفته‌اند به هر مکان معین شده‌ای از زمین «بلد» گفته می‌شود، خواه آباد باشد یا خیر، عده‌ای در آن ساکن باشند یا خیر (کتاب العین، ج ۸، ص ۴۲؛ المحيط فی اللغه، ج ۹، ص ۳۱۳؛ کتاب الماء، ج ۱، ص ۱۴۲) البته برخی آن را هر مکانی دانسته‌اند که محدود آن به خاطر اقامت عده‌ای که ساکن آن هستند، معین شده باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۴۲)؛ و برخی بین این دو سخن جمع کرده، گفته‌اند که اصل «بلد» همان مطلب اول است، اما کم‌کم به شهرها از این جهت که محدوده معینی است که با سکونت عده‌ای حدودش معلوم شده «بلد» گفته شده است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۳۲۸) لذا بسیاری از مترجمان قرآن کریم کلمه «شهر» را (که غالبا برای ترجمه «مدینه» استفاده می‌شود) در ترجمه «بلد» استفاده کرده‌اند؛ که در این صورت باید آن را از حیث «شهر جغرافیایی» در نظر گرفت؛ اما از آنجا که استعمال کلمه «شهر» در فارسی، به نحوی است که غالبا در مقابل ده و روستا، به کار می‌رود، اما «بلد» در مورد ده و روستا هم صادق است، لذا ترجمه

^۱ و برخی گفته‌اند از این جهت هر یک حق دارد لباس دیگری را بگشاید (معجم المقاییس اللغه، ج ۲، ص ۲۰-۲۲؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۵۱-۲۵۲)

«سرزمین» را برای آن قرار دادیم. (هرچند کلمه «سرزمین» هم این مشکل را دارد که غالباً برای وسعت‌های خیلی زیاد استعمال می‌شود).

برخی اصل این کلمه را به معنای «صدر: سینه» دانسته‌اند؛ چنانکه «بلدۃ الناقۃ» به معنای «سینه شتر» است و «تبلد الرجل» زمانی گفته می‌شود که شخصی هنگام تحیر در کاری، دست را روی سینه اش قرار دهد؛ و «بلد» هم به سینه و مرکز شهرها گفته می‌شود (یا شهری که در مرکز شهرهای دیگر قرار دارد) (معجم المقاییس اللغه، ج ۱، ص ۲۹۸)

این ماده ۱۹ بار در قرآن کریم به کار رفته است که در تمام استعمالاتش در همان معنای «سرزمین» بوده است؛ ولو که گاه این سرزمین را برخی به معنای کنایه از نفس انسانی (نفوس پاک و خبیث) دانسته‌اند (جلسه قبل، تدبر ۲)

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است: در جاهلیت [ماه] محرم را بزرگ می‌شمردند و [به خاطر شدت احترام آن] بدان سوگند نمی‌خوردند و همین طور ماه رجب را؛ و در این دو ماه متعرض هیچکس نمی‌شدند، چه کسی که می‌آمد و چه کسی که می‌رفت، حتی اگر آن کس پدرش را کشته بود؛ و همچنین متعرض هیچ حیوان و گوسفند و شتر و غیر اینها که از حرم خارج می‌شد، نمی‌شدند؛ در چنین اوضاع و احوالی خداوند به پیامبرش فرمود: «نه، سوگند می‌خورم به این سرزمین، در حالی که تو در این سرزمین جای گرفته‌ای» آنها از شدت جهالتشان به جایی رسیدند که [با اینکه در آن ماه‌ها سوگند نمی‌خوردند و همچنین در این ماه‌ها و در حرم، متعرض هیچکس نمی‌شدند] کشتن پیامبر ص را بر خود حلال کردند و ایام آن ماه [حرام] را این گونه بزرگ داشتند که در آن سوگند خوردند [که پیامبر ص را به قتل برسانند] و خواستند بدان وفا کنند!

الکافی، ج ۷، ص ۴۵۰

عَلَىٰ بَنِ إِبرَاهِيمَ عَنِ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع ... وَكَانَتْ الْجَاهِلِيَّةُ يُعْظَمُونَ الْمُحَرَّمَ وَ لَا يُقْسِمُونَ بِهِ وَ لَا بِشَهْرِ رَجَبٍ وَ لَا يَعْرِضُونَ فِيهِمَا لِمَنْ كَانَ فِيهِمَا ذَاهِبًا أَوْ جَائِيًا وَ إِن كَانَ قَدْ قَتَلَ أَبَاهُ وَ لَا لَشَيْءٍ يَخْرُجُ مِنَ الْحَرَمِ دَابَّةً أَوْ شَاءً أَوْ بَعِيرًا أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِنَبِيِّهِ ص «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ» قَالَ فَبَلَغَ مِنْ جَهْلِهِمْ أَنَّهُمْ اسْتَحَلُّوا قَتْلَ النَّبِيِّ ص وَ عَظَمُوا أَيَّامَ الشَّهْرِ حَيْثُ يُقْسِمُونَ بِهِ فَيَقُونَ^۱.

^۱ علاوه بر حدیث ۱ جلسه ۳۳۰ که مضمونی شبیه همین حدیث داشت، روایات زیر هم در همین مضمون می‌باشند:

(۱) عَلَىٰ بَنِ إِبرَاهِيمَ عَنِ أَبِيهِ عَنِ إِسْمَاعِيلِ بْنِ مَرَّارٍ عَنِ يُونُسَ عَنِ بَعْضِ أَصْحَابِنَا قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ قَالَ أَعْظَمُ إِثْمَ مَنْ يَحْلِفُ بِهَا قَالَ وَ كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يُعْظَمُونَ الْحَرَّمَ وَ لَا يُقْسِمُونَ بِهِ يَسْتَحِلُّونَ حُرْمَةَ اللَّهِ فِيهِ وَ لَا يَعْرِضُونَ لِمَنْ كَانَ فِيهِ وَ لَا يَخْرُجُونَ مِنْهُ دَابَّةً فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى - لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ وَالِدٍ وَ مَا وَلَدٌ قَالَ يُعْظَمُونَ الْبَلَدَ أَنْ يَحْلِفُوا بِهِ وَ يَسْتَحِلُّونَ فِيهِ حُرْمَةَ رَسُولِ اللَّهِ ص. (الکافی، ج ۷، ص ۴۵۰)

(۲) وَ عَنِ الْعَلَاءِ عَنِ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: ... وَ كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يُعْظَمُونَ الْحَرَّمَ وَ لَا يُقْسِمُونَ بِهِ وَ يَسْتَحِلُّونَ حُرْمَةَ اللَّهِ فِيهِ وَ لَا يَعْرِضُونَ لِمَنْ كَانَ فِيهِ وَ لَا يَخْرُجُونَ مِنْهُ دَابَّةً فَقَالَ اللَّهُ «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ وَالِدٍ وَ مَا وَلَدٌ» قَالَ يُعْظَمُونَ الْبَلَدَ أَنْ يَحْلِفُوا بِهِ وَ يَسْتَحِلُّونَ حُرْمَةَ رَسُولِ اللَّهِ فِيهِ (النوادر للأشعری، ص ۱۷۱)

(۲) از رسول خدا ص در روز فتح مکه روایت شده است:

بدرستی که خداوند این سرزمین را از روزی که آسمانها و زمین را آفرید، حرمت نهاد و این حرمت خدا تا روز قیامت باقی است؛ و جنگ در آن برای هیچکس قبل و بعد از من حلال نشد، و برای من هم تنها ساعتی از روز حلال شد، پس این سرزمین حرام است به حرمت الهی تا روز قیامت ...

صحیح بخاری، ج ۳، ص ۱۴؛ ج ۴، ص ۱۰۴؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷
حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ:
إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَمَهُ اللَّهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ يَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ، فَهُوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ...

تدبر

(۱) «وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ»

«حل» چنانکه در نکات ترجمه گذشت، هم به معنای «جای گرفتن» و «سکنی گزیدن» به کار می‌رود و هم در معنای «حلال» در مقابل «حرام».

این آیه از مصادیق بارز «استعمال یک لفظ در چند معنا» است؛ چرا که مفسران شیعه و سنی، عموماً هر دو معنا را برای این آیه گفته‌اند:

یک معنای آیه این است که «در حالی که کسی مثل تو در این سرزمین جای گرفته است»
و معنای دوم آن است که «در حالی که تو کسی هستی که این سرزمین برایت حلال شد»؛ که این معنا با توجه به آن است که خداوند به او برای فتح مکه اجازه جهاد داد؛ و با اینکه مکه «حرم» است و جنگیدن در آن حرام است، اما برای ایشان برای چند ساعتی جنگیدن حلال شد (حدیث ۲). (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۹۷؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۲۱۹-۲۲۰؛ الدر المثور، ج ۶، ص ۳۵۱-۳۵۲)

(۲) «وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ»

اینکه تو در این سرزمین جای گزیده‌ای به این سرزمین شرافت و ارزش می‌دهد (تفسیر بیضاوی، ج ۵، ص ۳۱۳؛ الطراز الأول، ج ۵، ص ۲۴۷)

(۳) قَالَ [الصادق] عَلَيْهِ السَّلَامُ: كَانَ الْجَاهِلِيَّةُ يُعْظَمُونَ الْمُحَرَّمَ وَ لَا يُقْسِمُونَ بِهِ وَ لَا بِشَهْرِ رَجَبٍ، وَ لَا يَعْزُونَ فِيهِمَا لِمَنْ كَانَ فِيهِمَا ذَاهِباً أَوْ جَائِئاً وَ إِنْ كَانَ قَتَلَ أَبَاهُ، وَ لَا لِشَيْءٍ يَخْرُجُ مِنَ الْحَرَمِ دَابَّةً أَوْ شَاةً أَوْ بَعِيرٍ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ، فَقَالَ اللَّهُ لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ هَدَايَةَ الْأُمَّةِ إِلَى أَحْكَامِ الْأَنْمَةِ عَ (للشيخ حر العاملي)، ج ۷، ص ۵۶۲.

(۴) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ تُعْظَمُ الْبَلَدَ الْحَرَامَ وَ تَسْتَحِلُّ مُحَمَّدًا ص فَقَالَ تَعَالَى لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ يُرِيدُ أَنَّهُمْ اسْتَحْلَوْكَ وَ كَذَّبُوكَ وَ شَتَمُوكَ فَغَابَ اللَّهُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ (تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۷۷۳)

انسانی که در مسیر صحیح خود قرار گرفته باشد، به مقام خلیفه‌اللهی می‌رسد و بی‌تردید مهمترین مصداق خلیفه‌الله، شخص پیامبر اکرم ص می‌باشد. مکه محلی است که بیت الله الحرام در آن قرار داده شده؛ اما با همه عظمت و احترامی که این خانه دارد؛ حضور شخص پیامبر اکرم ص به آن شرافتی ویژه می‌دهد؛ تا جایی که اگر حرمت ایشان نادیده گرفته شود، دیگر این مکان حرمتی نخواهد داشت؛ چنانکه برخی معنای این دو آیه را این طور دانسته‌اند که «سوگند نمی‌خورم به این سرزمین، چون وقتی تو در این سرزمین هستی و حرمت تو را زیرپا گذاشتند، دیگر حرمتی برای این سرزمین نمانده است» (دیدگاه ابومسلم، و روایتی از امام صادق ع؛ به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷)

پاسخ به یک شبهه وهابیت

وهابیت علیه شیعه اشکال می‌کند که شما به خاطر احترام و تقدسی که برای پیامبر ص و اهل بیت باور دارید، دچار شرک شده‌اید!

این آیه بخوبی نشان می‌دهد که نه تنها چنین باوری شرک نیست، بلکه کسانی که جای گرفتن یک ولی خدا در یک سرزمین را باعث قداست آن سرزمین نمی‌دانند، در مقابل نص قرآن ایستاده‌اند.

﴿وَأَنْتَ حَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ﴾

چرا فرمود «حَلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ» و نفرمود «حَلٌّ فِي هَذَا الْبَلَدِ»؟

۱۳۹۵/۱۲/۴

وَ وَالِدٍ وَ مَا وَلَدَ

سوره بلد (۹۰) آیه ۳

ترجمه

سوگند به والد [= پدر، صاحب فرزند] و آنچه فرزند آورد.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«وَالِدٍ» و «وَلَدَ»

هر دو کلمه از ماده «ولد» هستند، اولی اسم فاعل است و دومی فعل ماضی.

ماده «ولد» به معنای فرزند است و آنچه از نسل شخصی ادامه پیدا کند. کلمه «وَلَدَ» (فرزند) را هم برای یک نفر یا بیشتر،

و نیز هم برای پسر و دختر به کار می‌برند. (معجم المقاییس اللغة، ج ۶، ص ۱۴۳؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۸۴)

وقتی «والد» در مقابل «والده: مادر» (بقره/۲۳۳؛ مریم/۳۲) به کار رود، به معنای «پدر» است؛ اما وقتی «والد» بتنهایی بیاید، هم می‌تواند به معنای «پدر» باشد، و هم به معنای «کسی که فرزند دارد، اعم از پدر یا مادر» (لقمان/۳۳). وقتی پدر و مادر با هم مد نظر باشد «والدان» (نساء/۷) و «والدین» (بقره/۸۳؛ جمعا ۱۷ مورد) گفته می‌شود.

برای به بچه‌ای که به دنیا آمده «مولود» (بقره/۲۳۳) و مادام که طفل است و به سن بلوغ نرسیده «ولید» (شعراء/۱۸) گفته می‌شود (تاج العروس، ج ۵، ص ۳۲۶).

با اینکه خود کلمه «وَلَدٌ»، برای جمع هم به کار می‌رود (بقره/۲۳۳)، اما برای جمع آن به نحو خاص کلمات «ولدان» (مزمل/۱۷؛ نساء/۷۵ و ۹۸ و ۱۲۴) و «اولاد» (اسراء/۶۴؛ جمعا ۲۳ مورد در قرآن) و «وَلَدٌ» (نوح/۲۱؛ بنابر قرائت برخی از قراء سبعه: مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ) نیز استفاده شده است.

فعل «وَلَدَ» به معنای «فرزند آورد» (فعل پدر و مادر) است، نه به معنای «متولد شد» (فعل فرزند) چنانکه تعبیر «لَمْ يَلِدْ: فرزند نیاورد» (توحید/۳) و یا جمله مشرکان در مورد خدا «يَقُولُونَ وَكَذَّابٌ اللَّهُ: می‌گویند خدا فرزند آورد» (صافات/۱۵۲) بخوبی این تفاوت را نشان می‌دهد؛ و وقتی بخواهند وضعیت فرزند را بیان کنند از صیغه «تَوَلَّدَ» استفاده می‌کنند. بدین ترتیب، وقتی این فعل به باب تفعیل می‌رود (وَلَدٌ) و متعدی می‌شود، منظور - نه فعل پدر و مادر، بلکه - فعل کسی است که در به دنیا آمدن بچه نقش ایفا می‌کند (مثلا: ماما که بچه را از شکم مادر بیرون می‌آورد).

از این ماده در قرآن کریم جمعا ۱۰۲ مورد استفاده شده است.

«وَالِدٌ»

حرف «و» را اغلب حرف عطف (عطف به «هذا البلد» در آیه ۱: سوگند به این سرزمین .. و به پدر و فرزند) قلمداد کرده، و حتی برخی تصریح کرده‌اند که این «واو» قسم نیست (إعراب القرآن (للنحاس)، ج ۵، ص ۱۴۲)؛ اما دلیل این سخن‌شان معلوم نیست و می‌توان آن را ابتداء واو قسم دانست؛ و تفاوتش در این است که اگر عطف بدانیم تمام حالاتی که درباره «لا اقسام» مطرح می‌شد (جلسه ۳۳۰، نکات ترجمه) قابل اجرا خواهد بود؛ اما اگر واو قسم باشد؛ فقط یک معنا (سوگند خوردن) باقی می‌ماند.

«وَمَا وَوَلَدٌ»

«ما» را غالبا به معنای «موصول» (چیزی که، آنچه) گرفته‌اند و به تبع آن بحثی پیش آمده که چرا با اینکه غالبا در مورد انسان از موصول «مَنْ: کسی که، آنکه» استفاده می‌شود، در اینجا از موصول «ما» استفاده شده؟ و به تبع این بحث، برخی این را «ما»ی نافی دانسته‌اند که «ما وَوَلَدٌ» به معنای «نژاد، فرزند نیاورد» می‌باشد، و آن را به معنای «شخصی که عقیم و بی‌فرزند است» دانسته‌اند (آنگاه معنای آیه چنین می‌شود: سوگند به کسی که فرزند دارد و کسی که فرزند ندارد)؛ و بعد برای اینکه عطف آن به قبلی درست شود یک «من» یا «ما»ی موصوله را در تقدیر فرض کرده‌اند: «آنکه فرزند نیاورد» (مجمع البیان، ج ۱۰،

ص ۷۴۸)

۱) سلیم بن قیس می گوید: از حضرت علی ع شنیدم که می فرمود: بدرستی که من و فرزندانم که وصی من اند، امامانی هدایت شده و همگی مُحَدَّث (کسی که از عالم غیب با او سخن می گویند، اما پیامبر نیست) هستیم.

گفتم: «امیرالمومنین! آنها کیستند؟»

فرمود: حسن ع و حسین ع، سپس فرزندانم علی بن الحسین [= امام سجاد ع] (سلیم می گوید: و علی بن حسین در آن زمان طفلی شیرخواره بود) سپس هشت نفر بعد از او که یکی بعد از دیگری می آید؛ و آنان همان کسانی اند که خداوند بدانها سوگند خورد و فرمود: «سوگند به والد و آنچه فرزند آورد» (بلد/۳) اما «والد» رسول خدا ص است و اما «آنچه فرزند آورد» همین اوصیا می باشند.

گفتم: امیرالمومنین! آیا دو امام در یک زمان جمع می شود؟

فرمود: مگر اینکه یکی سکوت پیشه می کند و سخن نمی گوید تا وقتی زمان قبلی تمام شود.

الإختصاص (للمفید)، ص ۳۲۹؛ بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۷۲؛ کتاب سلیم بن قیس، ج ۲، ص ۸۲۵؛ إرشاد القلوب

(للدیلمی)، ج ۲، ص ۳۹۴

إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ جَعْفَرٍ الْحَضْرَمِيُّ عَنْ سَلِيمِ بْنِ قَيْسِ الشَّامِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلِيًّا ع يَقُولُ إِنِّي وَأَوْصِيَائِي مِنْ وَوَلَدِي أئِمَّةٌ مُهْتَدُونَ كُلُّنَا مُحَدَّثُونَ قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ هُمْ قَالَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ ثُمَّ ابْنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ - قَالَ وَ عَلِيٌّ يَوْمَئِذٍ رَضِيعٌ - ثُمَّ ثَمَانِيَةٌ مِنْ بَعْدِهِ وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ وَ هُمُ الَّذِينَ أَقْسَمَ اللَّهُ بِهِمْ فَقَالَ وَ وَالِدٍ وَ مَا وَوَلَدٌ أَمَّا الْوَالِدُ فَرَسُولُ اللَّهِ ص وَ مَا وَوَلَدٌ يَعْنِي هُوَ الْوَالِدُ الْأَوْصِيَاءُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَيْجْتَمِعُ إِمَامَانِ فَقَالَ لَا إِلَّا وَ أَحَدُهُمَا مُصَمَّتٌ لَا يَنْطِقُ حَتَّى يَمْضِيَ الْأَوَّلُ.

۲) از امام باقر ع درباره آیه «سوگند به والد و آنچه فرزند آورد» (بلد/۳) سوال شد. فرمودند: یعنی [حضرت] علی ع و

امامانی که از فرزندان ایشان اند.

و از امام صادق ع سوال شد درباره سخن خداوند که می فرماید: «و تو در این سرزمین جای گرفته ای» (بلد/۲). فرمودند:

منظور رسول خدا ص است. سوال شد: «سوگند به والد و آنچه فرزند آورد» (بلد/۳)؟ فرمودند: «[حضرت] علی ع و فرزندان ایشان.

۱ عبارات ابتدای این کتاب اندک تفاوتی دارد: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ قَالَ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَسَارٍ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ جَعْفَرٍ الْحَضْرَمِيُّ عَنْ سَلِيمِ الشَّامِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلِيًّا ع يَقُولُ إِنِّي وَأَوْصِيَائِي مِنْ وَوَلَدِي مُهْتَدُونَ كُلُّنَا مُحَدَّثُونَ قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ هُمْ...

۲ نقل مطلب در این دو کتاب بدین صورت است: عَنْ أَبَانَ قَالَ سَمِعْتُ سَلِيمَ بْنَ قَيْسٍ يَقُولُ ... قَالَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع ... يَا سَلِيمُ إِنَّ أَوْصِيَائِي أَحَدٌ عَشَرَ رَجُلًا مِنْ وَوَلَدِي أئِمَّةٌ هُدَاهُ مُهْتَدُونَ كُلُّهُمْ مُحَدَّثُونَ قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَنْ هُمْ قَالَ ابْنِي هَذَا الْحَسَنُ ثُمَّ ابْنِي هَذَا الْحُسَيْنُ ثُمَّ ابْنِي هَذَا وَ أَخَذَ بِيَدِ ابْنِ ابْنِهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ وَ هُوَ رَضِيعٌ ثُمَّ ثَمَانِيَةٌ مِنْ وَوَلَدِهِ وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ وَ هُمُ الَّذِينَ أَقْسَمَ اللَّهُ بِهِمْ فَقَالَ «وَ وَالِدٍ وَ مَا وَوَلَدٌ» فَالْوَالِدُ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ أَنَا وَ مَا وَوَلَدٌ يَعْنِي هُوَ الْوَالِدُ الْأَوْصِيَاءُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَيَجْتَمِعُ إِمَامَانِ قَالَ نَعَمْ إِلَّا أَنْ وَاحِدًا صَامِتٌ [لَا يَنْطِقُ] حَتَّى يَهْلِكَ الْأَوَّلُ

عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ صَالِحِ الْأَنْمَاطِيِّ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ قَالَ يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ ص قُلْتُ وَ وَالِدٍ وَ مَا وَكَلَدَ قَالَ عَلِيٌّ وَ مَا وَكَلَدَ.^۱
 مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هُوذَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَظِيْرَةَ عَنْ عَمْرٍو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ وَالِدٍ وَ مَا وَكَلَدَ قَالَ يَعْنِي عَلِيًّا وَ مَا وَكَلَدَ مِنَ الْأَثْمَةِ ع. (این روایت اخیر در این منابع هم آمده است: الکافی، ج ۱، ص ۴۱۴؛ شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۲، ص ۴۳۰)

(۳) از رسول خدا ص روایت شده است:

حق علی بر این امت همانند حق والد (پدر) بر فرزند است.

الأمالی (للطوسی)، ص ۵۴؛ فضائل امیر المؤمنین (لابن شاذان)، ص ۷۷؛ بشاره المصطفی لشیعۀ المرتضی، ص ۲۶۹.^۵
 حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الطَّيِّبِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَاهَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَنْصُورٍ نَصْرُ بْنُ الْيَثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي الْجَارُودِ زِيَادِ بْنِ الْمُنْذَرِ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ الْمَكِّيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ): حَقُّ عَلِيٍّ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّةِ كَحَقِّ الْوَالِدِ عَلَى الْوَلَدِ.^۶

۱. این دو روایت هم در همین راستا قابل توجه است:

قَالَ أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَصِيرٍ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلِ بْنِ عَبَّادٍ، عَنْ حُسَيْنِ بْنِ أَبِي يَعْفُورٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَ وَالِدٍ وَ مَا وَكَلَدَ قَالَ: الْوَالِدُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ، وَ مَا وَكَلَدَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ ع. (شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج ۲، ص ۴۳۰)
 وَ رَوَى أَيْضًا عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي بَكْرِ الْحَضْرَمِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ لِي يَا أَبَا بَكْرٍ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ وَالِدٍ هُوَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ مَا وَكَلَدَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ ع. (تأویل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة، ص ۷۷۲)

۲. الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَفَعَهُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ وَ وَالِدٍ وَ مَا وَكَلَدَ» قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ مَا وَكَلَدَ مِنَ الْأَثْمَةِ ع.

۳. حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ شَمُونَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْأَشْعَثِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَادِ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ عَمْرٍو بْنِ شَمْرٍ، عَنْ جَابِرِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: وَ وَالِدٍ وَ مَا وَكَلَدَ قَالَ: عَلِيٌّ وَ مَا وَكَلَدَ

۴. ابن عقدة، قال: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمَحْمَدِيُّ مِنْ وَلَدِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: «حَقُّ عَلِيٍّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ كَحَقِّ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ»

۵. قَالَ: حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ ع قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: حَقُّ عَلِيٍّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ كَحَقِّ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ

۶. این روایت هم در همین راستا قابل توجه است:

وَ رَوَى أَبُو الْمَضَا صَبِيحٌ عَنِ الرَّضَا قَالَ النَّبِيُّ أَنَا وَ عَلِيُّ الْوَالِدَانِ. (مناقب آل أبي طالب ع (لابن شهر آشوب)، ج ۳، ص ۱۰۵)

ابن شهر آشوب در کتاب مناقب آل ابی طالب ع (ج ۳، ص ۱۰۵) علاوه بر نقل‌های متعدد در شیعه، از علمای بزرگ اهل سنت، مانند ثعلبی در کتاب «رَبِيعِ الْمُدْكَرِيِّنَ» و خرکوشی در کتاب «شَرَفِ النَّبِيِّ»، و در کتاب «خصائص» یاد کرده که این روایت را از برخی دیگر از صحابه (عمار و ابوایوب انصاری و انس بن مالک) نیز نقل کرده‌اند.

۴) از امیرالمومنین ع روایت شده است که رسول خدا ص فرمود: علی! تو برادرم و وارث و وصی و جانشین من هستی، در خانواده‌ام و در امتم، چه در زندگی‌ام و چه بعد از مرگم؛ دوستدار تو دوستدار من است؛ و بدخواه تو، بدخواه من.

علی! من و تو پدران این امت هستیم

علی! من و تو و امامان از میان فرزندان، بزرگان در دنیا و پادشاهان در آخرت‌ایم. کسی ما را بشناسد خدا را شناخته است و کسی که منکر ما شود منکر خداوند عز و جل شده است.

الأمالی (للصدوق)، ص ۶۵۷

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيْسَى الْقُمِيُّ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مَاجِيلَوَيْهِ رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ خَلْفِ بْنِ حَمَادِ الْأَسَدِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْعَبْدِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص يَا عَلِيُّ أَنْتَ أَخِي وَوَارِثِي وَوَصِيِّ وَخَلِيفَتِي فِي أَهْلِي وَ أُمَّتِي فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَمَاتِي مُحِبُّكَ مُحِبِّي وَ مَبْغُضُكَ مَبْغُضِي

يَا عَلِيُّ أَنَا وَ أَنْتَ أَبَوَا هَذِهِ الْأُمَّةِ

يَا عَلِيُّ أَنَا وَ أَنْتَ وَ الْأَئِمَّةُ مِنْ وَ لَدِكِ سَادَةٌ فِي الدُّنْيَا وَ مَلُوكٌ فِي الْآخِرَةِ مَنْ عَرَفْنَا فَقَدْ عَرَفَ اللَّهُ وَ مَنْ أَنْكَرْنَا فَقَدْ أَنْكَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ.^۱

تدبر

(۱) «وَ وَالِدٍ وَ مَا وَ لَدَّ»

درباره اینکه مقصود از «والد» و «فرزند [یا فرزندان]ش» کیست، دیدگاه‌های مختلفی مطرح شده است.

معروفترین نظرات عبارتند از:

- امیرالمومنین ع و فرزندان ایشان که امام‌اند. (احادیث ۱ و ۲)

۱. ابن شهر آشوب (متوفی ۵۸۸) در کتاب مناقب آل ابی طالب ع (ج ۳، ص ۱۰۵) نقل می‌کند که راغب اصفهانی (متوفی ۵۰۲) در کتاب «مفردات الفاظ القرآن» نقل کرده است که: «قَالَ النَّبِيُّ يَا عَلِيُّ أَنَا وَ أَنْتَ أَبَوَا هَذِهِ الْأُمَّةِ وَ لَحَقْنَا عَلَيْهِمْ أَعْظَمُ مِنْ حَقِّ أَبِي وَ وِلَادَتِهِمْ فَإِنَّا نُنْقِذُهُمْ إِنِ اطَّاعُونَا مِنَ النَّارِ إِلَى دَارِ الْقَرَارِ وَ نُلْحِقُهُمْ مِنَ الْعُبُودِيَّةِ بِخِيَارِ الْأَحْرَارِ.» اما در کمال تعجب در نسخه‌های امروزی این کتاب فقط عبارت «رُوي أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ قَالَ لِعَلِيٍّ: أَنَا وَ أَنْتَ أَبَوَا هَذِهِ الْأُمَّةِ» (ص ۵۸) مشاهده می‌شود.

- حضرت آدم ع و انبیا و اوصیاء که همگی از ذریه ایشان بوده‌اند (منسوب به امام صادق ع، تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۲۳؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷)
- حضرت آدم ع و همه انسانها که ذریه ایشان‌اند (نظر حسن بصری و مجاهد و قتاده، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷) و موید این برداشت، آیه بعدی است که درباره وضعیت همه انسانها سخن می‌گوید (المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۱)
- حضرت ابراهیم ع و حضرت اسماعیل ع، از این جهت که آنها بودند که با تجدید بنای کعبه، این سرزمین را احیا کردند؛ و این اقتضای تناسب آیه با آیات قبل است که به این سرزمین سوگند خورد؛ آنگاه مفاد این سه آیه، سوگند به سرزمین مکه است، و به پیامبر اکرم ص که الان (هنگام نزول آیه) در این سرزمین جای گرفته، و به ابراهیم ع و اسماعیل ع که سکونت در این سرزمین را پایه‌ریزی کردند. (المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۰)
- حضرت ابراهیم ع و اولاد عرب ایشان که در این سرزمین ساکن شده‌اند (نظر ابن ابی‌عمران جونی، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷)
- حضرت آدم ع و اولاد صالحش (یا حضرت ابراهیم ع و اولاد صالحش) (این دو قول، اصلاحی در اقوال قبلی است از این جهت قید که انسانهای صالح‌اند که صلاحیت دارد به آنها سوگند خورده شود، نه همه انسانها) (المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۱)
- پیامبر [و امیرالمومنین ع] و امت اسلام، از این جهت که پیامبر همانند پدری برای این امت است (حدیث ۴) (المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۱)
- هر والد و فرزندی (ابن‌عباس و جبائی، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷)
- «ما» در «ما ولد» به معنای نفی باشد آنگاه یعنی «هر صاحب فرزند و هر بی‌فرزندی» (ابن‌جبیر، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷) (توضیح این معنا در نکات ترجمه گذشت).^۱

با توجه به قاعده امکان استعمال یک لفظ در چند معنا، ممکن است همه اینها مد نظر بوده باشد؛ و اصلاً همین که به جای اینکه اسم شخص خاصی را بیاورد، از عنوان کلی «والد» و «ولد» استفاده کرد، مویدی است که لزوماً فقط یک شخص معین مد نظر نبوده، و قبول یکی از این اقوال، لزوماً به معنای رد قول دیگر نمی‌باشد.

و آنگاه در مورد هریک، حالتی که درباره معنای آیه قبل مطرح شد، در اینجا نیز قابل طرح است؛ مثلاً بنا بر حالت اول، و اینکه مقصود از آیه قبل، هشدار به هتک حرمت پیامبر ص باشد، آنگاه منظور از این آیه این است که حال امیرالمومنین ع و

^۱ حتی در معنای شیطان و ذریه شیطان هم می‌تواند به کار رود چنانکه در برخی از ادعیه آمده است:

الدعاء فی الوحدة: يَا أَرْضُ رَبِّي وَ رَبُّكَ اللَّهُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّكَ وَ شَرِّ مَا فِيكَ وَ شَرِّ مَا خَلَقَ فِيكَ وَ مِنْ شَرِّ مَا يُحَاذِرُ عَلَيْكَ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ كُلِّ أَسَدٍ وَ أَسْوَدٍ وَ حَيَّةٍ وَ عَقْرَبٍ مِنْ سَاكِنِ الْبَلَدِ وَ مِنْ شَرِّ وَالِدٍ وَ مَا وَلَدَ أَوْ فَغَيْرِ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مِنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (مكارم الأخلاق، ص ۳۵۳)

أَنَّهُ ص قَالَ: إِذَا كَانَ فِي سَفَرٍ فَأَقْبَلَ اللَّيْلَ قَالَ أَرْضُ- رَبِّي وَ رَبُّكَ اللَّهُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّكَ وَ شَرِّ مَا فِيكَ وَ شَرِّ مَا يَدْبُ عَلَيْكَ وَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَسَدٍ وَ أَسْوَدٍ وَ مِنَ الْحَيَّةِ وَ الْعَقْرَبِ وَ مِنَ سَاكِنِ الْبَلَدِ وَ مِنَ وَالِدٍ وَ مَا وَلَدَ. (عوالي اللئالي العزیزية فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۱۵۶)

امامان بعدی در این زمینه که حرمتشان هتک شد، همانند حال پیامبر است که حرمتش هتک شد. (تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العتره الطاهره، ص ۷۷۴) و به همین ترتیب، معانی دیگری از این چند آیه قابل برداشت است.

(۲) «وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ»

چرا «والد» را نکره آورد؟

الف. نکره آوردن «والد» مویدی است بر دیدگاهی که این آیه را به معنای «هر پدر و فرزندی» می داند.

ب. این نکره، ایجاد ابهام در کلام است که از باب تعظیم (بزرگ شمردن) و مدح است (لذا کسانی هم که منظور از «والد»

را شخص خاص دانسته‌اند نظرشان نادرست نیست) (الکشاف، ج ۴، ص ۷۵۴؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۰)

ج. ...

(۳) «وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ»

چرا به جای «من ولد: آنکه (کسی را که) به عنوان فرزند آورد» از تعبیر «ما ولد: آنچه (چیزی را که) به عنوان فرزند آورد»

استفاده کرد؟

الف. این موید دیدگاهی است که «ما» را نافی می دانست یعنی آیه می خواهد سوگند یاد کند به هر فرزنددار و هر

بی فرزندی؛ که هر دو نشانه قدرت خداست و هریک سختی خاص خود را دارد (آیه بعد درباره «در سختی بودن» انسان است)

ب. کاربرد «ما: چیزی که» به جای «من: کسی که» دلالت بر «تعجب همراه با مدح» می کند (شبیبه آیه «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا

وَضَعَتْ: خدا بهتر می داند که چه چیزی را وضع حمل کرد» آل عمران/۳۶)؛ و این با سیاق آیه که در مقام سوگند است سازگارتر

است. (الکشاف، ج ۴، ص ۷۵۴؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۰)

ج. ...

(۴) «وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ»

خداوند هم به والد (کسی که فرزند دارد) و هم به فرزندی که این شخص می آورد، سوگند خورد.

رابطه «والد و فرزند» از عظیم ترین آیات الهی است که بقدری برای ما عادی شده که اهمیتش را درک نمی کنیم.

بحث تخصصی انسان شناسی

اگر چه حیوانات هم زاد و ولد دارند، اما رابطه «والد و فرزند» در انسان، بسیار متفاوت است. در حیوانات، این رابطه

کاملاً غریزی است و تنها در حدی است که فرزند بتواند به استقلال برسد که غذایش را خودش تهیه کند و از جان خود

مراقبت کند. اما رابطه والد و فرزند در انسان، اگرچه ابتدایش حالتی نسبتاً غریزی دارد، اما در حقیقت، ادامه رابطه خاصی است

که بین زوجین (با تعبیر «مودت و رحمت» در قرآن کریم) آغاز شده است.

از عجایب این رابطه آن است که در ابتدای کار محبت از جانب والدین به فرزندان بسیار شدیدتر است (و ظاهراً به همین جهت است که اسلام، برخلاف مکاتب غربی، تاکید اصلی اش را بر احترام و رعایت حقوق والدین قرار داده؛ چون با آن محبتی که از جانب والدین هست، توصیه به رعایت حقوق کودک (و حرکت دادن جامعه به سمت فرزندسالاری) چندان ضرورت ندارد) اما بعد از اینکه فرزندان دوره بلوغ را کامل سپری کردند و استقلالشان بیشتر شد، کم کم محبت در جانب فرزندان شدت می یابد، و در حالی که غالباً دیگر هیچ نیاز مادی ای به والدین ندارند، از دست دادن آنها برایشان بسیار مصیبت بار می نماید.

این نوع رابطه انسانی، یکی از مهمترین مولفه هایی است که طراحی مدل، احکام و قوانین خانواده را با سایر سازمان های اجتماعی (که مبنای اولیه تشکیل شان، رسیدن به سود بیشتر برای طرفین است) متفاوت می کند و بی توجهی به این مبنای مهم، و اصرار بر تساوی افراد خانواده همانند افراد جامعه در مقام قانون گذاری، از مهمترین عواملی است که روند سست شدن نهاد خانواده در غرب (و به تبع آن در جوامع اسلامی) را تشدید می کند.

شاید قرآن کریم با این سوگند می خواهد هشدار می دهد که این رابطه را جدی بگیریم.

برای تفصیل این بحث، می توانید مقاله زیر را (که البته مساله را بیشتر از زاویه «زن و مرد» در خانواده مورد بررسی قرار داده ام؛ اما اغلب استدلالها در مورد والدین و فرزندان هم پیاده می شود) مطالعه کنید.

<http://www.souzanchi.ir/islamic-paradigm-for-analyzing-problems-of-the-woman-and-family>

۳۳۳) سوره بلد (۹۰) آیه ۴ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ ۱۳۹۵/۱۱/۵

ترجمه

که حقاً انسان را در رنج [و سختی] آفریدیم.

یا:

حقیقتاً انسان را در وضعیت ایستاده و معتدل آفریدیم.

نکات ترجمه

«کَبَدٍ»

ماده «کبد» در اصل دلالت بر شدت و قوت در چیزی می کند؛ و خود واژه «کَبَدٍ» به معنای مشقت (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۵۳؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۹۵؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۷) و یا تحمل کردن سختی و مشقت می باشد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۱۵) و به جگر انسان هم کبد می گویند و به نحو استعاره در مورد وسط هر چیزی هم کبد آن چیز می گویند (مانند کبد کمان، کبد آسمان) (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۵۳)

همچنین برخی معنای «کبد» را «صاف ایستادن» (منتصبا معتدلاً) دانسته اند (معانی القرآن (للفراء) ج ۳، ص ۲۶۴) و دیگران در توضیحش گفته اند مقصود آیه این است که انسان تنها موجودی است که بر سر دوپایش می ایستد ولی سایر حیوانات به

نحو غیرایستاده (در حالی که سر رو به پایین است و دستها بر زمین است) حرکت می‌کنند؛ و یا اینکه در شکم مادر ابتدا به حالت ایستاده است و هنگامی که وقت تولدش می‌شود سرش پایی قرار می‌گیرد؛ اما ظاهراً بقیه حیوانات از ابتدا سرشان رو به پایین است و خلاف جهت مادرشان در شکم مادر هستند؛ و از «منذری» نقل شده که «کبد» به معنای ایستادن و استقامت ورزیدن (الاستواء و الاستقامه) است. (لسان العرب، ج ۳، ص ۳۷۶؛ مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۸)^۱

البته کسانی که معنای «کبد» را «رنج و سختی» می‌دانند، معنای ایستادن (قام منتصبا) را از این جهت مرتبط با معنای «کبد» می‌دانند که انسان در اثر زیاد ایستادن است که خسته می‌شود (در حالی که در وضعیت‌های دیگر بدن مانند نشستن و خوابیدن، چنین خستگی‌ای در کار نیست) (معجم مقاییس، ج ۵، ص ۴۳۴)

این ماده فقط همین یکبار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

(۱) در ضمن روایتی از امام صادق ع آمده است:

... و فرزند آدم در شکم مادرش به حالت ایستاده است و این همان سخن خداوند عز و جل است که می‌فرماید «همانا انسان را در وضعیت ایستاده آفریدیم.» (بلد/۴) در حالی که غیر از انسان، سرش در پایین و پشت [مادرش] است و دستانش در [میان] دستان اوست.

[اینکه یکی از معانی «کبد» «وضعیت ایستاده بودن» است در نکات ترجمه توضیح داده شد]

علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۹۵

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدِ أَبَادَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ حَمَادِ بْنِ عَثْمَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع... وَابْنُ آدَمَ مَتَّصِبٌ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ وَ مَا سَوَى ابْنِ آدَمَ فَرَأْسُهُ فِي دُبُرِهِ وَ يَدَاهُ بَيْنَ يَدَيْهِ. ^۳

۱. «کبد» به معنای ایستاده بودن نه تنها در روایات ذیل این آیه آمده (که در قسمت احادیث خواهد آمد) بلکه در روایات دیگری هم کاملاً در همین

معنا به کار رفته است مانند این روایت توحیدی:

۲- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَاقِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَاعِ أَنَّهُ قَالَ... وَهُوَ قَائِمٌ لَيْسَ عَلَى مَعْنَى انْتِصَابٍ وَ قِيَامٍ عَلَى سَاقٍ فِي كَبَدٍ كَمَا قَامَتِ الْأَشْيَاءُ وَ لَكِنْ قَائِمٌ يُخْبِرُ أَنَّهُ حَافِظٌ كَقَوْلِ الرَّجُلِ الْقَائِمِ بِأَمْرِنَا فَلَانِ وَ اللَّهُ هُوَ الْقَائِمُ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ... (التوحيد (للصدوق) ص ۲۸۸؛ الكافي، ج ۱، ص ۱۲۱)

۲. عبارت محذوف چنین است:

قُلْتُ لَأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّا نَرَى الدَّوَابَّ فِي بَطُونِ أَيْدِيهَا الرُّقْعَتَيْنِ مِثْلَ الْكَبْدِ فَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ ذَلِكَ فَقَالَ ذَلِكَ مَوْضِعٌ مَنْخَرِيهِ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَ

۳. این روایت هم در همین مضمون است ولی طولانی تر:

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ هَارُونَ بْنِ الْجَهْمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بِنِي إِذَا أَقْبَلَ أَبُو حَنِيفَةَ عَلَى حِمَارٍ لَهُ فَاسْتَأْذَنَ عَلَيَّ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَأَذِنَ لَهُ فَلَمَّا جَلَسَ قَالَ لَأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَقَابِسَكَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع لَيْسَ فِي دِينِ اللَّهِ قِيَاسٌ وَ لَكِنْ أَسْأَلُكَ عَنْ حِمَارِكَ هَذَا فِيمَ أَمْرُهُ قَالَ عَنْ أَيِّ أَمْرِهِ تَسْأَلُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَنْ هَاتَيْنِ النُّكْتَتَيْنِ اللَّتَيْنِ بَيْنَ يَدَيْهِ مَا هُمَا فَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ خَلِقُ فِي الدَّوَابِّ كَخَلْقِ أُذُنِكَ وَ أَنْفِكَ فِي رَأْسِكَ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع خَلِقَ اللَّهُ أُذُنِي لِأَسْمَعَ بِهِمَا وَ خَلَقَ عَيْنِي لِأَبْصُرَ بِهِمَا وَ خَلَقَ أَنْفِي لِأَجِدَ بِهِ الرَّائِحَةَ الطَّيِّبَةَ وَ الْمُنْتَنَةَ فَمِمَّا خَلَقَ هَذَانِ وَ كَيْفَ نَبَتَ الشَّعْرُ عَلَى جَمِيعِ

۲) دعای ۲۲ صحیفه سجادیه دعای هنگام مبتلا شدن به سختی‌ها و دشواری‌هاست. امام سجاده این دعا با این تعابیر آغاز فرموده‌اند:

خدایا! تو تکالیفی را درباره خودم بر دوشم نهاده‌ای که خودت از من درباره آنها صاحب اختیارتری، و قدرت تو بر آن و بر من از قدرت من بیش است. پس از من به من چیزی بده که تو را از من خشنود گرداند و خشنودی خود از مرا در عافیت بخواه.

بار خدایا، مرا طاقت رنج نیست، و توان شکیبایی در بلا را ندارم، مرا توانی بر فقر نیست. پس روزی‌ام را از من دریغ مدار و مرا به مخلوقانت وامگذار؛ بلکه خودت نیازم را برآر و کفاف مرا بر عهده دار؛ و در من بنگر و در همه کارهایم مراقب باش، که اگر مرا به نفسم واگذاری، از [صلاح] آن ناتوانم [یا: از اینکه از عهده نفسم برآیم ناتوانم] و آنچه مصلحتش است نتوانم بپا دارم. و اگر مرا به آفریدگانت واگذاری، بر من روی ترش کنند؛ و اگر مرا به پناه خویشاوندانم بفرستی، محرومم دارند؛ و اگر دهند، اندک دهند و بی‌مقدار، و بسی بر من منت نهند و فراوان مرا مذمت کنند.

بار خدایا، پس به فضل خود توانگرم گردان؛ و به عظمت خود مرتبتی بزرگم ده؛ و به توانگری خود گشاده دستی‌ام عطا فرما و از آنچه نزد توست مرا کفایت کن....

الصَّحِيفَةُ السَّجَادِيَّةُ، (وَكَانَ مِنْ دُعَائِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ الشَّدَّةِ وَالْجَهْدِ وَتَعَسَّرِ الْأُمُورِ) (ترجمه: اقتباس از ترجمه آیتی)
اللَّهُمَّ إِنَّكَ كَلَّفْتَنِي مِنْ نَفْسِي مَا أَتَتْ أَمْلَكَ بِهِ مِنِّي، وَ قُدْرَتُكَ عَلَيْهِ وَعَلَى أَغْلَبُ مِنْ قُدْرَتِي، فَأَعْطِنِي مِنْ نَفْسِي مَا يُرْضِيكَ عَنِّي، وَ خُذْ لِنَفْسِكَ رِضَاهَا مِنْ نَفْسِي فِي عَافِيَةٍ.

اللَّهُمَّ لَا طَاقَةَ لِي بِالْجَهْدِ، وَلَا صَبْرَ لِي عَلَى الْبَلَاءِ، وَلَا قُوَّةَ لِي عَلَى الْفَقْرِ، فَلَا تَحْظُرْ عَلَيَّ رِزْقِي، وَلَا تَكْلِنِي إِلَى خَلْقِكَ، بَلْ تَفَرِّدْ بِحَاجَتِي، وَ تَوَلَّ كِفَايَتِي وَ أَنْظِرْ إِلَيَّ وَ أَنْظِرْ لِي فِي جَمِيعِ أُمُورِي، فَإِنَّكَ إِنْ وَكَلْتَنِي إِلَى نَفْسِي عَجَزْتُ عَنْهَا وَ لَمْ أَقِمْ مَا فِيهِ

جَسَدِهِ مَا خَلَا هَذَا الْمَوْضِعَ فَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ سُبْحَانَ اللَّهِ أَيْتِيكَ أَسْأَلُكَ عَنْ دِينِ اللَّهِ وَ تَسْأَلُنِي عَنْ مَسَائِلِ الصَّبِيَّانِ فِقَامَ وَ خَرَجَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلَتْ فِدَاكَ سَأَلْتَهُ عَنْ أَمْرٍ أَحَبُّ أَنْ أَعْلَمَهُ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ فِي كِتَابِهِ - لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ يَعْنِي مُنْتَصِبًا فِي بَطْنِ أُمِّهِ مَقَادِيمُهُ إِلَى مَقَادِيمِ أُمِّهِ وَ مَآخِرُهُ إِلَى مَآخِرِ أُمِّهِ غِذَاؤُهُ مِمَّا تَأْكُلُ أُمُّهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُ أُمُّهُ تَنْسَمُهُ تَنْسِيمًا وَ مِيثَاقُهُ الَّذِي أَخَذَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ بَيْنَ عَيْنَيْهِ فَإِذَا دَنَا وَلِدَاتُهُ أَتَاهُ مَلِكٌ يُسَمَّى الزَّاجِرَ فَيَزَجِرُهُ فَإِذَا زَجِرَهُ فَيَنْقَلِبُ فَيَصِيرُ مَقَادِيمُهُ إِلَى مَآخِرِ أُمِّهِ وَ مَآخِرُهُ إِلَى مَقَادِيمِ أُمِّهِ لَيْسَهُلَّ اللَّهُ عَلَى الْمَرْأَةِ وَالْوَلَدِ أَمْرُهُ وَ يُصِيبُ ذَلِكَ جَمِيعَ النَّاسِ إِلَّا إِذَا كَانَ عَاتِيًا فَإِذَا زَجِرَهُ فَرَعَ وَ انْقَلَبَ وَ وَقَعَ إِلَى الْأَرْضِ بَاكِيًا مِنْ زَجْرَةِ الزَّاجِرِ وَ نَسِيَ الْمِيثَاقَ وَ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ جَمِيعَ الْبَهَائِمِ فِي بَطُونِ أُمَّهَاتِهَا مِنْكَوسِينَ مَقْدَمِهَا إِلَى مُؤَخَّرِ أُمَّهَاتِهَا وَ مُؤَخَّرِهَا إِلَى مَقْدَمِ أُمَّهَاتِهَا وَ هِيَ تَرْبُضُ [تَتَرَبَّصُ] فِي الْأَرْحَامِ مَنْكَوسَةً قَدْ أَدْخَلَ رَأْسَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ رَجْلَيْهِ يَأْخُذُ الْغَدَاءَ مِنْ أُمِّهِ فَإِذَا دَنَا وَلِدَاتُهَا أَنْسَلَتْ أَنْسَلَالًا وَ مَوْضِعَ أَعْيُنِهَا فِي بَطُونِ أُمَّهَاتِهَا وَ هَاتَانِ النَّكْتَانِ بَيْنَ أَيْدِيهَا كُلُّهَا مَوْضِعَ أَعْيُنِهَا فِي بَطُونِ أُمَّهَاتِهَا وَ مَا فِي عِرَاقِيهَا مَوْضِعَ مَنَاقِبِهَا لَا يَنْبُتُ عَلَيْهِ الشَّعْرُ وَ هُوَ لِلدَّوَابِّ كُلِّهَا مَا خَلَا الْبَعِيرَ فَإِنَّ عُنُقَهُ طَالَ فَنَفَذَ رَأْسَهُ بَيْنَ قَوَائِمِهِ فِي بَطْنِ أُمِّهِ قَالَ وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَ أَيَّمَا طَيْرِ قَوْمٍ قَتَلْتُ صَبِيًّا لَهُمْ وَ هِيَ نَائِمٌ انْقَلَبْتُ عَلَيْهِ فَقَتَلْتُهُ فَإِنَّ عَلَيْهَا الدِّيَّةَ مِنْ مَالِهَا خَاصَّةً إِنْ كَانَتْ إِنْمَا ظَاءَرَتْ طَلَبَ الْعَزَّ وَ الْفَخْرَ وَ إِنْ كَانَتْ إِنْمَا ظَاءَرَتْ مِنْ الْفَقْرِ فَإِنَّ الدِّيَّةَ عَلَى عَاقِلَتِهَا (المحاسن، ج ۲، ص ۳۰۴-۳۰۵)

مَصْلَحَتِهَا، وَإِنْ وَكَلْتَنِي إِلَى خَلْقِكَ تَجَهَّمُونِي، وَإِنْ أَلْجَأْتَنِي إِلَى قَرَابَتِي حَرَمُونِي، وَإِنْ أَعْطَوْا أُعْطُوا قَلِيلًا نَكِدًا، وَمَنُوا عَلَيَّ طَوِيلًا، وَذَمُّوا كَثِيرًا فَبِضْلِكَ، اللَّهُمَّ، فَأَعِنِّي، وَبِعِظْمَتِكَ فَانْعَشْنِي، وَبِسَعَتِكَ، فَابْسُطْ يَدِي، وَبِمَا عِنْدَكَ فَافْكِنِّي....^۱

۳) از امام صادق ع روایت شده است که می فرمود:

خداوند مومن را از [مبتلا شدن به] شدايد تکان دهنده دنيا ايمن نکرده؛ ولي او را از کورباطنی در دنيا و شقاوت در آخرت ايمن نموده است.

الكافي، ج ۲، ص ۲۵۵

عَلَى عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْخَثْعَمِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بَهْلُولِ الْعَبْدِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ:

لَمْ يُؤْمِنِ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ مِنْ هَزَاهِرِ الدُّنْيَا وَلَكِنَّهُ أَمَنَهُ مِنَ الْعَمَى فِيهَا وَالشَّقَاءِ فِي الْآخِرَةِ.

۱. ادامه این دعا چنین است:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَخَلِّصْنِي مِنَ الْحَسَدِ، وَاحْصُرْنِي عَنِ الذُّنُوبِ، وَوَرِّعْنِي عَنِ الْمَحَارِمِ، وَلَا تُجَرِّئْنِي عَلَى الْمَعَاصِي، وَاجْعَلْ هَوَايَ عِنْدَكَ، وَرِضَايَ فِيمَا يَرُدُّ عَلَيَّ مِنْكَ، وَبَارِكْ لِي فِيمَا رَزَقْتَنِي وَفِيمَا خَوْلْتَنِي وَفِيمَا أَنْعَمْتَ بِهِ عَلَيَّ، وَاجْعَلْنِي فِي كُلِّ حَالَتِي مُحْفُوظًا مَكْلُوءًا مُسْتَوْرًا مَمْنُوعًا مُعَاذًا مُجَارًا.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَاقْضِ عَنِّي كُلَّ مَا أَلْزَمْتَنِيهِ وَفَرَضْتَهُ عَلَيَّ لَكَ فِي وَجْهِ مِنْ وَجْهِ طَاعَتِكَ أَوْ لَخَلْقٍ مِنْ خَلْقِكَ وَإِنْ ضَعْفَ عَنْ ذَلِكَ بَدَنِي، وَوَهِنَتْ عَنْهُ قُوَّتِي، وَلَمْ تَنْلُهُ مَقْدَرَتِي، وَلَمْ يَسْعَهُ مَالِي وَلا ذَاتُ يَدِي، ذَكَرْتَهُ أَوْ نَسِيتَهُ. هُوَ، يَا رَبِّ، مِمَّا قَدْ أَحْصَيْتَهُ عَلَيَّ وَأَغْفَلْتَهُ أَنَا مِنْ نَفْسِي، فَأَدِّهِ عَنِّي مِنْ جَزِيلِ عَطِيَّتِكَ وَكَثِيرِ مَا عِنْدَكَ، فَإِنَّكَ أَسْعُ كَرِيمٌ، حَتَّى لَا يَبْقَى عَلَيَّ شَيْءٌ مِنْهُ تُرِيدُ أَنْ تُقَاصِنِي بِهِ مِنْ حَسَنَاتِي، أَوْ تُضَاعَفَ بِهِ مِنْ سَيِّئَاتِي يَوْمَ الْقَافِ يَا رَبِّ.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَارْزُقْنِي الرَّغْبَةَ فِي الْعَمَلِ لَكَ لِأَخْرَتِي حَتَّى أَعْرِفَ صِدْقَ ذَلِكَ مِنْ قَلْبِي، وَحَتَّى يَكُونَ الْغَالِبُ عَلَيَّ الزُّهْدُ فِي دُنْيَايَ، وَحَتَّى أَعْمَلَ الْحَسَنَاتِ شَوْقًا، وَآمَنَ مِنَ السَّيِّئَاتِ فَرَقًا وَخَوْفًا، وَهَبْ لِي نُورًا أَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ، وَاهْتَدِي بِهِ فِي الظُّلُمَاتِ، وَأَسْتَضِيءَ بِهِ مِنَ الشُّكِّ وَ الشُّبُهَاتِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَارْزُقْنِي خَوْفَ غَمِّ الْوَعِيدِ، وَشَوْقَ ثَوَابِ الْمَوْعُودِ حَتَّى أَجِدَ لَذَّةَ مَا أَدْعُوكَ لَهُ، وَكَأَبَهُ مَا أَسْتَجِيرُ بِكَ مِنْهُ اللَّهُمَّ قَدْ تَعَلَّمْتُ مَا يُصْلِحُنِي مِنْ أَمْرِ دُنْيَايَ وَآخِرَتِي فَكُنْ بِحَوَائِجِي حَفِيًّا.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، وَارْزُقْنِي الْحَقَّ عِنْدَ تَقْصِيرِي فِي الشُّكْرِ لَكَ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فِي الْيُسْرِ وَالْعُسْرِ وَالصِّحَّةِ وَالسَّقَمِ، حَتَّى أَتَعْرِفَ مِنْ نَفْسِي رُوحَ الرِّضَا وَطُمَأْنِينَةَ النَّفْسِ مِنِّي بِمَا يَجِبُ لَكَ فِيمَا يَحْدُثُ فِي حَالِ الْخَوْفِ وَالْأَمْنِ وَالرِّضَا وَالسُّخْطِ وَالضَّرِّ وَالنَّفْعِ.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَارْزُقْنِي سَلَامَةَ الصَّدْرِ مِنَ الْحَسَدِ حَتَّى لَا أَحْسُدَ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ عَلَيَّ شَيْءٍ مِنْ فَضْلِكَ، وَحَتَّى لَا أَرَى نِعْمَةً مِنْ نِعَمِكَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ فِي دِينٍ أَوْ دُنْيَا أَوْ عَافِيَةٍ أَوْ تَقْوَى أَوْ سَعَةٍ أَوْ رِخَاءٍ إِلَّا رَجَوْتُ لِنَفْسِي أَفْضَلَ ذَلِكَ بِكَ وَ مِنْكَ وَحَدِّكَ لَا شَرِيكَ لَكَ.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَارْزُقْنِي التَّحْفُظَ مِنَ الْخَطَايَا، وَالِاحْتِرَاسَ مِنَ الزَّلَلِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فِي حَالِ الرِّضَا وَالْغَضَبِ، حَتَّى أَكُونَ بِمَا يَرُدُّ عَلَيَّ مِنْهُمَا بِمَنْزِلَةِ سَوَاءٍ، عَامِلًا بِطَاعَتِكَ، مُؤْتِرًا لِرِضَاكَ عَلَيَّ مَا سِوَاهُمَا فِي الْأَوْلِيَاءِ وَالْأَعْدَاءِ، حَتَّى يَأْمَنَ عَدُوِّي مِنْ ظُلْمِي وَجُورِي، وَيَبْئَسَ وَلِيِّي مِنْ مِيلِي وَانْحِطَاطِ هَوَايَ وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ يَدْعُوكَ مُخْلِصًا فِي الرِّخَاءِ دُعَاءَ الْمُخْلِصِينَ الْمُضْطَرِّينَ لَكَ فِي الدُّعَاءِ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ.

۴) از امام صادق ع روایت شده است:

بدرستی که مومن نزد خداوند بقدری کرامت دارد که بهشت و آنچه در آن است را از او بخواهد به او بدهد بدون اینکه اندکی از مُلکش کم شود؛

و بدرستی که کافر نزد خداوند این اندازه پست است که اگر دنیا و آنچه در آن است را از او بخواهد، به او بدهد بدون اینکه از مُلکش اندکی کم شود؛

و بدرستی که خداوند متعهد شده که بنده مومنش را به بلا مبتلا سازد همان گونه که شخص مسافر خود را متعهد می کند که برای خانواده اش سوغاتی بیاورد؛ و همانا خداوند او را با دنیا داغ می نهد [یا: از دنیا منع می کند] همان گونه که پزشک بر بیمار داغ می نهد [یا: مریض را پرهیز می دهد].

الکافی، ج ۲، ص ۲۵۸-۲۵۹

عَلَىٰ بَنِ إِبرَاهِيمَ عَنِ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَمَّنْ رَوَاهُ عَنِ الْحَلْبِيِّ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:
إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيَكْرُمُ عَلَى اللَّهِ حَتَّىٰ لَوْ سَأَلَهُ الْجَنَّةَ بِمَا فِيهَا أُعْطَاهُ ذَلِكَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَّقَصَّ مِنْ مُلْكِهِ شَيْئًا
وَإِنَّ الْكَافِرَ لَيَهُونُ عَلَى اللَّهِ حَتَّىٰ لَوْ سَأَلَهُ الدُّنْيَا بِمَا فِيهَا أُعْطَاهُ ذَلِكَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَّقَصَّ مِنْ مُلْكِهِ شَيْئًا
وَإِنَّ اللَّهَ لَيَتَعَاهَدُ عَبْدَهُ الْمُؤْمِنَ بِالْبَلَاءِ كَمَا يَتَعَاهَدُ الْغَائِبُ أَهْلَهُ بِالطَّرْفِ وَإِنَّهُ لَيَحْمِيهِ الدُّنْيَا كَمَا يَحْمِيهِ الطَّيِّبُ الْمَرِيضَ.

تدبر

۱) «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ»

این آیه به نحوی محوریت مباحث این سوره را عهده دار است؛ از سویی جواب قسم هایی است که در آیات قبل ارائه شد (سوگند به چه و چه، که انسان را در رنج آفریدیم)؛ و از سوی دیگر، مبنای هشدارها، و نیز ارائه دهنده ی معیاری برای مقایسه بین سبک زندگی هایی است که در آیات بعد ارائه می گردد.

۲) «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ»

خداوند انسان را در رنج و سختی آفریده است. چرا؟

الف. انسان با استعدادی برای طی مرتب کمال آفریده شده است؛

پس باید این مراتب کمال را با سعی و تلاش و تحمل مشقتها به دست آورد؛

پس نمی شود انسان به جایگاه خود برسد مگر در پرتوی مشقت و سختی. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰،

ص ۱۶-۱۷)^۱

۱. و أما كون خلق الإنسان في كبد: فإن الإنسان مخلوق على كفيّة خاصة ركب من موادّ عالم الطبیعة و من نفخة من عالم الروحانيّة، و له استعداد

العروج الى مقامات عالیة.

و كلما كانت القوى الاستعدادیة فی شیء كثيرة، و مقتضیات البلوغ الى المراتب الكمالیة قويّة: فلا بدّ فی مقام السير الى الكمال و تحصيل مراتب

الفعليّة، من المجاهدة و السعي البلیغ و تحمل المشاقّ فی رفع الموانع الموجودة و الحادثّة.

فرشتگان جایگاهشان ثابت و تعیین شده است (وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ؛ صافات/۱۶۴) و این ظاهراً بدان معناست که هر کمالی که می‌تواند داشته باشند، بالفعل دارند. ولی انسان موجودی است که کمالاتی که می‌تواند داشته باشد، بالفعل دارا نیست؛ بلکه در او «ظرفیت بی‌نهایت»، و امکان حرکت به سمت کمالات نامتناهی را قرار داده‌اند؛ و در عین حال، به او اختیار داده‌اند که خودش این مسیر را طی کند؛ و معنای اینکه اختیار دارد، این است که گزینه دیگری هم پیش روی او ممکن است؛ و آن گزینه، عدم تلاش برای رسیدن به آن کمال برتر، و رضایت دادن به همین موقعیت کنونی است.

شاید بدین جهت است که امیرالمومنین ع (در خطبه ۱۷۶ نهج البلاغه) از رسول خدا ص روایت می‌کند که راه بهشت محفوف به سختی هاست و راه جهنم محفوف به لذت‌ها!

چون گرانیها اساس راحتست	تلخها هم پیشوای نعمتست
حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِمَكْرُوهَاتِنَا	حُفَّتِ النَّيْرَانُ مِنْ شَهَوَاتِنَا
تخم‌مایه آشت، شاخ ترست	سوخته آتش، قرین کوثرست
هر که در زندان، قرین محنتی است	آن جزای لقمه‌ای و شهوتی است
هر که در قصری، قرین دولتی است	آن جزای کارزار و محنتی است

<http://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar2/sh38>

و شاید به همین جهت است که مومن دائماً در بلا و سختی است و کافر غالباً در خوشی و راحتی؛

و شاید به همین جهت است که گفته‌اند:

هر که در این دار مقرب‌تر است جام بلا بیشترش می‌دهند

و من المكابدة المستمرة للإنسان: احتیاجه الى تأمين جهات الحوائج البدنية، و جهات روحانية لازمة، فلا بد من نظم و اعتدال و رعاية جهات توجب الائتلاف بينهما و تأدية حقوق الجانبين.

و الى هذا المعنى يشار في: . و مَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ - ۶ / ۲۹ . يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ - ۶ / ۸۴ . فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَ اسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ - ۱۵ / ۴۲ . فمفسر الإنسان في حياته: هو البلوغ الى أقصى مراتب الكمالات الروحانية، و النيل الى كسب المعارف و الحقائق الإلهية، و هذا السير أنما يتحصّل و يتيسّر بمركب البدن، بأن يجعل البدن و قواه وسيلة للسلوك الى المقصد، و لا يصحّ صرف الأيام في تأمين البدن الفاني الذي هو المركب و الوسيلة، و الغفلة عن السير و المرحلة المقصودة الانسانية.

۱ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ يَقُولُ إِنَّ الْجَنَّةَ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ وَ إِنَّ النَّارَ حُفَّتْ بِالشَّهَوَاتِ وَ اعْلَمُوا أَنَّهُ مَا مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ شَيْءٍ إِلَّا يَأْتِي فِي كُرْهِهِ وَ مَا مِنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ شَيْءٍ إِلَّا يَأْتِي فِي شَهْوَاهُ ...

ب. [۱۳۹۵/۱۲/۲۶ اضافه شد] شاید بدین جهت که انسان فراموش نکند نیازش به خدا را؛ چرا که انسان همین که احساس بی‌نیازی کند، سر به طغیان برمی‌دارد (علق/۶-۷، جلسه ۳۵۴، تدبر ۱) و همان رخ می‌دهد که فرشتگان به خاطرش بر خلیفه‌اللهی انسان اعتراض کردند. (توضیح در جلسه ۳۵۳، تدبر ۱)

ج. ...

(۳) «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ»

توجه به این واقعیت که «خداوند انسان را در رنج آفریده است»، واقع‌بینی‌ای به انسان می‌دهد که توان خود را بیهوده هدر ندهد.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

در دنیای مدرن یکی از مهمترین مطلوب‌های بشر بهره‌مندی از رفاه و آسایش و خوشی معرفی می‌شود؛ و چنین وانمود می‌شود که بهره‌مندی از تکنولوژی می‌تواند این آرزو را محقق سازد؛ و انسان‌ها تشویق می‌شوند که هرچه بیشتر از سرمایه عمرشان خرج کنند تا درآمد بیشتری داشته باشند تا از تکنولوژی‌های به‌روزتری برخوردار شوند تا به رفاه و آسایش و خوشی بیشتری برسند.

اما آیا واقعا چنین معامله‌ای به صرفه است؟ آیا تکنولوژی و درآمد بیشتر، می‌تواند «رنج» را از زندگی بزدايد؟

پس چرا بیشترین آمار خودکشی در جهان، در میان قشر مرفه است؟!

در مقابل، کسی که عظمت انسان را باور دارد و می‌داند افق حیات انسان در دنیا تمام نمی‌شود؛ و دنیا فقط مزرعه‌ای است که ثمره‌اش را در جای دیگری باید برداشت کرد، کار و تلاش و سختی کشیدن در این مزرعه را امری طبیعی می‌شمرد و می‌داند هرچه بیشتر زحمت بکشد، برداشت بیشتری خواهد داشت؛ پس، توان خود را به جای اینکه در مسیر رها شدن از رنج و سختی در دنیا هدر دهد، صرف‌جایی می‌کند که واقعا در آنجا، آسایش حقیقی و خلاصی کامل از رنج و سختی ممکن است.

(۴) «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ»

«خداوند انسان را در رنج آفریده است»؛ کسی که از رنج و سختی در دنیا فرار می‌کند، نهایتا به یاس و ناامیدی خواهد افتاد؛ اما کسی که می‌داند دنیا محل آسایش نیست، سختی‌های دنیا هیچگاه او را ناامید نخواهد کرد.

بدین جهت است که یک انسان مومن حتی اگر بلاها از آسمان و زمین بر سرش بریزیند، ناامید نمی‌شود، چرا که افق زندگی خود را در این دو روزه دنیا محدود نمی‌بیند؛ و لذاست که هیچگاه یک انسان مومن خودکشی نمی‌کند.

(۵) «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ»

یکی از معانی «کبد» ایستاده بودن است (توضیح در نکات ترجمه).

برخی مفسران اساساً این آیه را بدین معنا دانسته‌اند که «انسان را ایستاده آفریدیم و هیچ چیزی را از این جهت مثل او نیافریدیم» (تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۲۲) (همچنین حدیث ۱)

انسان در میان رده جانداران در میان پستانداران، قرار می‌گیرد؛ و در میان این رده، تنها موجودی است که در حالت عادی‌اش ایستاده راه می‌رود؛ یعنی سر او رو به بالاست؛ و سرش بالاتر از قلبش، و این دو بالاتر از شکم و اندام‌های جنسی‌اش قرار دارند؛ در حالی که عموم پستانداران، سرشان رو به پایین است؛ و سر و قلب و شکم و اندام‌های جنسی‌شان در یک راستاست.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

با توجه به وظایفی که این اعضاء برعهده دارند، آیا این نحوه خلقت خاص انسان، پیامی برای انسان ندارد؟ خصوصاً اگر توجه کنیم که همه ما در زندگی‌مان در حال حرکت به سویی هستیم؛ و در این حرکت کردن‌مان قرار است انسان باشیم، نه فقط یک چارپای دوپا!

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ﴾

انسان همواره در سختی است و مشقتها هیچگاه وی را رها نمی‌کنند، تا اینکه به «عَقَبَةٌ [=گردنه]» برسد و از آن عبور کند (بلد/۱۱-۱۲)، آنگاه است که به سرای «قرار» خواهد رسید [و از این سختی‌ها و اضطراب‌ها و دلهره‌ها همیشه راحت خواهد شد]. [مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۹۶]^۲

پس مادام که کسی از آن گردنه عبور نکرده، بیهوده خیال «آسایش» در سر نپروواند. (ان‌شاءالله در آیات ۱۱ به بعد درباره این عقبه بیشتر خواهیم اندیشید.)

﴿۳۳۴﴾ سوره بلد (۹۰) آیه ۵ أَيْحَسَبُ أَنْ لَنْ يُقَدِّرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ۱۳۹۵/۱۱/۶

ترجمه

آیا حساب می‌کند که هیچکس هرگز بر او قدرت نخواهد داشت؟ (یا: سخت نخواهد گرفت؟)

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«يُقَدِّرُ عَلَيْهِ»

۱. لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ أَي مُتَّصِبًا وَ لَمْ يُخْلَقْ مِثْلَهُ شَيْءٌ

۲. وَ الْكَبَدُ: الْمَشَقَّةُ. قَالَ تَعَالَى: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ [البلد / ۴] تَنْبِيْهَا أَنَّ الْإِنْسَانَ خَلَقَهُ اللهُ تَعَالَى عَلَى حَالَةٍ لَا يَنْفَكُ مِنَ الْمَشَاقِّ مَا لَمْ يَقْتَحِمِ الْعَقَبَةَ وَ يَسْتَقِرَّ بِهِ الْفَرَارُ، كَمَا قَالَ: لَتَرْكَبَنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ [الانشقاق / ۱۹].

«یقدر» از ماده «قدر» است و قبلاً توضیح داده شد که اصل این ماده بر کنه و نهایت ظرفیتی که یک شیء دارد، دلالت می‌کند و لذا آن را به معنای «اندازه» و مقدار، و نیز به معنای حد بلوغ و غایت شیء نیز دانسته‌اند. جلسه ۹۷ (لیلة‌القدر؛ قدر/۱) و توضیحات تکمیلی در جلسه ۱۲۲ (ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ۲۲؛ حج/۷۴).

بر همین اساس، یک معنای «قَدَرَ عَلِيٌّ» به معنای «تنگ گرفتن بر، در تنگنا قرار دادن» می‌باشد، یا از این جهت که «به اندازه» کم به کسی چیزی داده شود» (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۶۳) و یا از این جهت که «اندازه چیزی که به شخص می‌خواهد برسد، محدود قرار داده شده، بر خلاف جایی که بی حساب به کسی چیزی ببخشند» که آیاتی مانند «وَمَنْ قَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ: و کسی که روزی‌اش بر او تنگ گرفته شد» (طلاق/۷)، «يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ: روزی را برای هر که بخواهد بسط می‌دهد یا تنگ می‌گیرد» (روم/۳۷)، و «فَطَنَ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ: [حضرت یونس] گمان کرد که بر او تنگ نگیریم» (انبیاء/۸۷) همگی در این معنا می‌باشند. (مفردات أَلْفَاظِ الْقُرْآن، ص ۶۵۹)

البته ماده «قدر» در معنای «قدرت داشتن بر کاری» هم به کار می‌رود؛ «قدرت» وضعیتی است که شخص توانایی و تمکن بر انجام کاری دارد (مفردات أَلْفَاظِ الْقُرْآن، ص ۶۵۸) و با توجه به اصل این ماده، ظاهراً «قدرت» (= توانایی) را از این جهت «قدرت» گفته‌اند که شخص را به آن غایتی که می‌خواهد می‌رساند و «رَجُلٌ ذُو قُدْرَةٍ: شخص قدرتمند» یعنی کسی که توانایی‌هایش به گونه‌ای است که در کارهای مورد نظر، به آن حد و اندازه‌ای که دلش می‌خواهد، می‌رسد (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۶۳). بدین ترتیب تعبیر «قَدَرَ عَلِيٌّ» می‌تواند به معنای «توانایی داشتن بر انجام کاری» هم باشد؛ چنانکه در قرآن کریم گاهی در این معنا هم به کار رفته است؛ مانند: «لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا: توانایی و قدرتی بر چیزی از آنچه به دست آورده‌اند، ندارند» (بقره/۲۶۴) «إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْزِلَ آيَةً: خداوند تواناست بر این که آیه‌ای نازل کند که ...» (انعام/۳۷) «عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ: برده مملوکی که توانایی بر هیچ چیزی ندارد» (نحل/۷۵) «أَحَدَهُمَا أَبْكَمٌ لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ: شخص لالی که توانایی بر هیچ چیزی ندارد» (نحل/۷۶)

در این آیه تقریباً تمامی مترجمان و نیز اغلب مفسران (از جمله مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۸؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۱) معنای دوم را مد نظر قرار داده‌اند؛ اما ظاهراً معنای اول هم کاملاً با آیات قبل سازگار است.

«يَحْسَبُ» از ماده «حسب» است که درباره این ماده و استعمالات قرآنی آن در جلسه ۹۶ (<http://yekaye.ir/al->) و جلسه ۱۸ (<http://yekaye.ir/39-33-al-ahzab>) توضیحاتی ارائه شد.

حدیث

۱) عبدالله بن فضل می‌گوید: از امام صادق ع سوال کردم که به چه علتی خداوند تبارک و تعالی ارواح را بعد از اینکه در ملکوت اعلی بودند در بدن‌ها قرار داد؟

فرمودند: بدرستی که خداوند تبارک و تعالی می‌دانست که ارواح در آن شرافت و علوی که دارند، اگر به حال خود رها شوند، اکثرشان ادعای ربوبیت به جای خداوند عز و جل می‌کنند؛ پس به قدرت خود آنها را در بدن‌هایی که از ابتدای تقدیر برایشان مقدر کرده بود، قرار داد از باب لطف و رحمت خود؛ و آنها را نیازمند همدیگر ساخت و برخی را به برخی دیگر آویخت و برخی را بر برخی دیگر به درجاتی رفعت بخشید و برخی را کفایت‌کننده برخی دیگر قرار داد و رسولانش را به

سوی آنها فرستاد و حجت‌های خود را به عنوان بشارت دهندگان و هشداردهندگان به آنان قرار داد که آنها وادارند به تن دادن به بندگی و کرنش کردن در برابر معبودشان، با انواع کارهایی که می‌شد بندگی را در آنان تقویت کرد؛ و برایشان عقوبات کوتاه‌مدت و درازمدت و نیز ثوابهای کوتاه‌مدت و درازمدتی قرار داد تا بدین سبب آنان را به خوبی راغب سازد و از بدی بیزار نماید، و با طلب معاش و دنبال کسب و کار رفتن، آنها را رام کرد تا بدانند که آنها تحت ربوبیت‌اند و بندگانی مخلوق‌اند و به عبادت خدا روی آورند تا بدان سبب مستحق نعمت ابدی و بهشت جاودان گردند و از کشیده شدن بدانچه که نسبت بدان حقی ندارند ایمن گردند.

سپس فرمود: ابن فضل! بدرستی که خداوند تبارک و تعالی نظرش به بندگانش بهتر از خود آنان است؛ آیا نمی‌بینی که در میان آنها نیست مگر کسی که برتری طلب است، تا جایی که برخی از آنها به ادعای ربوبیت سر می‌دهند و برخی به ادعای نبوت بناحق کشیده می‌شوند و برخی به ادعای امامت بناحق روی می‌آورند با اینکه در خویش می‌بینند این همه نقص و عجز و ضعف و سستی و نیاز و فقر و دردهایی را که پی در پی بر آنها وارد می‌شود و مرگی را که بر همه آنها غالب می‌گردد و بر جمیع آنان چیره می‌شود.

ابن فضل! بدرستی که خداوند تبارک و تعالی در حق بندگانش جز بهترین صلاح آنها را انجام نمی‌دهد و «به مردم ظلم نمی‌کند ولی این خود مردمند که به خویش ستم می‌کنند.» (یونس/۴۴)

التوحید (للسدوق)، ص ۴۰۲-۴۰۳

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ أَيُّوبَ الْخَزَّازُ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْفَضْلِ الْهَاشِمِيُّ قَالَ:

قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع لَأَيُّ عِلْمٍ جَعَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْأَرْوَاحَ فِي الْأَبْدَانِ بَعْدَ كَوْنِهَا فِي مَلَكُوتِهِ الْأَعْلَى فِي أَرْفَعِ مَحَلٍّ؟ فَقَالَ ع إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلِمَ أَنَّ الْأَرْوَاحَ فِي شَرَفِهَا وَعُلُوِّهَا مَتَى تَرَكْتَ عَلَى حَالِهَا نَزَعَ أَكْثَرَهَا إِلَى دَعْوَى الرَّبُّوبِيَّةِ دُونَهُ عَزَّ وَجَلَّ فَجَعَلَهَا بِقُدْرَتِهِ فِي الْأَبْدَانِ الَّتِي قَدَّرَهَا لَهَا فِي ابْتِدَاءِ التَّقْدِيرِ نَظْرًا لَهَا وَرَحْمَةً بِهَا وَأُحْوَجَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَعَلَّقَ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ وَرَفَعَ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ وَكَفَى بَعْضُهَا بِبَعْضٍ وَبَعَثَ إِلَيْهِمْ رَسُولَهُ وَاتَّخَذَ عَلَيْهِمْ حُجَجَهُ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ يَأْمُرُونَهُمْ بِتَعَاطِي الْعِبَادِيَّةِ وَالتَّوَاضُعِ لِمَعْبُودِهِمْ بِالنَّوْاعِ الَّتِي تَعَبَّدَهُمْ بِهَا وَنَصَبَ لَهُمْ عُقُوبَاتٍ فِي الْعَاجِلِ وَعُقُوبَاتٍ فِي الْأَجْلِ وَمَثُوبَاتٍ فِي الْعَاجِلِ وَمَثُوبَاتٍ فِي الْأَجْلِ لِيُرْعَبَهُمْ بِذَلِكَ فِي الْخَيْرِ وَيُزَهِّدَهُمْ فِي الشَّرِّ وَيُلِدِّهِمْ بِطَلَبِ الْمَعَاشِ وَالْمَكَاسِبِ فَيَعْلَمُوا بِذَلِكَ أَنَّهُمْ مَرْبُوبُونَ وَعِبَادٌ مَخْلُوقُونَ وَيَقْبَلُوا عَلَى عِبَادَتِهِ فَيَسْتَحِقُّوا بِذَلِكَ نَعِيمَ الْأَبَدِ وَجَنَّةَ الْخُلْدِ وَيَأْمَنُوا مِنَ النَّزُوعِ إِلَى مَا لَيْسَ لَهُمْ بِحَقٍّ.

ثُمَّ قَالَ ع يَا ابْنَ الْفَضْلِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَحْسَنُ نَظْرًا لِعِبَادِهِ مِنْهُمْ لِأَنفُسِهِمْ أَلَا تَرَى أَنَّكَ لَا تَرَى فِيهِمْ إِلَّا مُجِبًّا لِلْعُلُوِّ عَلَى غَيْرِهِ حَتَّى إِنَّ مِنْهُمْ لَمَنْ قَدْ نَزَعَ إِلَى دَعْوَى الرَّبُّوبِيَّةِ وَمِنْهُمْ مَنْ قَدْ نَزَعَ إِلَى دَعْوَى النُّبُوَّةِ بِغَيْرِ حَقِّهَا وَمِنْهُمْ مَنْ قَدْ نَزَعَ إِلَى دَعْوَى الْإِمَامَةِ بِغَيْرِ حَقِّهَا مَعَ مَا يَرُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مِنَ النَّقْصِ وَالْعِجْزِ وَالضَّعْفِ وَالْمَهَانَةِ وَالْحَاجَةِ وَالْفَقْرِ وَالْأَلَامِ الْمُتَتَابِعَةَ عَلَيْهِمْ وَالْمَوْتَ الْعَالِبَ لَهُمْ وَالْقَاهِرَ لِجَمِيعِهِمْ.

يَا ابْنَ الْفَضْلِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يَفْعَلُ لِعِبَادِهِ إِلَّا الْأَصْلَحَ لَهُمْ «وَلَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَكَانَ النَّاسُ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ».

۲) از امام باقر ع حدیثی در تاویل آیات (۱۲-۵ و ۱۵-۱۶) سوره بلد روایت شده است:

«أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدَرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ [آیا حساب می‌کند که کسی بر او قدرت ندارد]» یعنی اقدام می‌کند به کشتن دختر پیامبر ص؟! «يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا: [می‌گوید مال فراوانی را هدر دادم]» یعنی آن کسی که برای تجهیز لشکر عسرت [لشکری که برای جنگ تبوک فرستاده شد که در تاریخ به «جیش عسرت» مشهور شد] هزینه کرد «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ [آیا حساب می‌کند که کسی او را نمی‌بیند]» یعنی فسادی را که در وی بود «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ [آیا برایش دو چشم قرار ندادیم]» یعنی رسول خدا ص «وَلِسَانًا [و زبانی]» یعنی امیرالمومنین ع «وَوَشَفَتَيْنِ [و دو لب]» یعنی حسن ع و حسین ع «وَوَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ [و دو راه را به او نشان دادیم]» یعنی ولایت آن دو را «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ» [پس، به آن عقبه [= گردنه] مبادرت نکرد، و تو چه می‌دانی که آن عقبه چیست؟]» می‌فرماید: چه چیزی قرار است تو را آگاه کند در حالی که همه چیزی در قرآن هست؛ و تو چه می‌دانی که چه چیزی است که تو را آگاه می‌کند؛ «يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ [یتیمی دارای خویشاوندی]» یعنی رسول خدا؛ و مَقْرَبَةً خَوِيشَاوَنَدَانِ اَوْسْتِ «أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ: [یا نیازمندی دارای «متربه»]» یعنی امیرالمومنین ع که با علم پرورش و تربیت یافته است.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۲۳؛ البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۶۶۳؛ بحار الأنوار، ج ۹، ص ۲۵۱

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبَّادٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي قَوْلِهِ: أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدَرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ يَعْنِي يَقْتُلُ [نعثل] اَفِي قَتْلِهِ بِنْتِ النَّبِيِّ ص يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا يَعْنِي الَّذِي جَهَّزَ بِهِ النَّبِيُّ ص فِي جَيْشِ الْعُشَيْرَةِ [العسرة] أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ قَالَ: فَسَادَ كَانَ فِي نَفْسِهِ أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ ص وَ لِسَانًا يَعْنِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ شَفَتَيْنِ يَعْنِي الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ ع وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ إِلَى وَكَلَيْتَهُمَا فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ يَقُولُ: مَا أَعْلَمَكَ وَ كُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ مَا أَدْرَاكَ فَهُوَ مَا أَعْلَمَكَ وَ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ ص وَ الْمَقْرَبَةُ قُرْبَاهُ أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ يَعْنِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع مُتْرَبًا بِالْعِلْمِ.

۳) امیرالمومنین ع فرمود:

خدا را در سست شدن اراده‌های قطعی و گشودن گره‌ها و به هم زدن تصمیم‌ها شناختم.

نهج البلاغه، حکمت ۲۵۰

وَ قَالَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع

۱ در البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۵، ص ۶۶۳ و بحار الأنوار، ج ۹، ص ۲۵۱ در نقل همین روایت از تفسیر قمی، کلمه «نعثل» ثبت شده است که به نظر درست‌تر می‌آید؛ البته در تفسیر نور الثقلین، ج ۵، ص: ۵۸۰ و تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، ج ۱۴، ص: ۲۸۶ همان کلمه «یقتل» ثبت شده است. ضمناً در ادامه روایت در هر چهار منبع مذکور که از تفسیر قمی نقل کرده‌اند عبارت «جیش العسرة» ثبت شده اما در متن فعلی تفسیر قمی «جیش العشیره [العسرة]» ثبت شده که واضح است ناشی از تصحیف ناسخ بوده و همان «العسرة» درست‌تر است بویژه با توجه به روایتی که انشاءالله ذیل آیه بعد خواهد آمد.

عَرَفْتُ اللَّهَ سُبْحَانَهُ بِفَسْخِ الْعَزَائِمِ وَ حَلِّ الْعُقُودِ وَ نَقْضِ الْهَمَمِ.

تدبر

(۱) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدَرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ»

لزوما نظام جهان و کار و بار انسان، آن طور که خود شخص حساب و کتاب می‌کند پیش نمی‌رود!

نکته تخصصی انسان‌شناسی

قبلا توضیح داده شد که در قرآن کریم تمامی مواردی که ماده «حسب» به صورت فعل به کار رفته (حسب، يحسب، و يحسب) ناظر به نوعی اشتباه در حساب و کتابهای انسانهاست؛ یعنی گویی یکی از مهمترین نکته‌های دینداری این است که پی ببریم که بسیاری از حساب و کتاب‌های ما و پیش‌بینی‌هایی که بر اساس این حساب و کتاب‌ها انجام می‌دهیم درست نیست؛ و باید به طور در مدل محاسباتی‌مان در زندگی تجدید نظر کنیم. (جلسه ۹۶، تدبر ۱)

یکی از این حساب و کتاب‌های اشتباه این است که وقتی اوضاع بر وفق مراد ما پیش می‌رود چنان مغرور می‌شویم که یادمان می‌رود خدایی هست و ما بنده‌ای بیش نیستیم؛ و گمان می‌کنیم کاری که برایش برنامه‌ریزی کرده و به خیال خود همه جوانب امور را حساب کرده‌ایم حتما عملی خواهد شد و کسی توان برهم زدن آن را نخواهد داشت.

بسیاری از افراد وقتی در چنین موقعیت‌هایی یکدفعه تمام رشته‌هایشان پنبه می‌شود، دچار یاس و ناامیدی شده، به زمین و زمان بد می‌گویند؛ اما کسی همچون امیر مومنان، همین را از مهمترین جاهایی که خداشناسی انسان را تقویت می‌کند برمی‌شمرد (حدیث ۳) و امام صادق ع از منظری انسان‌شناختی، چرایی پیش آمدن این چنین اموری را برای انسان توضیح می‌دهند (حدیث ۱).

(۲) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدَرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ»

غالبا با توجه به اینکه «احد» در سیاق نفی آمده (لن... احد) آن را به معنای «هیچکس» دانسته‌اند؛ اما می‌دانیم که «احد» از اوصاف انحصاری خداوند نیز هست (قل هو الله احد).

بر این اساس، برخی اینجا «احد» را به معنای خداوند گرفته‌اند و آیه را چنین ترجمه نموده‌اند: «آیا انسان تصور می‌کند که خداوند احد و واحد بر او تسلط ندارد؟» (ترجمه قرآن طاهره صفارزاده؛ و نیز: حجة‌التفاسیر، ج ۷، ص ۲۳۰) که معنایی لطف‌تر از معنای مورد نظر دیگران (آیا انسان گمان می‌کند که هیچکس بر او تسلط ندارد؟) در بر دارد. در واقع، در این حالت تاکید بر این است که چنین انسانی از خدا غفلت کرده است؛ و بویژه اگر علاوه بر اینکه «احد» را به معنای «خداوند احد» بگیریم، «يقدر عليه» را هم به معنای «تنگ گرفتن بر» بدانیم، این معنا لطیف‌تر می‌شود: یعنی هشدار می‌دهد که انسانها که به رحمت و ستاریت خداوند مغرور می‌شوند و گمان می‌کنند که گویی هیچگاه خداوند بر آنان سخت نخواهد گرفت.

(۳) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدَرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ»

گاه برخی افراد وقتی در تنگناها قرار می‌گیرند، می‌گویند خدا از ما روی گردانده است. در حالی که چنین سختی‌هایی لازمه رشد انسان است؛ و اگر از همان کودکی این را باور نکنیم، در بزرگسالی با کوچکترین فشاری خرد می‌شویم.

این آیه و نیز آیه قبل پاسخی به آنهاست:

خدا انسان را در سختی آفریده است. آیا انسان چنین حساب کرده که خدا بر او سخت نمی‌گیرد؟!

نکته تخصصی تربیتی

از تلقی‌های نادرستی که متاسفانه در فضای فرزندسالاری کنونی در حال گسترش است این است که همه امکانات راحتی فرزندان را مهیا کنیم که مبادا کمترین رنجی ببیند.

در حالی که اگر کسی نظام عالم را درست بشناسد می‌داند چنین تربیت کردنی در آینده به ضرر خود بچه است. کسی که نداند زندگی در دنیا با رنج گره خورده و از کودکی برای مواجهه با سختی‌ها آماده نشود، در بزرگسالی با کوچکترین فشاری خواهد شکست.

به نظر می‌رسد یکی از علل شیوع طلاق در جامعه ما همین است که از بچگی تحمل کردن سختی‌ها (از جمله تحمل کردن دیگران) را ارزش نمی‌نهمیم. بچه‌ای که از ابتدای تولد هر چه می‌خواسته برایش مهیا کرده‌اند طبیعی است که ظرفیت یک زندگی مشترک را - که گاه باید سلیقه و خواست دیگری را بر دلخواه خود ترجیح دهد - نخواهد داشت.

نکته زیر را در کانال نگذاشتم

﴿۴﴾ «أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ»

انسان گمان می‌کند که هیچکس بر او قدرت ندارد. قدرت بر چه کاری؟

برخی گفته‌اند «بر عقاب و مواخذه وی در قبال معصیتی که می‌کند»، برخی گفته‌اند «بر اینکه مال و سایر دارایی‌هایی را که بدانها می‌بالد از دستش بیرون آورند» (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۸) برخی گفته‌اند «بر اینکه کاری برخلاف اراده و خواست او انجام شود» (المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۲) و ...

به نظر می‌رسد همین که قرآن ذکر نکرده «بر چه چیزی»، می‌خواهد بگوید بر همه اینها و نیز هر چیز دیگری که برای شخص غرور بیاورد.

﴿۳۳۵﴾ سوره بلد (۹۰) آیه ۶ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا ۱۳۹۵/۱۱/۷

ترجمه

می‌گوید مال انبوهی را هدر دادم؛

نکات ترجمه

«لُبَدًا» ماده «ل ب د» در اصل دلالت دارد «جمع شدن چیزی بر روی هم» چنانکه وقتی عده‌ای برای مساله‌ای جمع شوند و ازدحام کنند این تعبیر را در مورد آنها به کار می‌برند؛ چنانکه در قرآن کریم آمده است «يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا»: بر او جمع شده و

ازدحام کردند» (جن/۱۹) و مال «لُبد» به معنای مال فراوانی است که روی هم انباشته شده باشد (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۲۲۹؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۳۴)^۱

شأن نزول^۲

حدیث

۱) در تفسیر منسوب به امام حسن عسکری آمده است که ایشان فرمودند:

۱. و برخی تاکید کرده‌اند که این واژه، در مواردی استفاده می‌شود که این جمع شدن کاملاً فشرده باشد و فاصله‌ای بین آنها نباشد (تجمع مع التصاق؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۱۵۸)

۲. در شأن نزول این آیه اقوال متعددی است.

۱) قیل هو الحرث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف و ذلك أنه أذنب ذنبا فاستفتی رسول الله ص فأمره أن یکفر فقال لقد ذهب مالی فی الکفارات و النفقات منذ دخلت فی دین محمد؛ عن مقاتل (مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۷۴۸؛ تفسیر الثعلبی، ج ۱۰، ص ۲۰۸)

۲) وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ: يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبْدًا قَالَ: هُوَ عَمْرُو بْنُ عَبْدِ وَدِّ حِينَ عَرَضَ عَلَيْهِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْإِسْلَامَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ وَقَالَ: فَأَيُّ مَا أَنْفَقْتُ فِيكُمْ مَالًا لُبْدًا وَ كَانَ أَنْفَقَ مَالًا فِي الصَّدِّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَقَتَلَهُ عَلِيُّ ع. (تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۲۲)

۴) یعنی: ابا جهل بن هشام يقول: أنفقت مالا كثيرا في عداوة محمد صلى الله عليه وسلم، فلم ينفعي ذلك، وهو أنه ضمن مالا لمن يقتل محمدا صلى الله عليه وسلم، ويقال: أنفق مالا يوم بدر (تفسیر بحر العلوم للسمرقندی، ج ۳، ص ۵۸۳)

۵) { يَقُولُ } { يَعْنِي كَلْدَةً بِنَ أَسِيدٍ وَيُقَالُ الْوَيْدُ بِنَ الْمُغِيرَةَ { أَهْلَكْتُ مَالًا لُبْدًا } أَنْفَقْتُ مَالًا كَثِيرًا فِي عَدَاوَةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَنْفَعْنِي ذَلِكَ شَيْئًا (المقباس من تفسیر ابن عباس، ص ۵۱۱)

۶) أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ إِسْمَاعِيلِ بْنِ عَبَّادٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ: أَيْحَسِبُ أَنْ لَنْ يَقْدَرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ يَعْنِي يَقْتُلُ فِي قِتْلِهِ بِنْتُ النَّبِيِّ ص يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبْدًا يَعْنِي الَّذِي جَهَّزَ بِهِ النَّبِيُّ ص فِي جَيْشِ الْعَشِيرَةِ [العسرة] (تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۲۳) (متن کامل این حدیث، در جلسه ۳۳۴، حدیث ۲ گذشت) اما این کسی بوده که تدارکاتی برای «لشکر عسیره» یا «جیش العسرة» [جیش العسرة لشکری است که برای جنگ تبوک فرستاده شد] تهیه کرد و بعد پشیمان شده کیست؟ حدیثی از امام صادق ع رسیده است که شاید ارتباطی با این نکته داشته باشد. ایشان درباره فرزندان پیامبر ص توضیحاتی می‌دهند تا می‌رسند به:

اما رقیه، او ابتدا با عتبه بن ابی لهب ازدواج کرد تا زمانی که وی از دنیا رفت. سپس با عثمان بن عفان ازدواج کرد و علت این ازدواج آن بود که رسول خدا ص در مدینه در میان اصحابش ندا داد که کسی که در تدارک «جیش عسرت» و حفر چاه رومه (منطقه‌ای در مدینه) کمک کند و از مالش برای آن هزینه کند، خانه‌ای را نزد خداوند در بهشت برایش ضمانت می‌کنم.

عثمان بن عفان گفت من از مالم هزینه می‌کنم. آیا آن خانه در بهشت را برایم ضمانت می‌کنی؟

پیامبر ص فرمود عثمان! تو هزینه کن و من برایت نزد خدا خانه‌ای در بهشت ضمانت می‌کنم.

پس عثمان چنین کرد و در دلش افتاد که رقیه را از رسول خدا ص خواستگاری کند. این را با رسول خدا ص در میان گذاشت. رسول خدا ص پاسخ رقیه را چنین بیان کرد: رقیه می‌گوید «با تو ازدواج نمی‌کنم مگر اینکه آن خانه‌ای را که پیامبر ص در بهشت برای تو ضمانت کرده است مهریه‌ام قرار دهی» یعنی من [=پیامبر] از ذمه تو بری شوم بدین صورت که تو آن را به رقیه واگذار کنی، به طوری که رقیه [بعد از عقد] زنده بماند یا بمیرد، این خانه برای او باشد.

عثمان گفت: قبول است. و رسول خدا وی را به همسری او درآورد و همان موقع بر عثمان شاهد گرفت که دیگر از ضمانت آن خانه برای عثمان میرا شده و آن خانه برای رقیه خواهد بود و عثمان حق رجوع به رسول خدا ص در مورد آن خانه را ندارد، چه رقیه زنده بماند یا بمیرد.

از امیرالمومنین ع سوال شد که چه کسی شقاوت‌مندی‌اش بسیار عظیم است؟

فرمودند کسی که دنیا را به خاطر دنیا ترک کند، هم دنیا را از دست داده و هم در آخرت زیان کرده است؛ و آن کسی است که عبادت و تلاش می‌کند و روزه می‌گیرد اما برای ریاکاری در مقابل مردم؛ چنین کسی از لذات دنیا محروم شده و سختی‌ای را چشیده، که اگر خالصانه بود استحقاق ثواب داشت، پس وارد آخرت می‌شود و گمان می‌کند که اعمالی که انجام داده ترازویش را سنگین خواهد کرد، اما همه آنها را غباری پراکنده (فرقان/۲۳) می‌یابد.

گفته شد: چه کسی حسرتش از این هم بیشتر است؟

فرمودند: کسی که مال و دارایی‌اش را در ترازوی شخص دیگر می‌بیند، خداوند به خاطر آن مال، وی را به جهنم می‌برد و وارثش را به بهشت وارد می‌کند.

گفتند: چگونه چنین چیزی ممکن است؟

فرمود: مانند حکایت آن کسی که یکی از برادران [دینی] ام برایم تعریف کرد که "شخصی در بازار بر او وارد شد و گفت: فلانی! نظرت چیست در مورد این صد هزاری که در این صندوق است و نه زکاتش را داده‌ام و نه با آن حق خویشاوندانم را ادا کرده‌ام! گفتم: پس برای چه جمع کرده‌ای؟ گفت: برای [نجات از] ستم [احتمالی] حاکمان، و برتری‌جویی بر خویشان [= چشم و همچشمی]، و ترس از فقر اهل و عیال، و تنگنای زمانه. اما هنوز از نزد من نرفته بود که عمرش بسر آمد."

سپس حضرت علی ع فرمود: حمد خدایی را که او را از دنیا خارج کرد در حالی که به خاطر مال حرامی که جمع کرده بود و حقی که ادا نکرده بود، شایسته ملامت است؛ آن را جمع کرد و ذخیره کرد و گره‌اش را محکم بست و به خاطر آن وادی‌های بی‌آب و علف و دریا‌های عمیقی را پیمود؛ پس، ای کسی که [به تماشای] ایستاده‌ای! مواظب باش همانند همنشین

سپس رقیه قبل از اینکه به مرحله عروسی با عثمان برسد، از دنیا رفت...

الهدایة الکبری، ص ۳۹-۴۰

قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ حَمْدَانَ الْخَصِيبِيُّ: حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَهْوَازِيِّ وَكَانَ عَالِمًا بِأَخْبَارِ أَهْلِ الْبَيْتِ (عَلَيْهِمُ السَّلَامُ) قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانَ الزَّاهِرِيُّ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، وَهُوَ الْقَاسِمُ الْأَسَدِيُّ - لَا التَّقْفِيُّ - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ الصَّادِقِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) قَالَ: قَالَ: وَوَلَدَ لِرَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) مِنْ خَدِيجَةَ ابْنَةَ خُوَيْلِدٍ (عَلَيْهَا السَّلَامُ) الْقَاسِمُ، وَبِهِ يُكْنَى، وَعَبْدُ اللَّهِ، وَالطَّاهِرُ، وَزَيْنَبُ، وَرُقِيَّةُ، وَأُمُّ كَلْبُومٍ، وَكَانَ اسْمُهَا أَمَنَةً، وَسَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ فَاطِمَةُ الزَّهْرَاءُ (عَلَيْهَا السَّلَامُ)، وَإِبْرَاهِيمُ مِنْ مَارِيَةَ الْقِطْبِيَّةِ، وَكَانَتْ أُمَّهُ أَهْدَاهَا الْمُقَوْسُ مَلِكُ الْإِسْكَانْدَرِيَّةِ.

فَأَمَّا رُقِيَّةُ: فَزَوَّجَتْ مِنْ عُتْبَةَ بْنِ أَبِي لَهَبٍ، فَمَاتَ عَنْهَا، فَزَوَّجَتْ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ. وَكَانَ السَّبَبُ فِي ذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) نَادَى فِي أَصْحَابِهِ بِالْمَدِينَةِ: مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ، وَحَفَرَ بئرَ رُومَةَ، وَاتَّقَى عَلَيْهَا مِنْ مَالِهِ ضَمَنْتُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ عِنْدَ اللَّهِ، فَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ: أَنَا اتَّقَى عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ مَالِي، فَتَضَمَّنْ لِي الْبَيْتَ فِي الْجَنَّةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ): اتَّقَى عَلَيْهَا يَا عُثْمَانُ، وَأَنَا الضَّامِنُ لَكَ عَلَى اللَّهِ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ.

فَاتَّقَى عُثْمَانُ عَلَى الْجَيْشِ وَ الْبئرِ مِنْ مَالِهِ طَمَعًا فِي ضَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) وَ اتَّقَى فِي قَلْبِ عُثْمَانَ أَنْ يَخْطُبَ رُقِيَّةَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَعَرَّضَ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ رُقِيَّةَ تَقُولُ لَكَ لَا تَزُوجُكَ نَفْسُهَا إِلَّا بِتَسْلِيمِ الْبَيْتِ الَّذِي ضَمَنْتَهُ لَكَ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْجَنَّةِ تَدْفَعُهُ إِلَيْهَا بِصَدَاقِهَا، فَإِنِّي أَبْرَأُ مِنْ ضَمَانِي لَكَ الْبَيْتَ بِتَسْلِيمِهَا إِلَيْهَا إِنْ مَاتَتْ رُقِيَّةٌ أَوْ عَاشَتْ، فَقَالَ عُثْمَانُ: أَفَعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَزَوَّجَهَا رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) وَأَشْهَدُ عَلَى عُثْمَانَ فِي الْوَقْتِ أَنَّهُ قَدْ بَرِئَ مِنْ ضَمَانِهِ الْبَيْتَ لَهُ، وَأَنَّ الْبَيْتَ لِرُقِيَّةَ دُونَهُ، لَا رَجْعَةَ لِعُثْمَانَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) فِيهِ، إِنْ عَاشَتْ رُقِيَّةٌ أَوْ مَاتَتْ. ثُمَّ إِنَّ رُقِيَّةَ تَوَفَّيَتْ قَبْلَ أَنْ تَجْتَمَعَ بِعُثْمَانَ، وَلِهَذَا السَّبَبُ زَوَّجَتْ رُقِيَّةَ نَفْسَهَا..

دیروزی ات فریب نخوری، که همانا از شدیدترین حسرتها در روز قیامت حسرت کسی است که مالش را در ترازوی شخص دیگر می بیند، خداوند عز و جل آن دیگری را به خاطر آن مال به بهشت می برد و این را به خاطر همان مال به جهنم و امام صادق فرمود: و حسرت از این بزرگتر، حسرت کسی است که مال زیادی را با تلاش شدید و مواجهه با امور وحشتناک و ریسک کردن های فراوان به دست آورد و سپس آن را در صدقات و امور خیر صرف نمود و جوانی و قوت اش را در عبادت و نماز بسر آورد؛ با این حال حق حضرت علی ع را به رسمیت نمی شناسد و برای او در اسلام جایگاهی قبول ندارد، و کسی که در حد یک دهم و بلکه در حد یک صدم از یک دهم های او نیست را برتر از او می انگارد؛ به دلایل و حجت های واضح می رسد، اما در آن تامل نمی کند، و می کوشد علیه آنها با آیات و روایات دلیلی بتراشد؛ پس کاری نمی کند مگر فرو رفتن در گمراهی و تاریکی؛

چنین کسی حسرتش در روز قیامت از هرکسی بیشتر است؛ و صدقه هایش که به صورت افعی هایی که دائم او را نیش می زنند مجسم گردیده، و نمازها و عبادتهایش که به صورت شعله های آتش متمثل شده، او را به سوی جهنم می رانند، چه راندنی؛ می گوید: وای بر من! آیا من از نمازگزاران نبودم؟ آیا از زکات دهندگان نبودم؟ آیا نسبت به مال و ناموس مردم خویشتن داری نکردم؟ پس چرا به این خواری و وحشت افتاده ام؟

به او گفته می شود: بدبخت! علمت سودی برایت ندارد وقتی که بزرگترین فریضه ی بعد از توحید خداوند متعال و ایمان به نبوت حضرت محمد ص را ضایع کرده ای! تو وظیفه ات را در به رسمیت شناخت حق علی بن ابی طالب ع که ولی خداست و اینکه خداوند دستور داده بود که تن به امامت دشمن خدا ندهی، ضایع کردی. اگر به جای این اعمال، تمام روزگار را از ابتدا تا انتهایش عبادت می کردی، و به جای این صدقه هایت، تمام اموال دنیا، بلکه کره زمین پر از طلا را صدقه می دادی، جز دوری بیشتر از رحمت خداوند متعال، و نزدیکی بیشتر به غضب خداوند عز و جل، چیزی عایدت نمی شد.

التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ۳۹-۴۱

وَقَالَ [الإمام الحسن العسكري عليه السلام]: سئل أمير المؤمنين ع من العظیم الشقاء قال: رجل ترك الدنيا للدنيا، فقائه الدنيا وخسر الآخرة، ورجل تعب و اجتهد و صام رثاء الناس فذاك الذي حرم لذات الدنيا، و لحقه التعب الذي لو كان به مخلصاً لاستحق ثوابه، فورد الآخرة وهو يظن أنه قد عمل ما ينقل به ميزانه، فيجده هباءً منثوراً.

قيل: فمن أعظم الناس حسرة قال: من رأى ماله في ميزان غيره، وأدخله الله به النار، وأدخل وأرثه به الجنة. قيل: فكيف يكون هذا قال: كما حدثني بعض إخواننا عن رجل دخل إليه وهو يسوق فقال له: يا أبا فلان ما تقول في مائة ألف في هذا الصندوق ما أديت منها زكاة قط، و لا وصلت منها رحماً قط قال: فقلت: فعلام جمعتها قال: لجفوة السلطان، و مكاترة العشيعة، و تخوف الفقير على العيال، و لروعة الزمان.

قال: ثم لم يخرج من عنده حتى فاضت نفسه.

ثم قال علي ع: الحمد لله الذي أخرجه منها ملوماً [مليماً] بباطل جمعها، و من حق منعها، جمعها فأوعاها، و شداها فأوكاها، قطع فيها المفاوز الفقار، و لجج البحار أيها الواقف لا تخدع كما خدع صويحبك بالأمس، إن [من] أشد الناس حسرة يوم القيامة من رأى ماله في ميزان غيره، أدخل الله عز و جل هذا به الجنة و أدخل هذا به النار.

قَالَ الصَّادِقُ ع وَاعْظُمُ مِنْ هَذَا حَسْرَةً رَجُلٌ جَمَعَ مَالًا عَظِيمًا بَكْدَ شَدِيدٍ، وَمُبَاشَرَةَ الْأَهْوَالِ، وَتَعَرَّضَ الْأَخْطَارِ، ثُمَّ أَفْنَى مَالَهُ فِي صَدَقَاتٍ وَمَبْرَاتٍ، وَ أَفْنَى شَبَابَهُ وَقُوَّتَهُ فِي عِبَادَاتٍ وَصَلَوَاتٍ، وَهُوَ مَعَ ذَلِكَ لَا يَرَى لِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع حَقَّهُ، وَ لَا يَعْرِفُ لَهُ مِنَ الْإِسْلَامِ مَحَلَّهُ، وَيَرَى أَنَّ مَنْ لَا بَعْشِرَهُ وَ لَا بَعْشِرَ عَشِيرٍ مَعْشَرَهُ أَفْضَلُ مِنْهُ عَ يُوقِفُ عَلَى الْحُجَّجِ فَلَا يَتَأَمَّلُهَا، وَيَحْتَجُّ عَلَيْهِ بِالْآيَاتِ وَالْأَخْبَارِ فَيَأْبَى إِلَّا تَمَادِيًا فِي غِيهِ، فَذَلِكَ أَعْظَمُ مِنْ كُلِّ حَسْرَةٍ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَصَدَقَاتُهُ مُمَثَّلَةٌ لَهُ فِي مِثَالِ الْأَفَاعِي تَنْهَشُهُ، وَصَلَوَاتُهُ وَ عِبَادَاتُهُ مُمَثَّلَةٌ لَهُ فِي مِثَالِ الزَّبَانِيَةِ تَدْفَعُهُ حَتَّى تَدْعَهُ إِلَى جَهَنَّمَ دَعَاءًا يَقُولُ: يَا وَيْلَى أَلَمْ أَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ أَلَمْ أَكُ مِنَ الْمُرْكِينَ أَلَمْ أَكُ عَنْ أَمْوَالِ النَّاسِ وَنِسَائِهِمْ مِنَ الْمُتَعَقِّفِينَ، فَلَمَّا ذَا دُهِيتُ بِمَا دُهِيتُ فَيُقَالُ لَهُ: يَا شَقِيٌّ مَا نَفَعَكَ مَا عَمَلْتَ، وَ قَدْ ضَيَّعْتَ أَعْظَمَ الْفُرُوضِ بَعْدَ تَوْحِيدِ اللَّهِ تَعَالَى وَ الْإِيمَانِ بِنُبُوَّةِ مُحَمَّدٍ [رَسُولِ اللَّهِ] ص: ضَيَّعْتَ مَا لَزِمَكَ مِنْ مَعْرِفَةِ حَقِّ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَكَلِيِّ اللَّهِ، وَ اتَّزَمْتَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكَ مِنَ الْإِتِّمَامِ بَعْدُ اللَّهُ. فَلَوْ كَانَ لَكَ بَدَلُ أَعْمَالِكَ هَذِهِ عِبَادَةُ الدَّهْرِ مِنْ أَوْلِهِ إِلَى آخِرِهِ، وَ بَدَلُ صَدَقَاتِكَ الصَّدَقَةُ بِكُلِّ أَمْوَالِ الدُّنْيَا بَلْ بَمِلْءِ الْأَرْضِ ذَهَبًا، لَمَا زَادَكَ ذَلِكَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى إِلَّا بُعْدًا، وَ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَّا قُرْبًا. (التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ۳۹-۴۱)

۲) از امام رضا ع از پدران شان روایت شده است که یکبار رسول خدا ص فرمود: کدامیک از شما اموال وارثش را بیش از اموال خودش دوست دارد؟

گفتند: هیچیک از ما این طور نیست.

فرمودند: چنین خیال می کنید! بلکه همه تان این طورید!

سپس فرمودند: آدمیزاده می گوید اموال! اموال! و آیا «مال» تو جز آن چیزی است که خوردی و از بین رفت، و یا پوشیدی و پوشیدی! و یا صدقه دادی و برای خود تثبیتش کردی؟ و غیر از اینها هرچه باشد، مال وارث است.

الأمالی (للطوسی)، ص ۵۱۹؛ مصباح الشریعه، ص ۸۴^۱

۱. . متن حدیث در مصباح الشریعه (ص ۸۲-۸۴) طولانی تر است:

قَالَ الصَّادِقُ ع السَّخَاءُ مِنَ اخْتَلَاقِ الْأَنْبِيَاءِ وَ هُوَ عِمَادُ الْإِيمَانِ وَ لَا يَكُونُ مُؤْمِنًا [مُؤْمِنٌ] إِلَّا سَخِيًّا وَ لَا يَكُونُ سَخِيًّا إِلَّا ذُو يَقِينٍ وَ هَمَّةٌ عَالِيَةٌ لِأَنَّ السَّخَاءَ شُعَاعُ نُورِ الْيَقِينِ مَنْ عَرَفَ مَا قَصَدَ هَانَ عَلَيْهِ مَا بَدَّلَ قَالَ النَّبِيُّ ص مَا جَبَلَ وَلِيُّ اللَّهِ إِلَّا عَلَى السَّخَاءِ وَ السَّخَاءُ مَا يَفْعُ عَلَى كُلِّ مَحْبُوبٍ أَقْلَهُ الدُّنْيَا وَ مِنْ عِلْمَةِ السَّخَاءِ أَنْ لَا يُبَالِي مِنَ أَكْلِ الدُّنْيَا وَ مِنْ مَلَكَهَا مُؤْمِنٌ أَوْ كَافِرٌ وَ مُطِيعٌ أَوْ عَاصٍ وَ شَرِيفٌ أَوْ وَضِيعٌ يُطْعَمُ غَيْرَهُ وَ يَجُوعُ وَ يَكْسُو غَيْرَهُ وَ يَعْرِى وَ يُعْطَى غَيْرَهُ وَ يَمْتَنِعُ مِنْ قَبُولِ عَطَاءِ غَيْرِهِ وَ يَمْنُ بِذَلِكَ وَ لَا يَمْنُ وَ لَوْ مَلَكَ الدُّنْيَا بِأَجْمَعِهَا لَمْ يَرِ نَفْسَهُ فِيهَا إِلَّا أَجْنَبِيًّا وَ لَوْ بَدَّلَهَا فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ مَا مَلَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ وَ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ وَ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ بَعِيدٌ مِنَ النَّارِ وَ الْبَخِيلُ بَعِيدٌ مِنَ اللَّهِ بَعِيدٌ مِنَ النَّاسِ بَعِيدٌ مِنَ الْجَنَّةِ وَ قَرِيبٌ مِنَ النَّارِ وَ لَا يُسَمَّى سَخِيًّا إِلَّا الْبَازِلُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَ لَوْجَهَهُ وَ لَوْ كَانَ بِرَغِيفٍ أَوْ شَرْبَةٍ مَاءٍ قَالَ النَّبِيُّ ص السَّخِيُّ بِمَا مَلَكَ وَ أَرَادَ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَمَّا الْمُتَسَخِّيُّ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ تَعَالَى فَحَمَالٌ سَخَطَ اللَّهُ وَ غَضِبَهُ وَ هُوَ أَبْخَلُ النَّاسِ لِنَفْسِهِ فَكَيْفَ لغيرِهِ حَيْثُ اتَّبَعَ هَوَاهُ وَ خَالَفَ أَمْرَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ لِيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَ اتَّقَالُوا مَعَ أَثْقَالِهِمْ

وَ قَالَ النَّبِيُّ ص يَقُولُ ابْنُ آدَمَ مَلَكَى مَلَكَى وَ مَالِي مَالِي يَا مَسْكِينُ أَيْنَ كُنْتَ حَيْثُ كَانَ الْمَلِكُ وَ لَمْ تَكُنْ وَ هَلْ لَكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَافْتِنْتَ أَوْ لَبِستَ فَابْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَابْقَيْتَ إِمَّا مَرْحُومٌ بِهِ أَوْ مُعَاقَبٌ عَلَيْهِ فَاعْقَلْ أَنْ لَا يَكُونَ مَالٌ غَيْرِكَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ مَالِكَ فَقَدْ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع مَا قَدَّمْتَ فَهُوَ لِلْمَالِكِينَ وَ مَا أَخَّرْتَ فَهُوَ لِلْوَارِثِينَ وَ مَا مَعَكَ لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِ سَبِيلٌ سِوَى الْغُرُورِ بِهِ كَمْ تَسْعَى فِي طَلَبِ الدُّنْيَا وَ كَمْ تَدْعَى أ فَتْرِيدُ أَنْ تُفْقِرَ نَفْسَكَ وَ تُغْنِيَ غَيْرَكَ

حَدَّثَنَا أَبِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ. قَالَ الْمُجَاشِعِيُّ: وَحَدَّثَنَا الرَّضَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ آبَائِهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، قَالَ:
 قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ): أَيُّكُمْ مَالٌ وَارَثَهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ؟
 قَالُوا: مَا فِينَا أَحَدٌ يُحِبُّ ذَلِكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ.
 قَالَ: بِحَسْبِكُمْ، بَلْ كُلكُمْ يُحِبُّ ذَلِكَ.
 ثُمَّ قَالَ: يَقُولُ ابْنُ آدَمَ: مَالِي مَالِي، وَهَلْ لَكَ مِنْ مَالِكٍ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ، أَوْ لَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ، أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ، وَمَا عَدَا ذَلِكَ فَهُوَ مَالُ الْوَارِثِ.^١

تدبر

(١) «يَقُولُ أَهْلَكَ مَالاً لُبْدًا»

انسانی که حساب و کتابش درباره کار خدا با وی اشتباه بود (آیه قبل)، بر مال فراوانی که از دست داده است، تاسف می خورد.

در روایات تاریخی مختلف، این آیه بر افراد مختلفی تطبیق داده شده است.

در یک جمع بندی کلی می توان گفت، این آیه می تواند وضع حال انسان در دنیا یا در آخرت باشد:

در دنیا، مصداق مهمش، یا کافری است که اموالش را در راه مقابله با دین حق (ویا در هر زمینه دیگری) خرج کرده و نهایتا کارهایش به ثمره دلخواهش نرسیده است؛ و یا منافقی که اموالی برای واجبات دینی (مانند خمس و زکات و جهاد) پرداخت می کند، اما انگار جانش به لب می آید و چون انفاقش از روی اخلاص نبوده، دائما غصه می خورد و اموال خود را هدر رفته می بیند.

در آخرت، مصداق مهمش، یا کسی است که اساسا مالش را در مواردی که وظیفه داشته و به کار آبادانی آخرتش می آمده، مصرف نکرده و با مردنش همه را برای دیگران گذاشته و دستش خالی است و فقط باید پاسخگوی نحوه کسب آن اموال باشد؛ یا کسی که اموالش را در ظاهر برای دین، اما در حقیقت برای ریاکاری (حدیث ١)، و یا بدون اینکه اعمالش پشتوانه صحیحی داشته باشد (حدیث ٢)، خرج کرده و در آنجا پوچ و بی محتوا بودن همه انفاقهایش برملا می گردد.

١. این دو روایت هم در همین راستا قابل توجهند:

(١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمِّي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْقَاسِمِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا بَلَا اللَّهُ الْعِبَادَ بِشَيْءٍ أَشَدَّ عَلَيْهِمْ مِنْ إِخْرَاجِ الدَّرْهِمِ. (الخصال، ج ١، ص ٨)

(٢) حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مَسْرُورٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: قَالَ: إِنَّ أَوَّلَ دَرْهِمٍ وَدِينَارٍ ضَرِبَا فِي الْأَرْضِ نَظَرَ إِلَيْهِمَا إِبْلِيسُ فَلَمَّا عَايَنَهُمَا أَخَذَهُمَا فَوَضَعَهُمَا عَلَى عَيْنَيْهِ ثُمَّ ضَمَّهُمَا إِلَى صَدْرِهِ ثُمَّ صَرَخَ صَرْخَةً ثُمَّ ضَمَّهُمَا إِلَى صَدْرِهِ ثُمَّ قَالَ أَنْتُمَا قَرَّةُ عَيْنِي وَثَمَرَةُ فَوَادِي مَا أَبَالِي مِنْ بَنِي آدَمَ إِذَا أَحْبَبُوكُمَا أَنْ لَا يَعْبُدُوا وَتَنَا وَحَسْبِي مِنْ بَنِي آدَمَ أَنْ يُحِبُّوكُمَا. (الأمالي (للصدوق)، ص ٢٠٢)

(۲) «يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا»

کسی که دنیامدار است؛ گمان می‌کند تنها مالی را که برای دنیای خود ذخیره کرده و یا با خرج کردنش به منفعت دنیوی بیشتر رسیده، واقعا «مال» اوست؛ اما انسان آخرت‌مداری که چشم باطن‌بینش باز شده، می‌داند که مالی را که برای دنیا هزینه کرده، در حقیقت هدر داده است؛ و مالی را که برای آخرتش انفاق می‌کند، در حقیقت، «مال» او می‌ماند. اگر این حقیقت را دریابیم، آنگاه می‌فهمیم که چه کسانی در دنیا بر هدر دادن مالشان تاسف می‌خورند و چه کسانی در آخرت؟ و چرا؟ (تدبر ۱)

(۳) «يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا»

در آیات قبل، اشاره شد که انسان در رنج و سختی آفریده شده است و لذا گمان نکند که خدا بر او سخت نمی‌گیرد. در کل این سوره، تنها دغدغه‌ای که از قول چنین انسانی مطرح گردیده، همین است که «می‌گویند مال فراوانی را به هدر دادم»؛ شاید این نشان‌دهنده مهمترین دغدغه انسان در زندگی دنیوی‌ای است که رنج و سختی در تار و پودش تنیده شده است.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان موجودی اجتماعی است، اما نه از جنس اجتماعات طبیعی و غریزی که در حیوانات هست، بلکه اجتماعی کاملا متفاوت با تمام اجتماعات حیوانی (توضیح در جلسه ۲۳۰، تدبر ۴ <http://yekaye.ir/al-aaraf-7-10>) یکی از ابعادی که این تفاوت عظیم انسان با سایر حیوانات اجتماعی را موجب می‌شود، توان انسان برای قرارداد کردن و اعتبار کردن امور مختلف است؛ و در میان این اعتبارات، شاید اعتبار «مالکیت» از بنیادی‌ترین اعتبارات بشری باشد. انسانها نمی‌توانند بتنهایی بر رنج و سختی‌های زندگی در دنیا غلبه کنند، و تقسیم کار هم در میان انسانها همچون زنبورها و موریهانها و ... نیست که غریزه و نظام خلقت تقسیم کار را به طور کامل عهده‌دار شده باشد. پس انسانها با هم توافق می‌کنند که کارها را مشترکا انجام دهند و هرکس چیزی که به دست آورد «مال» او باشد؛ آنگاه در یک توافقی دیگر، این «اموال» را با هم عوض می‌کنند (معامله) و بدین ترتیب، از سختی‌های زندگی می‌کاهند و به امکانات و وضع بهتری می‌رسند. و چون نظام معامله، مهمترین عامل نقل و انتقال اموال است، هرچه انسان بخواهد امکانات بیشتری به دست آورد («مال» بیشتری داشته باشد)، ناچار است در عوض آن امکاناتی که از دیگران می‌گیرد، از آن «مال»ی که دارد، بدهد. پس، انسان دائما دارد «اموال»ی به دست می‌آورد، و آنگاه آن «اموال» را هزینه می‌کند تا امکانات بیشتری به دست آورد و به وضع بهتری برسد. حال، اگر در این معامله، به ازای مالی که می‌دهد امکانات و وضع بهتری به دست آورد، و از سختی‌هایش یافت، از هزینه کردن خود راضی است؛ اما اگر امکانات و وضع بهتری به دست نیآورد و در سختی باقی ماند، احساس می‌کند «مال»ش را هدر داده است.

شاید بدین جهت است که مهمترین تاسف انسانی که در سختی آفریده شده، این است که اموالش هدر نرود.

برخی مفسران این سخن را، نه تاسف خوردن، بلکه افتخار کردن دانسته‌اند، بدین بیان که «دشمن پیامبر افتخار می‌کند که چه اموالی علیه دین خرج کردم». بویژه از این جهت که آیه بعد «آیا حساب کرده است که هیچکس او را نمی‌بیند» را بدین معنا دانسته‌اند که گویی متوجه نیست که خدا او را زیر نظر دارد و از او بازخواست خواهد کرد که آن مال را چگونه به دست آورده و در چه مسیری خرج کرده است. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۸)

لازم به ذکر است که کلمه «هلاکت»، برخلاف زبان فارسی، در زبان عربی لزوماً بار معنایی منفی ندارد؛ و با توجه به قاعده «امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا» می‌تواند این معنا هم مد نظر بوده باشد.

۳۳۶) سوره بلد (۹۰) آیه ۷ أَيْحَسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ۱۳۹۵/۱۱/۸

ترجمه

آیا حساب می‌کند که کسی او را ندیده است؟

حدیث

۱) ابوذر یکبار پیامبر ص را تنها در کنار حضرت علی ع یافت و از ایشان تقاضای دستورالعمل سلوکی کرد. فرازی از اواسط این روایت در جلسه ۳۲۸، حدیث ۳ (<http://yekaye.ir/al-hajj-22-23>) گذشت. اولین فراز آن دستورالعمل چنین است:

ابوذر! خدا را چنان پرستش کن که گویی تو او را می‌بینی، که اگر تو چنان نیستی که او را ببینی، او قطعاً تو را می‌بیند؛ و بدان که اول عبادتش، معرفت به اوست به اینکه او اول است قبل از هر چیزی، که هیچ چیزی قبل از او نیست؛ و او یگانه است و دومی‌ای همراهش نیست؛ باقی‌ای است که انتهای ندارد؛ پدید آورنده‌ی آسمانهاست و زمین و آنچه در این دو و آنچه بین این دوست؛ و او است خداوند پر از لطف و بسیار آگاه؛ و او بر هر کاری تواناست؛

سپس ایمان به من و اقرار بدینکه خداوند عز و جل مرا بشارت و هشداردهنده به جانب تمام مردم گسیل داشته، و دعوت‌کننده به سوی خدا به اذن خودش، و چراغی نورانی قرار داد؛

سپس محبت اهل بیت، همان کسانی که خداوند هر گونه پلیدی‌ای را از آنها برد و آنها را کاملاً پاک کرد ...

الأمالی (للطوسی)، ص ۵۲۶؛ مکارم الأخلاق (للطبرسی)، ص ۴۵۹

۱. سند ایشان تا شیخ طوسی چنین است: يَقُولُ مَوْلَى أَبِي طَوَّلَ اللَّهُ عُمَرَهُ الْفَضْلُ بْنُ الْحَسَنِ هَذِهِ الْأَوْرَاقُ مِنْ وَصِيَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ص لِأَبِي ذَرِّ الْغَفَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الَّتِي أَخْبَرَنِي بِهَا الشَّيْخُ الْمَفِيدُ أَبُو الْوَفَاءِ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُقَرَّرِيُّ الرَّازِيُّ وَ الشَّيْخُ الْأَجَلِيُّ الْحَسَنُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ الْحَسَنِ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ بَابُوَيْهٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِجَازَةً فَلَا أَمَلِي عَلَيْنَا الشَّيْخُ الْأَجَلِيُّ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الطُّوسِيِّ قُدَّسَ سِرُّهُ وَأَخْبَرَنِي بِذَلِكَ الشَّيْخُ الْعَالِمُ الْحَسَنِ بْنُ الْفَتْحِ الْوَاعِظُ الْجُرْجَانِيُّ فِي مَشْهَدِ الرِّضَاعِ قَالَ أَخْبَرَنَا الشَّيْخُ الْإِمَامُ أَبُو عَلِيٍّ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الطُّوسِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي الشَّيْخُ أَبُو جَعْفَرٍ قُدَّسَ سِرُّهُ...

حَدَّثَنَا الشَّيْخُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ الطُّوسِيِّ (رَحِمَهُ اللَّهُ)، قَالَ: أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ، عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ يَحْيَى بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَبْرَتَائِيُّ الْكَاتِبُ سَنَةَ أَرْبَعِ عَشْرَةَ وَثَلَاثَ مِائَةٍ وَفِيهَا مَاتَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ شَمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَصَمُّ، عَنِ الْفَضِيلِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ وَهَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي ذُبَيْبٍ الْهِنَائِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَرَبِ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ الدُّوَلِيُّ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي ذَرِّ جُنْدَبِ بْنِ جُنَادَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ):

... يَا أَبَا ذَرٍّ، اعْبُدِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ كُنْتَ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ (عَزَّ وَجَلَّ) يَرَاكَ، وَاعْلَمْ أَنَّ أَوَّلَ عِبَادَتِهِ الْمَعْرِفَةُ بِهِ بِأَنَّهُ الْأَوَّلُ قَبْلَ كُلِّ شَيْءٍ فَلَا شَيْءَ قَبْلَهُ، وَالْفَرْدُ فَلَا ثَانِي مَعَهُ، وَالْبَاقِي لَا إِلَى غَايَةٍ، فَاطْرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ شَيْءٍ، وَهُوَ اللَّهُ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، ثُمَّ الْإِيمَانُ بِي وَالْإِقْرَارُ بِأَنَّ اللَّهَ (عَزَّ وَجَلَّ) أَرْسَلَنِي إِلَى كَأَفَى النَّاسِ بِشِيرًا وَنَذِيرًا، وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا، ثُمَّ حُبُّ أَهْلِ بَيْتِي الَّذِينَ أَذْهَبَ اللَّهُ عَنْهُمْ الرَّجْسَ وَطَهَّرَهُمْ تَطْهِيرًا...^١

٢) اسحاق بن عمار حکایتی از دیدارش با امام صادق ع روایت کرده است. در پایان این دیدار، امام فرمودند:

... اسحاق! از خدا بترس گویی که تو او را می بینی؛ که اگر تو او را نمی بینی، قطعاً او تو را می بیند. پس، اگر چنین می بینی که او تو را نمی بیند، قطعاً کافر شده‌ای؛ و اگر چنین می دانی که قطعاً او تو را می بیند، سپس گناهانت را از خلائق مخفی، و در مقابل او آشکار می سازی، پس او را در حد پست ترین کسانی که به تو می نگرند قرار داده‌ای.^٢

ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۱۴۷

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ عَبْدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارِ الصَّيْرَفِيِّ قَالَ: ... قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَا إِسْحَاقُ فَخَفِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ كُنْتَ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ فَإِنْ كُنْتَ

١. شبیه این فراز را پیامبر ص به ابن مسعود هم دارند:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص يَا ابْنَ مَسْعُودٍ اخْشِ اللَّهَ تَعَالَى بِالْغَيْبِ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَرَهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ ادْخُلْهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ. (جامع الأخبار (للشعیری)، ص ۹۸؛ مکارم الأخلاق، ص ۴۵۷)

چون بحث خوف از خدا به تحوی که گویی خدا را می بینی مطرح شد، این وصیت پیامبر به امیرالمومنین ع هم شنیدنی است:

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ كَانَ فِي وَصِيَّةِ النَّبِيِّ ص لِعَلِيِّ ع أَنْ قَالَ يَا عَلِيُّ أَوْصِيكَ فِي نَفْسِكَ بِخِصَالٍ فَاحْفَظْهَا عَنِّي ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اعْنِهِ أَمَّا الْأُولَى فَالصَّدَقُ وَلَا تَخْرُجَنَّ مِنْ فِيكَ كَذِبَةٌ أَبَدًا وَالثَّانِيَةُ الْوَرَعُ وَلَا تَجْتَرِي عَلَى خِيَانَةِ أَبَدًا وَالثَّلَاثَةُ الْخَوْفُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ ذَكَرَهُ كَأَنَّكَ تَرَاهُ وَالرَّابِعَةُ كَثْرَةُ الْبُكَاءِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ يَبْنِي لَكَ بِكُلِّ دَمْعَةٍ أَلْفَ بَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ وَالخَامِسَةُ بِذَلِكَ مَالِكٌ وَدَمَكٌ دُونَ دِينَكَ وَالسَّادِسَةُ الْأَخْذُ بِسُنَّتِي فِي صَلَاتِي وَصَوْمِي وَصَدَقْتِي أَمَّا الصَّلَاةُ فَالْخَمْسُونَ رُكْعَةً وَأَمَّا الصِّيَامُ فَثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ فِي الشَّهْرِ - الْخَمِيسُ فِي أَوَّلِهِ وَالأَرْبَعَاءُ فِي وَسْطِهِ وَالخَمِيسُ فِي آخِرِهِ وَأَمَّا الصَّدَقَةُ فَجَهْدَكَ حَتَّى تَقُولَ قَدْ أَسْرَفْتُ وَ لَمْ تُسْرِفْ وَ عَلَيْكَ بِصَلَاةِ اللَّيْلِ وَ عَلَيْكَ بِصَلَاةِ الزَّوَالِ وَ عَلَيْكَ بِصَلَاةِ الزَّوَالِ وَ عَلَيْكَ بِتِلَاوَةِ الْقُرْآنِ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَ عَلَيْكَ بِرَفْعِ يَدَيْكَ فِي صَلَاتِكَ وَ تَقْلِيْبِهِمَا وَ عَلَيْكَ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ وُضوءٍ وَ عَلَيْكَ بِمَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ فَارْكَبْهَا وَ مَسَاوِي الْأَخْلَاقِ فَاجْتَنِبْهَا فَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَلَا تَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَكَ. (الكافي، ج ۸، ص ۷۹؛ المحاسن، ج ۱، ص ۱۷؛ الزهد، ص ۲۲)

٢. این فراز قبلاً در روایتی دیگر در جلسه ۲۰ (<http://yekave.ir/14-96-al-alag>) و جلسه ۱۹۴ (حدیث ۳) (<http://yekave.ir/fussilat>)

[/041-22](#) گذشت.

٣. كُنْتُ بِالْكُوفَةِ فَيَاتِنِي إِخْوَانٌ كَثِيرَةٌ وَ كَرِهْتُ الشُّهْرَةَ فَتَخَوَّفْتُ أَنْ أَشْتَهَرَ بِدِينِي فَأَمَرْتُ غُلَامِي كُلَّمَا جَاءَنِي رَجُلٌ مِنْهُمْ يَطْلُبُنِي قَالَ لَيْسَ هُوَ هَاهُنَا قَالَ فَجَجَّتْ تِلْكَ السَّنَةُ فَلَقِيتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع فَرَأَيْتُ مِنْهُ ثَقَلًا وَ تَعْيَرًا فِيمَا بَيْنِي وَ بَيْنَهُ قَالَ قُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ مَا الَّذِي غَيَّرَنِي عِنْدَكَ قَالَ الَّذِي غَيَّرَكَ

تَرَى أَنَّهُ لَا يَرَاكَ فَقَدْ كَفَرْتَ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ يَرَاكَ ثُمَّ اسْتَرْتِ عَنِ الْمَخْلُوقِينَ بِالْمَعَاصِي وَبَرَزْتَ لَهُ بِهَا فَقَدْ جَعَلْتَهُ فِي حَدِّ أَهْوَنِ النَّاطِرِينَ إِلَيْكَ.^۱

(۳) از رسول خدا ص روایت شده است:

بنده در روز قیامت قدم از قدم بر نمی‌دارد مگر اینکه از چهار چیز از او سوال می‌شود:

از عمرش، که در چه چیزی سپری کرده است؛ و

از مالش که از کجا جمع کرده و در چه راهی خرج کرده است؛ و

از عملش که چگونه عمل کرده است؛ و

از محبت ما اهل بیت.

مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۷۴

لِلْمُؤْمِنِينَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّمَا تَخَوَّفْتُ الشُّهْرَةَ وَ قَدْ عَلِمَ اللَّهُ شِدَّةَ حُبِّي لَهُمْ فَقَالَ يَا إِسْحَاقُ لَا تَمَلْ زِيَارَةَ إِخْوَانِكَ فَإِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا لَقِيَ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فَقَالَ مَرْحَبًا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مَرْحَبًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَإِذَا صَافَحَهُ أَنْزَلَ اللَّهُ فِيمَا بَيْنَ إِبْهَامَيْهِمَا مِائَةَ رَحْمَةٍ تَسْعَةٌ وَ تَسْعِينَ لِأَشَدِّهِمْ حُبًّا لِصَاحِبِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا بِوَجْهِهِ فَكَانَ عَلَى أَشَدِّهِمَا حُبًّا لِصَاحِبِهِ أَشَدَّ إِقْبَالًا فَإِذَا تَعَانَقَا غَمَرَتْهُمَا الرَّحْمَةُ فَإِذَا لَبِنَا لَا يُرِيدَانِ إِلَّا وَجْهَهُ لَا يُرِيدَانِ غَرَضًا مِنْ أَعْرَاضِ الدُّنْيَا قَبِيلَ لِهَمَّا غَفَرَ اللَّهُ لَكُمَا فَاسْتَأْنَفَا فَإِذَا أَقْبَلَا عَلَى الْمَسَاءِ لَقِيَ الْمَلَائِكَةَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ تَنَحَّوْا عَنْهُمَا فَإِنَّ لِهَمَّا سِرًّا وَ قَدْ سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا - قَالَ إِسْحَاقُ قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَا يَكِبُ [يَكْتَبُ] عَلَيْنَا لَفْظُنَا فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ قَالَ فَتَنَفَّسَ ابْنُ رَسُولِ اللَّهِ ص الصُّعْدَاءُ ثُمَّ بَكَى حَتَّى خَضِبَتْ دُمُوعُهُ لِحَيْتِهِ وَ قَالَ يَا إِسْحَاقُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى إِنَّمَا نَادَى الْمَلَائِكَةَ أَنْ يَغِيبُوا عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا التَّقِيَا إِجْلَالًا لَهُمَا فَإِذَا كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ لَا تَكْتَبُ لَفْظُهُمَا وَ لَا تَعْرِفُ كَلَامَهُمَا فَقَدْ عَرَفَهُ الْحَافِظُ عَلَيْهِمَا عَالِمُ السِّرِّ وَ أَخْفَى

۱. این سه روایت هم در همین حال و هوست:

(۱) مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ يُونُسَ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: ثَلَاثٌ مَنْجِيَاتٌ وَ ثَلَاثٌ مَهْلِكَاتٌ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْمَنْجِيَاتُ قَالَ خَوْفُ اللَّهِ فِي السِّرِّ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ وَ الْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَ الْقَضْبُ فِي الْغِنَى وَ الْفَقْرُ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا الْمَهْلِكَاتُ قَالَ هَوَى مُتَّبِعٌ وَ شُحٌّ مَطْعَانٌ وَ إِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ (الزهد، ص ۶۸؛ المحاسن، ج ۱، ص ۳)

(۲) وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَيْسَ مِنِّي مَنْ اسْتَخَفَّ بِصَلَاتِهِ لَا يَرِدُ عَلَى الْحَوْضِ لَا وَ اللَّهُ؛ فَإِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَقُومَ إِلَى الصَّلَاةِ فَلَا تَقُومُ إِلَيْهَا مُتْكَاسِلًا وَ لَا مُتَنَاعِسًا وَ لَا مُسْتَعْجِلًا وَ لَا مُتْلَاهِيًا وَ لَكِنْ تَأْتِيهَا (عَلَى السُّكُونِ) وَ الْوَقَارُ وَ التَّوَدُّدُ وَ عَلَيْكَ الْخُشُوعُ وَ الْخُشُوعُ مُتَوَاضِعًا لِلَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ مُتَخَاشِعًا عَلَيْكَ خَشِيَّةً وَ سِيْمَاءَ الْخَوْفِ رَاجِيًا خَافِيًا بِالطَّمَانِينَةِ عَلَى الْوَجَلِ وَ الْحَذَرِ فَفَقَّ بَيْنَ يَدَيْهِ كَالْعَبْدِ الْبَاقِي الْمَذْنُوبِ بَيْنَ يَدَيْ مَوْلَاهُ فَصَفَّ قَدَمَيْكَ وَ أَنْصَبَ نَفْسَكَ وَ لَا تَلْتَفِتْ يَمِينًا وَ شِمَالًا وَ تَحَسَّبْ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ وَ لَا تَعْبَثْ بِلِحْيَتِكَ وَ لَا بِشَيْءٍ مِنْ جَوَارِحِكَ وَ لَا تَفْرِقْ أَصَابِعَكَ وَ لَا تُحَكِّ بِدَنْكَ وَ لَا تَوْلَعْ بِأَنْفِكَ وَ لَا بِنُوبِكَ وَ لَا تُصَلِّ وَ أَنْتَ مُتَلَتِّمٌ (الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا عليه السلام، ص ۱۰۱)

(۳) أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ دَاوُدَ الْخَنْدَقِيِّ عَنِ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِذَا قُمْتَ فِي الصَّلَاةِ فَاعْلَمْ أَنَّكَ بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ فَإِنْ كُنْتَ لَا تَرَاهُ فَاعْلَمْ أَنَّهُ يَرَاكَ فَاقْبَلْ قَبْلَ صَلَاتِكَ وَ لَا تَمْتَخِطْ وَ لَا تَبْرُقْ وَ لَا تَنْقُضْ أَصَابِعَكَ وَ لَا تَوَرَّكْ فَإِنْ قَوْمًا قَدْ عَذَّبُوا بِنَقْضِ الْأَصَابِعِ وَ التَّوَرُّكِ فِي الصَّلَاةِ فَإِذَا رَفَعْتَ رَأْسَكَ مِنَ الرُّكُوعِ فَأَقِمْ صَلْبَكَ حَتَّى تَرْجِعَ مَفَاصِلُكَ وَ إِذَا سَجَدْتَ فَافْعَلْ مِثْلَ ذَلِكَ وَ إِذَا كُنْتَ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى وَ الثَّانِيَةَ فَرَفَعْتَ رَأْسَكَ مِنَ السُّجُودِ فَاسْتَمْتُمْ جَالِسًا حَتَّى تَرْجِعَ مَفَاصِلُكَ فَإِذَا نَهَضْتَ فَقُلْ بِحَوْلِ اللَّهِ وَ قُوَّتِهِ أَقُومُ وَ أَقْعُدُ فَإِنَّ عَلِيًّا ع هَكَذَا كَانَ يَفْعَلُ. (تهذيب الأحكام، ج ۲، ص ۳۲۵)

روی عن ابن عباس عن النبي ص قال لا تزول قدما العبد حتى يسأل عن أربعه عن عمره فيما أفناه و عن ماله من أين جمعه و فيما ذأ أنفقه و عن عمله ما ذأ عمل به و عن حینا أهل البيت.^۱

توجه

آیه ۱۴ سوره علق (أَلَمْ يَعْلَمُ بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى: آیا نمی دانست که خداوند می بیند؟) (جلسه ۲۰) مضمونی نزدیک به آیه حاضر دارد و تقریبا تمامی احادیث و تدبرهای آن در اینجا نیز صدق می کند. (<http://yekaye.ir/14-96-al-alag>) و تا حدودی آیه ۲۲ سوره فصلت (وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ: و شما این گونه نبودید که [هنگام ارتکاب گناه، خود را] از این که [مبادا] شنوایی تان و دیدگان تان و پوست های بدن تان [یا: اندام های جنسی تان] علیه شما شهادت دهند پوشیده دارید؛ ولیکن گمان می کردید که خداوند بسیاری از آنچه را که می کنید، نمی داند.) (جلسه ۱۹۴ (بویژه تدبرهای ۲ و ۳ و ۵ و ۶) (<http://yekaye.ir/fussilat-041>) (22/)

لذا آن نکات مجددا در اینجا تکرار نمی شود.

تدبر

(۱) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

خدا انسان را در رنج و سختی آفرید. (آیه ۴)

آیا این انسان گمان می کند کسی بر او قدرت ندارد؟ (آیه ۵)

آیا گمان می کند کسی او را زیر نظر نداشته؟ (آیه ۷)

این دو سوالی است که حالت توبیخی دارند، و در واقع نگرش انسان به زندگی و به خودش را به چالش می کشند.

نکته تخصصی انسان شناسی

خداوند در انسان روحی قرار داده که ظرفیتی اعظم از فرشتگان دارد، روحی که بقدری عظیم است که اگر به خود مشغول شود و از خدایش غفلت کند، چه بسا با دیدن خود، ادعایی خدایی کند! (جلسه ۳۳۴، حدیث ۱) این موجود عظیم در دو صورت رام، و طغیانش مهار می شود: یکی اینکه بداند که قدرتی فوق او هست که ممکن است آن قدرت بر او سخت بگیرد؛ دوم اینکه بداند کسی هست که او را زیر نظر دارد و کارهایش در عالم گم نمی شود.

۱. در روایات مختلف این چهار چیز بعضا مورد اختلاف بوده است. مثلا:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْأَسَدِيُّ الْبَرْدَعِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا رَقِيَّةُ بِنْتُ إِسْحَاقَ بْنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ آبَائِهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ عَنْ عَمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ وَ شَبَابِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ وَ عَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ كَسَبَهُ وَ فِيمَا أَنْفَقَهُ وَ عَنْ حِينَا أَهْلِ الْبَيْتِ. (الأمالی (للسدوق)، ص ۳۹)

الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَزَالُ الْعَبْدُ قَائِمًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ خِصَالٍ عَمْرِكَ فِيمَا أَفْنَيْتَهُ وَ جَسَدِكَ فِيمَا أَبْلَيْتَهُ وَ مَالِكَ مِنْ أَيْنَ كَسَبْتَهُ وَ أَيْنَ وَضَعْتَهُ وَ عَنْ حِينَا أَهْلِ الْبَيْتِ (الزهد، ص ۹۴)

(۲) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

بسیاری از اوقات، اگر بدانیم کسی ما را می‌بیند، خود را کنترل می‌کنیم و دست به هر کاری نمی‌زنیم؛ و نام این خصلت، «حیا» است که یکی از امتیازات انسان است که دنیای مدرن می‌کوشد آن را از انسان بگیرد!

نکته تخصصی انسان‌شناسی

یکی از مواردی که انسانیت انسان و فراتر از عالم ماده بودنش را بخوبی نشان می‌دهد، برخورداری انسان از خصلت «حیا» است. شاید در حیوانات، چیزی شبیه غیرت وجود داشته باشد، اما «حیا» و اینکه انسان از انجام برخی کارها جلوی دیگران شرم داشته باشد، از ویژگی‌های خاص انسان‌هاست که دلالت بر وجود یک بُعد ماورایی در انسان دارد به نحوی که برای خود چنان «ارزش و اعتبار»ی باور دارد که انجام برخی کارها را «دون شأن خود» می‌شمرد و از انجامش در مقابل دیده دیگران «خجالت» می‌کشد..

متأسفانه، از انحطاط‌های تمدن مدرن این است این حیا و شرافت آدمی را، که واقعا برتری انسان بر حیوان را نشان می‌دهد، «تابو» (ممنوعیت ناشی از خرافه) نام می‌نهند، و آنگاه به «تابوشکنی» افتخار می‌کنند!

مثلا خداوند انسان را به پوشیدن لباس متمایز ساخته و لباس را مایه شرافت و حیای انسان قرار داده، آنگاه عده‌ای پیدا می‌شوند به اینکه در مقابل دیدگان همه خود را برهنه کنند، افتخار می‌کنند! (جلسه ۲۴۰، تدبر ۱)

عجیب است: از طرفی دم از اومانیسیم (انسان‌گرایی) می‌زنند، از آن طرف، آنچه را در فطرت هر انسانی نهفته، و مایه برتری انسان بر حیوان می‌شود خرافه می‌خوانند، و می‌کوشند کاری کنند که دیگر نیازی نباشد انسان حساب کند که کسی او را نمی‌بیند!

(۳) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

در این آیه با ظرافت تمام، غفلت انسان از خدای خود را به چالش می‌کشد.

برای این به چالش کشیدن، نمی‌فرماید: مواظب باش که خدا می‌بیندش؛

بلکه می‌فرماید: آیا این طور حساب کرده که هیچکس نمی‌بیندش؟

در واقع، با یک علامت سوال، پای یک احتمال را باز می‌کند که اگر این احتمال جدی گرفته شود، زندگی انسان زیر و رو می‌شود.

تاملی درباره معرفت و دینداری در دوره مدرن

فضای دینداری ما به گونه‌ای بوده است که غالبا می‌کوشیم با معرفت یقینی همه چیز را جلو ببریم. اما دوره مدرن، بنای خود را بر شکاکیت گذاشته، و مقابله با فرد شکاک، دشوارتر است از مقابله با منکر خدا. کسی که به انکار برمی‌خیزد، امکان معرفت را می‌پذیرد، و همین که امکان معرفت را میسر دانست، می‌توان برهان صحیح برایش مطرح کرد؛ اما کسی که در موضع شکاکیت قرار گرفته، با گفتن «نمی‌دانم» و «از کجا معلوم؟» دائما ژست بی‌طرفی به خود می‌گیرد؛ و ظاهرا در هیچ نقطه‌ای نمی‌ایستد که بتوان از همان نقطه بحث را شروع کرد.

اما حقیقت این است که همین موضع، هم مبتنی بر یک حساب و کتاب خفی در باطن خویش است، و ظاهراً خداوند به همان سبک وی و با طرح یک سوال و مطرح کردن یک احتمال در جان و روان وی، موضع مخفی وی را به چالش می‌کشد: آیا تو که به شکاکیت تکیه کرده و از دین و دیانت فراری هستی، حساب کرده‌ای که کسی تو را نمی‌بیند و به حال خود رها شده هستی؟ آیا هیچ احتمال نمی‌دهی که کسی تو را زیر نظر داشته باشد و با تو در این جهان کار داشته باشد؟

﴿۴﴾ «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

جدی گرفتن این جمله در موقعیت‌های متعددی، می‌تواند باعث اصلاح انسان شود.

مثلاً:

۱. بسیاری از ناهنجاری‌های جامعه ناشی از این است که کسی دلش می‌خواهد «دیده شود» و مورد توجه قرار بگیرد. به او بگوییم: اشتباه حساب نکن، کسی هست که تو را می‌بیند؛ و تو خود را برای او زینت ده، نه برای شغال‌صفتان بی‌مقدار؛ که اگر او از تو خوشش بیاید و به تو عنایت کند، از هرگونه محبوب شدنی لذت‌بخش‌تر است.

۲. بسیاری از گناهان ناشی از این است که شخص به خیال خود حساب کرده که وقتی که این کار خلاف را انجام می‌دهد، کسی نمی‌بیند؛ به او بگوییم: اشتباه حساب نکن، کسی هست که تو را می‌بیند و جزای کارت را بتمامه کف دستت می‌گذارد.

۳. برخی دلشان می‌خواهد اگر کار خوبی انجام می‌دهند دیده شوند، و اگر کارشان دیده نشود، رغبتی به کار ندارند، به او

بگوییم ...

۴. برخی افراد کاری انجام می‌دهند اما مورد بی‌توجهی واقع می‌شوند و کسی به آنها اعتنایی نمی‌کند و می‌روند که دلسرد

شوند. به آنها بگوییم ...

۵. ...

﴿۵﴾ «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

شخصی می‌گفت: وقتی وارد فضای مجازی می‌شوم، نمی‌توانم خودم را کنترل کنم و جاهایی می‌روم که نباید رفت.

به او گفتم: در کنار صفحه رایانه و در مقابل دیدگانت بنویس «امام زمان ع مرا می‌بیند»، آنگاه هر جایی خواستی برو!

چند روز بعد آمد و گفت: دیدم نمی‌شود؛ آن نوشته را برداشتم!

واقعا،

«آیا حساب می‌کند که هیچکس او را ندیده است؟!»

۶) حکایت

گفته‌اند

عالمی بوده که یکی از شاگردانش را بیشتر از سایر شاگردانش قدر و ارزش می‌نهاد.

او را سرزنش کردند که چرا او را بر دیگران ترجیح می‌دهد.

روزی به هر یک از آنان مرغی داد و گفت: این مرغان را ببرید و در جایی سر ببرید که هیچ کس نبیند.

همه بردند و در جای خلوتی مرغانشان را سر بریدند و آمدند. ولی آن جوان، مرغش را بدون که سرش را بریده باشد، بازگرداند.

از او پرسید: چرا مرغ را سر نبریدی؟

گفت: چون مرا امر نمودی که در جایی ذبح کنم که کس نبیند؛ ولی من مکانی نیافتم که در آن، خدای واحد و فرد و صمد مرا نبیند.

(۷) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

چرا در این آیه، فعل «لم يره» او را ندیده است؟ که مربوط به دیدن است، ماضی آورد، اما در آیه ۵، فعل «لن يقدر عليه» بر او قدرت نخواهد داشت؟ را مضارع، و بلکه مستقبل؟
الف. شاید آن آیه هشدار است که کار را انجام نده، و در اینجا باید قدرت خدا را گوشزد کرد؛ اما این آیه توییحی است از کاری که انجام داده، و در اینجا باید در منظر و مرآی خدا بودن را تذکر داد.
ب. ...

(۸) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

چه تفاوتی است بین تعبیر این آیه: «آیا چنین حساب می‌کند که کسی او را نمی‌بیند» با تعبیر آیه‌ی «أَلَمْ يَعْلَمِ بِأَنَّ اللَّهَ يَرِي: آیا نمی‌دانست که خدا او را می‌بیند» (علق/۱۴)؟

ظاهراً هر انسانی در هر موقعیتی ممکن است از خدا فاصله بگیرد و با هرکس به گونه‌ای باید سخن گفت؛ مثلاً:
الف. یکبار انسان خدا را قبول دارد، اما دچار غفلت شده؛ به او هشدار می‌دهند «آیا نمی‌دانست که خدا او را می‌بیند؟»
اما یکبار مسأله‌اش عنادورزیدن است، نه غافل بودن؛ او را عتاب می‌کنند که «آیا چنین حساب کرده که کسی او را نمی‌بیند؟»

ب. یکبار شخص خدا را قبول دارد، به او هشدار می‌دهند «آیا نمی‌دانست که خدا او را می‌بیند؟»

یکبار خدا را قبول ندارد، هشدار می‌دهند که متوجه خدا شود (تدبر/۳)

ج. یکبار کسی کار ناصوابی را مرتکب شده؛ مواخذه‌اش می‌کنند که «آیا نمی‌دانست که خدا او را می‌بیند؟»

یکبار می‌خواهد کار ناصواب را انجام دهد، هشدارش می‌دهند «آیا حساب می‌کند که خدا او را ندیده است؟»

د ...

(۹) «أَيَحْسَبُ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ»

یکی از تفاوت‌های مهم بین تعبیر این آیه: «آیا چنین حساب می‌کند که کسی او را ندیده است» با تعبیر آیه‌ی «أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللَّهَ يَرِي: آیا نمی‌دانسته که خدا او را می‌بیند» (علق/۱۴) در این است که تعبیر آیه ۷ سوره بلد، عام‌تر است؛ و با آن می‌توان علاوه بر اینکه خدا عمل ما را می‌بیند، این مطلب را نیز مطرح کرد که عمل ما در مرآی و منظر کسان دیگری غیر از خدا هم هست؛ چنانکه آیه «وَقَلِّ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ...: و بگو کارتان را بکنید که خداوند و پیامبرش و آن مومنان، کار شما را خواهند دید...» (توبه/۱۰۵) بر این دلالت دارد که اعمال ما را نه فقط خداوند، بلکه پیامبر و امامان هم مشاهده می‌کنند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

چنانکه اشاره شد، یکی از ویژگی‌هایی که انسان را از حیوان متمایز می‌کند، برخورداری از «حیا» است. (تدبر ۲) جالب اینجاست که انسان، مشخصاً در مقابل هم‌نوع خود حیا دارد؛ چرا که «حیا» با نوعی درک متعالی گره خورده است؛ لذا یک انسان باحیا، جلوی انسان‌های دیگر مرتکب گناه و یا هر کاری که خلاف شأن یک انسان باشد، نمی‌شود، اما لزوماً جلوی حیوانات چنین نیست (مثلاً از برهنه بودن در مقابل مورچه‌ای که روی دیوار حمام راه می‌رود، ابایی ندارد)؛ زیرا باورش این است که هر موجودی «درک اخلاقی» از حرمت انسان - به معنایی که یک انسان چنین درکی دارد - ندارد؛ همین طور است در مقابل انسانی که مطلقاً چنین درکی نداشته باشد (مثلاً طفل چند روزه)

اما همان طور که برخی موجودات، از بس در دیدگان انسان حقیقینند، حیا در مقابلشان برایش معنی ندارد؛ در طرف مقابل، چون درک صحیحی از خدا ندارد، گاه با توجیهاات مختلف (مثلاً اینکه خدا مهربان است و گناه ما را نادیده می‌گیرد و...)، در مقابل خدا هم عملاً بی‌حیایی می‌کند و مرتکب گناه می‌شود.

شاید یکی از علل اینکه در آیات و احادیث، علاوه بر خدا، بر دیده شدن اعمال ما توسط پیامبر ص و برخی مومنان (مشخصاً ائمه اطهار) هم تأکید شده است (توبه/۱۰۵)، این باشد که آن گونه توجیهاات، هنگامی که خود را پیش چشم یک انسان متعالی بدانیم، کنار می‌رود.

مثلاً کسی که به چشم‌چرانی نسبت به اشخاص نامحرم و یا تماشای فیلم و تصاویر مستهجن، و یا خودنمایی در مقابل نامحرمان روی آورده، ممکن است با بهانه‌هایی مانند «خدا زیباست و زیبایی را دوست دارد!» خود را فریب دهد، اما اگر به یاد آورد که یک انسان وارسته (مانند پیامبر ص و امام ع) در حین این عمل، او را می‌بیند، همه آن توجیهاات رنگ می‌بازد. (تدبر ۶)

شاید یکی از عللی که خداوند اصرار دارد پیامبران از جنس خودمان باشند، همین است که در محضر آنها به عنوان یک انسان متعالی، باب بسیاری از توجیهاات بسته می‌شود.

ترجمه

آیا برایش دو چشم نگذاشته‌ایم!؟

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

همانا خداوند با مردم بر اساس آنچه بدانها داده و به آنها شناسانده، احتجاج می‌کند.

الکافی، ج ۱، ص ۱۶۳؛ التوحید (للصدوق)، ص ۴۱۱

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى وَ غَيْرُهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنِ ابْنِ الطَّيَّارِ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:
 إِنَّ اللَّهَ احْتَجَّ عَلَى النَّاسِ بِمَا آتَاهُمْ وَعَرَفَهُمْ.

(۲) از چندین تن از ائمه اطهار روایتی نقل شده است که حضرت امیرالمومنین ع در یک مجلس چهارصد باب از آنچه دین و دنیای انسان مسلمان را آباد می‌کند، به برخی از اصحابش آموخت. قبلا فرازهایی از این روایت قبلا گذشت، در یکی از فرازها می‌فرمایند:

در میان اعضاء و جوارح بدن، چیزی کم‌سپاس‌تر از چشم نیست، پس هرچه می‌خواهد به او ندهید که شما را از یاد خداوند عز و جل به خود مشغول می‌دارد.

به قول باباطاهر:

زدست دیده و دل هر دو فریاد که هر چه دیده بیند دل کند یاد
 بسازم خنجری نیشش ز فولاد زخم بر دیده تا دل گردد آزاد

<http://ganjoor.net/babataher/2beytiha/sh23>

الخصال، ج ۲، ص: ۶۲۹؛ عیون الحکم و المواعظ (للیثی)، ص ۴۱۱

حَدَّثَنَا أَبُو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى بْنِ عَبْدِ الْيَقْطِينِي عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي بصيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَنْ آبَائِهِ ع أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع عَلَّمَ أَصْحَابَهُ فِي مَجْلِسٍ وَاحِدٍ أَرْبَعَمِائَةَ بَابٍ مِمَّا يُصْلِحُ لِلْمُسْلِمِ فِي دِينِهِ وَ دُنْيَاهُ:

... لَيْسَ فِي الْبَدَنِ [الْجَوَارِحِ] شَيْءٌ أَقَلُّ شُكْرًا مِنَ الْعَيْنِ فَلَا تُعْطَوْهَا سُؤْلَهَا فَتَشْغَلَكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ ...

۱. جلسه ۹۰، حدیث ۳ <http://yekave.ir/hud-001-113>

جلسه ۲۴۶، حدیث ۱ <http://yekave.ir/al-aaraf-7-26>

جلسه ۲۹۴، حدیث ۳ <http://yekave.ir/al-maaarij-70-23>

۳) امیرالمومنین ع فرمودند:

حق برای کسی که دو چشم دارد، چقدر واضح و آشکار است؛
و فرمودند:

صبح نورافشانی کرد برای کسی که دو چشم دارد.

قال أمير المؤمنين:

مَا أَيْبِنَ الْحَقَّ لِذِي عَيْنَيْنِ. (الأمالی (للصدوق)، ص ۳۱۲)

و قَالَ ع:

قَدْ أَضَاءَ الصُّبْحُ لِذِي عَيْنَيْنِ. (نهج البلاغه، حکمت ۱۶۹، کشف المحجبه لثمره المهجئه، ص ۲۶۶)

۴) از امام صادق ع روایت شده است:

هیچ چشمی نیست مگر اینکه روز قیامت گریان است، به جز چشمی که از خوف خدا گریسته باشد؛ و هیچ چشمی از اشک از خشیت خداوند عز و جل مملو نشد، مگر اینکه خداوند عز و جل سایر [اعضای] بدنش را هم بر آتش حرام کرد؛ و هیچ [چنین] اشکی بر گونه سرازیر نشد که آن چهره دچار مضیقه و ذلت شود؛ و هیچ چیزی نیست مگر پیمانهای برای [محاسبه] آن هست مگر قطره اشک، که همانا خداوند عز و جل با اندکی از آن، دریاهایی از آتش را خاموش می‌سازد؛ به طوری که اگر بنده‌ای در میان امتی [از خوف خدا] بگرید، خداوند عز و جل بر آن امت به خاطر گریه آن بنده، رحم می‌کند.

الكافی، ج ۲، ص ۴۸۲

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ ابْنِ فَضَالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ وَ مَنْصُورِ بْنِ يُوسُفَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَا مِنْ عَيْنٍ إِلَّا وَ هِيَ بَاكِيَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا عَيْنًا بَكَتْ مِنْ خَوْفِ اللَّهِ وَ مَا اغْرُورَقَتْ عَيْنٌ بِمَائِهَا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ سَائِرَ جَسَدِهِ عَلَى النَّارِ وَ لَا فَاضَتْ عَلَى خَدِّهِ فَرَهَقَ ذَلِكَ الْوَجْهَ قَتْرٌ وَ لَا ذَلَّةٌ وَ مَا مِنْ شَيْءٍ إِلَّا وَ لَهُ كَيْلٌ وَ وَزْنٌ إِلَّا الدَّمْعَةَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يُطْفِئُ بِالْيَسِيرِ مِنْهَا الْبِحَارَ مِنَ النَّارِ فَلَوْ أَنَّ عَبْدًا بَكَى فِي أُمَّةٍ لَرَحِمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ تِلْكَ الْأُمَّةَ بِيكَاةٍ ذَلِكَ الْعَبْدُ.^۱

۵) از امام صادق ع روایت شده است:

هر چشمی روز قیامت گریان است مگر سه چشم: چشمی که از آنچه خدا حرام کرده فرو بسته شود، و چشمی که در طاعت خدا بیداری کشد و چشمی که در دل شب از ترس خدا بگرید.

۱. این روایت هم به این مضمون نزدیک است:

و من دعائه ع اللهم ارزقني عينين هطالتين تسقيان القلوب مذروف الدموع قبل أن يكون الدمع دما و قرع الضرس ندما. (شرح نهج البلاغه لابن أبي

الحديد، ج ۶، ص ۱۹۱)

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ يُونُسَ عَنْ صَالِحِ بْنِ رَزِينٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ وَ غَيْرِهِمَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: كُلُّ عَيْنٍ بَاكِئَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا ثَلَاثَةً عَيْنٌ غَضَّتْ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ وَ عَيْنٌ سَهَرَتْ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَ عَيْنٌ بَكَتْ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ.^۱

تدبر

(۱) «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ»

این آیه و آیات بعد نوعی حجت تمام کردن بر انسان است. خداوند به انسان امکاناتی داده، و متناسب با امکاناتی که داده از او بازخواست می‌کند. (حدیث ۱)

خدا به انسان چشم داده است تا راه درست را تشخیص دهد و به بیراهه نیفتد. اگر کسی چشم داشت و به بیراهه رفت و جهنمی شد، تقصیر خودش است.

(۲) «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ»

خدا انسان را مواخذه می‌کند که آیا به او چشم ندادیم؟

علی القاعده، این چشم، نه فقط چشم ظاهر، بلکه چشم دل را هم شامل می‌شود؛

وقتی امیرالمومنین ع فرمود اگر کسی چشمش را باز کند، حق برایش واضح است؛ دارد از چشم دل سخن می‌گوید، نه فقط چشم سر. (حدیث ۳)

حتی این چشم می‌تواند پیامبری باشد که خدا به انسانها داد تا راه را به آنان نشان دهد، چنانکه در روایتی که در تاویل این آیات آمده بود، این را بر رسول خدا تطبیق داده شده بود (جلسه ۳۳۴، حدیث ۲)

(۳) «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ»

این که «آیا برایش دو چشم نگذاشته‌ایم؟!» بوضوح بوی مواخذه می‌دهد. مواخذه علی القاعده در جایی است که انسان از آن نعمتی که داده، استفاده درست نکند.

طبق فرمایش امیرالمومنین ع چشم در میان اعضای بدن، کم‌سپاس‌ترین عضو است (حدیث ۲)؛

و اگر توجه کنیم که سپاس هر نعمتی، استفاده از آن در مسیر صحیحش است، معلوم می‌شود انسان کمتر از هر نعمت دیگری از این عضو در مسیر صحیحش استفاده می‌کند.

اما مسیر صحیح استفاده از چشم چیست؟

^۱ . این روایت هم به این مضمون نزدیک است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَيْسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُمَرَ الْيَمَانِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: كُلُّ عَيْنٍ بَاكِئَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَيْرَ ثَلَاثٍ عَيْنٌ سَهَرَتْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ عَيْنٌ فَاضَتْ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَ عَيْنٌ غَضَّتْ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ. (الکافی، ج ۲، ص ۸۰)

چشم دو کار مهم انجام می دهد؛ یکی نگرستن است و دیگری گریستن؛ به تبع این دو، سه موقعیت مهم برای چشم پیش می آید: برای خدا بنگرد، برای خدا در جایی که نباید نگاه کند، ننگرد؛ و برای خدا بگرید. شاید رمز اینکه چشمی که هر یک از این سه را انجام دهد، روز قیامت گریان نخواهد بود، این است که چنین چشمی وظیفه خود را درست انجام داده است. (حدیث ۵)

﴿۴﴾ «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ»

خدا به انسان چشم داده است.

اگرچه یک کار مهم چشم، نگرستن است، اما به یاد داشته باشیم که یکی از ویژگی های خاص انسان توان «گریستن» است؛ و این ویژگی از مهمترین ابزارهای سلوک انسان به سوی خدا، و یکی از شکرهایی است که برای نعمت چشم باید ادا شود!

بحث تخصصی انسان شناسی

گاهی ما را مسخره می کنند و می گویند: شما ملت گریه هستید و شاد نیستید. حقیقت این است که کسانی که چنین سخنی می گویند نه انسان را شناخته اند و نه عمق «شادی» را تجربه کرده اند! «خنده» و «گریه» دو ممیزه خاص انسان است؛ و از این دو، آنکه پیوند عمیق تری با روح انسان برقرار می کند، گریه است. شاهد ساده اش اینکه با گفتن یک لطیفه ظرف چند ثانیه می توان جماعتی را خندان، اما برای اینکه یک مرد بگرید، یا مصیبت بسیار سنگینی باید بر وی وارد شده باشد یا روضه اباعبدالله ع یا حضرت زهرا س خوانده شود! و اتفاقاً، انسان در مجلسی باشد که زیاد بخندد، بعدش احساس کدورت و سنگینی می کند، اما اگر گریه کرده باشد، بعدش احساس سبکی و آرامش می کند.

درواقع، انسان قسی القلب است که نمی گرید، و گریه در جایی است که روح انسان کاملاً با امری پیوند خورده باشد (مادری که بچه اش را از دست داده، روضه خوان نیاز ندارد)؛ و اوج چنین گریه ای از خوف خداست، برای انسانی که نسبت خود با خدا را درست بفهمد و به قصور و تقصیر خود پی ببرد. اگر کسی واقعا از خوف خدا بگرید دریاها آتشی که با گناهان خود ایجاد کرده، خاموش می کند و لذاست که چنین گریه ای قیمت گذاشتنی نیست (حدیث ۴)؛ زیرا گریه از خوف خدا، بازگشت انسان به خداست؛ و اگر کسی در اقیانوس رحمت الهی بیفتد، هر اندازه لجن مال هم که شده باشد، پاک می شود. اما کجاست انسانی که به چنان لطافتی رسیده باشد که از خشیت خدا بگرید؟!؛

به همین جهت، برای ما راهی دیگر هم قرار داده اند که سهل الوصول تر است:

گریه برای اولیای خدا، که مصداق حقیقی خلیفه الله در عالم اند؛

آنها به خدا متصل اند و با این گریه، ما به آنها متصل شده، و اتصال ما به دریای رحمت الهی حاصل می شود.

بله، ما ملت گریه‌ایم؛ و به این امر افتخار می‌کنیم. ما مردیم و می‌گرییم، گریه‌ای که روحمان را از آلودگی روزمرگی‌ها صیقل می‌دهد، و با این گریستن به شادی و اوج معنوی‌ای می‌رسیم که برتر از هزاران خنده است. در محرم امسال، یک جلسه درباب چگونگی اثر گریه در ارتقای معنوی انسان سخن گفته‌ام که از طریق لینک زیر می‌توانید فایل صوتی آن را دریافت کنید.

www.souzanchi.ir/wp-content/uploads/2016/10/9-Donya.mp3

همچنین در جلسه پنجم دهه محرم سال قبل، بحثی درباره چگونگی استفاده از گریه برای هدایت انسانها داشته‌ام که خلاصه‌اش را از طریق لینک زیر می‌توانید مطالعه

[/http://www.souzanchi.ir/muslim-woman-in-society](http://www.souzanchi.ir/muslim-woman-in-society)

و از طریق لینک زیر فایل صوتی‌اش را دریافت کنید:

www.souzanchi.ir/wp-content/uploads/2015/10/940727-zeinab.mp3

۳۳۸) سوره بلد (۹۰) آیه ۹ وَ لِسَانًا وَ شَفْتَيْنِ ۱۳۹۵/۱۱/۱۰

ترجمه

و زبانی و دو لب [برایش قرار نداده‌ایم؟!]

حدیث

۱) از رسول خدا ص روایت شده است:

خداوند تبارک و تعالی به فرزند آدم می‌فرماید:

اگر چشمت با تو نزاع کرد که می‌خواست برخی از آنچه را بر تو حرام کرده‌ام ببیند، بدان که تو را با دو طَبَق (سرپوش) علیه او یاری کردم؛ پس طَبَقش را بگذار و نگاه نکن؛

و اگر زبانت با تو نزاع کرد که می‌خواست به سراغ برخی از آنچه بر تو حرام کردم برود، بدان که تو را با دو طَبَق (سرپوش) علیه او یاری کردم؛ پس طَبَقش را بگذار و [دهانت را ببیند]؛ ...

الکافی، ج ۸، ص ۲۱۹؛ الدر المنثور، ج ۶، ص ۳۵۳

۱. أخرج ابن عساکر عن مكحول رضى الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم يقول الله يا ابن آدم قد أنعمت عليك نعمًا عظامًا لا تحصى عدها ولا تطيق شكرها و ان مما أنعمت عليك ان جعلت لك عينين تنظر بهما و جعلت لهما غطاء فانظر بعينك إلى ما أحللت لك فان رأيت ما حرمت عليك فأطبق عليهما غطاءهما و جعلت لك لسانا و جعلت له غلافا فانطق بما أمرتك و أحللت لك فان عرض لك ما حرمت عليك فأغلق عليك لسانك و جعلت لك فرجا و جعلت لك سترا فأصّب بفرجك ما أحللت لك فان عرض لك ما حرمت عليك فأرخ عليك سترك ابن آدم انك لا تحمل سخطي و لا تستطيع انتقامي

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَاشِمِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عَيْسَى قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيِّ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص: يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِابْنِ آدَمَ إِنْ نَازَعَكَ بَصْرَكَ إِلَى بَعْضِ مَا حَرَّمْتُ عَلَيْكَ فَقَدْ أَعْتَكَّ عَلَيْهِ بِطَبَقَيْنِ فَأَطْبِقْ وَلَا تَنْظُرْ وَإِنْ نَازَعَكَ لِسَانَكَ إِلَى بَعْضِ مَا حَرَّمْتُ عَلَيْكَ فَقَدْ أَعْتَكَّ عَلَيْهِ بِطَبَقَيْنِ فَأَطْبِقْ وَلَا تَكَلِّمْ...^١

(٢) اسود بن سعید می گوید: نزد امام باقر ع بودم، بدون اینکه سوالی از ایشان کرده باشم، فرمود:

ما حجت خدا هستیم، ما زبان خدا هستیم؛ ما وجه الله هستیم، ما چشم خدا در میان بندگانش هستیم؛ و ما وایان امر خدا در بندگانش هستیم.

الکافی، ج ١، ص ١٤٥

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أُسُودَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ ع فَأَنْشَأَ يَقُولُ ابْتِدَاءً مِنْهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ أَسْأَلَهُ:

نَحْنُ حُجَّةُ اللَّهِ وَنَحْنُ بَابُ اللَّهِ وَنَحْنُ لِسَانُ اللَّهِ وَنَحْنُ وَجْهُ اللَّهِ وَنَحْنُ عَيْنُ اللَّهِ فِي خَلْقِهِ وَنَحْنُ وُلَاةُ أَمْرِ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ.^٢

(٣) از امام سجاده ع روایت شده است که:

همانا زبان فرزند آدم هر روز صبح توجهی به بقیه اعضا و جوارح می کند و می گوید: صحبتان به خیر؛ حالتان چطور است؟

می گویند: خوبیم، اگر تو بگذاری!

و سوگندش می دهند که: تو را به خدا، که ما را به در دسر نینداز؛

و می گویند: ما اگر به ثواب یا عقاب می رسیم، به خاطر تو است!

الکافی، ج ٢، ص ١١٥

١. و إِنْ نَازَعَكَ فَرَجُكَ إِلَى بَعْضِ مَا حَرَّمْتُ عَلَيْكَ فَقَدْ أَعْتَكَّ عَلَيْهِ بِطَبَقَيْنِ فَأَطْبِقْ وَلَا تَأْتِ حَرَامًا.

٢. این دو حدیث هم درباره اینکه امامان «لسان» هستند برای ما و لذا به هر زبانی مسلط اند:

(١) مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَعْمَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَيُّوبَ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ عَمْرِو الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شَمْرٍ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كَهَيْلٍ عَنْ أَبِي الْهَيْثَمِ بْنِ التَّيْهَانِ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع خَطَبَ النَّاسَ بِالْمَدِينَةِ فَقَالَ: ... وَ الَّذِي فَلقِ الْحَبَةِ وَ بَرَأَ النَّسْمَةَ لَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنِّي صَاحِبُكُمْ وَ الَّذِي بِهِ أَمَرْتُمْ وَ أَنِّي عَالِمُكُمْ وَ الَّذِي يَعْلَمُهُ نَجَاتُكُمْ وَ وَصِيُّ نَبِيِّكُمْ وَ خَيْرَةُ رَبِّكُمْ وَ لِسَانُ نُورِكُمْ وَ الْعَالِمُ بِمَا يُصَلِّحُكُمْ فَعِنِ قَلِيلٍ رُوِيْدًا يَنْزِلُ بِكُمْ مَا وَعَدْتُمْ وَ مَا نَزَلَ بِالْأَمَمِ قَبْلَكُمْ وَ سَيَسْأَلُكُمْ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْ أَيْمَتِكُمْ مَعَهُمْ تُحْشَرُونَ وَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ غَدًا تُصِيرُونَ (الکافی، ج ٨، ص ٣٢؛ خُطْبَةُ الطَّلُوتِيَّةِ)

(٢) أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِي بصِيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأبي الْحَسَنِ ع جُعِلْتُ فِدَاكَ بِمِ يَعْرِفُ الْإِمَامَ قَالَ فَقَالَ بِخِصَالٍ أَمَّا أَوْلَاهَا فَإِنَّهُ بِشَيْءٍ قَدْ تَقَدَّمَ مِنْ أَبِيهِ فِيهِ بِإِشَارَةٍ إِلَيْهِ لَتَكُونَ عَلَيْهِمْ حُجَّةٌ وَ يُسْأَلُ فِيجِيبُ وَ إِنْ سَكَتَ عَنْهُ ابْتِدَاءً وَ يُخْبِرُ بِمَا فِي غَدٍ وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ بِكُلِّ لِسَانٍ (الکافی، ج ١، ص ٢٨٥)

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَهْزَمِ الْأَسَدِيِّ عَنْ أَبِي حَمَزَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ قَالَ:

إِنَّ لِسَانَ ابْنِ آدَمَ يَشْرِفُ عَلَى جَمِيعِ جَوَارِحِهِ كُلِّ صَبَاحٍ فَيَقُولُ كَيْفَ أَصَبَحْتُمْ؟
فَيَقُولُونَ بِخَيْرٍ إِنْ تَرَكْنَا؛

وَيَقُولُونَ اللَّهُ اللَّهُ فِينَا وَيُنَاشِدُونَهُ؛

وَيَقُولُونَ إِنَّمَا نُنَابِئُ وَنُعَاقِبُ بِكَ.^١

١. روايات زير هم دربارہ حفظ لسان قابل توجه است:

(١) عَنْهُ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْجَوَانِيِّ قَالَ: شَهِدْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ وَهُوَ يَقُولُ لِمَوْلَى لَهُ يُقَالُ لَهُ سَالِمٌ وَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى شَفْتَيْهِ وَ قَالَ يَا سَالِمُ احْفَظْ لِسَانَكَ تَسْلَمُ وَ لَا تَحْمِلِ النَّاسَ عَلَى رِقَابِنَا. (الكافي، ج ٢، ص ١١٣)

(٢) عَنْهُ عَنِ عُمَانَ بْنِ عِيسَى قَالَ: حَضَرْتُ أَبَا الْحَسَنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ قَالَ لَهُ رَجُلٌ أَوْصِنِي فَقَالَ لَهُ احْفَظْ لِسَانَكَ تَعَزَّ وَ لَا تُمَكِّنِ النَّاسَ مِنْ قِيَادِكَ فَتَذَلَّ رِقَبَتُكَ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٣)

(٣) عَنْهُ عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ أَبِي مَسْرُوقٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ لِرَجُلٍ أَتَاهُ أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى أَمْرٍ يُدْخِلُكَ اللَّهُ بِهِ الْجَنَّةَ قَالَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَنْلِ مِمَّا أَنْالَكَ اللَّهُ قَالَ فَإِنْ كُنْتُ أَحْوَجَ مِمَّنْ أَنْيَلُهُ قَالَ فَانْصُرِ الْمَظْلُومَ قَالَ وَ إِنْ كُنْتُ أضعفَ مِمَّنْ أَنْصَرُهُ قَالَ فَاصْنَعِ لِلْأَخْرَقِ بَعْنِي أَشْرَ عَلَيْهِ قَالَ فَإِنْ كُنْتُ أَخْرَقَ مِمَّنْ اصْنَعِ لَهُ قَالَ فَاصْمِتْ لِسَانَكَ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ أَمَا يَسْرُوكَ أَنْ تَكُونَ فِيكَ خَصْلَةٌ مِنْ هَذِهِ الْخِصَالِ تَجْرُكُ إِلَى الْجَنَّةِ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٣)

(٤) عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنِ الْحَلْبِيِّ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ أَمْسِكْ لِسَانَكَ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ تَصَدَّقُ بِهَا عَلَى نَفْسِكَ ثُمَّ قَالَ وَ لَا يَعْرِفُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَخْزَنَ مِنْ لِسَانِهِ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٤)

(٥) عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنِ الْحَلْبِيِّ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ نَجَاةُ الْمُؤْمِنِ فِي حِفْظِ لِسَانِهِ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٤)

(٦) يُونُسُ عَنْ مِثْنَى عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ كَانَ أَبُو ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ يَقُولُ يَا مُبْتَغِي الْعِلْمِ إِنَّ هَذَا اللَّسَانَ مِفْتَاحُ خَيْرٍ وَ مِفْتَاحُ شَرٍّ فَاخْتَمِ عَلَى لِسَانَكَ كَمَا تَخْتَمُ عَلَى ذَهَبِكَ وَ وَرِقِّكَ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٤)

(٧) عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ: مَا مِنْ يَوْمٍ إِلَّا وَ كُلُّ عَضْوٍ مِنْ أَعْضَاءِ الْجَسَدِ يَكْفُرُ اللَّسَانَ يَقُولُ نَشَدْتُكَ اللَّهُ أَنْ نَعْدَبَ فِيكَ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٥)

(٨) عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ وَ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ جَمِيعاً عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ قَيْسِ أَبِي إِسْمَاعِيلَ وَ ذَكَرَ أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ مِنْ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي فَقَالَ احْفَظْ لِسَانَكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي قَالَ احْفَظْ لِسَانَكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي قَالَ احْفَظْ لِسَانَكَ وَيَحِكْ وَ هَلْ يَكْبُ النَّاسُ عَلَى مَنَاخِرِهِمْ فِي النَّارِ إِلَّا حَصَائِدُ أَلْسِنَتِهِمْ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٥)

(٩) أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَمَّنْ رَوَاهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ مَنْ لَمْ يَحْسَبْ كَلَامَهُ مِنْ عَمَلِهِ كَثُرَتْ خَطَايَاهُ وَ حَضَرَ عَذَابُهُ. (الكافي، ج ٢، ص ١١٥)

(١٠) عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ يُعَذَّبُ اللَّهُ اللَّسَانَ بِعَذَابٍ لَا يُعَذَّبُ بِهِ شَيْئاً مِنَ الْجَوَارِحِ فَيَقُولُ أَيُّ رَبِّ عَذَّبْتَنِي بِعَذَابٍ لَمْ تُعَذَّبْ بِهِ شَيْئاً فَيُقَالُ لَهُ خَرَجَتْ مِنْكَ كَلِمَةٌ فَبَلَغَتْ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا فَسَفِكَ بِهَا الدَّمَ

۴) در فرازی از «رساله حقوق» امام سجاده آمده است:

و اما حق زبان آن است که کرامت او را از اینکه به خیانت کشیده شود، حفظ کنی؛

و او را به انجام خوبی عادت دهی،

و به ادب وادار سازی، و افسارش را نگهداری که حرکت نکند مگر در جایی که نیاز و منفعتی برای دین و دنیا دارد؛

و او را از ورود در مسائل اضافی شنیع و کم فایده‌ای که هم عایداتش اندک است و هم از ضررش ایمن نیستی، معاف

بداری؛

و او را کمک کار عقل و راهنمای او قرار دهی؛

و زینت عاقل به عقلش، این است که در [استفاده از] زبانش سیره و اسلوب خوبی در پیش گیرد،

و لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ.

تحف العقول، ص ۲۵۷

رسالته ع المعروفة برسالة الحقوق

... وَ أَمَّا حَقُّ اللِّسَانِ فإِكْرَامُهُ عَنِ الخَنَا وَ تَعْوِيدُهُ عَلَى الخَيْرِ وَ حَمْلُهُ عَلَى الأَدَبِ وَ إجمَامُهُ إِلَّا لِمَوْضِعِ الحَاجَةِ وَ الْمُنْفَعَةِ لِلدِّينِ وَ الدُّنْيَا وَ إِعْفَاؤُهُ عَنِ الفُضُولِ الشَّنْعَةِ الأَلْقِيلَةِ الفَائِدَةِ الَّتِي لَا يُؤْمَنُ ضَرَرُهَا مَعَ قَلْبِهِ عَائِدَتِهَا وَ يُعَدُّ شَاهِدَ العَقْلِ وَ الدَّلِيلَ عَلَيْهِ وَ تَزِينُ العَاقِلِ بِعَقْلِهِ حُسْنُ سِيرَتِهِ فِي لِسَانِهِ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ ...^۱

الحَرَامُ وَ انْتَهَبَ بِهَا المَالَ الحَرَامَ وَ انْتَهَكَ بِهَا الفَرْجَ الحَرَامَ وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي لِأَعْدَبْتِكَ بِعَذَابٍ لَا أُعَذَّبُ بِهِ شَيْئًا مِنْ جَوَارِحِكَ. (الكافي، ج ۲، ص ۱۱۵)

۱۱) مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ صَالِحٍ عَنِ الْغَفَارِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِبرَاهِيمَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ رَأَى مَوْضِعَ كَلَامِهِ مِنْ عَمَلِهِ قَلَّ كَلَامُهُ إِلَّا فِيمَا يَعْنِيهِ. (الكافي، ج ۲، ص ۱۱۶)

۱۲) أَبُو عَلِيٍّ الأَشْعَرِيُّ عَنِ الحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الكُوفِيِّ عَنِ عَثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنِ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ يُونُسَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: فِي حِكْمَةِ آلِ دَاوُدَ عَلَى العَاقِلِ أَنْ يَكُونَ عَارِفًا بِزَمَانِهِ مُقْبِلًا عَلَى شَأْنِهِ حَافِظًا لِللسَانِ. (الكافي، ج ۲، ص ۱۱۶)

۱۳) مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الحُسَيْنِ عَنِ عَلِيِّ بْنِ رَبَاطٍ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَا يَزَالُ العَبْدُ المُؤْمِنُ يُكْتَبُ مُحْسِنًا مَا دَامَ سَاكِنًا فَإِذَا تَكَلَّمَ كُنِبَ مُحْسِنًا أَوْ مُسِيئًا. (الكافي، ج ۲، ص ۱۱۶)

۱۴) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِيرُ المُؤْمِنِينَ ع فِي وَصِيَّتِهِ لِمُحَمَّدِ بْنِ الحَنْفِيَّةِ وَ اعْلَمْ أَنَّ اللِّسَانَ كَلْبٌ عَقُورٌ إِنْ خَلَّتْهُ عَقْرٌ وَ رَبَّ كَلِمَةٍ سَلَبَتْ نِعْمَةً فَاخْزَنْ لِسَانَكَ كَمَا تَخْزِنُ ذَهَبَكَ وَ وَرَقَكَ (الإختصاص، ص ۲۲۹)

۱. این دو روایت هم درباره وظایف زبان و چشم قابل توجه است: (البته هر دو روایت همانند روایت حقوق، وظایف سایر اعضا را هم بیان کرده،

اما چون در این دو آیه فقط به این دو پرداخته شده، به همین مقدار از آنها بسنده شد)

۱) قَالَ الصَّادِقُ ع عَلَى كُلِّ جُزْءٍ مِنْ أَجْزَانِكَ زَكَاةٌ وَاجِبَةٌ لِلَّهِ تَعَالَى بَلْ عَلَى كُلِّ مَنبِتٍ شَعْرٍ مِنْ شَعْرِكَ بَلْ عَلَى كُلِّ لِحْظَةٍ مِنْ لِحْظَاتِكَ زَكَاةٌ فَزَكَاةُ العَيْنِ النَّظْرَةُ بِالْعَبْرَةِ وَ العَضُّ عَنِ الشَّهْوَاتِ وَ مَا يُضَاهِيهَا ... وَ زَكَاةُ اللِّسَانِ النُّصْحُ لِلْمُسْلِمِينَ وَ التَّقِيظُ لِلْغَافِلِينَ وَ كَثْرَةُ التَّسْبِيحِ وَ الذِّكْرِ وَ غَيْرَهَا ... (مصباح

الشریعة، ص ۵۱)

۵) از امام باقر ع روایت شده است که:

بدرستی که این زبان کلید هر خوبی و هر بدی ای است؛ پس برای مومن سزاوار است که بر زبانش مهر و بستنی باشد همان گونه که برای طلا و نقره اش مهر و بست می گذارد که رسول خدا ص فرمود: خداوند رحمت کند مومنی را که زبانش را از هر شری نگه دارد که همانا این کار صدقه ای از جانب او برای خودش است.

سپس امام باقر فرمودند: کسی از گناهان سالم نمی ماند مگر اینکه زبانش را خزانه داری کند.

تحف العقول، ص ۲۹۸

روی عن الإمام الباقر قال إن هذا اللسان مفتاح كل خير و شر فينبغي للمؤمن أن يختم على لسانه كما يختم على ذهبه و فضته فإن رسول الله ص قال رحم الله مؤمناً أمسك لسانه من كل شر فإن ذلك صدقة منه على نفسه،

(۲) على بن إبراهيم عن أبيه عن بكر بن صالح عن القاسم بن بريد قال حدثنا أبو عمرو الزبيري عن أبي عبد الله ع قال: ... الإيمان حالات و درجات و طبقات و منازل فمنه التام المنتهي تمامه و منه الناقص البين نقصانه و منه الراجح الزائد رجحانه قلت إن الإيمان ليتيم و ينقص و يزيد قال نعم قلت كيف ذلك قال لأن الله تبارك و تعالی فرض الإيمان على جوارح ابن آدم و قسمه عليها و فرقها فيها فليس من جوارحه جارحة إلا و قد و كلت من الإيمان بغير ما و كلت به أختها فمنها قلبه الذي به يعقل و يفقه و يفهم و هو أمير بدنه الذي لا ترد الجوارح و لا تصدر إلا عن رأيه و أمره و منها عيناه اللتان يبصر بهما و أذناه اللتان يسمع بهما و يده اللتان يبطن بهما و رجلاه اللتان يمشي بهما و فرجه الذي الباه من قبله و لسانه الذي ينطق به و رأسه الذي فيه وجهه فليس من هذه جارحة إلا و قد و كلت من الإيمان بغير ما و كلت به أختها بفرض من الله تبارك اسمه ينطق به الكتاب لها و يشهد به عليها ففرض على القلب غير ما فرض على السمع و فرض على السمع غير ما فرض على العينين و فرض على العينين غير ما فرض على اللسان و فرض على اللسان غير ما فرض على اليدين و فرض على اليدين غير ما فرض على الرجلين و فرض على الرجلين غير ما فرض على الفرج و فرض على الفرج غير ما فرض على الوجه فأما ... فرض الله على اللسان القول و التعبير عن القلب بما عقد عليه و أقر به قال الله تبارك و تعالی - و قولوا للناس حسناً و قال - و قولوا آمناً بالذي أنزل إلينا و أنزل إليكم و إلهنا و إلهكم واحد و نحن له مسلمون فهذا ما فرض الله على اللسان و هو عمله ... و فرض على البصر أن لا ينظر إلى ما حرم الله عليه و أن يعرض عما نهى الله عنه مما لا يحل له و هو عمله و هو من الإيمان فقال تبارك و تعالی - قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم و يحفظوا فروجهم ففهاهم أن ينظروا إلى عوراتهم و أن ينظر المرء إلى فرج أخيه و يحفظ فرجه أن ينظر إليه و قال و قل للمؤمنات يغضضن من أبصارهن و يحفظن فروجهن من أن تنظرن إحداهن إلى فرج أختها و تحفظ فرجها من أن ينظر إليها و قال كل شيء في القرآن من حفظ الفرج فهو من الزنا إلا هذه الآية فإنها من النظر ثم نظم ما فرض على القلب و اللسان و السمع و البصر في آية أخرى فقال و ما كنتم تستترون أن يشهد عليكم سمعكم و لا أبصاركم و لا جلودكم يعني بالجلود الفروج و الأفخاذ و قال و لا تقف ما ليس لك به علم إن السمع و البصر و الفؤاد كل أولئك كان عنه مسؤولاً فهذا ما فرض الله على العينين من غض البصر عما حرم الله عز و جل و هو عملها و هو من الإيمان

... فمن لقي الله عز و جل حافظاً لجوارحه موفياً كل جارحة من جوارحه ما فرض الله عز و جل عليها لقي الله عز و جل مستكملًا لإيمانه و هو من أهل الجنة و من خان في شيء منها أو تعدى ما أمر الله عز و جل فيها لقي الله عز و جل ناقص الإيمان قلت قد فهمت نقصان الإيمان و تمامه فمن أين جاءت زيادته فقال قول الله عز و جل - و إذا ما أنزلت سورة فمنهم من يقول زدنا هذه إيماناً فأما الذين آمنوا فزادتهم إيماناً - و هم يستبشرون و أما الذين في قلوبهم مرض فزادتهم رجساً إلى رجسهم و قال نحن نقص عليك نبأهم بالحق إنهم فتية آمنوا بربهم و زدانهم هدى و لو كان كله واحداً لا زيادة فيه و لا نقصان لم يكن لأحد منهم فضل على الآخر و لاستوتت النعم فيه و لاستوى الناس و بطل التفضيل و لكن بتمام الإيمان دخل المؤمنون الجنة و بالزيادة في الإيمان تفاضل المؤمنون بالدرجات عند الله و بالنقصان دخل المفرطون النار. (الكافي، ج ۲، ص ۳۴)

ثُمَّ قَالَ عَ لَا يَسْلَمُ أَحَدٌ مِنَ الذُّنُوبِ حَتَّى يَخْزُنَ لِسَانَهُ.^۱

تدبر

(۱) «وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ»

یک زبان دادند و دو لب؛ در واقع، زبان را اساساً در محفظه‌ای به نام دهان قرار داده اند که دو تالاب هم همچون دو لنگه دو در جلوییش قرار دارد. اصل در مورد هر محفظه‌ای که در دارد، بسته بودنش است (جایی که قرار است همواره باز باشد، برایش درب نمی‌گذارند)

شاید بدین جهت است که این اندازه در روایات، سکوت مدح شده و بر مزیت آن بر سخن گفتن تأکید شده است.

(۲) «وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ»

اگر نیک دقت کنیم، شاید بتوان بر خورداری انسان از «زبان» (به معنایی که توان «کلام» و ارتباط کلامی با دیگران به او می‌دهد) را مهمترین ممیزه انسان دانست (جلسه ۲۲۱، تدبر ۳)؛
و شاید بتوان گفت همین عامل است که «جامعه انسانی» را از تمامی «جوامع دیگر» (خواه در حیوانات، و خواه در فرشتگان) متمایز کرده است؛

چنانکه در روایات، زبان را هم کلید همه خوبی‌ها و هم کلید همه بدیها دانسته‌اند (حدیث ۵).

نظام دنیا به گونه‌ای است که هر ابزاری که امکان حسن استفاده آن زیاد باشد، به همان اندازه امکان سوءاستفاده دارد. شاید به همین جهت است که خداوند متعال به هر انسانی «یک» زبان داده است، اما آن را در داخل دهانی قرار داده که «دو لب» را مامور آن کرده است (حدیث ۱) تا انسان بداند اگر هر مقدار توان سخن گفتن دارد، دو برابرش باید نسبت به مراقبت از سخنی که قرار است از دهان بیرون آید اهتمام داشته باشد.

این زبان چون سنگ و هم آهن‌وش است	وانچه بجهد از زبان چون آتش است
سنگ و آهن را مزین بر هم گراف	گه ز روی نقل و گه از روی لاف
زانک تاریک است و هر سو پنبه‌زار	درمیان پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند	زان سخنها عالمی را سوختند
عالمی را یک سخن ویران کند	روبهان مرده را شیران کند

(۳) «وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ»

^۱ مرحوم حرانی (مؤلف تحف العقول) احادیث را بدون سند آورده؛ ظاهراً اصل مستندش این بوده است:
وَعَنْهُ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: يَا مُبْتَغِي الْعِلْمِ! إِنَّ هَذَا اللِّسَانَ مِفْتَاحُ كُلِّ خَيْرٍ وَ مِفْتَاحُ كُلِّ شَرٍّ فَأَخْتِمِ عَلَيَّ فَيَكُ كَمَا تَخْتِمُ عَلَيَّ ذَهَبِكَ وَ وَرَقَكَ (الأصول الستة عشر، ص ۱۷۴)

در جلسه قبل (تدبر ۱) اشاره شد که این آیه و آیات قبل و بعدش نوعی حجت تمام کردن بر انسان است. اینکه چشم ابزاری در راستای هدایت انسان باشد، (که اگر از آن درست استفاده نکنیم و گمراه بمانیم، حق داشته باشند ما را مواخذه کنند) واضح است؛ اما زبان چطور؟

الف. زبان از این جهت مهم است که انسان چیزی را که دیگران ندیده‌اند به اطلاع آنها می‌رساند و در واقع، با آن دیگران را هدایت می‌کند (المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۲)

در واقع، بر اساس سخن فوق، این آیه در مقام اتمام حجت نسبت به «گمراه کردن» است، نه «گمراه شدن». مویذ این برداشت آن است که در کنار زبان، روی «دو لب» تاکید شده است که می‌تواند مانع حرف زدن شود. (یعنی چرا با اینکه علاوه بر زبان، به تو دو تال دادیم که می‌توانستی با آنها جلوی حرف نابجا زدن زبان را بگیری، باز هم با حرفهای ناصوابت دیگران را گمراه کردی؟)

ب. شاید می‌خواهد توجه دهد که انسان دو مسیر ادراکی مهم دارد: یکی حواس و درک مستقیم، که مهمترینشان «مشاهده» و کار چشم است، دیگری «کلام» که در درجه اول کار زبان است؛ همان طور که نعمت «چشم» به عنوان نعمتی که در راستای هدایت شدن انسان مطرح شده، صرفاً چشم ظاهری نیست (جلسه ۳۳۷، تدبر ۲)، «زبان» هم که یک نعمت ویژه انسان در مقام هدایت شدن اوست، صرفاً این عضو مادی نیست (چرا که اغلب حیوانات هم این عضو را دارند)؛ بلکه از آن جهت مورد توجه است که امکان «کلام» را در انسان ایجاد کرده است که نقشی بسزا در هدایت شدن آدمی دارد.

نکته تخصصی انسان شناختی

قبلاً اشاره شد که برخورداري انسان از «زبان» (برخورداری از شناخت واقعیات با «اسم»، نه فقط با مشاهده) نقشی اساسی در تمایز انسان از سایر موجودات دارد. (جلسه ۲۲۱، تدبر ۳)

در واقع، اگر دقت کنیم، آن مقدار که ما به خاطر برخورداري از نعمت «زبان» و کلام، می‌توانیم به شناخت از پیرامون خود برسیم، بسیار بسیار بیشتر از آن مقداری است که با اعضاء و جوارحی به شناخت می‌رسیم که مستقیماً از متن خارج، شناختی را کسب می‌کنند.

نکته بسیار جالب این است که:

اولاً ما با «کلمات» است که می‌اندیشیم؛ نه حتی با تصورات و «صورت»های ذهنی (دقت شود: اندیشیدن در گروی استفاده از گزاره‌هاست و گزاره (تصدیق) چیزی بیش از مجموع تصورات است؛ و «گزاره» اساساً در جایی معنا دارد که «کلمات» و بویژه «حروف» (البته «حرف» به معنای «منطقی»، نه «نحوی») در کار باشد)

ثانیا اثر «کلام» در شناخت تا بدانجاست که بسیاری از اوقات، در حین سخن گفتن به دیگران، خود، به مطالب جدیدی پی می‌بریم که تاکنون خودمان هم بدانها توجه نداشته و حتی از آنها آگاه نبوده‌ایم! (بویژه کسانی که معلمی کرده‌اند بخوبی این مطلب را تجربه نموده‌اند)^۱

(۴) «و لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ»

در روایات تاویلی (مثلاً: جلسه ۳۳۴، حدیث ۲) این «زبان»ی که خداوند به همه داده است، بر امیرالمومنین ع تطبیق گردیده است. (یعنی خداوند پیامبر ص را همچون چشمانی بینا و امیرالمومنین ع را همچون زبانی گویا برای ما قرار داد).
برخی این را همان اجابت دعای حضرت ابراهیم دانسته‌اند که از خداوند خواست که " وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ: برای من «لسان صدق» (زبان راستی و درستی) در آیندگان قرار بده " (شعراء/۸۴) و خداوند درخواست او را اجابت کرد و فرمود: " وَ جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا: و برایشان «لسان صدق» را علی ع قرار دادیم " (مریم/۵۰) (تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، ص ۱۷۴)

توجه

متأسفانه اغلب مترجمان، به گمان اینکه نام حضرت علی ع در قرآن نیامده، آیه ۵۰ سوره مریم را به صورت «برایشان ذکر خیر بلندی [یا: نام نیکوی پرآوازه‌ای] قرار دادیم» ترجمه کرده‌اند؛ در حالی که در زبان عربی، «لسان صدق»، نه به عنوان «نام نیکو» به کار رفته و نه به عنوان «ذکر خیر».^۲ در این باره که این آیه، از آیاتی است که بصراحت نام حضرت علی ع در آن آمده است، قبلاً در مقاله زیر به تفصیل توضیح داده‌ام.

<http://www.souzanchi.ir/imam-alis-name-in-holy-quran-2>

نکته دریافتی از یکی از اعضای کانال:

(۵) «و لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ»

زبان تنها عضوی است که خسته نمی‌شود

بطور معمول زبان پرکارترین عضو بدن است

اگر انسان را یک واحد تولیدی فرض کنیم، بیشترین تولید آن از زبان است، و اثر گذارترین.

^۱ در واقع همین نعمت «زبان و لب‌ها» - که به کمک همدیگر نقش مهمی در «ارتباط کلامی برقرار کردن» ایفا می‌کنند - نقش فراوانی در اندوخته معرفتی ما، و لذا هدایت شدن ما دارند؛ و لذا ظاهراً می‌توان گفت که در این آیه نیز (همانند آیه قبل) زبان و لب‌ها را در مقام اتمام حجت نسبت به هدایت شدن یا نشدن خود وی (نه گمراه کردن دیگران) برشمرده است.

^۲ مثلاً به این روایت بنگرید:

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع لِسَانَ الصِّدْقِ لِلْمَرْءِ يَجْعَلُهُ اللَّهُ فِي النَّاسِ خَيْرًا مِنَ الْمَالِ يَأْكُلُهُ وَيُورَثُهُ. (الكافي، ج ۲، ص ۱۵۴)

از این روست که خداوند در سوره احزاب آبات ۷۰ و ۷۱ فرموده: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا، يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا
بزرگی می فرمود: قول سدید یعنی سخن سنجیده و قابل دفاع

پس خداوند در این آیه می فرماید که سخن سدید بگوئید، عمل تان را اصلاح می کند
حالا یا خداوند عمل را اصلاح می کند، یا کسی که عادت کند سخن سدید بگوئید عملش هم اصلاح می شود، و یا هر دو، در هر دو حالت خدا می کند.

حال اگر به مثال فوق برگردیم، این طوری می شود که: این واحد تولیدی (انسان) که بیشترین تولیدش از طریق زبان است، لازم است که یک واحد کنترل کیفیت برای خود داشته باشد، تا قبل از خروج، تولیدات کنترل کیفی شوند، وقتی این کار ملکه انسان شد، بطور خودکار تمام اعمال او (تولیدات دیگر) تحت نظارت واحد کنترل کیفیت قرار خواهند گرفت، چراکه مدیر همه تولیدات یکی است، ولی سالن تولید سخن فعال ترین آنهاست و همواره پیشگام.^۱

۱۳۹۵/۱۲/۱۱

وَهَدِيَانُهُ النَّجْدَيْنِ

سوره بلد (۹۰) آیه ۱۰

ترجمه

و او را به دو مکان برجسته (جای رفیع) ره نمودیم؛

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«النَّجْدَيْنِ»

تشبیه از کلمه «النجد» است. «نجد» در اصل به معنای علو و برتری‌ای است که همراه با قوت و شدت باشد؛ و از بارزترین مصادیقش «زمین مرتفع» و «راه مرتفع»ی است که محکم باشد. (معجم المقاییس اللغه، ج ۵، ص ۳۹۱؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۳۶) تا حدی که برخی از اهل لغت، اولین معنای آن را «هر جایی از زمین که برآمده و از اطرافش بلندتر باشد» دانسته‌اند (کتاب العین، ج ۶، ص ۸۳؛ مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۶؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۹۱). به «پستان» زن هم از

۱. این روایت نیز درباره اینک زبان را خداوند چگونه آفریده جای تامل دارد:

رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ سَنَانَ قَالَ حَدَّثَنِي الْمُفَضَّلُ بْنُ عُمَرَ عَنِ الصَّادِقِ ع:

... أَطَّلَ الْفِكْرَ يَا مُفَضَّلُ فِي الصَّوْتِ وَ الْكَلَامِ وَ تَهْيِئَةِ آلَاتِهِ فِي الْإِنْسَانِ فَالْحَنْجَرَةُ كَالنَّبْوَةِ لَخُرُوجِ الصَّوْتِ وَ اللِّسَانِ وَ الشَّفَتَانِ وَ الْأَسْنَانَ لَصِيَاغَةَ الْحُرُوفِ وَ النَّعْمَ أَلَا تَرَى أَنَّ مَنْ سَقَطَتْ أَسْنَانُهُ لَمْ يَقُمْ السَّيْنُ وَ مَنْ سَقَطَتْ شَفَتُهُ لَمْ يُصَحَّ الْفَاءُ وَ مَنْ ثَقُلَ لِسَانُهُ لَمْ يُفْصِحِ الرَّأْيَ وَ أَشْبَهُ شَيْءٍ بِذَلِكَ الْمِزْمَارِ الْأَعْظَمُ فَالْحَنْجَرَةُ تُشْبِهُ قِصْبَةَ الْمِزْمَارِ وَ الرَّئَةُ تُشْبِهُ الزَّرْقَ الَّذِي يُنْفَخُ فِيهِ لَتَدْخُلَ الرِّيحُ وَ الْعَضَلَاتُ الَّتِي تَقْبِضُ عَلَى الرَّئَةِ لِيَخْرُجَ الصَّوْتُ كَالأَصَابِعِ الَّتِي تَقْبِضُ عَلَى الزَّرْقِ حَتَّى تَجْرِيَ الرِّيحُ فِي الْمِزْمِيرِ وَ الشَّفَتَانِ وَ الْأَسْنَانَ الَّتِي تَصَوِّغُ الصَّوْتَ حُرُوفًا وَ نَعْمًا كَالأَصَابِعِ الَّتِي تَخْتَلِفُ فِي فَمِ الْمِزْمَارِ فَتَصَوِّغُ صَفِيرَهُ الْحَانًا غَيْرَ أَنَّهُ وَإِنْ كَانَ مَخْرَجُ الصَّوْتِ يُشْبِهُ الْمِزْمَارَ بِالْأَلَّةِ وَ التَّعْرِيفُ فَإِنَّ الْمِزْمَارَ فِي الْحَقِيقَةِ هُوَ الْمِشْبَهُ بِمَخْرَجِ الصَّوْتِ (توحيد المفضل، ص ۶۲-۶۳)

این جهت که حالت برآمدگی دارد «نجد» گفته می‌شود. (تاج العروس، ج ۵، ص ۲۷۰) همچنین به مرد شجاع «نجد» و به انسان جنگجو «مُناجد» می‌گویند از این جهت که با قدرت خویش بر همانندهای خویش برتری می‌جوید (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۳۹۱؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۳۶)

اینکه مقصود از «النَّجْدَيْنِ: دو نجد» چیست؛ دیدگاه‌های متعددی بیان شده است:

- بسیاری گفته‌اند منظور دو راه خیر و شر است (روایتی از امیرالمومنین، و نظر ابن عباس، قتاده، مجاهد؛ به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۸؛ أمالی (للمرتضی)، ج ۲، ص ۲۸۸ و نیز: مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۹۱)؛^۱ آنگاه درباره چرایی این چنین تعبیری سه دیدگاه مطرح شده است (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۸؛ أمالی (للمرتضی)، ج ۲، ص ۲۸۸): یا از این جهت است که دو راهی است که دائماً پیش چشم انسان رخ می‌نماید و کاملاً آشکار است (گویی برتر از اطرافش است)؛ و یا از باب «تغلیب» است (در زبان عربی، در مورد کلماتی که از وجهی به هم مرتبط باشند کلمه اول را به صورت مثنی ذکر می‌کنند؛ مثلاً گاه به خورشید و ماه «قمرین» گویند [یا کاظمین که اشاره است به امام کاظم و امام جواد] و در واقع، «طریق الخیر: راه خوبی» است که راهی مرتفع است؛ اما از باب تغلیب، به «طریق الخیر و طریق الشر» «النجدان» گفته‌اند)؛ و یا از این جهت که «راه شر» هم امری است که با توجه به (و البته اجتناب کردن از) آن می‌تواند به رفعت رسید.

- برخی هر دو نجد را دارای بار معنایی مثبت قلمداد کرده‌اند؛ در این میان هم اقوال متعددی وجود دارد: برخی آن را طریق حق در دنیا و طریق حق در آخرت دانسته‌اند که باطنشان یکی است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۳۷)؛ و برخی «نجدان» را به معنای «دو پستان» مادر دانسته‌اند. (نظر سعید بن مسیب و ضحاک، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۸)^۲

این ماده در قرآن کریم فقط در همین آیه آمده است.

حدیث

۱) از امام صادق ع درباره معنای آیه « و او را به دو مکان برجسته [= شاهراه] ره نمودیم» سوال شد. فرمودند: مکان برجسته [= شاهراه] خیر و شر است.

۱. و «النجد» در مقام تقاضای کمک کردن [شبیبه «کمک!» «نجاتم دهید» در فارسی] است از این جهت که انسان را در موضع برتری قرار دهد نسبت به دشمن و تهدیدی که متوجه شخص شده است

۲. راغب اصفهانی تفصیل داده، و گفته است: دو راه حق و باطل در اعتقاد، صدق و کذب در سخن گفتن، و خوب و بد در اعمال است.

۳. هم مرحوم طبرسی و هم سید مرتضی این وجه را آورده اما این مطلب را هم به حضرت امیر ع نسبت داده است که:

عن ابن عباس روی أنه قيل لأمير المؤمنين عليّ عليه السلام: إن ناسا يقولون في قوله: وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ: إنهما النديان، فقال عليه السلام: لا، إنهما

الخير و الشر. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۹؛ أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۸۸)

الكافي، ج ١، ص ١٦٣؛ التوحيد (للصدوق)، ص ٤١١؛ الأمالي (للطوسي)، ص ٦٦٠

عَلَىٰ بَنِ إِبرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَىٰ عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ ابْنِ بُكَيْرٍ عَنْ حَمْزَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ» قَالَ نَجْدَ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ.^٢

(٢) فضل بن يونس می گوید امام کاظم ع به من فرمود:

مطلب خیر را ابلاغ کن و سخن خوب بگو؛ و «إِمْعَةٌ» [= «منم با شما» ، حزب باد] نباش.

گفتم: «إِمْعَةٌ» چیست؟

فرمود: نگو من با مردم [هرچه دیگران بگویند] و منم یکی از مردم؛ چرا که رسول خدا ص فرمود: بدانید که دو تا مکان برجسته [= دو تا شاهراه] در کار است: شاهراه خیر و شاهراه شر؛ پس این گونه نباشد که شاهراه شر برایتان دوست داشتنی تر باشد از شاهراه خیر.

تحف العقول، ص ٤١٣

عن الإمام الكاظم ع،

قَالَ لِفَضْلِ بْنِ يُونُسَ أَبْلَغْ خَيْرًا وَقُلْ خَيْرًا وَلَا تَكُنْ إِمْعَةً!^٣

قُلْتُ وَمَا الْإِمْعَةُ؟

قَالَ لَا تَقُلْ أَنَا مَعَ النَّاسِ وَأَنَا كَوَاحِدٍ مِنَ النَّاسِ؛ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا هُمَا نَجْدَانِ نَجْدُ خَيْرٍ وَنَجْدُ شَرٍّ فَلَا يَكُنْ نَجْدُ الشَّرِّ أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنْ نَجْدِ الْخَيْرِ.

١ . البته سند ایشان تا امام متفاوت است: حَدَّثَنَا الشَّيْخُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ الطُّوسِيُّ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ)، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِيُّ بْنُ إِبرَاهِيمَ الْفَرَزِينِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ وَهْبَانَ الْهِنَائِيُّ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ الزُّعْفَرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ أَبُو جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)

٢ . این دو روایت هم موید همین روایت است:

عن علی (ع): «وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ» أَيْ سَبِيلَ الْخَيْرِ وَ سَبِيلَ الشَّرِّ (مجمع البيان، ج ١٠، ص ٧٤٩)

قال الحسن بلغني أن رسول الله ص قال يا أيها الناس هما نجدان نجد الخير ونجد الشر فما جعل نجد الشر أحب إليكم من نجد الخير (مجمع البيان،

ج ١٠، ص ٧٤٩)

٣ . «الإمعة» بكسر الهمزة وتشديد الميم: الذي لا رأى له، فهو يتابع كل أحد على رأيه، و الهاء فيه للمبالغة. و يقال فيه إمع أيضا. و لا يقال للمرأة إمعة، و همزته أصلية؛ لأنه لا يكون أفعال و صفا. و قيل هو الذي يقول لكل أحد أنا معك. و منه حديث ابن مسعود رضي الله عنه «لا يكونن أحدكم إمعة، قيل و ما الإمعة؟ قال الذي يقول أنا مع الناس» (النهاية في غريب الحديث و الأثر، ج ١، ص ٦٧)

۳) روایت شده است که امام باقر ع درباره «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ وَ لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ: آیا برایش قرار ندادیم دو چشم؛ و زبانی و دو لب، و او را به دو مکان برجسته (دو شاهراه) ره نمودیم» فرمودند: «الْعَيْنَانِ» (دو چشم) رسول خدا ص است؛ و «اللِّسَانِ» (زبان) امیرالمومنین ع است و «الشَّفَتَانِ» (دو لب) امام حسن ع و امام حسین ع می‌باشند و «وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ» (او را به دو مکان برجسته ره نمودیم) ولایت همگی آنها، و برائت جستن از همگی دشمنان آنهاست.

غور الأخبار (دیلمی)، ص ۱۵۷

أَبِي يَعْقُوبَ الْأَسَدِيَّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ وَ لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ قَالَ قَالَ الْعَيْنَانِ رَسُولُ اللَّهِ ص وَ اللَّسَانِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الشَّفَتَانِ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ ع وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ إِلَى وَ لِيَّتِهِمْ جَمِيعًا وَ إِلَى الْبَرَاءَةِ مِنْ أَعْدَائِهِمْ جَمِيعًا.

۴) از امام سجاد روایت شده است:

... پس ای بندگان خدا تقوای الهی در پیش گیرید و بیندیشید و بدانید که برای چه آفریده شده‌اید؛

چرا که خداوند شما را بیهوده نیافرید و شما را به حال خود رها نکرد؛

خودش را به شما شناساند و رسولش را به جانبان فرستاد و کتابش را بر شما نازل کرد که در آن است حلال و حرامش

و حجت‌ها و مثل‌هایش؛

پس تقوای الهی پیشه کنید چرا که پروردگارتان بر شما احتجاج کرد و فرمود: «آیا برایش دو چشم قرار ندادیم؟ و زبانی

و دو لب؟ و دو مکان برجسته (دو شاهراه) را به او نمودیم.» (بلد/۸-۱۰) و این حجتی علیه شماست...

تحف العقول، ص ۲۷۴

و روى عن الإمام سيد العابدين على بن الحسين ع

... فَأَتَقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ وَ تَفَكَّرُوا وَ أَعْمَلُوا لِمَا خُلِقْتُمْ لَهُ فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَخْلُقْكُمْ عَبَثًا وَ لَمْ يَتْرُكْكُمْ سُدًى قَدْ عَرَفَكُمْ نَفْسَهُ وَ بَعَثَ

إِلَيْكُمْ رَسُولَهُ وَ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ كِتَابَهُ فِيهِ حَلَالُهُ وَ حَرَامُهُ وَ حُجَجُهُ وَ أَمْثَالُهُ فَأَتَقُوا اللَّهَ فَقَدْ احْتَجَّ عَلَيْكُمْ رَبُّكُمْ فَقَالَ «أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ وَ لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ. وَ هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ» فَهَذِهِ حُجَّةٌ عَلَيْكُمْ.

۵) امیرالمومنین ع فرمودند:

شما را بینا کردند، اگر ببینید؛

و هدایتتان کردند، اگر هدایت شوید؛

و به گوشتان رساندند، اگر گوش دهید.

۱. منابع زیر همگی از وی نقل کرده‌اند با این عبارت (الْحَسَنُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ الدِّيَلَمِيُّ فِي تَفْسِيرِهِ حَدِيثًا مُسْنَدًا يَرْفَعُ إِلَى أَبِي يَعْقُوبَ الْأَسَدِيِّ...)

تأويل الآيات الظاهرة، ص ۷۷۲؛ البرهان في تفسير القرآن، ج ۵، ص ۶۶۴؛ بحار الأنوار، ج ۲۴، ص ۲۸۰

نهج البلاغه، حکمت ۱۵۷

قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع
قَدْ بَصَّرْتُمْ إِنْ أَبْصَرْتُمْ وَقَدْ هَدَيْتُمْ إِنْ اهْتَدَيْتُمْ وَأَسْمِعْتُمْ إِنْ اسْتَمَعْتُمْ.

تدبر

(۱) «وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ»

منظور از دو «نجد»، و هدایت به آن، چیست؟

- الف. معنایش شبیه است به آیه «فَأَلَّهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا: پس به او دریدگی اش و خودنگهداری اش را الهام کرد» (شمس/۸؛ جلسه ۱۳۵ <http://yekaye.ir/ash-shams-091-08>)؛ یعنی خداوند انسان را به گونه‌ای آفریده که دو راه خوبی و بدی را می‌شناسد (حدیث ۱ و ۲) و بدین گونه حجت را بر انسان تمام کرده است. (حدیث ۴)
- ب. تبعیت از پیامبر ص و اهل بیت ایشان، و براءت از دشمنان ایشان است، که باطن این دو، دو مقام رفیعی که خداوند برای انسان قرار داده و در قیامت جلوه‌گر می‌شود. (حدیث ۳)
- ج. دو انسان بلندمرتبه‌ای (امام حسن و حسین علیهما السلام) است (جلسه ۳۳۴، حدیث ۲) که سبک زندگی آنها مکمل همدیگر برای تصمیم‌گیری در شرایط مختلف است. و هدایت، در اینجا به معنای هدایت تشریحی است.
- د. دو جایگاه رفیع و استوار است در زندگی دنیا و در آخرت، چرا که اساساً سعادت اخروی، باطن سعادت است که در دنیا کسب شده است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۳۶)
- ه. در نکات ترجمه اشاره شد که یکی از معانی «نجد» پستان مادر است؛ در این صورت، آیه در ادامه نعمتهای خدا بر انسان، که به او دو لب داده، می‌فرماید که او را در همان ابتدای ولادت، به سوی پستان مادر هدایت کردیم.
- و. ...

(۲) «وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ»

حکایت

- هشام بن حکم (از اصحاب خاص امام صادق ع) وارد بصره شد و در حلقه درس عمرو بن عبید حاضر شد در حالی که عمرو او را نمی‌شناخت. به عمرو گفت: آیا خدا برایت دو چشم قرار نداده است؟
- گفت: بله.
- گفت: برای چی؟
- گفت: برای اینکه با آن در ملکوت آسمانها و زمین بنگرم و عبرت گیرم.
- گفت: و برایت دهانی قرار داده؟
- گفت: بله.

گفت: برای چی؟

گفت: برای اینکه غذا بخورم و جواب دیگران را بدهم.

و همین طور یک یک حواس را شمرد؛ سپس گفت: و برایت قلبی قرار داده؟

گفت: بله.

گفت: برای چی؟

گفت: برای اینکه حواس آنچه ادراک کرده اند را به او برسانند و او بین آنها تمییز گذارد. [امروزه مرکز ادراکات را مغز

می دانند، اما قدما آن را قلب می دانستند.]

گفت: در مورد تو، پروردگارت رضایت نداد که حواس پنجگانه را بیافریند مگر اینکه برایش امامی قرار داد که همه بدان

رجوع کنند؛ آیا رضایت می دهد برای این خلایقی که عالم اینها را این اندازه متلاطم کرده است، امامی قرار ندهد که به او

رجوع کنند؟

أمالی المرتضی، ج ۱، ص ۱۷۶-۱۷۷^۱

مطلب زیر صرفاً طرح یک احتمال ذوقی است و لذا در کانال نگذاشتم

(۳) «و هَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ»

«نجد» در اصل به معنای مکان مرتفع است و قرآن می فرماید «ما انسان را به دو مکان مرتفع هدایت کردیم.» همه موارد

مذکور در تدبر قبل می توانند مصادیقی از این دو مکان مرتفع باشند. در واقع، اینکه یکی از آنها را به وضوح نام نبرد و تعبیر

«نجد» که به معنای مکان مرتفع است به کار برد، شاید بدین جهت است که اشاره کند بر این خصلت انسان که همواره کمال

طلب است. و همه مصادیق فوق یکی از نمونه های رفعتی است که انسان با آن مواجه است.

اما چرا از دو «نجد» سخن گفت؟

شاید اشاره باشد به اینکه خداوند همه چیز را زوج آفریده است و به همین جهت در کمال انسان هم نوعی دوئیت وجود

دارد.

۱. روی آن هشام بن الحکم قدم البصره فأتی حلقة عمرو بن عبید فجلس فیها و عمرو لا يعرفه، فقال لعمرؤ: ألیس قد جعل الله لك عینین؟ قال:

بلی، قال: و لم؟ قال: لأنظر بهما فی ملکوت السموات و الأرض فأعتبر، قال: و جعل لك فما؟ قال: نعم، قال: و لم؟ قال: لأذوق الطعوم «۵»، و أجیب

الداعی؛ ثم عدّد علیه الحواس کلها، ثم قال: و جعل لك قلباً؟ قال: نعم؛ قال: و لم؟ قال: لتؤدی إلیه الحواس ما أدركته، فیمیز بینها، قال: فأنت لم یرض لك

ربك تعالی إذ خلق لك خمس حواس حتی جعل لها إماماً ترجع إلیه؛ أ یرضی لهذا الخلق الذین جشأ بهم العالم ألا يجعل لهم إماماً یرجعون إلیه؟ فقال له

عمرؤ: ارتفع حتی ننظر فی مسألتك، و عرفه؛ ثم دار هشام فی حلق البصره فما أمسى حتی اختلفوا.

ترجمه

ولی نخواست آن گردنه را درنوردد.

ایام شهادت مظلومترین بانوی عالم، که یار مظلومترین مقتدر عالم بود، تسلیت باد

تا فاطمه زنده است، علی خانه نشین نیست	در شهر اگر هیچ کسی را غم دین نیست
افلاک در افلاک، تو را جایگزین نیست	ای دست پر از پینه ز چرخاندن دستاس
جز پینه ی چون زانوی اشتر، به جبین نیست	در کوچه ی مسجد تو زمین خوردی و در ما
کردند بهانه که چنان است و چنین نیست	انصار هم از خطبه ی تو شرم نکردند
پیداست که دعوا سر یک تگه زمین نیست	غصب فدک این بود که نام تو نباشد
تا کی بزنم چنگ به حبلی که متین نیست	کو چادر خاکی شده، کو دامن مولا
قرآن سر نیزه که قرآن مبین نیست	جایی که علی هست، معاویه چکاره است
زیرا که بجز نام تو اش نقش نگین نیست	ای کاش که خود را برسانم به رکوعش
المنّة لله که این است و جز این نیست	مقصود خدا از دو جهان خلقت زهراست

(شاعر: مهدی جهاندار)

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«اقْتَحَمَ»^۱

۱. اینکه «لا» در «فلا اقتحم العقبة» چه معنایی دارد سه وجه گفته شده است: (إعراب القرآن و بیانه، ج ۱۰، ص ۴۸۹)
 (فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَ مَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ) الفاء عاطفه و لا نافیة و هو قول أبی عبیده و الفراء و الزجاج كأنه قال: و هبنا له الجوارح و دلناه علی السبیل فما فعل خیرا أی فلم یقتحم، و قال الفراء و الزجاج: ذکر لا مرة واحدة و العرب لا تکاد تفرد لا مع الفعل الماضي حتی تعیدها کقوله تعالی فلا صدق و لا صلی و إنما أفردھا لدلالة آخر الکلام علی معناه فیجوز أن یکون قوله الآتی ثم کان إلخ قائما مقام التکریر كأنه قال اقتحم العقبة و لا آمن و قیل هو جار مجری الدعاء کقوله لا نجا و لا سلم دعاء علیه أن لا یفعل خیرا، و قال الزمخشری بعد أن تنحل مقالة الفراء و الزجاج و أبی عبیده «هی بمعنی لا متکررة فی المعنی لأن معنی فلا اقتحم العقبة فلا فك رقبه و لا أطمع مسکینا، ألا ترى أنه فسّر اقتحام العقبة بذلك» و لا یتم له هذا إلا علی قراءة من قرأ فك فعلا ماضیا، علی أن أغرب ما قرأناه هو قول الشیخ الجلال أن لا بمعنی هلأ ای حرف تحضیض و قد ارتکن الجلال علی رواية لأبی زید و لکننا لم نسمع أن لا وحدها تكون للتحضیض و لیس معها الهمزة، و عبارة ابن هشام فی المعنی: «و أما قوله سبحانه و تعالی: فلا اقتحم العقبة فإن لا فيه مکررة فی المعنی لأن المعنی فلا فك رقبه و لا أطمع مسکینا لأن ذلك تفسیر للعقبة قاله الزمخشری، و قال الزجاج: إنما جاز لأن ثم کان من الذین آمنوا معطوف علیه و داخل فی النفی فکأنه قیل: فلا اقتحم و لا آمن. و لو صح لجاز لا أکل زید و شرب، و قال بعضهم لا دعائیة دعا علیه أن لا یفعل خیرا، و قال آخر: تحضیض و الأصل فالأ اقتحم ثم حذف الهمزة و هو ضعیف». و من مراجعة هذه الأقوال یتبین أن جعلها دعائیة هو الأرجح و الأمثل بأسلوب القرآن الکریم، قال الدمامینی: «هذا وجه ظاهر الحسن لا غبار علیه فكان الأولى تقدیمه علی غیره من الأقوال».

از ماده «قحم» است. این ماده در اصل دلالت دارد بر ورود در چیزی با شدت و مشقت و سختی (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۶؛ معجم‌المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۶۱؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۲۰۰). کلمه «اقتحام» به «اقدام» کردن بسیار نزدیک است با این تفاوت که در زبان عربی، «اقدام» در مورد جایی است که انسان خود را به انجام کاری که از آن کراهت دارد، وادار می‌سازد؛ اما «اقتحام»، «اقدام» بر امری است که سخت و شدید و بامشقت باشد (الفروق فی اللغة، ص ۱۰۶) از این ماده، علاوه بر مورد فوق، یکبار هم به صورت اسم فاعل («مُقْتَحِم»: اقدام‌کننده در کار پرمشقت) (ص ۵۹) در قرآن کریم به کار رفته است.

«الْعَقَبَةُ»

از ماده «عقب» گرفته شده است. برخی گفته‌اند این ماده در دو معنا به کار رفته است. یکی در معنای اینکه چیزی بعد از چیز دیگر بیاید، و دیگری در معنای بلندی و شدت و سختی (معجم‌المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۷۷؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۷۶)

در معنای دوم فقط کلمه «عَقَبَةُ» در قرآن کریم (بلد/۱۱-۱۲) به کار رفته است [و فقط همین دو بار]؛ که معنایش، راه صعب‌العبور در کوه (= گردنه) می‌باشد که پیمودنش پرمشقت است (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۶؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۷۶)

اما در معنای اول (عَقَبَ = پشت)، ۷۸ بار در قرآن کریم آمده است که کلماتی که در این معنا به کار رفته، عبارتند از:

«عَقِبَ: پشت پا» (بقره/۱۴۳)،

«عَقِبَ: فرزند و دودمان (جمع آن: اعقاب) (آل عمران/۱۴۴)،

«عاقبت: سرانجام کار» (اعراف/۱۴۴)،

«عُقَبِي: سرانجام و پایان» (شمس/۱۵)

همچنین از کاربردهای آن در ابواب ثلاثی مزید می‌توان به باب تفعیل «تعقیب: پیگیری کردن [غالباً با تاکید بر اینکه بخواهد انجام دهنده کار را عقوبت کند]» اشاره کرد که غیر از فعل آن (نمل/۱۰)، اسم فاعل «مُعَقَّب: پیگیری کننده» (رعد/۴۱ و ۱۱) هم از آن در قرآن به کار رفته است.

و نیز باب مفاعله (معاقبه: پی کاری را گرفتن، مواخذه و عتاب کردن، جزای کار بد را دادن) که غیر از فعل آن (حج/۶۰)، به صورت مصدر «عقاب» (بقره/۱۹۶) هم به کار رفته است؛

به نظر می‌رسد در این دو باب، به ویژه باب مفاعله، دو معنای مذکور (در پی بودن، و شدت و سختی) با همدیگر لحاظ شده است، زیرا که غالباً این دو باب، در عاقبت‌های بد و سختگیرانه (عذاب) به کار می‌رود.

۱) ابان بن تغلب می‌گوید: به امام صادق ع عرض کردم: فدایت شوم؛ «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» ولی نخواست آن‌گرددنه را درنوردد؟!۱

فرمود: کسی که خداوند با [برخورداری از نعمت] ولایت ما او را اکران بخشید، قطعاً از آن‌گرددنه عبور کرده است؛ و ما همان‌گرددنه‌ای هستیم که کسی که ما را درنوردد، نجات می‌یابد.

سپس سکوت کرد، بعد فرمود:

آیا نمی‌خواهی مطلبی به تو بدهم که از دنیا و آنچه در آن است بهتر باشد؟

گفتم: فدایت شوم، چرا نخواهم؟!۲

فرمود: اینکه خداوند در ادامه‌اش فرمود «آزاد کردن‌گرددنه‌ای [= یک برده]» (بلد/۱۳)، همه مردم برده و در بند آتش‌اند غیر از تو و هم‌مسلمکی‌هایت، که همانا خداوند عز و جل با [تن دادن شما به] ولایت ما اهل بیت، گرده شما از آتش را رها کرد.

فضائل الشیعة (للصدوق)، ص ۲۶؛ الکافی، ج ۱، ص ۴۳۱؛ تفسیر فرات الکوفی، ص ۵۵۸؛ أعلام الدین فی صفات المؤمنین، ص ۴۵۵

۱. سند و متن روایت در کافی چنین است: عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابَانَ بْنِ تَغْلِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَوْلُهُ «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» فَقَالَ مِنْ أَرْمَهُ اللَّهُ بَوْلَانِنَا فَقَدْ جَازَ الْعَقَبَةَ وَنَحْنُ تِلْكَ الْعَقَبَةُ الَّتِي مِنْ اقْتِحْمِهَا نَجَا قَالَ فَسَكَتَ فَقَالَ لِي فَهَلَّا أُفِيدُكَ حَرْفًا خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا قُلْتُ بَلَى جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ قَوْلُهُ فَكُ رَقَبَةٌ ثُمَّ قَالَ النَّاسُ كُلُّهُمْ عَبِيدُ النَّارِ غَيْرَكَ وَأَصْحَابِكَ فَإِنَّ اللَّهَ فَكَ رِقَابِكُمْ مِنَ النَّارِ بَوْلَانِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ

۲. در این کتاب سه روایت با سندهای مختلف و به همین مضمون آمده است:

(۱) قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَسَنِيُّ [قَالَ حَدَّثَنَا] [فُرَاتُ بْنُ إِبرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ عَنْ ابَانَ بْنِ تَغْلِبٍ] عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع [سُئِلَ] عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ قَالَ فَضْرَبَ بِيَدِهِ إِلَى صَدْرِهِ فَقَالَ نَحْنُ الْعَقَبَةُ الَّتِي مِنْ اقْتِحْمِهَا نَجَا.

(۲) فُرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَزَارِيُّ مَعْنَعًا عَنْ يَوْسُفَ بْنِ بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلَ ابَانَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ قَالَ يَا ابَانَ بَلَّغَكَ عَنْ أَحَدٍ فِيهَا شَيْءٌ فَقُلْتُ لَا فَقَالَ يَا ابَانَ نَحْنُ الْعَقَبَةُ وَلَا يَصْعَدُ إِلَيْنَا إِلَّا مَنْ كَانَ مِنَّا ثُمَّ قَالَ أَلَا أَرَيْدُكَ حَرْفًا هُوَ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا قُلْتُ بَلَى جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ النَّاسُ مَمَالِيكَ النَّارِ غَيْرَكَ وَغَيْرَ أَصْحَابِكَ فَكُكُمْ مِنْهَا قُلْتُ بِمَاذَا [جُعِلْتُ فِدَاكَ] فَكُنَّا مِنْهَا قَالَ بَوْلَانِنَاكُمْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ع.

(۳) فُرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ [الْفَزَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ فَضِيلٍ] عَنْ ابَانَ بْنِ تَغْلِبٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَضَرَبَ بِيَدِهِ إِلَى [عَلَى] صَدْرِهِ فَقَالَ نَحْنُ الْعَقَبَةُ الَّتِي مِنْ اقْتِحْمِهَا نَجَا ثُمَّ سَكَتَ فَقَالَ لِي أَلَا فِدَاكَ كَلِمَةٌ هِيَ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا قُلْتُ بَلَى قَالَ فَكُ رَقَبَةُ النَّاسِ كُلُّهُمْ عَبِيدُ النَّارِ مَا خَلَا نَحْنُ وَشِيعَتُنَا فِينَا فَكَ اللَّهُ رِقَابِكُمْ مِنَ النَّارِ.

روایات دیگری هم ذیل آیه «فک رقبه» خواهد آمد.

۳. در نقل دیلمی، پایانش مطلب اضافه‌ای هم دارد:

وَعَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» فَقَالَ مَنْ انْتَحَلَ وَلا يَتَنَا فَقَدْ جَازَ الْعَقَبَةَ فَنَحْنُ تِلْكَ الْعَقَبَةُ الَّتِي مِنْ اقْتِحْمِهَا نَجَا ثُمَّ قَالَ مَهَلًا أُفِيدُكَ حَرْفًا هُوَ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا قَوْلُهُ تَعَالَى «فَكُ رَقَبَةٌ» إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَكَ رِقَابِكُمْ مِنَ النَّارِ بَوْلَانِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَانْتُمْ صَفْوَةُ اللَّهِ وَ لَوْ أَنَّ الرَّجُلَ مِنْكُمْ يَأْتِي بِذُنُوبٍ مِثْلِ رَمْلِ عَالِجٍ لَشَفَعْنَا فِيهِ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى فَلَكُمْ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.

أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي عَبَادُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي بَنِي تَغْلِبَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَلَا اقْتِحَمَ الْعَقَبَةَ قَالَ فَقَالَ مَنْ أَكْرَمَهُ اللَّهُ بَوْلَايَتِنَا فَقَدْ جَازَ الْعَقَبَةَ وَ نَحْنُ تِلْكَ الْعَقَبَةُ مِنْ اقْتِحَمَهَا نَجَا قَالَ فَسَكَتَ ثُمَّ قَالَ هَلَّا أُفِيدُكَ حَرْفًا فِيهَا خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا قَالَ قُلْتُ بَلَى جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَكَ رَقَبَةَ النَّاسِ كُلَّهُمْ عِبِيدَ النَّارِ غَيْرِكَ وَ أَصْحَابِكَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فَكَ رِقَابَكُمْ مِنَ النَّارِ بَوْلَايَتِنَا أَهْلَ الْبَيْتِ.

(۲) از امام باقر ع روایت شده است:

امیرالمومنین ع وقتی در کوفه بود، بعد از اقامه نماز عشاء سه بار مردم را نداد می داد تا همه اهل مسجد بشنوند که: ای مردم! بار بر بندید - خداوند رحمتش را ارزانی تان دارد - که در میان شما بانگ رحیل (= اعلام حرکت کاروان) بلند شده است؛ و بعد از اینکه بانگ رحیل سر داده اند، این دل بستن به دنیا چیست؟! بار بر بندید - خداوند رحمتش را ارزانی تان دارد - و به آنجایی که پیش روی شماست با بهترین زاد و توشه کوچ کنید که این زاد همان تقواست؛

و بدانید که راهتان به سوی معاد است و گذرتان بر صراط، و عرصه ای بشدت دهشت آور پیش رویتان است، و در مسیرتان گردنه ای صعب العبور و منزلگاه هایی دهشت آور و مخوف است که چاره ای جز عبور از آنها و وقوف بدانها نیست؛ خواه با رحمتی از جانب خداوند و نجات یافتن از دهشت آن و بزرگی خطرش و وحشتناک بودن چشم انداز و شدت امتحان هایش، و خواه با هلاکتی که دیگر بعدش راه جبرانی نیست.

الأمالی (للسدوق)، ص ۴۹۸؛ الأمالی (للمفید)، ص ۱۹۹؛

این حدیث با اندکی تفاوت در برخی عبارات در نهج البلاغه (خطبه ۲۰۴)، خصائص الأئمة ع (ص ۹۸) و الإرشاد شیخ مفید (ج ۱، ص ۲۳۴) نیز آمده است.

۱. تعرج: محکم بستن مرکب هنگام توقف طولانی مدت.

۲. و من کلام له ع کان کثیرا ما ینادی به أصحابه

تَجَهَّزُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ فَقَدْ نُودِيَ فِيكُمْ بِالرَّحِيلِ وَأَقْلُوا الْعُرْجَةَ [الْعُرْجَةَ] عَلَى الدُّنْيَا وَ انْقَلِبُوا بِصَالِحٍ مَا بَحَضَرَتْكُمْ مِنَ الزَّادِ فَإِنَّ أَمَامَكُمْ عَقَبَةً كَثُودًا وَ مَنَازِلَ مَخُوفَةً مَهُولَةً لَا بَدَّ مِنَ الْوُرُودِ عَلَيْهَا وَ الْوُقُوفِ عِنْدَهَا. وَ اعْلَمُوا أَنَّ مَلَا حِظَ الْمَنِيَّةِ نَحْوَكُمْ [دَائِبَةً] دَانِيَةً وَ كَأَنَّكُمْ بِمَخَالِبِهَا وَ قَدْ نَشِبَتْ فِيكُمْ وَ قَدْ دَهَمَتْكُمْ مِنْهَا مُفْطَعَاتُ الْأُمُورِ وَ [مُضْلَعَاتُ] مُعْضَلَاتُ الْمَحْذُورِ. فَتَقَطَّعُوا عِلَاقَ الدُّنْيَا وَ اسْتَظْهَرُوا بِرَازِ التَّقْوَى.

۳. وَ مِنْ كَلَامِ لَهُ ع تَجَهَّزُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ فَقَدْ نُودِيَ فِيكُمْ بِالرَّحِيلِ وَأَقْلُوا الْعُرْجَةَ عَلَى الدُّنْيَا وَ انْقَلِبُوا بِصَالِحٍ مَا بَحَضَرَتْكُمْ مِنَ الزَّادِ فَإِنَّ أَمَامَكُمْ عَقَبَةً كَثُودًا وَ مَنَازِلَ هَائِلَةً مَخُوفَةً لَا بَدَّ مِنَ الْمَمَرِّ عَلَيْهَا وَ الْوُقُوفِ عِنْدَهَا فَإِذَا بِرَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ نَجَوْتُمْ مِنْ فِطَاظَتِهَا وَ شِدَّةِ مُخْتَبِرِهَا وَ كِرَاهَةِ مَنَظَرِهَا وَ إِذَا بِهَلَكَةٍ لَيْسَ بَعْدَهَا نَجَاةٌ فَيَا لَهَا حَسْرَةً عَلَى كُلِّ ذِي غَفْلَةٍ أَنْ يَكُونَ عَمْرُهُ عَلَيْهِ حُجَّةٌ

۴. مَا رَوَاهُ الْعُلَمَاءُ بِالْأَخْبَارِ وَ نَقَلَهُ السَّيْرَةُ وَ الْآثَارُ أَنَّهُ كَانَ ع ینادی فی کلِّ لیلۃ حین یأخذُ النَّاسُ مَضَاجِعَهُمْ لِلْمَنَامِ بِصَوْتٍ یَسْمَعُهُ كَافَّةً أَهْلَ الْمَسْجِدِ وَ مَنْ جَاوَرَهُ مِنَ النَّاسِ تَزَوَّدُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ فَقَدْ نُودِيَ فِيكُمْ بِالرَّحِيلِ وَأَقْلُوا الْعُرْجَةَ عَلَى الدُّنْيَا وَ انْقَلِبُوا بِصَالِحٍ مَا يَحْضُرُكُمْ مِنَ الزَّادِ فَإِنَّ أَمَامَكُمْ عَقَبَةً كَثُودًا وَ مَنَازِلَ مَهُولَةً لَا بَدَّ مِنَ الْمَمَرِّ بِهَا وَ الْوُقُوفِ عَلَيْهَا فَإِذَا بِرَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ نَجَوْتُمْ مِنْ فِطَاظَتِهَا وَ إِذَا هَلَكَةٌ لَيْسَ بَعْدَهَا أَنْجِيَارٌ يَا لَهَا حَسْرَةً عَلَى ذِي غَفْلَةٍ أَنْ يَكُونَ

حَدَّثَنَا أَبِي رِضْوَانُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نَجْرَانَ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:
 كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع بِالْكَوْفَةِ إِذَا صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ يَنَادِي النَّاسَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ حَتَّى يُسْمِعَ أَهْلَ الْمَسْجِدِ أَيُّهَا النَّاسُ تَجَهَّزُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ فَقَدْ نُودِيَ فِيكُمْ بِالرَّحِيلِ فَمَا التَّعَرُّجُ عَلَى الدُّنْيَا بَعْدَ نَدَاءِ فِيهَا بِالرَّحِيلِ تَجَهَّزُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ وَانْتَقِلُوا بِأَفْضَلِ مَا بَحَضَرَتْكُمْ مِنَ الزَّادِ وَهُوَ التَّقْوَى وَاعْلَمُوا أَنَّ طَرِيقَكُمْ إِلَى الْمَعَادِ وَمَمَرُّكُمْ عَلَى الصِّرَاطِ وَالْهَوَلُ الْأَعْظَمُ أَمَامَكُمْ وَعَلَى طَرِيقِكُمْ عَقَبَةٌ كَثُودٌ وَمَنَازِلٌ مَهُولَةٌ مَخُوفَةٌ لَا بَدَّ لَكُمْ مِنَ الْمَمَرِّ عَلَيْهَا وَالْوُقُوفُ بِهَا فِيمَا بَرَحِمَةٌ مِنَ اللَّهِ فَنَجَاةٌ مِنْ هَوْلِهَا وَعِظَمِ خَطَرِهَا وَفُطَاعَةٍ مَنَظَرِهَا وَشِدَّةِ مُخْتَبَرِهَا وَإِمَّا يَهْلِكُ لَيْسَ بَعْدَهَا أَنْجِبَارٌ.

(۳) کسی امام سجاده را دشنام داد.

حضرت فرمود: ای جوان! در پیش روی ما گردنه صعب العبوری است که اگر از آن رد شوم برایم اهمیت ندارد که چه گفتمی، و اگر در آن سرگردان بمانم، من، از آنچه گفتمی، بدترم.

مناقب آل ابی طالب علیهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۴، ص ۱۵۷

شتمه [زین العابدین ع] رجلٌ فقال ع يا فتى إن بيننا عقبةً كثوداً فإن جرت منها فلا أبالي بما تقول وإن أتخبر فيها فإنا شرٌّ مما تقول.

تدبر

(۱) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

«لا» در این آیه می تواند به معنای «نفی» باشد، یعنی خبر می دهد که به عبور از این گردنه اقدام نکرد؛

و یا می تواند در معنای استفهام انکاری باشد یعنی مواخذه می کند که «[آیا] به عبور از این گردنه اقدام نکرد؟» (امالی

المرتضی، ج ۲، ص ۲۸۹)^۱

عمره عليه حجة و توديبه آياته إلى شقوة جعلنا الله وإياكم ممن لا تطره نعمة ولا تحل به بعد الموت تقمة فإنما نحن به وله وبيده الخير وهو على كل شيء قدير

۱. فأما قوله تعالى: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ؛ ففيه وجهان:

أحدهما أن يكون فلأ بمعنى الجحد و بمنزلة «لم»، أي فلم يفتح العقبة؛ وأكثر ما يستعمل هذا الوجه بتكرير لفظ «لا»، كما قال سبحانه: فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى؛ [القيامة: ۳۱] أي لم يصدق ولم يصل، وكما قال الحطيئة:

وإن كانت النعماء فيهم جزوا بها وإن أنعموا، لا كدروها ولا كدوا

وقلما يستعمل هذا المعنى من غير تكرير لفظ؛ لأنهم لا يقولون: لا جئتني وزرتني؛ يريدون: ما جئتني؛ فإن قالوا: لا جئتني ولا زرتني صلح؛ إلا

أن في الآية ما ينوب مناب التكرار و يغني عنه، وهو قوله تعالى: ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا فَكَانَهُ قَالَ: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ، ولا آمن؛ فمعنى التكرار حاصل.

و الوجه الآخر: أن تكون «لا» جارية مجرى الدعاء؛ كقولك: لا نجا ولا سلم، ونحو ذلك.

(۲) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

در آیات قبل بیان شد که انسان در سختی و مشقت آفریده شد. (بلد/۴) چرا که او از ابتدا با ظرفیت بی‌نهایت آفریده شده و خودش قرار است این ظرفیت را شکوفا کند (جلسه ۳۳۳، تدبیر ۲) و اگر این نگاه واقع‌بینانه به زندگی را نداشته باشد، سرمایه‌های خود را بیهوده در راه رسیدن به رفاه دنیوی هدر خواهد داد. (جلسه ۳۳۳، تدبیر ۳) و اگر این نگاه را داشته باشد، هیچگاه در کوران حوادث ناامید نخواهد شد.

اکنون می‌افزاید که یکی از سختی‌هایی که باید در زندگی‌اش جدی بگیرد این است که در مسیرش گرده صعب‌العبوری هست.

انسانی که باور نکند که در رنج آفریده شده، هیچگاه برای درنوردیدن این گرده اقدام نخواهد کرد.

اما آیا این گرده را می‌شناسیم؟

آیا آن را جدی گرفته‌ایم؟

آیا برای عبور از این گرده زاد و توشه کافی و امکانات لازم برداشته‌ایم؟ (حدیث ۲)

(۳) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

کسی که این گرده را جدی بگیرد، نه تنها مشکلات دنیا، بلکه حتی زخم زبان‌ها و دشنام‌ها و آزار مردم هم برایش سهل می‌شود. (حدیث ۳)

در بیابان گر به شوق کعبه خواهی زد قدم سرزنشها گر کند خار مگیلان غم مخور

<http://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh255/>

حکایت

شخصی به ابوذر گفت: تو همانی که فلانی تو را از سرزمینت تبعید کرد؛ اگر خیری در تو بود، هیچگاه تبعیدت نمی‌کردند.

و قال قوم: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ أَيَّ فَهَلَّا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ! أَوْ أ فَلَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ! قالوا: و يدل على ذلك قوله تعالى: ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَّصَّوْا بِالصَّبْرِ، و لو كان أراد النفي لم يتصل الكلام.

و هذا الوجه ضعيف جدا، لأن قوله تعالى: فَلَا خال من لفظ الاستفهام، و قبيح حذف حرف الاستفهام في مثل هذا الموضع، و قد عيب على عمر بن أبي ربيعة قوله:

ثم قالوا: تحبها؟ قلت: بهرا عدد القطر و الحصى و التراب

فأما الترجيح بأن الكلام لو أريد به النفي لم يتصل فقد بينا أنه متصل، مع أن المراد به النفي؛ لأن قوله تعالى: ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعْطُوفٌ عَلَى قوله: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ، أَي فَلَ اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ، و المعنى أنه ما اقتحم العقبة و لا آمن؛ على ما بينا.

گفت: برادرزاده! در پیش روی من، گردنه صعب‌العبوری است که اگر از آن نجات یابم، آنچه گفتم [= اینکه مرا به چنین بیابان بی آب و علفی تبعید کرده‌اند] ضرری به من نمی‌زند؛ و اگر از آن نجات نیابم، من [شایسته] بدتر از آنم که تو دربارم گفتمی.^۱

مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ص ۳۰۸

(۴) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

موجودی که قرار است مسیر معینی را در زمانی معین بپیماید، سرعتش را می‌توان محاسبه کرد و نیز توانی را که برای رسیدن به آن سرعت هم محاسبه پذیر است و با منطق عادی جور درمی‌آید.

اما به انسان عمر محدود داده شده، ولی مسیری که قرار است طی کند، نامحدود است، علی‌القاعده با محاسبات عادی پیمودنی نیست. شاید همین است که از آن به گردنه تعبیر شده است. یعنی راه عادی نیست، بلکه بس صعب‌العبور است که شنیدنش انسان را دچار ترس می‌کند، چه رسد به پیمودنش.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان چون ظرفیت و توان بی‌نهایت دارد، می‌تواند به پیمودن راهی بی‌نهایت در زمانی محدود اقدام کند؛ و چون انسان آفریده شده، باید بدان اقدام کند؛ وگرنه، آن انسانی که قرار بود که باشد (یعنی همان که خدا وعده‌اش را به فرشتگان داد که در زمین خلیفه قرار می‌دهم)، حاصل نخواهد شد؛ و اگر این موجود با این ظرفیت عظیم، این گردنه را نپیماید و بخواهد ظرفیتش را در همین جا خرج کند، هیچ حیوانی در بدی و خونریزی و فساد، به گرد او نخواهد رسید؛ همان چیزی که فرشتگان نگرانش بودند. (بقره/۳۰) <http://yekaye.ir/2-baqare-030>

(۵) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

عبور از هر گردنه صعب‌العبوری نیازمند راهنمایی است که نه فقط این مسیر را رفته (جلسه ۳۴۱، حدیث ۳) و نیز به نقشه راه (قرآن کریم) کاملاً آشنا باشد، بلکه دست انسان را بگیرد و مانع سقوط وی در پرتگاه باشد.

ای دل ار سیل فنا بنیاد هستی بر کند

چون تو را نوح است کشتیبان ز طوفان غم مخور

<http://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh255>

شاید به همین جهت است که در بسیاری از روایات، این گردنه، همان ولایت اهل بیت ع معرفی شده است (حدیث ۱) و (جلسه ۳۴۱، حدیث ۴).

۱. قَالَ رَجُلٌ لِّأَبِي ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ - أَنْتَ الَّذِي نَفَاكَ فُلَانٌ مِنَ الْبَلَدِ - لَوْ كَانَ فِيكَ خَيْرٌ مَّا نَفَاكَ فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي إِنَّ قُدَامِي عَقَبَةٌ كُنُودًا إِنَّ نَجْوَتُ مِنْهَا لَمْ يَضُرِّي مَا قُلْتُ وَإِنْ لَمْ أَنْجُ مِنْهَا فَأَنَا شَرٌّ مِمَّا قُلْتُ لِي.

پس، قبول ولایت اهل بیت ع، صرفاً یک ادعای زبانی و یا شناسنامه‌ای نیست؛ گردنه‌ای است که اگر کسی ادعای رفتنش را کند، باید دستش را به امامش بدهد؛ کاری بسیار «صعب مستصعب» (جلسه ۲۲۰، حدیث ۵- <http://yekaye.ir/2-baqare> /030؛ جلسه ۱۸۴، حدیث ۵ <http://yekaye.ir/an-nisa-004-100>؛ جلسه ۲۷۹، حدیث ۲- <http://yekaye.ir/al-hegr-15> /40) که به سختی امتحانش می‌کنند، و باید رحمت خدا (که در قالب دستگیری ائمه جلوه می‌کند) شامل حالش شود تا بتواند «از دهشت آن و بزرگی خطرش و وحشتناک بودن چشم‌انداز و شدت امتحان‌هایش» نجات یابد (حدیث ۳)

نکته تخصصی در شناخت جامعه اسلامی

امروز سالروز شهادت حضرت زهرا سلام الله علیها بود. امت بعد از رحلت پیامبر ص آزمون تاریخی‌ای از سر گذراند، که قبر مخفی تنها یادگار پیامبر ص، بهترین دلیل بر رفوزه شدن اغلب مردم آن زمان از آن آزمون است، و بخوبی نشان می‌دهد چند نفر برای عبور از این گردنه حاضرند دستشان را در دست راهنما بگذارند. تحمل نشدن حکومت عدل امیرالمومنین ع توسط مردمی که از تبعیض‌ها و پارتی‌بازی‌های خلیفه قبل ناراضی شده بودند و برپایی سه جنگ بزرگ در مدت پنج سال، علیه کسی که حتی غیرمسلمانان او را «صوت العدالة الانسانیة» نامیدند، شاهد دیگری است بر اینکه انسان‌ها، چه اندازه، آمادگی عبور از این گردنه را دارند. تحمیل صلح بر امام حسن ع و به شهادت رساندن امام حسین ع به دست همین مردم، و در یک کلام، تاریخی که بر اهل بیت گذشت، و نهایت غیبت امام زمان ع همگی شواهدی است که نشان می‌دهند آمادگی انسانها برای درنوردیدن این عقبه چه اندازه بوده است.

آیا انقلاب ما، اعلام آمادگی مردم برای عبور از این گردنه بوده است؟

این مردم تاکنون و با دیدن این همه منافق داخلی - که حتی در رده‌های مختلفی از مسئولان نظام هم حضورشان ملموس است^۱ - و فشارهای دشمن خارجی و تبلیغات معاویه‌صفت رسانه‌هایشان، و با اینکه هنوز امامش را ندیده که دست در دست او بگذارد، در این وانفسای غیبت، بر اساس توصیه‌های همان امامان، حرکت خود را آغاز کرده و دست خود را در دست نایب عام ایشان گذاشته، و بر عبور از این گردنه اصرار دارد؛ و لذاست که سختی‌های آن را تحمل کرده است؛ بدین امید که برسد روزی که دستش را در دست خود امام بگذارد.

اما آیا همچنان پای سختی‌های این گردنه می‌ایستند؟

تاریخ قضاوت خواهد کرد.

۱. توضیح این مطلب که «وجود عده‌ای منافق در یک حکومت دینی، ممکن است و لزوماً به معنای انحراف اصل نظام نیست، چنانکه در حکومت

امیرالمومنین ع هم منافقانی در مصدر کارها بودند!» در: <http://www.souzanchi.ir/the-religious-society-and-nefaq>

ترجمه

و چه چیزی آگاهت کرد [= می تواند آگاهت کند] که آن گردنه چیست؟

نکات ترجمه‌ای و نحوی

ترکیب «ما أدراک» را بسیاری از مترجمان «چه می دانی» ترجمه کرده‌اند که ترجمه دقیقی نیست و معادل «ما تدری» می باشد و درباره این ترکیب در جلسه ۹۸ توضیح داده شد، خصوصا اینکه ماده «دری» با «علم» چه تفاوتی دارد و اینکه این ترکیب دلالت بر عظمت مطلب مورد اشاره می کند. <http://yekaye.ir/al-qad0r-097-02> درباره «الْعُقْبَةُ» نیز در جلسه قبل توضیح داده شد.

حدیث

(۱) از پیامبر اکرم ص روایت شده است:

بدرستی که پیش روی شما گردنه صعب‌العبوری است که گرانباران از آن عبور نتوانند کرد؛ و من می خواهم برای آن گردنه سبک بار شوم.

أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۸۹؛ المستدرک علی الصحیحین، ج ۴، ص ۵۷۴

روی عن النبی صلی الله علیه و آله أنه قال: إن أمامکم عقبه کئودا لا یجوزها المثقلون، و أنا أرید أن أتخفف لتلك العقبة.^۲

(۲) از رسول خدا ص روایت شده است که می فرمود:

ای جماعت مسلمان! آستین بالا زنید، که کار بسیار جدی است؛

و آماده شوید که سفر نزدیک است؛

و توشه بگیرید که راه دور است؛

و بارتان را سبک سازید که در ورای شما گردنه‌ای صعب‌العبور است که جز سبکباران از آن گذر نکنند؛

بدرستی که پیش روی قیامت، اموری شدید و ترس‌هایی عظیم و زمانه‌ای دشوار خواهد بود:

^۱ این حدیث را در منابع شیعه نیافتیم. اما در منابع اهل سنت فراوان نقل شده است که با عین این تعبیر توسط ابوالدرداء آمده است.

حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب، ثنا الربيع بن سليمان، ثنا أسد بن موسى، ثنا أبو معاوية محمد بن حازم، عن موسى بن مسلم، وهو الصغیر، عن هلال بن يساف، عن أم الدرداء رضي الله عنها، قالت: قلت لأبي الدرداء: ألا تبتغي لأضيافك ما يبتغي الرجال لأضيافهم؟ فقال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم، يقول: " إن أمامكم عقبه كؤود، لا يجوزها المثقلون"، فأحب أن أتخفف لتلك العقبة.

^۲ همچنین در منابع اهل سنت این حدیث هم از پیامبر اکرم ص روایت شده است.

ظلمت فراگیر شود و فاسقان در مصدر امور آیند، امر به معروف کنندگان را پهلو شکنند و نهی از منکر کنندگان را خوار دارند؛

پس برای آن زمان، ایمان به خدا مهیا سازید و به عمل صالح روی آرید و بر نفس خود سخت بگیرید و در سختی‌ها و ضررها صبر پیشه کنید تا به نعیم جاودان برسید.

الاربعون الودعانية الموضوعه ص ۱۳، حدیث ۳۳

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ شَمِّرُوا فَإِنَّ الْأَمْرَ جَدٌّ، وَتَاهَبُوا فَإِنَّ الرَّحِيلَ قَرِيبٌ، وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ السَّفَرَ بَعِيدٌ، وَخَفَّفُوا أَثْقَالَكُمْ فَإِنَّ وِرَاءَكُمْ عَقَبَةً كَثُودًا لَا يَقْطَعُهَا إِلَّا الْمُخَفَّفُونَ، إِنَّ بَيْنَ يَدَيْ السَّاعَةِ أُمُورًا شَدِيدًا، وَأَهْوَالًا عَظِيمًا، وَزَمَانًا صَعْبًا يَتَمَلَّكُ فِيهِ الظُّلْمَةُ، وَيَتَصَدَّرُ فِيهِ الْفَسْفَسَةُ، فَيُضْطَهَدُ فِيهِ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيُضَامُ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَأَعِدُوا لِدَلِكِ الْإِيمَانَ بِاللَّهِ، وَالْجَنُودِ إِلَى صَالِحِ الْعَمَلِ وَأَكْرَهُوا عَلَيْهِ النَّفُوسَ، وَأَصْبِرُوا عَلَى الضَّرَاءِ تَفْضُوا إِلَى النَّعِيمِ الدَّائِمِ.

۳) از رسول خدا ص درباره سخن خداوند که می‌فرماید: «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» ولی به [عبور از] آن گردنه اقدام نکرد» روایت شده است:

بدرستی که بالای صراط، گردنه صعب‌العبوری است که مسافتش سه هزار سال است: هزار سال هبوط و سرازیری؛ و هزار سال خار و سنگلاخ و عقرب‌ها و مارها، و هزار سال صعود و سربالایی؛ همانا من اولین کسی هستم که آن گردنه را می‌پیماید، و دومین کسی که از آن گردنه می‌گذرد، [حضرت] علی بن ابی‌طالب است؛ و بعد از مطالب دیگری که گفت، فرمود: جز محمد ص و اهل بیتش کسی از آن بی‌مشقت نمی‌گذرد.

مناقب آل ابی طالب علیهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۲، ص ۱۵۵

مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الزَّعْفَرَانِيُّ عَنِ الْمُزْنِيِّ عَنِ الشَّافِعِيِّ عَنِ مَالِكٍ عَنِ حُمَيْدٍ عَنِ أَنَسِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» إِنَّ فَوْقَ الصِّرَاطِ عَقَبَةٌ كَثُودًا طُولُهَا ثَلَاثَةُ أَلْفِ عَامٍ هُبُوطٌ وَ أَلْفُ عَامٍ شَوْكٌ وَ حَسَكٌ وَ عَقَارِبٌ وَ حَيَاتٌ وَ أَلْفُ عَامٍ صُعُودٌ أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَقْطَعُ تِلْكَ الْعَقَبَةَ وَ ثَانِي مَنْ يَقْطَعُ تِلْكَ الْعَقَبَةَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ قَالَ بَعْدَ كَلَامٍ لَا يَقْطَعُهَا فِي غَيْرِ مَشَقَّةٍ إِلَّا مُحَمَّدٌ وَ أَهْلُ بَيْتِهِ.

۴) از امام باقر ع درباره سخن خداوند متعال که می‌فرماید «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ» ولی به [عبور از] آن گردنه اقدام نکرد»، سوال شد.

حضرت دستی به سینه‌اش زد و فرمود: ما آن گردنه‌ای هستیم که کسی که به درنوردیدنش اقدام کند، نجات یابد.

تفسیر فرات الکوفی، ص ۵۵۷

قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحَسَنِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا فُرَاتُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فَضِيلٍ عَنْ أَبِي بَانَ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ [سُئِلَ] عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ»

قَالَ فَضْرَبَ بِيَدِهِ إِلَى صَدْرِهِ فَقَالَ نَحْنُ الْعَقَبَةُ الَّتِي مَنِ افْتَحَمَهَا نَجَا.

۵) امیرالمومنین ع در منطقه «حاضرین» هنگام بازگشت از صفین نامه‌ای خطاب به امام حسن ع نوشت که به وصیت‌نامه امیرالمومنین ع به امام حسن ع معروف شده است و از مطالب بسیار خواندنی نهج‌البلاغه می‌باشد. فرازی از آن در جلسه ۳۱۳ (حدیث ۳ <http://yekaye.ir/al-hajj-22-8>) گذشت. در فراز دیگری از این نامه آمده است:

و بدان که پیشاپیش تو راهی است دراز، و رنجی جانگداز؛

و تو بی‌نیاز نیستی در این تکاپو، از جستجو کردن به طرزی نیکو.

توشه خود را به اندازه گیر چنانکه تو را رساند و پشتت سبک ماند، و بیش از آنچه توان داری بر پشت خود منه که سنگینی آن بر تو گران آید؛

و اگر مستمندی یافتی که توشه‌ات را تا به قیامت برد، و فردا که بدان نیازمندی، تو را به کمال پس دهد، او را غنیمت شمار و بار خود را بر پشت او گذار؛ و اگر توانایی‌اش را داری، توشه او را بیشتر کن، که چه بسا او را بجویی و نیابی [شاید اشاره به دوره ظهور است که انسان کسی را نمی‌یابد که به او صدقه دهد]،

و غنیمت دان آن را که در حال بی‌نیازیت از تو قرض گیرد تا در روز تنگدستی‌ات پردازد،

و بدان که پیشاپیش تو گردنه‌ای دشوار است:

«سبک‌بار» در بر شدن بدان، آسوده‌تر از «سنگین‌بار» است؛

و «کندرونده» در پیمودن آن، زشت‌حال‌تر از «شتابنده»؛

و فرود آمدن تو بناچار در آن خواهد بود، یا بر بهشت یا در آتش.

پس پیش از فرود آمدنت برای خویش آذوقه‌ای روانه ساز و پیش از رسیدنت خانه را پرداز،

که پس از مرگ، نه جای عذر خواستن است، و نه راه به دنیا بازگشتن.

نهج‌البلاغه، نامه ۳۱ (اقتباس از ترجمه شهیدی، ص ۳۰۱)؛ خصائص الأئمة عليهم السلام، ص ۱۱۶

و من [وصیته] وصیة له ع للحسن بن علی ع کتبا إليها بحاضرین عند انصرافه من صفین

۱. متن نامه در خصائص الأئمة اندکی متفاوت است. این فقره در آن کتاب چنین روایت شده است:

و من جملة وصیته لابنه الإمام أبي محمد الحسن بن علی ع

وَ اعْلَمَنَّ أَنَّ أَمَامَكَ طَرِيقًا ذَا مَشَقَّةٍ بَعِيدًا وَ هَوْلًا شَدِيدًا وَ أَنْكَ لَا غَنِيَّ بِكَ عَنْ حُسْنِ الْارْتِيَادِ وَ قَدْرِ بِلَاغِكَ مِنَ الزَّادِ مَعَ خَفَّةِ الظَّهِرِ فَلَا تَحْمَلَنَّ عَلَيَّ ظَهْرَكَ فَوْقَ طَاقَتِكَ فَيَكُونُ ثِقْلُهُ وَبَالًا عَلَيْكَ وَ إِذَا وَجَدْتِ مِنْ أَهْلِ الْحَاجَةِ مَنْ يَحْمِلُ لَكَ ذَلِكَ فَيُؤَافِيكَ بِهِ حَيْثُ تَحْتَاجُ إِلَيْهِ تَغْتَنِمِهِ [فَاغْتَنِمِهِ] وَ اغْتَنِمِ مَا أَقْرَضْتَ مِنْ اسْتَقْرَضِكَ فِي حَالِ غِنَاكَ وَ اعْلَمْ يَا بَنِيَّ أَنَّ أَمَامَكَ عَقَبَةٌ كَثُودًا مَهْبِطُهَا عَلَيَّ جَنَّةٌ أَوْ عَلَيَّ نَارٌ فَارْتَدَّ لِنَفْسِكَ قَبْلَ نَزْوَلِكَ فَلَيْسَ بَعْدَ الْمَوْتِ مُسْتَعْتَبٌ وَ لَا إِلَى الدُّنْيَا مُنْصَرَفٌ

لازم به ذکر است که شیخ صدوق در من لایحضره الفقه، ج ۴، ص ۳۸۵-۳۹۳، این نامه را خطاب به محمد حنفیه دانسته‌اند [نه امام حسن] که البته

نقل آن هم تفاوت‌هایی با این نامه دارد که چه بسا دو نامه بوده باشد.

... وَاعْلَمْ أَنَّ أَمَامَكَ طَرِيقًا ذَا مَسَافَةٍ بَعِيدَةٍ وَ مَشَقَّةَ شَدِيدَةٍ وَ أَنَّهُ لَا غَنَى بِكَ فِيهِ عَنْ حُسْنِ الْإِرْتِيَادِ وَ قَدْرِ بَلَاغِكَ مِنَ الزَّادِ مَعَ خِفَّةِ الظَّهْرِ فَلَا تَحْمِلَنَّ عَلَى ظَهْرِكَ فَوْقَ طَاقَتِكَ فَيَكُونُ ثَقْلٌ ذَلِكَ وَبِأَلَا عَلَيْكَ وَ إِذَا وَجَدْتَ مِنْ أَهْلِ الْفَاقَةِ مَنْ يَحْمِلُ لَكَ زَادَكَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَيُؤَا فَيُؤَا بِكَ بِهِ غَدًا حَيْثُ تَحْتَاجُ إِلَيْهِ فَأَعْتَنَّهُ وَ حَمَلَهُ إِيَّاهُ وَ أَكْثَرَ مِنْ تَزْوِيدِهِ وَ أَنْتَ فَادِرٌ عَلَيْهِ فَلَعَلَّكَ تَطْلُبُهُ فَلَا تَجِدُهُ وَ اَعْتَنِمَ مِنْ اسْتَفْرَضَكَ فِي حَالِ غِنَاكَ لِيَجْعَلَ قَضَاءَهُ لَكَ فِي يَوْمِ عُسْرَتِكَ وَ اعْلَمْ أَنَّ أَمَامَكَ عَقَبَةٌ كَثُودًا الْمُخْفُ فِيهَا أَحْسَنُ حَالًا مِنَ الْمُتَقِلِّ وَ الْمُبْطِئِ عَلَيْهَا أَفْبَحُ [أَمْرًا] حَالًا مِنَ الْمُسْرِعِ وَ أَنَّ [مَهْبِطَهَا بِكَ] مَهْبِطُكَ بِهَا لَا مَحَالَةَ إِمَّا عَلَى جَنَّةٍ أَوْ عَلَى نَارٍ فَارْتَدُّ لِنَفْسِكَ قَبْلَ نَزْوِلِكَ وَ وَطِئِ الْمَنْزِلَ قَبْلَ حُلُولِكَ فَلَيْسَ بَعْدَ الْمَوْتِ مُسْتَعْتَبٌ وَ لَا إِلَى الدُّنْيَا مُنْصَرَفٌ...

تدبر

(۱) «وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ»

درباره اینکه این گرده‌ای که باید از آن عبور کرد، چیست، دیدگاه‌های زیر بیان شده است:

الف. خود ائمه ع (تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۲۲) و یا ولایت اهل بیت ع است. (حدیث ۲؛ و جلسه ۳۴۰، حدیث ۱)

ب. همان مطالبی است که در ادامه آیه آمده (آزاد کردن برده و اطعام در قحطی)؛ و از این جهت که خیلی کار سختی

است از آن به گرده تعبیر شده است. (به نقل از سید مرتضی، أمالی، ج ۲، ص ۲۹۰)

ج. تمثیلی است از جایی که انسان باید با نفس و شهواتش مقابله کند که از شدت دشواری به «گرده صعب‌العبور» تشبیه

شده (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۰؛ تفسیر کنزالدقائق، ج ۱۴، ص ۲۸۸)

د. همان «صراط» است، از این جهت که صراط برای مومنان حقیقی کاملاً باز و پیمودنش راحت، و برای دیگران بسیار

تنگ و سخت است (ابن شهر آشوب، متشابه القرآن، ج ۲، ص ۱۱۳) یا ازین جهت که راهی طولانی و پرمشقت است (نظر

مجاهد و ضحاک و کلبی، مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۰)^۱

ه. موقف خاصی در جهنم است که انجام اعمالی که در آیات بعد آمده، موجب درنوردیدن آن می‌شود. (سید مرتضی،

أمالی، ج ۲، ص ۲۸۹) به تعبیر دیگر، یک گرده واقعی در جهنم است که قبل از پل صراط قرار دارد و باید از آن عبور کرد.

(حسن بصری و قتاده، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۰)

و. خود آتش جهنم است. (سید مرتضی، أمالی، ج ۲، ص ۲۹۰؛ ابن عباس، به نقل مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۰)

ز. حجت‌ها و دلایلی است که بین بهشتیان و جهنمیان تفاوت می‌گذارد (به نقل از متشابه القرآن، ج ۲، ص ۱۱۳)

ح عباداتی که انسان را به خدا می‌رساند (به نقل از متشابه القرآن، ج ۲، ص ۱۱۳).

۱. نظر این سه نفر آن گونه که مرحوم سبزی نقل کرده، بسیار با عبارات حدیث ۳ سازگار است:

ما روی عن مجاهد و الضحاک و الكلبي أنها الصراط يضرب على جهنم كحد السيف مسيرة ثلاثة آلاف سهلا و صعودا و هبوطا و إن فی جنبيه كالليب و خطاطيف كأنها شوک السعدان فمن بین مسلم و ناج و مخدوش فی النار منکوس فمن الناس من يمر عليه كالبرق الخاطف و منهم من يمر عليه كالريح العاصف و منهم من يمر عليه كالفرس و منهم من يمر عليه كالرجل يعدو و منهم من يمر عليه كالرجل يسير و منهم من يزحف زحفا و منهم الزالون و الزالات و منهم من يكرس في النار و اقتحامه على المؤمن كما بین صلاة العصر إلى العشا.

ط. محبت امیرالمومنین است (به نقل از متشابه القرآن، ج ۲، ص ۱۱۳)
ی. چه بسا مراحل قبل از قیامت (مانند دوره ظهور و یا رجعت) باشد. (اقتباس از حدیث ۲)
ک. ...

جمع بندی

به نظر می آید تقریباً همه این دیدگاه ها می تواند صحیح باشد با این توضیح که آخرت باطن دنیاست؛ پس این «عقبه» یک وضعیت در دنیاست که در آخرت تجلی می کند؛ این وضعیت هرچه هست، وضعیتی بسیار دشوار است که پیمودنش برای رسیدن به سعادت ضروری است:

به یک معنا، ولایت اهل بیت ع است که پشتوانه تمام اعمال شریعت است،
و به یک معنا خود اعمالی است که خداوند متعال در شریعتش توسط پیامبر اکرم ص و با شرح معتبر ائمه اطهار ع (نه برداشت های دل بخواهی افراد) در اختیار ما قرار داده است؛
و به یک معنا جلوه آنها در قیامت است؛
و نکته اساسی این است که انتظار نداشته باشیم که اقدام به این کارها، (و در حقیقت، اقدام به دینداری اصیل) کاری کاملاً ساده و بی دردسر باشد.

(۲) «وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ»

قبلاً اشاره شد (جلسه ۹۸، تدبر <http://yekaye.ir/al-qadr-097-02>) که تعبیر «ما ادراک» (چه چیزی آگاہت کرد) ۱۳ بار در قرآن کریم آمده که یکی در مورد «لَيْلَةُ الْقَدْرِ» (قدر/۲) است و ۱۲ بار آن درباره قیامت و احوالات آن است که عبارتند از «الْحَاقَّةُ» (حاقه/۳)، «سَقَرٌ» (مدثر/۲۷)، «يَوْمُ الْفَصْلِ» (مرسلات/۱۴) «يَوْمُ الدِّينِ» (انفطار/۱۷-۱۸) «سَجِّينَ» (مطففین/۸)، «عَلِيُّونَ» (مطففین/۱۹)، «الطَّارِقُ» (طارق/۲)، «الْعَقَبَةُ» (بلد/۱۲)، «الْقَارِعَةُ» (قارعه/۳)، «هاویة» (قارعه/۱۰) چرا در همه اینها یکدفعه نفرمود «مَا...؟ : فلان چیز چیست؟» و فرمود «وَمَا أَدْرَاكَ مَا... : و چه چیزی آگاہت کرد [= می تواند آگاہت کند] که ... چیست؟»

الف. می خواهد کمال اهمیت و نهایت بزرگی (فخیم بودن) مطلب را بفهماند. (المیزان، ج ۱۹، ص ۳۹۲) یعنی تو به کُنه و عظمت آن علم نداری؛ و از بس که آن مطلب عظیم و شدید است، عقل و وهم کسی توان درک آن را ندارد، و هرچه درباره اش تصور کنی، مطلب بزرگتر از آن است (الکشاف، ج ۴، ص ۵۹۹)

ب. برای ترساندن و نشان دادن ابهت مطلب (التهویل) است، یعنی تا خود آن و هول و هراس آن را نبینی، گویی از آن اصلاً اطلاعی پیدا نکرده ای (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۶)

ج. در قرآن کریم، هر جا مطلب معلوم است و از آن خبر داده‌اند، تعبیر «ما أدراک» (= چه چیزی آگاہت کرد) می‌آید و هر جا مطلب معلوم نیست و از آن خبر نداده‌اند، تعبیر «ما یدرک» (= چه چیزی آگاہت می‌کند) می‌آید؛ و از این جهت، خطاب به کسی که مطلبی را می‌داند، «ما أدراک» می‌گویند که: آن را [نه مستقیم و بالعیان، بلکه] فقط با توصیفش می‌شناسد. (سفیان ثوری، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۵۱۶ و ۷۵۰) یعنی گویی وقتی می‌فرماید «ما أدراک»، به کنایه فرموده که «نمی‌دانی»؛ و وقتی می‌فرماید «ما یدرک»، به تصریح فرموده که «نمی‌دانی». (ابن عباس، به نقل المیزان، ج ۱۹، ص ۳۹۲)^۲

د. برخی چیزهاست که ما نمی‌دانیم، اما باید بدانیم. در عین حال به گونه‌ای هستند که با مدل‌های محاسباتی رایج نمی‌توانیم آنها را بفهمیم. در واقع، ابتدا باید این سوال به طور جدی پیش آید که «چه چیزی می‌توانست تو را آگاه سازد که چیست...؟»، و تا جواب این سوال را پیدا نکنیم، جواب سوال «عقبه چیست» را پیدا نمی‌کنیم. به تعبیر دیگر، شاید می‌خواهد بفرماید اگر با روش‌های عادی کسب معرفت (مشاهده و استدلال‌هایی که بدان انس داشته‌اید) دنبال یافتن پاسخ این سوالید، بدانید که به پاسخ نمی‌رسید.

نکته تخصصی فلسفی

یکی از بحث‌های پر دامنه در فلسفه این است که آیا معرفت‌شناسی مقدم است یا وجودشناسی؟ شاید این آیات می‌خواهند هشدار دهند که لزوماً پاسخ این سوال، در هر عرصه‌ای یکسان نیست؛ یعنی، حتی اگر به سبک فیلسوفان صدرایی، به نحو کلی، وجودشناسی را مقدم بر معرفت‌شناسی بدانیم؛ اما لااقل، حوزه‌هایی در متن واقعیت وجود دارد که در آن حوزه ابتدا باید مساله معرفت‌شناسی و امکان و چگونگی شناخت در آن حوزه حل شود، تا نوبت به بحث از شناخت هستی و خود آن واقعیت برسد.

اگر دقت شود، چه مواردی که مربوط به وقوع قیامت، و احوالات و مواقف آن است، و چه شب قدر، هیچیک نه تنها با حس و تجربه عادی دست‌یافتنی نیست، بلکه برهین فلسفی در فلسفه‌های متعارف قبل از اسلام در قبال آنها ساکت بوده‌اند؛ و هنوز هم رسیدن به بسیاری از اینها (از جمله همین که: موقف خاصی به نام «عقبه» وجود دارد) با برهان‌های رایج فلسفی و حتی شهودات رایج عرفا دست‌نیافتنی می‌نماید؛ اما همین که نه تنها خدا از آنها خبر داده، بلکه پیامبر ص و امامان اهل بیت ع هم در شرح و بسط آن سخن گفته‌اند، و در این سخن‌ها ما را مخاطب قرار داده‌اند، یعنی اینها شناختنی است؛ و فقط قبل از

۱. تعبیر «ما یدرک» سه بار در قرآن کریم آمده و هر بار بعدش تعبیر «لعلّ: شاید که» دارد:

الأحزاب/۶۳: يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُدْرِكُ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا

الشوری/۱۷: اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِكُ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبًا

عبس/۳: وَمَا يُدْرِكُ لَعَلَّهُ يَزَكِّي

۲. علامه طباطبایی بعد از اینکه مطلب مذکور در بند الف را فرموده، مطلبی را به ابن عباس نسبت می‌دهد که تا حدودی شبیه سخن ثوری است و لذا در اینجا آورده شد. متن سخن ایشان چنین است: هذا التعبير كناية عن كمال أهمية الشيء و بلوغه الغاية في الفخامة و لعل هذا هو المراد مما نقل عن ابن عباس: أن ما في القرآن من قوله تعالى: «ما أدراک» فقد أدراه و ما فيه من قوله: «ما یدرک» فقد طوی عنه، یعنی آن «ما أدراک» کنایه و «ما یدرک» تصریح.

هر نظر دادنی، ابتدا باید با استمداد از همانها که از اینها خبر دارند، تاملی کرد که «چه چیزی می‌تواند تو را آگاه کند که اینها چیستند»

(۳) «وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ»

شبهه

از طرفی گفته‌اند که این شریعت سمحه و سهله (آسان‌گیر و آسان) است و خداوند متعال نخواسته ما را با این احکام به سختی بیندازد (وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ؛ بقره/۱۸۵) و حَرَجٌ و مشقتی در دین نیست (مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ؛ حج/۷۸)؛ از طرفی می‌گویند «گردنه دشواری در پیش روست» و این گردنه باطن همان اعمال و وظایف دینی است که بسیار دشوار است. (تدبرا)

چگونه این دو سخن با هم جمع می‌شود؟

پاسخ

الف. در دین، به عنوان برنامه الهی، سخت‌گیری و به زحمت انداختن در کار نیست؛ اما این به معنای نادیده گرفتن سختی‌های واقعی نیست. حکایت ما مانند کوهنوردی است که می‌خواهد به قله صعب‌العبوری برسد؛ و اگر نرسد، همه‌چیزش را از دست می‌دهد؛ دین ساده‌ترین برنامه و سهل‌الوصول‌ترین مسیر ممکن برای این سفر، که انسان را به سلامت به مقصد برساند، پیش می‌نهد؛ اما معنایش این نیست که مسیرهای صعب‌العبور، خطرناک و پرتگاه‌های مسیر را نادیده بگیرد و کوهنورد را در مورد تک‌تک آنها هشدار ندهد و با ورزش‌های تخصصی، او را برای گذر از اینها آماده نکند.

در یک کلام، به سختی و تکلف انداختن، غیر از نشان دادن و آماده کردن برای سختی‌های مسیر است.

شاید به این جهت است که ابتدا بر اینکه انسان توام در رنج و سختی آفریده شده، تاکید کرد، بعد از «عقبه» و گردنه صعب‌العبور سخن گفت.

ب. دینداری مراتب دارد، و از هر انسانی به قدر توانش انتظار می‌رود. همان‌گونه که کسی را که در کلاس اول است، برای انجام یک جمع و تفریق ساده، تشویق می‌کنند، ولی یک دانشجوی دکترای ریاضی را به خاطر اشتباه در حل یک معادله دیفرانسیل مذمت می‌کنند؛ آسان‌گیری و سخت‌گیری متناسب با افراد مختلف، متفاوت می‌شود.

ج... ..

۱۳۹۵/۱۲/۱۴

۳۴۲ (سوره بلد (۹۰) آیه ۱۳ فَكُّ رَقَبَةٍ

ترجمه

گشودن گردنی [از یوغ بردگی]

قرائت فوق از این آیه، قرائت عاصم و حمزه (برخی از اهل کوفه) و اهل مدینه (نافع) و شام (ابن عامر) است؛ اما این آیه در برخی از قرائات سبع - از جمله قرائت کسائی و اهل مکه (ابن کثیر) و بصره (ابوعمر و) - و نیز در قرائات شاذه (ابن محیصن، یزیدی، حسن، مجاهد، ابورجاء) به صورت:

«فَكَ رَقَبَةً»

(ترجمه: گردنی را [از یوغ اسارت و بردگی] گشود)

نیز قرائت شده است (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۴؛ أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۹۰، الکامل المفصل فی القرائات الاربعه عشر، ص ۵۹۴)

نکته‌ای درباره قرائات مختلف قرآن کریم

قرآن کریم توسط پیامبر اکرم ص به چندین قرائت خوانده شده است که همگی این قرائات، توسط فرشته وحی از جانب خداوند سبحان نازل شده است. در این میان، قرائات سبع (هفتگانه) یا قرائات عشر (دهگانه) شهرت بسیار بیشتری پیدا کرده‌اند. حکایت از این قرار است که عثمان (خلیفه سوم)، از مصحفی که در زمان خودش یکسان‌سازی کرد، یکی را برای رونویسی همگان در مسجدالنبی در مدینه قرار داد و چهارتا را به چهار شهر اصلی آن زمان فرستاد (یعنی جمعا پنج شهر اصلی مدینه، مکه، کوفه، بصره، و شام) و اساتیدی به کار تدریس قرائت قرآن دقیقا آن گونه که از اساتید خود یاد گرفته بودند، مشغول بودند، که در غیر کوفه، قرائت رایج در هریک از آن شهرها، بعدها به نام یکی از افرادی به تدریس خاصی از قرائت‌های نازل شده بر پیامبر اکرم ص اشتغال داشت، معروف شد (مدینه: نافع؛ مکه: ابن کثیر؛ بصره: ابوعمر و؛ شام: ابن عامر). اما در کوفه، به علت مخالفت‌های ابن مسعود با یکسان‌سازی مصاحف توسط عثمان، و نفوذ وی و شاگردانش، تا مدت‌ها مصحفی که خود ابن مسعود (براساس قرائاتی که خودش از پیامبر شنیده بود) نوشته بود، رواج داشت؛ تا زمان حجاج بن یوسف ثقفی که بشدت با اینها مقابله کرد و مصحف عثمانی را رواج داد، و شاید به خاطر رواج قرائات مختلف در این شهر است که در میان قراء مشهور، اسم سه نفر در کوفه مطرح می‌شود (عاصم و حمزه و کسائی) که در جایی که قرائت اینها یکسان باشد، تعبیر «قرائت اهل کوفه» گفته می‌شود.

در حقیقت، ابن مجاهد^۱ در قرن چهارم، اسم این هفت نفر^۲ را به عنوان شاخص قرائات آن شهرها بسیار مورد تاکید کرد و آنها را به عنوان «قراء سبعه» مشهور ساخت؛ ولی بعدها برخی مانند ابن جزری بر او و پیروانش خرده گرفتند که اهمیت قرائت

۱. از بزرگان اهل سنت است.

۲. که دو نفرشان قطعا شیعه‌اند و سه نفر دیگر هم احتمال زیاد شیعه‌اند. (ویکی‌پدیا: از میان قراء سبعه پنج نفر اصالتاً ایرانی هستند و دو نفر عرب بوده‌اند و همچنین پنج نفر از بزرگان قراء سبعه (عاصم، نافع، حمزه، کسائی و ابوعمر و) از مذهب تشیع بوده‌اند و دو نفر بقیه «ابن عامر و ابن کثیر) از اهل تسنن می‌باشند) البته ابن مجاهد به هیچ وجه به شیعه تمایل نداشته است و به نظر می‌رسد هدف اصلی ابن مجاهد این بوده که قرائات خاص شیعه و در واقع، قرائات بر اساس مصحف‌های غیر مصحف عثمانی به فراموشی سپرده شود.

کسانی مانند یعقوب بن اسحاق حضرمی (بصره) ابن قعقاع مخزومی (مدینه) و خلف بن هشام (شاگرد حمزه، کوفه) از این سه کمتر نیست^۱ و تعبیر «قراء عشر» را رایج ساختند.

از نظر قاطبه‌ی علمای شیعه و سنی در قرون متمادی، تمامی این قرائات سبع (و از نظر برخی، بلکه: قرائات عشر) که به اسم این افراد معروف شده، متواتر می‌باشند^۲ و همگی از شخص رسول خدا ص نقل شده است و ائمه شیعه ع هم بر آنها صحه گذاشته‌اند و علمای شیعه و سنی در کتب تفسیری‌شان مکررا به این قرائات اشاره می‌کنند؛ و برخلاف تشکیکاتی که برخی از بزرگان معاصر درباره تواتر این قرائات مطرح کرده‌اند، حتی شیخ حر عاملی، اخباری معروف و صاحب کتاب وسائل الشیعه (متوفی ۱۱۰۴) کتابی در اثبات تواتر قرائات سبع تا زمان خودش نگاشته است.

لازم به ذکر است که خود این قاریان، قرائات مختلفی را به شاگردان خود یاد می‌دادند، به طوری که اکنون، از هریک از قراء سبعه، دو قرائت مختلف (با توجه به اسم معروفترین شاگردشان) به نحو متواتر روایت شده است (چهارده روایت) و قرائات قرآن به آنچه از طریق این ده نفر (که هریک غالبا دو شاگرد معروف دارند که دو قرائت مختلف را به وی آموخته‌اند) رسیده، خلاصه نمی‌شود و برخی از قرائاتی که از پیامبر ص بوده، اما به نحو غیرمتواتر نقل شده، به نام «قرائات شاذة» معروف است که معروفترینشان در میان متاخران، ابن محیصن، حسن بصری، یزیدی (یحیی بن مبارک) و اعمش است (که با ده قرائت قبلی، به «قرائات اربعه عشر» [چهارده‌گانه] مشهور شده)؛ اما در میان قدما (یعنی از قرن ۴ و ۵ به قبل)، قرائات ابن مسعود، ابوالدرداء، ابی بن کعب، مجاهد، قتاده، و ... نیز به عنوان قرائات شاذه شناخته می‌شده است، و قرائات سبع (یا قرائات عشر) است.

در زمان امپراطوری عثمانی (۱۳۴۰-۶۹۸ق) که با صنعت چاپ آشنا شدند، به دلایلی قرآن بر اساس قرائت «حفص» از «عاصم» را در بلاد تحت حکومت خود قرآنی در تیراژ گسترده چاپ و منتشر کردند؛ و بلاد شیعی - مانند ایران - هم در این

۱. یزید بن قیقاع مدنی، در گذشته به سال ۱۳۲ هـ ق. روایانش عبارت بودند از: عیسی بن وردان و ابوالربیع سلیمان بن مسلم.

یعقوب بن اسحاق حضرمی، متوفی به سال ۱۸۵ هـ ق. روایانش عبارت بودند از: رویس (محمد متوکل) و روح بن عبدالمؤمن (عبدالمنعم).

خلف بن هشام، در گذشته به سال ۲۲۹ هـ ق. روایانش عبارت بودند از: اسحاق وراق و ادريس حداد. (به نقل از [ویکی‌پدیا](#))

۲. علامه حلی تواتر هفت تا تا زمان خودش را تاکید می‌کند و شهید اول تواتر ده تا تا زمان خودش را تاکید می‌کند و

۳. ابن کثیر مالکی: روایانش قنبل و یزی می‌باشند.

نافع مدنی: روایانش قالون و ورش می‌باشند.

عاصم کوفی: روایانش ابوبکر شعبه بن عیاش و حفص می‌باشند.

حمزه کوفی: روایانش خلف و خلاد هستند.

کسای کوفی: روایانش دوری و ابوالحارث هستند.

ابوعمر و بن علاء بصری: روایانش دوری و السوسی می‌باشند.

ابن عامر: روایانش هشام و ابن ذکوان هستند.

۴. و آنچه در برخی از روایات شیعی، از قول برخی از ائمه ع آمده نیز از همین دسته است.

۵. از جمله حنفی بودن آنها و اینکه ابوحنیفه در کوفه بود چنانکه عاصم هم کوفی است.

راستا همراهی کردند، اما در بلاد مغرب اسلامی (مانند الجزایر و مراکش و ...) قرآن با قرائت «ورش» از «نافع» (قرائت اهل مدینه) رایج بوده و هم‌اکنون هم در آن مناطق شیوع دارد، چرا که آنها مالکی بودند و مالک اهل مدینه بود؛ و در هر حال، هنوز در میان بسیاری از مسلمانان، توجه به همه این قرائات مطرح است؛ چنانکه در سایت زیر، قرآن کریم را بر اساس قرائات عشر و روایات مختلفی که از هر یک متواتراً نقل شده، با صوت قراء معروف مصری می‌توانید مشاهده کنید.

<http://www.nquran.com/quranplayer>

حدیث

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

هر کس دوست دارد از دنیا خارج شود در حالی که - شبیه طلایی که خالص باشد - از گناهان خلاص شده باشد، و هیچکس از او به خاطر ظلمی طلبکار نباشد [ظاهراً یعنی: هر که می‌خواهد خداوند توفیقش دهد که هنگام مرگ، حق الناس و حق الله بر گردنش نباشد] بعد از نمازهای پنج‌گانه، نَسَبِ [= شناسنامه] خداوند عز و جل را بخواند:

دوازده مرتبه [سوره] قل هو الله أحد،

سپس دستانش را بگشاید و بگوید:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْمَكْنُونِ الْمَخْزُونِ الطَّاهِرِ الطَّهْرِ الْمُبَارَكِ وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ وَ سُلْطَانِكَ الْقَدِيمِ يَا وَهَّابَ الْعَطَايَا يَا مُطَلِّقَ الْأَسَارَى يَا فَكَّكَ الرِّقَابِ مِنَ النَّارِ صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ فُكَّ رِقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَ أَخْرَجَنِي مِنَ الدُّنْيَا آمِنًا وَ أَدْخَلَنِي الْجَنَّةَ سَالِمًا وَ اجْعَلْ دُعَائِي أَوَّلَهُ فَلَاحًا وَ أَوْسَطَهُ نَجَاحًا وَ آخِرَهُ صَلَاحًا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

[خدایا! تو را به آن اسم نهان و در خزانه که طاهر و پاک و مبارک است سوگند می‌دهم و از تو به حق آن اسم عظیم و سلطنت همیشگی‌ات درخواست می‌کنم، ای بخشنده عطیه‌ها! ای آزاد کننده اسیران! ای رها کننده گردن‌ها از آتش! بر محمد و آل محمد درود فرست و گردن مرا از آتش رها کن، و مرا از دنیا ایمن بیرون بر و سالم وارد بهشت کن؛ و دعایم، اولش را رستگاری، و میانه‌اش را به مطلوب رسیدن، و پایانش را صلاح قرار بده، که تنها تویی که داننده‌ی همه غیب‌هایی].

سپس فرمود: این از آن اسرار است که رسول خدا ص به من آموخت و مرا دستور داد که آن را به حسن ع و حسین ع

بیاموزم.

معانی الأخبار، ص ۱۴۰

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ وَأَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى جَمِيعًا عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ طَرِيفِ الْإِسْكَافِيِّ عَنِ الْأَصْبَغِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا وَقَدْ خَلَصَ مِنَ الذُّنُوبِ كَمَا يَخْلُصُ الذَّهَبُ الَّذِي لَا كَدَرَ فِيهِ وَ لَيْسَ أَحَدٌ يَطَالِبُهُ بِمَظْلَمَةٍ فَلْيَقْرَأْ فِي دُبْرِ الصَّلَاةِ الْخَمْسِ نِسْبَةَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ أَنْتَ عَشْرَةَ مَرَّةً ثُمَّ يَسْطُرُ يَدَيْهِ وَيَقُولُ

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْمَكْنُونِ الْمَخْزُونِ الطَّاهِرِ الطُّهْرِ الْمُبَارَكِ وَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ وَ سُلْطَانِكَ الْقَدِيمِ يَا وَهَبَ الْعَطَايَا يَا مُطْلَقَ الْأَسَارَى يَا فَكَّاكَ الرَّقَابِ مِنَ النَّارِ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ فَكِّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَ أَخْرِجْنِي مِنَ الدُّنْيَا أَمِنًا وَ ادْخِلْنِي الْجَنَّةَ سَالِمًا وَ اجْعَلْ دَعَائِي أَوْلَهُ فَلَاحًا وَ أَوْسَطَهُ نَجَاحًا وَ آخِرَهُ صَلَاحًا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ
ثُمَّ قَالَ عَ هَذَا مِنَ الْمَخْبِيَّاتِ مِمَّا عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ ص وَ أَمَرَنِي أَنْ أُعَلِّمَهُ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ.^١

(٢) از امام باقر ع روایت شده است که رسول خدا ص فرمودند:

هر که مسلمانی را آزاد کند، خداوند عز و جل به ازای هر عضو او، عضوی را از آتش آزاد خواهد کرد.

الکافی، ج ٦، ص ١٨٠

عَلِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَيْسَى وَ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ رَبِيعِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص مَنْ أَعْتَقَ مُسْلِمًا أَعْتَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِكُلِّ عَضْوٍ مِنْهُ عَضْوًا مِنَ النَّارِ.^٢

(٣) عرب بادیه‌نشینانی خدمت پیامبر ص آمد و عرض کرد:

کاری یادم بده که مرا به بهشت داخل سازد.

فرمود: اگر کوتاه سخن گفتی، اما مطلب را خوب بیان کردی! «نَسَمَه» [= جان، نفس] ای را آزاد کن یا گردنی را [از یوغ

بردگی] بگشای!

گفت: آیا این دو یکی نیست؟

فرمود: خیر! آزاد کردن «نَسَمَه» [= جان، نفس] یعنی بتنهایی به آزادی‌اش اقدام کن؛ اما گشودن گردن آن است که در

[ادای] قیمتش کمک کنی ...

مجمع‌البیان، ج ١٠، ص ٧٥٠؛ الفائق فی غریب الحدیث (زمخشری)، ج ٣، ص ١٠٥

١. نمونه دیگری از این دعاها که در بسیاری از کتب روایت شده است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى وَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أَصْبِحْ عَلَى طُهْرٍ بَعْدَ مَا تُصَلِّيَ الْفَجْرَ فَقِفْ إِنْ شِئْتَ قَرِيبًا مِنَ الْجَبَلِ وَ إِنْ شِئْتَ حَيْثُ شِئْتَ فَإِذَا وَقَفْتَ فَاحْمَدِ اللَّهَ وَ أَتْنِ عَلَيْهِ وَ اذْكُرْ مِنَ آلَائِهِ وَ بَلَائِهِ مَا قَدَرْتَ عَلَيْهِ وَ صَلِّ عَلَى النَّبِيِّ ص وَ لِيَكُنْ مِنْ قَوْلِكَ: اللَّهُمَّ رَبَّ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ فَكِّ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَ أَوْسِعْ عَلَيَّ مِنْ رِزْقِكَ الْحَلَالِ وَ ادْرَأْ عَنِّي شَرَّ فَسَقَةِ الْجَنِّ وَ الْإِنْسِ (الکافی، ج ٤، ص ٤٦٩)

٢. این هم نمونه‌ای از آزاد کردن بردگان توسط حضرت علی ع:

وَ عَنْ عَلِيٍّ ع أَنَّهُ كَانَ يَعْمَلُ بَيْدَهُ وَ يَجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَأْخُذُ فَيْئَهُ وَ لَقَدْ كَانَ يَرَى وَ مَعَهُ الْقَطَارُ مِنَ الْإِبِلِ عَلَيْهَا النَّوَى فَيَقَالُ لَهُ مَا هَذَا يَا أَبَا الْحَسَنِ فَيَقُولُ نَخْلٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَيَغْرَسُهُ فَمَا يَغَادِرُ مِنْهُ وَاحِدَةً وَ أَقَامَ عَلَى الْجِهَادِ أَيَّامَ حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ مُدَّ قَامَ بِأَمْرِ النَّاسِ إِلَى أَنْ قَبِضَهُ اللَّهُ وَ كَانَ يَعْمَلُ فِي ضِيَاعِهِ مَا بَيْنَ ذَلِكَ فَاعْتَقَ أَلْفَ مَمْلُوكٍ كُلَّهُمْ مِنْ كَسْبِ يَدِهِ ع. (دعائم الإسلام، ج ٢، ص ٣٠٢)

روى مرفوعاً عن البراء بن عازب قال: جاء أعرابي إلى النبي صلى الله عليه وآله وسلم فقال: عَلِمَنِي عَمَلًا يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ؛ فقال: لئن كنت أقصرت الخطبة لقد أعرضت المسألة؛ أعتق النّسمه، و فك الرّقبة؛ قال: أ و ليساً واحداً؟ قال: لا؛ عتق النّسمه: أن تُفرد بعقبتها. و فك الرّقبة. أن تُعين في ثمنها ...^١

٤) از امام صادق ع روایت شده است که منظور از «رها کردن گردنی [از یوغ آتش]» (بلد/١٣)، ولایت امیرالمومنین ع است، که آن است که گردن را رها می‌کند.

الكافي، ج ١، ص ٤٢٢

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ عَنْ يُونُسَ قَالَ أَخْبَرَنِي مَنْ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ «فَلَا افْتَحَمَ الْعَقَبَةَ. وَ مَا أدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ. فَكُّ رَقَبَةٍ» يَعْنِي بِقَوْلِهِ «فَكُّ رَقَبَةٍ» وَ لَآيَةَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَإِنَّ ذَلِكَ فَكُّ رَقَبَةٍ.^٢

تدبر

(١) «فَكُّ رَقَبَةٍ»

درباره اینکه منظور از این آیه چیست، معانی زیر گفته شده (که همه آنها می‌تواند درست باشد و با توجه به قاعده «امکان استعمال یک لفظ در چند معنا» قبول یکی، به معنای نادرستی بقیه نیست)

الف. آزاد کردن یک برده در راه خدا (حدیث ٣)

ب. آزاد کردن گردن خود از آتش جهنم با التزام به ولایت کسانی که خداوند دستور به تولی آنها داده است (اهل بیت ع)

(حدیث ٤) و (جلسه ٣٤٠، حدیث ١) (تفسیر قمی، ج ٢، ٤٢٢)

ج. آزاد کردن گردن خود از گناهان. (عکرمه، به نقل از مجمع البیان، ج ١٠، ص ٧٥٠)^٣

د. آزاد کردن گردن خود از عقاب اخروی با انجام طاعات (جبائی، به نقل از مجمع البیان، ج ١٠، ص ٧٥٠) و (حدیث ١)

ه. ...

١. ادامه روایت چنین است:

و المنحة الكوف، و الفیء علی ذی الرحم الظالم فإن لم یکن ذلك فأطعم الجائع و اسق الظمان و أمر بالمعروف و أنه عن المنكر فإن لم تطق ذلك فكف لسانك إلا من الخير.

٢. و علاوه بر روایاتی که در جلسه ٣٤٠ (حدیث ١ و پاورقی هایش) آمد، این روایت نیز در همین مضمون است:

فَرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ عُبَيْدٍ مَعْنَعَنَا عَنْ أَبِي بَنٍ تَغْلِبَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا «فَكُّ رَقَبَةٍ»؟ قَالَ النَّاسُ كُلُّهُمْ عِبِيدُ النَّارِ غَيْرُكَ وَ غَيْرَ أَصْحَابِكَ فَإِنَّ اللَّهَ فَكُّ رِقَابِكُمْ مِنَ النَّارِ بَوْلَايَتِنَا [بَوْلَايَتِكُمْ] أَهْلَ الْبَيْتِ. (تفسیر فرات الکوفی، ص ٥٥٩)

٣. بلکه آزاد کردن خود از حرص و طمع:

و روى أن علياً ع اجتاز بقصاب و عنده لحم سمين فقال يا أمير المؤمنين هذا اللحم سمين اشتر منه فقال له ليس التمن حاضرًا فقال أنا أصبر يا أمير المؤمنين فقال له أنا أصبر عن اللحم. و إن الله سبحانه وضع خمسة في خمس العز في الطاعة و الذل في المعصية و الحكمة في خلو البطن و الهيبة في صلاة الليل و الغنى في القناعة. و في الزبور القانع غني و لو جاع و عرى و من قنع استراح من أهل زمانه و استطال على أقرانه. و جاء في قوله تعالى فك رقبه أو إطعام في يوم ذي مسغبة قال فكها من الحرص و الطمع. (إرشاد القلوب إلى الصواب (للديلمي)، ج ١، ص ١١٩)

(۲) «فَكَ رَقَبَةً»

دقت کنید که فرمود «فَكَ رَقَبَةً: رها کردن یک گردن» و صریحاً نفرمود «عتقُ عبد: آزاد کردن یک برده»
ظاهراً تعبیر «فَكَ رَقَبَةً» گسترده‌تر است از «عتق عبد» چنانکه در بسیاری از ادعیه از خدا می‌خواهیم که «گردن ما را از
آتش رها کند»: ما هیچگاه برده جهنم نمی‌شویم، بلکه به خاطر گناهانمان، در بند آتش می‌شویم و آزادی از این بند را می‌خواهیم.
به همین ترتیب، شاید بتوان مصادیق دیگری را هم برای «فَكَ رَقَبَةً» برشمرد:
آیا ادای دین یک بدهکار و رها کردن او از دست طلبکارانش (یا از زندان)، قرض‌الحسنه دادن به کسی رباخواران
می‌خواهند او را به بند خود کشند، کمک به رهایی مردم مظلومی که امثال داعش و صهیونیستها شهرهای آنها را در بند
کشیده‌اند، رها کردن مردمی که به خاطر حقوقی ناچیز در بند نظام سرمایه‌داری افسارگسیخته افتاده‌اند، و ... نمی‌تواند مصداق
«آزاد کردن گردنی [از بند]» باشد؟

(۳) «فَكَ رَقَبَةً»

نسبت این آیه (و آیات بعدی که عطف به این هستند) با آیات قبل چند حالت دارد (که با توجه به قاعده «امکان استعمال
یک لفظ در چند معنا» همه آنها می‌تواند درست باشد):

الف. این (و آیات بعدی) نمونه‌ای از «درنوردیدن آن گردنه»^۱ است که در آیات قبل، انسان به خاطر عدم عبور از آن
مواخذه شد. (یعنی: آن گردنه‌ای که باید درمی‌نوردید، «فَكَ رَقَبَهُ و ...» است) (أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۹۰؛ المیزان، ج ۲۰،
ص ۲۹۳)

ب. این آیه (و آیات بعدی)، دلیل (یا علت) «عدم عبور از آن گردنه» است؛ (یعنی: از آن گردنه عبور نکرد، زیرا گردنی
را [از یوغ بندگی] نگشود و ...)

ج. این آیه (و آیات بعدی) نمونه دیگری است در ردیف «مبادرت نکردن به عبور از عقبه» یعنی فرموده: او از گردنه عبور
نکرد، و رقبه‌ای را هم نگشود، و ... (مخصوصاً بر اساس قرائتی که به صورت «فَكَ رَقَبَةً» می‌خواند، یعنی چنین باید ترجمه
کرد: «نه چنین بود که آن گردنه را درنوردد و گردنی را بگشاید و ...» تفسیر کنزالدقائق، ج ۱۴، ص ۲۸۸)^۱
د. ...

(۴) «فَكَ رَقَبَةً»

۱. فَلَا اقْتِحَمَ الْعُقْبَةَ (۱۱) ... فَكَ رَقَبَةً (۱۳) أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ (۱۴) يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ (۱۵) أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ (۱۶)
و لتعدد المراد بها حسن وقوع «لا» موقع «لما»، فإنها لا تكاد تقع إلا مكررة، إذ المعنى: فلا فك رقبه، ولا أطمع يتيما أو مسكينا.

این سوره از سوره‌های مکی است؛ یعنی هنوز اغلب احکام شریعت نیامده است؛ اما جالب است که از اولین اهتمام‌های اسلام، آزادی بردگان بود. اما چرا آزادی بردگان (ویا سیر کردن گرسنگان در قحطی و ...) این اندازه اثر دارد که راهکار رهایی از گردنه صعب‌العبور قیامت شمرده شده است؟

الف. شاید بدین جهت که در بسیاری از کارهای خیر (مانند راستگویی، حسن خلق و ...)، اثر آن کار در همین دنیا مستقیماً به خود شخص برمی‌گردد؛ اما در مسائل مالی سنگین (مانند این آیه، و آیات بعدی) شخص غالباً هزینه‌ای می‌کند که در ظاهر همه‌اش برای دیگران است: اگر برده‌ای را می‌خرید، وی کارهایش را برایش انجام می‌داد؛ اما وقتی آن برده را آزاد می‌کند، دیگر آن برده کاری به کار وی ندارد؛ یا وقتی در قحطی، گرسنگان را سیر می‌کند (آیه بعد) و یا ...

ب. شاید از این جهت است که زندگی ما بشدت با مسأله «مال» گره خورده (جلسه ۳۳۵، تدبر ۳) و دل‌کندن از «مال» مهمترین عامل نجات انسان است؛ چنانکه از انسانی که در این آیات مورد مذمت است، تنها دغدغه‌ای که ذکر شد، این بود «يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُبَدًا: می‌گوید مال فراوانی هدر دادم».

ج. ...

(۵) «فَكَ رَقَبَةً»

آزادی بردگان از اولین شعارها و دغدغه‌های اسلام بوده است.

نکته تخصصی اسلام‌شناسی (مسأله بردگی)

از شبهاتی که گاه علیه اسلام مطرح می‌شود این است که برده‌داری را قبول کرده است.

حقیقت این است که اسلام در دوره‌ای از تاریخ پا به عرصه گذاشت که برده‌داری در بین جوامع کاملاً رایج بود؛ و اصلاً زندگی بدون بردگان قابل تصور نبود. در این شرایط، اسلام برای اصلاح این فضا چند کار را با هم انجام داد.

از مهمترین برنامه‌های خود را آزادی بردگان قرار داد؛ نه تنها افراد را بشدت به این کار تشویق کرد، بلکه کفاره بسیاری از گناهان را آزاد کردن برده قرار داد؛ و بسیاری از احکام را به گونه‌ای قرار داد که با نقل و انتقال یا مردن ارباب، فرد خودبخود آزاد می‌شد (مثلاً کنیزی از صاحبش بچه‌دار می‌شد). در واقع، کار حذف برده‌داری را به صورت تدریجی و عمدتاً تشویقی آغاز کرد.

حقوقی برای بردگان قرار داد و دیگر ارباب حق نداشت هر بلایی سر برده‌اش بیاورد و به لحاظ کار کشیدن هم محدودیتهایی برای اربابان تعیین کرد.

امکان اینکه برده‌ای بتواند خودش برای خرید و آزادی خودش اقدام کند، قرار داد (اصطلاحاً: عبد مکاتب)؛ در حالی که تا پیش از آن، بردگان نمی‌توانستند مالک چیزی شوند و همه چیزشان در اختیار اربابشان بود.

آزادی بردگان را به صورتی قرار نداد که خودشان لطمه بخورند. (بسیاری از بردگان در صورت آزاد شدن، توانایی گرداندن زندگی خود به طور مستقل را نداشتند؛ لذا در بسیاری از روایاتی که در باب آزادی بردگان آمده تأکید شده که اولویت را به آزادی کسانی بدهید که می‌توانند زندگی خود را مستقل بگردانند و حتی در بسیاری موارد تأکید شده که اگر کسی برده‌ای را

آزاد کرد که می‌تواند زندگی اش را بگرداند، موظف است تا زمانی که او به این توانایی برسد از او حمایت (مالی و ...) کند (الکافی، ج ۶، ص ۱۸۱)^۱

اکثر راههای برده‌گیری (مانند دزدیدن افراد، برده کردن در ازای بدهکاری، و ...) را ممنوع کرد، و تنها راه مجازی را هم که باقی گذاشت، عملاً مشکلات اجتماعی فراوانی را حل می‌کرد (توضیح در تدبر بعدی)

(۶) «فَكَ رَقَبَةً»

شبهه

اگر اسلام با برده‌داری مخالف بود، چرا برده گرفتن از کفار را مجاز شمرده است؟

پاسخ

اسلام تمام راههای برده‌گیری (مانند دزدیدن افراد، برده کردن در ازای بدهکاری، و ...) را ممنوع کرد، و تنها راه مجاز را برده کردن دشمنان غیرمسلمان که به جنگ با مسلمانان وارد شده بودند (نه هر کافری، بلکه کافر حربی، یعنی کافری که به جنگ با جامعه اسلامی آمده) قرار داد؛

این اقدام دست کم دو جهت مهم داشت:

اولاً مقابله به مثل بود (چون آنها هم مسلمانانی را که می‌گرفتند برده می‌کردند)؛

ثانیاً و شاید مهمتر اینکه عملاً یک معضل اجتماعی مهمی را که امروزه به نام «معضل اسیران جنگی» در جهان مطرح است به ساده‌ترین وجه حل نمود:

نکته تخصصی: بحثی درباره معضل اسیران جنگی

در قبال اسیران جنگی چه باید کرد:

یک گزینه کشتن آنهاست که کاملاً غیر انسانی است؛

گزینه دیگری که امروزه بر آن اصرار می‌شود نگهداری آنان در زندانهای تحت‌الحفظ است. اما مشکل اینجاست که نگهداری آنان در این زندانها، هم برای حکومت هزینه‌های فراوانی را تحمیل می‌کند، هم در قبال اسیران، به منزله مانع شدن از تمام فعالیت‌هایی است که رشد یک انسان را در پی دارد و نیز محروم کردن آنهاست از بسیاری از نیازهای طبیعی و انسانی

۱. احادیث ۱ و ۳ از «بَابُ عِتْقِ الصَّغِيرِ وَالشَّيْخِ الْكَبِيرِ وَأَهْلِ الزَّمَانَاتِ»

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ ابْنِ مَجْبُوبٍ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عَ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الرَّجُلِ يُعْتَقُ غُلَامًا صَغِيرًا أَوْ شَيْخًا كَبِيرًا أَوْ مِنْ بَيْهٍ زَمَانَةً وَمَنْ لَمْ يَحِيلْ لَهُ فَقَالَ مَنْ أَعْتَقَ مَمْلُوكًا لَمْ يَحِيلْ لَهُ فَإِنَّ عَلَيْهِ أَنْ يَبُولَهُ حَتَّى يَسْتَغْنَى عَنْهُ وَكَذَلِكَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ يَفْعَلُ إِذَا أَعْتَقَ الصَّغَارَ وَمَنْ لَمْ يَحِيلْ لَهُ.

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنِ مَنصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَمَّنْ أَعْتَقَ النَّسَمَةَ فَقَالَ أَعْتَقَ مَنْ أَغْنَى نَفْسَهُ.

مانند ازدواج و تحصیل و بویژه در نظر بگیریید جنگهایی که سالهای سال ادامه می‌یابد؛ و تمام هم و غم اینها فرار از زندان است که اگر هم فرار کنند دوباره به دشمن می‌پیوندند.

در مقابل، راهکار اسلام این بوده که این عده را با رعایت شرایطی به دست خانواده‌های مسلمان بسپارد و اندک‌اندک آنها را با اسلام آشنا کند و در عین حال، وقتی دیگر او تعلقش به جامعه کفر از بین رفت و رها کردنش خطری برای جامعه اسلامی ندارد، با انواع بهانه‌ها راه آزادی اینها را مهیا سازد؛ و البته با حقوقی که برای بردگان قرار داده (تا آنجا که ارباب، نه فقط در قبال خوراک و پوشاک و سرپناه، بلکه در قبال ازدواج وی هم مسئول است) عملاً وضعیت بهتری از ماندن در چهاردیواری زندان را برای آنها رقم می‌زند.

- شهید مطهری گفتارهایی درباره مساله بردگی در اسلام دارد که چند سال پیش آنها را مورد بحث قرار داده‌ام. برای دریافت فایل صوتی و پاورپوینت آن جلسه و جلسات دیگر بحث و بررسی آثار شهید مطهری به لینک زیر مراجعه کنید: <http://www.souzanchi.ir/about-motahhary>)

۳۴۳) سوره بلد (۹۰) آیه ۱۴ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ۱۳۹۵/۱۲/۱۵

ترجمه

یا طعام دادنی در ایام قحطی و گرسنگی،

اختلاف قرائت

در تمام قرائاتی که آیه قبل به صورت «فَكَ رَقَبَةً» روایت کرده بودند، این آیه را هم به صورت

أَوْ أَطْعَمَ ...

(ترجمه: یا اطعام کرد...)

قرائت کرده‌اند (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۴؛ أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۹۰، الکامل المفصل فی القرائات الاربعه عشر،

ص ۵۹۴)^۱

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«ذی مَسْغَبَةٍ»

ماده «سغب» که در قرآن فقط همین یکبار آمده، در اصل بر معنای «گرسنگی» دلالت می‌کند و برخی گفته‌اند گرسنگی‌ای است که همراه با سختی کشیدن باشد (معجم المقاییس اللغه، ج ۳، ص ۷۷؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۱۲) و برخی افزوده‌اند

^۱ حسن بصری (از قرائات شاذة) «ذی مَسْغَبَةٍ» را به صورت «ذَا مَسْغَبَةٍ» قرائت کرده است؛ تفاوتش این است که اگر «ذی مَسْغَبَةٍ» باشد، مضاف‌الیه برای «یوم» است (اطعام کرد در روز دارای گرسنگی، یعنی در ایام قحطی) اما اگر «ذَا مَسْغَبَةٍ» باشد مفعول می‌شود (اطعام کرد گرسنه‌ای را در روزی)

که گرسنگی ای است که دسترسی به غذا کم شده باشد و مردم در تنگنا قرار گرفته باشند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۵، ص ۱۳۵) که همان «قحطی» می شود.

«مَسْغَبَةٌ» مصدر میمی از ماده «سغب» می باشد که در انتهایش «ه» برای مبالغه افزوده است (الجدول فی إعراب القرآن، ج ۳۰، ص ۳۳۵) یعنی «گرسنگی شدید»

«ذی مَسْغَبَةٍ» یعنی «دارای گرسنگی شدید، دارای قحطی» که در اینجا وصف «یوم» است (اطعام کردن در روزی که آن روز دارای قحطی و گرسنگی شدید است)؛ اما در قرائت حسن بصری (از قرائات شاذة) «ذی مَسْغَبَةٍ» را به صورت «ذا مَسْغَبَةٍ» قرائت شده است (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۴۴)؛ که در این صورت، نه وصف «یوم»، بلکه در جایگاه مفعول قرار می گیرد (اطعام کرد روزی، گرسنه ای را) و یا آن گونه که برخی از اهل لغت گفته اند به عنوان صفت برای «یتیمان» و «مسکینا» (که در آیات بعد آمده و مفعول اند) می باشد، یعنی تقدیر کلام چنین بوده است: «اطعام کرد روزی یتیم گرسنه یا مسکین گرسنه ای را» (معانی القرآن (فراء)، ج ۳، ص ۲۶۵)

حدیث

۱) معمر بن خلاد می گوید: امام رضاع این گونه بود که هرگاه که می خواست غذا بخورد سینی ای می آوردند و کنار سفره قرار می دادند و از بهترین هر طعامی که آماده شده بود مقداری بر می داشت و در آن سینی می گذاشت و می فرمود این را به مساکین بدهید؛ سپس این آیه را تلاوت می کرد: «پس به درنوردیدن گردنه اقدام نکرد» سپس می فرمود: خداوند عز و جل می دانست که چنین نیست که هر انسانی توانایی آزاد کردن برده داشته باشد، پس با اطعام طعام راهی به سوی بهشت برایشان قرار داد.

المحاسن، ج ۲، ص: ۳۹۲؛ الکافی، ج ۴، ص ۵۲؛

أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مَعْمَرِ بْنِ خَلَادٍ قَالَ: كَانَ أَبُو الْحَسَنِ الرِّضَاعُ إِذَا أَكَلَ أَتَى بِصَحْفَةٍ فَنُتِوَضِعُ بِقُرْبِ مَائِدَتِهِ فَيَعْمَدُ إِلَى أَطْيَبِ الطَّعَامِ مِمَّا يُؤْتَى بِهِ فَيَأْخُذُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ شَيْئًا فَيَضَعُ فِي تِلْكَ الصَّحْفَةِ ثُمَّ يَأْمُرُ بِهَا لِلْمَسَاكِينِ ثُمَّ يَتْلُو هَذِهِ الْآيَةَ - فَلَا أَقْتَحِمُ الْعَقَبَةَ ثُمَّ يَقُولُ عِلْمَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّهُ لَيْسَ كُلُّ إِنْسَانٍ يَقْدِرُ عَلَى عِتْقِ رَقَبَةٍ فَجَعَلَ لَهُمُ السَّبِيلَ إِلَى الْجَنَّةِ بِإِطْعَامِ الطَّعَامِ.

۲) محمد بن عمر روایت کرده است که به امام رضاع عرض کردم که دو پسر به من داده شد که از دستم رفت و برایم فقط پسری خردسال مانده است.

فرمود: از جانب او صدقه بده!

سپس وقتی زمان رفتنم شد، فرمود:

از بچه ات بخواه که صدقه دهد با دست خودش با شکستن و در دست گرفتن و هر چیزی که اندک هم بود؛ چرا که هر چیزی که با انجام آن، [تقرب به سوی] خدا خواسته شود - هرچقدر هم کوچک باشد - در صورتی که با نیت صادقانه باشد، عظیم است؛ که همانا خداوند عز و جل می فرماید: «پس هر که به اندازه ذره ای خوبی انجام دهد آن را می بیند؛ و هر که به اندازه ذره ای بدی انجام دهد، آن را می بیند» (زلزله/۷-۸) و می فرماید: «پس به عبور از گردنه اقدام نکرد، و چه چیزی آگاہت کرد

که گردنه چیست؟ گشودن گردنی [از یوق بندگی]، یا طعام دادنی در روز قحطی، به یتیمی از خویشاوندان، یا مسکینی زمین گیر» (بلد/۱۱-۱۶) خداوند عز و جل می دانست که هرکسی توانایی آزاد کرده برده را ندارد؛ پس اطعام طعام به یتیم و مسکین را مثل آن قرار داد.

الکافی، ج ۴، ص ۴

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: أُخْبِرْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا ع أَنِّي أَصَبْتُ بِابْنَيْنِ وَبَقِيَ لِي بَنِي صَغِيرٌ فَقَالَ تَصَدَّقْ عَنْهُ ثُمَّ قَالَ حِينَ حَضَرَ قِيَامِي مَرَّ الصَّبِيِّ فَلَيْتَ تَصَدَّقَ بِيَدِهِ بِالْكَسْرَةِ وَالْقَبْضَةَ وَالشَّيْءَ وَإِنْ قَلَّ فَإِنَّ كُلَّ شَيْءٍ يُرَادُ بِهِ اللَّهُ وَإِنْ قَلَّ بَعْدَ أَنْ تَصَدَّقَ النَّيَّةُ فِيهِ عَظِيمٌ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» وَقَالَ «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامُ فِي يَوْمٍ مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ» عَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّ كُلَّ أَحَدٍ لَا يَقْدِرُ عَلَى فَكِّ رَقَبَةٍ فَجَعَلَ إِطْعَامَ الْيَتِيمِ وَالْمَسْكِينِ مِثْلَ ذَلِكَ تَصَدَّقْ عَنْهُ.

۳) از امام صادق ع درباره آیه «فك رقبه: آزاد کردن گردنی [از یوغ آتش]» فرمود: به وسیله ماست که گردن‌ها آزاد می‌شود و با معرفت ماست که چنین می‌شود و ماییم اطعام‌کنندگان در روز گرسنگی که همان «مسغبه» است.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۲۳

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ: فَكُّ رَقَبَةٍ قَالَ: بِنَا تُفَكُّ الرِّقَابُ وَبِمَعْرِفَتِنَا وَنَحْنُ الْمُطْعَمُونَ فِي يَوْمِ الْجُوعِ وَهُوَ الْمَسْغَبَةُ.

۴) از امام صادق ع روایت شده است:

کسی که مسلمانی را اطعام کند تا اینکه او را سیر سازد هیچکس نمی‌داند که خداوند چه اندازه در آخرت برای او اجر قرار داده است، نه فرشته مقربی، و نه پیامبر فرستاده شده‌ای، مگر خود خداوندی که پروردگار جهانهاست.

سپس فرمود: از موجبات بهشت و مغفرت، اطعام طعام است؛ و آنگاه این آیات را خواند: «یا طعام دادنی در ایام قحطی و گرسنگی، به یتیمی از خویشاوندان، یا مسکینی زمین گیر، سپس از کسانی باشد که ایمان آوردند...» (بلد/۱۳-۱۷)

المحاسن، ج ۲، ص ۳۸۹؛ الکافی، ج ۲، ص ۲۰۱؛ ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۱۳۷

عَنْهُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ ابْنِ الْقَدَّاحِ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ أَطْعَمَ مُسْلِمًا حَتَّى يُشْبِعَهُ لَمْ يَدْرِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ مَا لَهُ مِنَ الْأَجْرِ فِي الْآخِرَةِ لَا مَلَكٌ مُقْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

ثُمَّ قَالَ مِنْ مُوجِبَاتِ الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ إِطْعَامُ الطَّعَامِ السَّعْبَانَ ثُمَّ تَلَا قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا»^۱

تدبیر

(۱) «أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ»

برای عبور از آن گردنه، یک کار مهم آن است که انسان دیگران را اطعام کند؛ اما تاکید کرد «در زمانه قحطی و گرسنگی».

چرا؟

شاید بدین جهت که:

الف. آن زمانی است که واقعا افراد نیاز دارند؛ و گداپروری نمی‌شود.

ب. در زمانه قحطی، نگرانی و دغدغه ذخیره کردن بیشتر می‌شود. کسی که در چنین زمانه‌ای دیگران را اطعام می‌کند، در

واقع، دارد از ذخیره غذایی آینده خودش به دیگران می‌دهد؛ چنین کسی وعده خدا را به جد باور داشته که حاضر به چنین اقدامی شده است.

ج... ..

(۲) «أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ»

نفرمود «دستگیری و کمک به دیگران در قحطی»، بلکه فرمود «طعام دادن در قحطی». چرا؟

شاید بدین جهت که:

الف. واقعا به نیازمند می‌رسد؛ چرا که شخصی که گرسنه است و سیر می‌شود.

ب. رابطه انسانی در طعام دادن شدیدتر است.

ج. انسان ثمره کار خود را بالعیان می‌بیند و لذا بیشتر به انجام کار خیر تشویق می‌شود. (وقتی طعام می‌دهد می‌بیند که او

گرسنه بود و الان سیر شده است)

د... ..

(۳) «فَكُ رَقَبَةٍ؛ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ»

با اینکه می‌توانست از تعبیر عام «انفاق فی سبیل الله» استفاده کند، از مصادیق خاصی از انفاق (آزاد کردن برده و اطعام در

قحطی) نام برد.

چرا؟

۱. فی الحدیث عن معاذ بن جبل قال قال رسول الله ص من أشبع جائعاً فی یوم سغب أدخله الله یوم القیامة من باب من أبواب الجنة لا یدخلها إلا

من فعل مثل ما فعل (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۱)

شاید بدین جهت که:

- الف. برخی انفاق‌ها موضوعیت دارند و باید به نحو خاص مورد توجه قرار بگیرند و انجام آنها جدی‌تر گرفته شود.
- ب. قرآن با این بیانش انفاق‌های ما را هم جهت‌دار می‌کند؛ به نحوی آموزش می‌دهد که چه اولویت‌هایی را در انفاق مد نظر قرار دهید.
- ج. اینها مواردی است که انفاق کردنش سنگین‌تر و دشوارتر است و لذا «گردنه» (عقبه) است و آیه در مقام برشمردن کارهایی است که «گردنه» محسوب می‌شوند؛ نه کارهای خوب عادی.
- د. ...

۱۳۹۵/۱۲/۱۶

۳۴۴) سوره بلد (۹۰) آیه ۱۵ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ

ترجمه

[طعام دادن در روز قحطی،] به یتیمی خویشاوند

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«ذَا مَقْرَبَةٍ»

«مَقْرَبَةٍ» از ماده «قرب» است که این ماده در اصل به معنای نزدیکی (در مقابل بُعد: دوری) می‌باشد.

عموماً «ذَا مَقْرَبَةٍ» را به معنای دارای «قرابت» (خویشاوندی) و معادل «قُرْبَى» (خویشاوند) دانسته‌اند که نزدیک بودن در نَسَب و رَحِم (خویشاوندی) محسوب می‌شوند (المصباح المنیر، ج ۲، ص ۴۹۵؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۶۴؛ أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۹۱)

اما یکی از معانی «قُرْب» در زبان عربی «ناحیه کمر» و «لگن خاصره» است (کتاب العین، ج ۵، ص ۱۵۴؛ معجم المقایس اللغه، ج ۵، ص ۸۱) و بر همین اساس، برخی این احتمال را هم مطرح کرده‌اند که «مَقْرَبَةٍ» از همین معنا گرفته شده باشد و به معنای کسی است که از فرط گرسنگی، تهیگاهش به هم آمده باشد؛ که در این صورت، معنایش بیشتر شبیه تعبیر آیه بعد (مسکینا ذامترَبَةٌ: مسکینی که زمین‌گیر شده) می‌گردد از این جهت که هر دو دلالت می‌کنند بر شدت در ضرر و مشکلات شخصی که نیازمند کمک است. (أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۹۱)^۱

۱. فأما «مقرَبَةٌ» فمعناه یتیم ذَا قُرْبَى؛ من قرابة النسب و الرَّحْم؛ و هذا حَضٌّ علی تقدیم ذی النسب و القربى المحتاجین علی الأجنب فی الإفضال... و قد یمکن فی مَقْرَبَةٍ أَنْ یمکن غیر مأخوذ من القرابة و القربى؛ بل هو من القرب، الَّذی هو من الخاصرة، فکأن المعنى أنه یطعم من انطوت خاصرته و لصفت من شدة الجوع و الضر؛ و هذا أعم فی المعنى من الأول و أشبه بقوله ذَا مَتْرَبَةٍ؛ لأن کل ذلك مبالغة فی وصفه بالضر؛ و لیس من المبالغة فی الوصف بالضر أن یمکن قریب النّسب. و الله أعلم بمراده.

(۱) از امیرالمومنین ع روایت شده است:

در حق بازماندگان دیگران نیکی کنید تا در بازماندگانتان جبران شود.

نهج البلاغه، حکمت ۲۶۴

وَقَالَ ع:

أَحْسِنُوا فِي عَقَبِ غَيْرِكُمْ تُحَفِّظُوا فِي عَقَبِكُمْ.

(۲) از امام حسن عسکری ع روایت شده است که: همانا پیامبر خدا ص فرمود: خداوند عز و جل به نیکی کردن در حق یتیمان تشویق کرد، چرا که آنها از پدرانشان جدا افتاده‌اند؛ پس هر که از آنها صیانت کند خدا از او صیانت فرماید و هر که اکرامشان کند، خداوند اکرامش کند، و کسی که از روی محبت دستی بر سر یتیمی بکشد، خداوند در بهشت به ازای هر موی که زیر دست وی قرار گرفته، قصری گسترده‌تر از دنیا و آنچه در دنیاست قرار می‌دهد، که در آن است «آنچه نفوس بدان میل دارند و چشم‌ها از دیدنش لذت می‌برند و آنها در آن جاودانه‌اند.» (زخرف/۷۱)

سپس امام حسن عسکری ادامه داد: و از یتیمی چنین یتیمی شدیدتر، یتیمی است که از امامش جدا افتاده و توانایی رسیدن به او را ندارد و نمی‌داند در آنچه از دستورات دینی بدان مبتلاست، تکلیفش چیست.

بدانید! هر که از شیعیان ما، عالم به علوم ما باشد، [بداند] که چنان شخصی که جاهل به احکام شریعت ماست و از دیدن ما جدا افتاده، یتیمی در دامن اوست، پس هر که او را هدایت و ارشاد کند و شریعت و احکام ما را به او یاد دهد، همراه ما در جایگاه بالای بهشت است؛

این مطلبی است که پدرم از پدرانش از رسول خدا ص روایت کرده است.

التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری علیه السلام، ص ۳۳۸-۳۳۹؛ الإحتجاج (للطبرسی)، ج ۱، ص ۱۶

وَقَالَ الْإِمَامُ ع إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص قَالَ: حَثَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيَّ بَرَّ الْيَتَامَى - لَانْقِطَاعِهِمْ عَنْ آبَائِهِمْ. فَمَنْ صَانَهُمْ صَانَهُ اللَّهُ، وَ مَنْ أكرمَهُمْ أكرمَهُ اللَّهُ، وَ مَنْ مَسَحَ يَدَهُ بِرَأْسِ يَتِيمٍ رَفَقًا بِهِ - جَعَلَ اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ بِكُلِّ شَعْرَةٍ مَرَّتْ تَحْتِ يَدِهِ قَصْرًا - أَوْسَعَ مِنَ الدُّنْيَا بِمَا فِيهَا وَ فِيهَا مَا تَشْتَهِي الْأَنْفُسُ وَ تَلذُّ الْأَعْيُنُ، وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ .

۱ متن حدیث در احتجاج اندکی متفاوت است:

حَدَّثَنِي بِهِ السَّيِّدُ الْعَالِمُ الْعَابِدُ أَبُو جَعْفَرٍ مَهْدِيُّ بْنُ أَبِي حَرْبٍ الْحُسَيْنِيُّ الْمُرْعَشِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي الشَّيْخُ الصَّدُوقُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الدُّورِيِّسْتِي رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنِي الشَّيْخُ السَّعِيدُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بَابُوِيهِ الْقُمِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْمَفْسَرِ الْأَسْتَرَابَادِي قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو يَعْقُوبَ يَوْسُفُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ وَ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سِيَّارٍ وَ كَانَا مِنَ الشَّيْعَةِ الْإِمَامِيَّةِ قَالَا حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْعَسْكَرِيُّ ع قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ آبَائِهِ ع عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص أَنَّهُ قَالَ: أَشَدُّ مِنْ يَتِيمِ الْيَتِيمِ الَّذِي انْقَطَعَ عَنْ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ يَتِيمٌ يَتِيمٌ انْقَطَعَ عَنْ إِمَامِهِ وَ لَا يَقْدِرُ عَلَى الْوُصُولِ إِلَيْهِ وَ لَا يَدْرِي كَيْفَ حُكْمُهُ فِيمَا يَبْتَلَى بِهِ مِنْ شَرَائِعِ دِينِهِ أَلَا فَمَنْ كَانَ مِنْ شَيْعَتِنَا عَالِمًا بِعُلُومِنَا وَ هَذَا الْجَاهِلُ بِشَرِيعَتِنَا - الْمُنْقَطِعُ عَنْ مَشَاهِدَتِنَا يَتِيمٌ فِي حَجْرِهِ أَلَا فَمَنْ هَدَاهُ وَ ارشَدَهُ وَ عَلَّمَهُ شَرِيعَتَنَا كَانَ مَعَنَا فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى .

وَقَالَ الْإِمَامُ ع وَ أَشَدُّ مِنْ يُتَمُّ هَذَا الْيَتِيمِ، يَتِيمٌ [يَنْقَطِعُ] عَنْ إِمَامِهِ لَا يَقْدِرُ عَلَى الْوُصُولِ إِلَيْهِ، وَ لَا يَدْرِي كَيْفَ حُكْمُهُ فِيمَا مَيْتَلَى بِهِ مِنْ شَرَائِعِ دِينِهِ. أَلَا فَمَنْ كَانَ مِنْ شَيْعَتِنَا عَالِمًا بِعُلُومِنَا، وَ هَذَا الْجَاهِلُ بِشَرِيعَتِنَا - الْمُنْقَطِعُ عَنْ مُشَاهَدَتِنَا يَتِيمٌ فِي حَجْرِهِ، أَلَا فَمَنْ هَدَاهُ وَ أَرشَدَهُ وَ عَلَّمَهُ شَرِيعَتِنَا - كَانَ مَعَنَا فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى. حَدَّثَنِي بِذَلِكَ أَبِي، عَنْ آبَائِهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ص.

(۳) از امام حسن عسکری ع روایت شده است که امام حسین ع فرمود:

برتری کسی که یتیم آل محمد ص را - که از سرپرستان [= امامان] خود جدا افتاده، و در نادانی و بی خبری غوطه ور است - سرپرستی می کند و از جهالت بیرونش می آورد و آنچه بر وی مشتبه شده را برایش آشکار می سازد، بر کسی که یتیمی را آب و غذا می دهد، مانند برتری خورشید بر ستاره سها است.

الإحتجاج (للطبرسی)، ج ۱، ص ۱۶؛ التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری ع، ص ۳۴۱

حَدَّثَنِي بِهِ السَّيِّدُ الْعَالِمُ الْعَبْدُ أَبُو جَعْفَرٍ مَهْدِيُّ بْنُ أَبِي حَرْبٍ الْحُسَيْنِيُّ الْمَرْعَشِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي الشَّيْخُ الصَّدُوقُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ الدُّورِيِّسْتِي رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ حَدَّثَنِي الشَّيْخُ السَّعِيدُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بَابُوَيْهِ الْقُمِّي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْمُفَسِّرُ الْأَسْتَرَابَادِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو يَعْقُوبَ يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ زِيَادٍ وَ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَيَّارٍ وَ كَانَا مِنَ الشَّيْعَةِ الْإِمَامِيَّةِ قَالَا حَدَّثَنَا أَبِي مُحَمَّدُ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الْعَسْكَرِيُّ ع قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ:

فَضْلُ كَافِلٍ يَتِيمٍ آلِ مُحَمَّدٍ الْمُنْقَطِعِ عَنْ مَوَالِيهِ النَّاشِئِ فِي رُتْبَةِ الْجَهْلِ يُخْرِجُهُ مِنْ جَهْلِهِ وَ يُوَضِّحُ لَهُ مَا اشْتَبَهَ عَلَيْهِ عَلَى فَضْلِ كَافِلٍ يَتِيمٍ يُطْعَمُهُ وَ يَسْقِيهِ كَفَضْلِ الشَّمْسِ عَلَى السُّهَاءِ^۱.

^۱ این روایت هم همگی درباره کافل ایتم آل محمد ص است:

وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ [اسناد حدیث ۳] عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيِّ ع قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع مَنْ كَانَ مِنْ شَيْعَتِنَا عَالِمًا بِشَرِيعَتِنَا فَأَخْرَجَ ضِعْفَاءَ شَيْعَتِنَا مِنْ ظُلْمَةِ جَهْلِهِمْ إِلَى نُورِ الْعِلْمِ الَّذِي حَيَوَانَهُ بِهِ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رَأْسِهِ تَاجٌ مِنْ نُورٍ يُضِيءُ لِجَمِيعِ أَهْلِ الْعَرَصَاتِ وَ حَلَةٌ لَا تَقُومُ لِأَقْلٍ سَلَكَ مِنْهَا الدُّنْيَا بَحْدَافِيرِهَا ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ يَا عِبَادَ اللَّهِ هَذَا عَالِمٌ مِنْ تَلَامِذَةِ بَعْضِ عُلَمَاءِ آلِ مُحَمَّدٍ أَلَا فَمَنْ أَخْرَجَهُ فِي الدُّنْيَا مِنْ حَيْرَةٍ جَهْلِهِ فَلْيَتَشَبَّثْ بِنُورِهِ لِيُخْرِجَهُ مِنْ حَيْرَةٍ ظُلْمَةٍ هَذِهِ الْعَرَصَاتُ إِلَى تَرْهَةِ الْجَنَانِ فَيُخْرِجُ كُلَّ مَنْ كَانَ عِلْمُهُ فِي الدُّنْيَا خَيْرًا أَوْ فَتَحَ عَنْ قَلْبِهِ مِنَ الْجَهْلِ قُفْلًا أَوْ أَوْضَحَ لَهُ عَنْ شُبْهَةٍ. (الإحتجاج للطبرسی)، ج ۱، ص ۱۶)

وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْعَسْكَرِيِّ قَالَ قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ ع: مَنْ كَفَلَ لَنَا يَتِيمًا قَطَعَتْهُ عَنَّا مَحَبَّتِنَا بِاسْتِئْزَانِنَا فَوَاسَاهُ مِنْ عُلُومِنَا الَّتِي سَقَطَتْ إِلَيْهِ حَتَّى أَرشَدَهُ وَ هَدَاهُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَيُّهَا الْعَبْدُ الْكَرِيمُ الْمُوَاسِي لِأَخِيهِ أَنَا أَوْلَى بِالكَرَمِ مِنْكَ اجْعَلُوا لَهُ يَا مَلَائِكَتِي فِي الْجَنَانِ بَعْدَ كُلِّ حَرْفٍ عِلْمُهُ أَلْفَ قَصْرٍ وَ ضَمُّوا إِلَيْهَا مَا يَلِيقُ بِهَا مِنْ سَائِرِ النَّعِيمِ. (الإحتجاج للطبرسی)، ج ۱، ص ۱۶)

وَ عَنْهُ ع بِالْإِسْنَادِ الْمَتَدَمِّمِ قَالَ قَالَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ ع: فَفِيهِ وَاحِدٌ يُنْقِذُ يَتِيمًا مِنْ أَيْتَامِنَا الْمُنْقَطِعِينَ عَنَّا وَ عَنْ مُشَاهَدَتِنَا بِتَعْلِيمٍ مَا هُوَ مُحْتَاجٌ إِلَيْهِ أَشَدُّ عَلَى إِبْلِيسَ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ لَأَنَّ الْعَابِدَ هَمُّهُ ذَاتُ نَفْسِهِ قَطُّ وَ هَذَا هَمُّهُ مَعَ ذَاتِ نَفْسِهِ ذَوَاتُ عِبَادِ اللَّهِ وَ إِمَانَهُ لِيُنْقِذَهُمْ مِنْ يَدِ إِبْلِيسَ وَ مَرَدَّتِهِ فَذَلِكَ هُوَ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ وَ أَلْفِ عَابِدَةٍ. (الإحتجاج للطبرسی)، ج ۱، ص ۱۷)

وَ عَنْهُ ع قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الرِّضَا ع: يُقَالُ لِلْعَابِدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَعَمَ الرَّجُلُ كُنْتَ - هَمَّتْكَ ذَاتُ نَفْسِكَ وَ كَفَيْتَ مُؤْتَنَكَ فَادْخُلِ الْجَنَّةَ أَلَا إِنَّ الْفَقِيهَ مَنْ أَفَاضَ عَلَى النَّاسِ خَيْرَهُ وَ اتَّقَدَّهُمْ مِنْ أَعْدَائِهِمْ وَ وَفَّرَ عَلَيْهِمْ نَعَمَ جَنَّاتِ اللَّهِ تَعَالَى وَ حَصَلَ لَهُمْ رِضْوَانُ اللَّهِ تَعَالَى وَ يُقَالُ لِلْفَقِيهِ يَا أَيُّهَا الْكَافِلُ لَا يَتَامُ آلُ

٤) عبدالرحمن بن حجاج می گوید: یکبار امام کاظم ع وصیت نامه امیرالمومنین ع را به من نشان داد که:

بسم الله الرحمن الرحيم ... [در فرازی از این وصیت نامه آمده است:]

مُحَمَّدُ الْهَادِي لَضِعْفَاءٍ مُّحِبِّهِمْ وَمَوْلَاهُمْ قَفَّ حَتَّى تَشْفَعَ لِكُلِّ مَنْ أَخَذَ عِنْدَكَ أَوْ تَعَلَّمَ مِنْكَ فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَعَهُ فَنَامًا وَفَنَامًا وَفَنَامًا حَتَّى قَالَ عَشْرًا وَ هُمُ الَّذِينَ أَخَذُوا عَنْهُ عُلُومَهُ وَأَخَذُوا عَنْهُ أَخَذَ عَنْهُ وَعَمَّنْ أَخَذَ عَنْهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَانظُرُوا كَمْ صُرِفَ مَا بَيْنَ الْمَنْزِلَتَيْنِ (الإحتجاج للطبرسي)،

ج ١، ص ١٧)

وَ عَنْهُ ع قَالَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَوَادِ ع: مَنْ تَكْفَلَ بِأَيْتَامِ آلِ مُحَمَّدٍ الْمُنْقَطِعِينَ عَنْ إِمَامِهِمْ - الْمُتَحَرِّينَ فِي جَهْلِهِمُ الْأَسَارَى فِي أَيْدِي شَيَاطِينِهِمْ وَ فِي أَيْدِي النَّوَاصِبِ مِنْ أَعْدَائِنَا فَاسْتَنْقَذَهُمْ مِنْهُمْ وَ أَخْرَجَهُمْ مِنْ حَيْرَتِهِمْ وَ قَهَرَ الشَّيَاطِينَ بَرْدًا وَسَاوَسَهُمْ وَ قَهَرَ النَّاصِبِينَ بِحُجُجِ رَبِّهِمْ وَ دَلَائِلِ أُمَّتِهِمْ - لِيَحْفَظُوا عَهْدَ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ بِأَفْضَلِ الْمَوَاقِعِ بِأَكْثَرِ مَنْ فَضَّلَ السَّمَاءَ عَلَى الْأَرْضِ وَ الْعَرْشَ وَ الْكُرْسِيَّ وَ الْحُجُبَ عَلَى السَّمَاءِ وَ فَضَّلَهُمْ عَلَى الْعِبَادِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى أَخْفَى كَوْكَبٍ فِي السَّمَاءِ. (الإحتجاج للطبرسي)، ج ١، ص ١٧)

وَ عَنْهُ ع قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ ع لَوْ لَا مِنْ يَبْقَى بَعْدَ غَيْبَةِ قَائِمِكُمْ ع مِنَ الْعُلَمَاءِ الدَّاعِينَ إِلَيْهِ وَ الدَّالِّينَ عَلَيْهِ وَ الدَّابِّينَ عَنْ دِينِهِ بِحُجُجِ اللَّهِ وَ الْمُتَّقِدِينَ لَضِعْفَاءِ عِبَادِ اللَّهِ مِنْ شَيْبَاكِ إِبْلِيسَ وَ مَرَدَّتِهِ وَ مِنْ فِخَاخِ النَّوَاصِبِ لَمَا بَقِيَ أَحَدٌ إِلَّا ارْتَدَّ عَنْ دِينِ اللَّهِ وَ لَكِنَّهُمْ الَّذِينَ يُمَسِّكُونَ أَرْزَمَةَ قُلُوبِ ضِعْفَاءِ الشَّيْعَةِ كَمَا يُمَسِّكُ صَاحِبُ السَّفِينَةِ سُكَّانَهَا أَوْلَتْكَ هُمْ الْأَفْضَلُونَ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

وَ عَنْهُ ع قَالَ: يَأْتِي عُلَمَاءُ شَيْعَتِنَا الْقَوَامُونَ بِضِعْفَاءِ مُحِبِّينَا وَ أَهْلِ وَ لَائِنَتِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ الْأَنْوَارُ تَسْطَعُ مِنْ تِيْجَانِهِمْ عَلَى رَأْسِ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ تَاجٌ بِهَاءٍ قَدْ انْبَنَتْ تِلْكَ الْأَنْوَارُ فِي عَرَصَاتِ الْقِيَامَةِ وَ دَوْرَهَا مَسِيرَةٌ ثَلَاثِمِائَةٌ أَلْفَ سَنَةٍ فَشِعَاعُ تِيْجَانِهِمْ يَنْبِتُ فِيهَا كُلُّهَا فَلَا يَبْقَى هُنَاكَ يَتِيمٌ قَدْ كَفَلُوهُ وَ مِنْ ظُلْمَةِ الْجَهْلِ عِلْمُوهُ وَ مِنْ حَيْرَةِ التَّيْبَةِ أَخْرَجُوهُ إِلَّا تَعَلَّقَ بِشُعْبَةٍ مِنْ أَنْوَارِهِمْ فَرَفَعَتْهُمْ إِلَى الْعُلُوِّ حَتَّى تُحَازِي بِهِمْ فَوْقَ الْجَنَانِ ثُمَّ يُنَزِّلُهُمْ عَلَى مَنَازِلِهِمُ الْمُعَدَّةَ فِي جَوَارِ أَسْتَادِيهِمْ وَ مُعَلِّمِيهِمْ وَ بِحَضْرَةِ أُمَّتِهِمُ الَّذِينَ كَانُوا إِلَيْهِمْ يَدْعُونَ وَ لَا يَبْقَى نَاصِبٌ مِنَ النَّوَاصِبِ يُصِيبُهُ مِنْ شِعَاعِ تِلْكَ التِّيْجَانِ إِلَّا عَمِيَتْ عَيْنُهُ وَ اصْمَتَ أُذُنُهُ وَ أَخْرَسَ لِسَانَهُ وَ تَحَوَّلَ عَلَيْهِ أَشَدُّ مِنْ لَهَبِ النَّيْرَانِ فِيحْمِلُهُمْ حَتَّى يَدْفَعَهُمْ إِلَى الزَّيْنَابِيَّةِ فَيَدْعُوهُمْ إِلَى سَوَاءِ الْجَحِيمِ. (الإحتجاج للطبرسي)، ج ١، ص ١٨)

قَالَ ع وَ حَضَرَتْ امْرَأَةٌ عِنْدَ الصَّدِيقَةِ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ ع فَقَالَتْ: إِنَّ لِي وَالِدَةً ضَعِيفَةً - وَ قَدْ لَيْسَ عَلَيْهَا فِي أَمْرِ صَلَاتِهَا شَيْءٌ، وَ قَدْ بَعَثْتَنِي إِلَيْكَ أَسْأَلُكَ فَاجَابَتْهَا فَاطِمَةُ ع عَنْ ذَلِكَ، ثُمَّ نَتَتْ، فَاجَابَتْ، ثُمَّ تَلَّتْ [فَاجَابَتْ] إِلَى أَنْ عَشَرَتْ فَاجَابَتْ، ثُمَّ خَجَلَتْ مِنَ الْكَثْرَةِ، فَقَالَتْ: لَا أَشُقُّ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ. قَالَتْ فَاطِمَةُ ع: هَاتِي وَ سَلِي عَمَّا بَدَا لَكَ، أَرَأَيْتِ مَنْ أَكْثَرِي يَوْمًا يَصْعَدُ إِلَى سَطْحِ بَحْمَلٍ ثَقِيلٍ، وَ كِرَاؤُهُ مِائَةٌ أَلْفَ دِينَارٍ، أَيْتَقَلُّ عَلَيْهِ فَقَالَتْ: لَا. فَقَالَتْ: أَكْثَرِيْتُ أَنَا لِكُلِّ مَسْأَلَةٍ - بِأَكْثَرِ مِنْ مَلَأَ مَا بَيْنَ الثَّرَى إِلَى الْعَرْشِ لَوْ لَوْأَ فَأَحْرَى أَنْ لَا يَتَقَلُّ عَلَيَّ، سَمِعْتُ أَبِي [رَسُولِ اللَّهِ] ص يَقُولُ: إِنَّ عُلَمَاءَ شَيْعَتِنَا يُحْشِرُونَ، فَيُخَلَعُ عَلَيْهِمْ مِنْ خَلَعِ الْكِرَامَاتِ - عَلَى قَدَرِ كَثْرَةِ عُلُومِهِمْ، وَ جِدِّهِمْ فِي إِرْشَادِ عِبَادِ اللَّهِ، حَتَّى يُخَلَعُ عَلَى الْوَاحِدِ مِنْهُمْ - أَلْفَ خَلَعَةٍ مِنْ نُورٍ. ثُمَّ ينادي مُنَادِي رَبَّنَا عَزَّ وَ جَلَّ: أَيُّهَا الْكَافِلُونَ لِأَيْتَامِ آلِ مُحَمَّدٍ، النَّاعِشُونَ لَهُمْ عِنْدَ انْقِطَاعِهِمْ عَنْ آبَائِهِمْ - الَّذِينَ هُمْ أُمَّتُهُمْ، هَؤُلَاءِ تَلَامَذَتُكُمْ - وَ الْأَيْتَامُ الَّذِينَ كَفَلْتُمُوهُمْ وَ نَعَشْتُمُوهُمْ - فَاخْلَعُوا عَلَيْهِمْ [كَمَا خَلَعْتُمُوهُمْ] خَلَعِ الْعُلُومِ فِي الدُّنْيَا. فَيُخَلَعُونَ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْ أَوْلِيَّكَ الْأَيْتَامِ - عَلَى قَدَرِ مَا أَخَذُوا عَنْهُمْ مِنَ الْعُلُومِ حَتَّى إِنْ فِيهِمْ - يَعْنِي فِي الْأَيْتَامِ - لَمَنْ يُخَلَعُ عَلَيْهِ مِائَةٌ أَلْفَ خَلَعَةٍ وَ كَذَلِكَ يُخَلَعُ هَؤُلَاءِ الْأَيْتَامُ عَلَى مَنْ تَعَلَّمَ مِنْهُمْ. ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: أَعِيدُوا عَلَيَّ هَؤُلَاءِ الْعُلَمَاءَ - الْكَافِلِينَ لِلْأَيْتَامِ حَتَّى تَتِمُّوا لَهُمْ خَلَعَهُمْ، وَ تَضَعُواهَا. فَيَتِمُّ لَهُمْ مَا كَانَ لَهُمْ قَبْلَ أَنْ يُخَلَعُوا عَلَيْهِمْ، وَ يُضَاعَفُ لَهُمْ، وَ كَذَلِكَ مَنْ بَمَرَّتَبَتِهِمْ مِمَّنْ يُخَلَعُ عَلَيْهِ عَلَى مَرَّتَبَتِهِمْ. وَ قَالَتْ فَاطِمَةُ ع: يَا أُمَّةَ اللَّهِ - إِنْ سَلَكْنَا مِنْ تِلْكَ الْخَلَعِ - لِأَفْضَلِ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ أَلْفَ أَلْفِ مَرَّةٍ، وَ مَا فَضَّلَ فَإِنَّهُ مُشَوَّبٌ بِالتَّنْعِيسِ وَ الْكَدْرِ. (التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ٣٤٠)

وَ قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ ع مَنْ كَفَلَ لَنَا يَتِيمًا قَطَعْتُهُ عَنَّا مُحْتَنِنًا بِاسْتِئْثَارِنَا فَوَاسَاهُ مِنْ عُلُومِنَا الَّتِي سَقَطَتْ إِلَيْهِ - حَتَّى أَرْشَدَهُ وَ هَدَاهُ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ: يَا أَيُّهَا الْعَبْدُ الْكَرِيمُ الْمَوْسَى - إِنِّي أَوْلَى بِالْكَرَمِ اجْعَلُوا لَهُ يَا مَلَأَنِي فِي الْجَنَانِ بَعْدَ كُلِّ حَرْفٍ عِلْمَهُ أَلْفَ أَلْفِ قَصْرٍ، وَ ضَمُّوا إِلَيْهَا مَا يَلِيْقُ بِهَا مِنْ سَائِرِ النَّعَمِ (التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ٣٤٢)

خدا را! خدا را در مورد یتیمان در نظر بگیرید! مبادا گرسنه بمانند و دیر به دیر دهانشان پر شود؛ و مبادا که شما حاضر باشید و اوضاعشان خراب باشد، که از رسول خدا ص شنیدم که می فرمود: هر که سرپرستی یتیمی را برعهده گیرد تا او را بی نیاز کند، خداوند عز و جل بدین سبب بهشت را بر او واجب می سازد همان طور که بر کسی که مال یتیم را می خورد آتش را لازم کرده است.

الکافی، ج ۷، ص ۵۱

أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ قَالَ: بَعَثَ إِلَيَّ أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى ع بِوَصِيَّةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ هِيَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * هَذَا مَا أَوْصَى بِهِ وَ قَضَى بِهِ فِي مَالِهِ عَبْدُ اللَّهِ عَلِيُّ ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ ...
اللَّهُ اللَّهُ فِي الْإِيْتَامِ فَلَا تُغْبُوا أَفْوَاهَهُمْ وَ لَا يَضِيعُوا بِحَضْرَتِكُمْ فَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ مَنْ عَالَ يَتِيمًا حَتَّى يَسْتَعْنِيَ أَوْجَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ بِذَلِكَ الْجَنَّةَ كَمَا أَوْجَبَ لِأَكْلِ مَالِ الْيَتِيمِ النَّارَ.

تدبر

(۱) «إِطْعَامٌ فِي يَوْمِ ذِي مَسْغَبَةٍ، يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ»

برای عبور از آن گردنه، یک کار مهم آن است که یک راهکار این است که انسان در زمانه قحطی و گرسنگی اطعام دهد، این کار را باید از یتیمان شروع کند، آن هم یتیمی که خویشاوند است.

شاید بدین جهت که:

الف. یتیم، بسیار آسیب پذیرتر است؛ و اگر آن یتیم جزء خویشاوندان شخص باشد، مسئولیت وی در قبال او بیش از دیگران است.

ب. ...

(۲) «إِطْعَامٌ فِي يَوْمِ ذِي مَسْغَبَةٍ، يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ»

یتیم، در درجه اول، کسی است که در کودکی پدر ظاهریش را از دست داده است؛ اما در ادبیات دینی، یتیم، و به تبع آن، «اطعام یتیم» که عامل عبور از گردنه قیامت می شود، معانی و مصادیق دیگری هم دارد؛ مانند:

الف. امامان به منزله پدران این امت اند (احادیث جلسه ۳۳۲)؛ کسی که امام را نمی شناسد و یا امامش در غیبت است، مانند یتیمی است که پدرش بالای سرش نیست؛

طعام هم شامل طعام روح (علم) هم می شود؛

پس «اطعام یتیم» شامل دستگیری معرفتی از مسلمانان و شیعیانی هم می شود که در معرض شبهات دشمنان دین قرار گرفته اند. (حدیث ۲ و ۳)

ب. پیامبر اکرم ص یتیم بوده و یتیم بودنش در قرآن مورد توجه قرار گرفته است (ضحی ۶) آنگاه یکی از معانی «یتیم دارای خویشاوند» حضرت محمد ص و اهل بیت ایشان می باشد. (جلسه ۳۳۴، حدیث ۲) آنگاه احتمالاً «اطعام یتیم» را باید

اضافه به فاعل در نظر گرفت، نه اضافه به مفعول. (طعام دادن او، نه طعام دادن به او)؛ چنانکه در برخی روایات مصداق اطعام‌کننده را خود اهل بیت دانسته‌اند (جلسه قبل، حدیث ۳)

ج... ..

۳) «يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ»

شبهه

چرا خدا عده‌ای را در کودکی یتیم می‌کند؟ مگر آنها چه گناهی کرده‌اند که باید چنین مجازات شوند؟

پاسخ

کسی که یتیم می‌شود معنایش این نیست که مجازات می‌شود. یتیم شدن یک سختی‌ای است که برای انسان پیش می‌آید؛ بلکه وقوع سختی در جهان، لازمه خلقت انسان است «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ» (جلسه ۳۳۳، تدبر ۲) علت طرح این شبهه این است که ما انتظار نداریم که خدا انسان را در سختی قرار دهد. شاید همین که برترین پیامبرش در کودکی نه تنها پیش از تولد پدرش را، بلکه در ۶ سالگی مادرش، و در ۸ سالگی، سرپرست بعدی، یعنی پدربزرگش را از دست داد، بهترین شاهد است که یتیم شدن به هیچ عنوان به معنای بی‌اعتنایی خدا به یک نفر نیست.

۱۳۹۵/۱۲/۱۷

۳۴۵) سوره بلد (۹۰) آیه ۱۶ أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ

ترجمه

[طعام دادن در روز قحطی، به یتیمی خویشاوند] یا مستمندی زمین‌گیر؛

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«ذَا مَتْرَبَةٍ»

ماده «ترب» در دو معنا به کار می‌رود:

یکی در معنای «تراب: خاک» (۱۷ مورد در قرآن کریم)؛ و تعبیر «تَرَبَ الرَّجُلُ» به معنای آن است که چنان فقیر شد که از شدن فقر به خاک افتاده و زمین‌گیر و خاک‌نشین شده است (معجم المقاییس اللغه، ج ۱، ص ۳۴۶) و از همین ماده نقطه مقابلش «أَثْرَبَ الرَّجُلُ» به معنای ثروتمند شد؛ گویی مال و دارایی‌اش به اندازه خاک است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۶۵)؛ و «مَتْرَبَةٌ» (که فقط همین یکبار در قرآن آمده) به همین ترتیب به معنای کسی است که از شدت نیاز و بیچارگی، به زمین چسبیده است؛ البته برخی هم گفته‌اند «ذامتربه» به معنای «دارای عیال؛ عیال‌وار» است؛ و در هر صورت، حرف «ه» در پایان این کلمه برای «مبالغه» [= شدت زمین‌گیر شدن] است. (أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۹۱)

کاربرد دیگر ماده‌ی «ترب» در معنای «تساوی دو چیز» است که در این معنا دو کلمه در قرآن کریم آمده است:

یکی «ترائب» (يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ؛ طارق/۷) است که جمع «تَربِيَّة» به معنای «سینه» و یا «استخوان سینه» است [ظاهراً از این جهت که در دو ردیف مساوی هم قرار دارد]؛

و دیگری کلمه «أتراپ» (در وصف زنان بهشتی: ص/۵۲؛ واقعه/۵۶؛ نبأ/۳۳)، جمع «ترب» است که آن را به معنای «دوست و رفیق» و یا «افراد هم‌سن و سال و هم‌بازی» دانسته‌اند (معجم المقایس اللغه، ج ۱، ص ۳۴۷؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۶۵). بدین ترتیب، از این ماده جمعا ۲۲ بار در قرآن کریم به کار رفته است.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

کسی که مومنی را به خاطر مسکین بودنش و یا غیر آن، خوار بشمارد، خداوند عز و جل او را تحقیر کند و درهم بکوبد تا زمانی که وی از تحقیری که در حق او کرده برگردد.

الکافی، ج ۲، ص ۳۵۱

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

مَنْ حَقَّرَ مُؤْمِنًا مَسْكِينًا أَوْ غَيْرَ مَسْكِينٍ لَمْ يَزَلِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حَاقِرًا لَهُ مَا قَاتَا حَتَّى يَرْجِعَ عَنْ مَحَقَّرَتِهِ إِيَّاهُ.

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از عهدنامه‌ای که برای انتصاب مالک اشتر به مصر نوشتند، فرموده‌اند:

سپس خدا را! خدا را! در خصوص طبقات پایین و محروم جامعه، که هیچ چاره‌ای ندارند، [و عبارتند] از مسکینان، نیازمندان، گرفتاران، دردمندان. همانا در این طبقه محروم گروهی خویشتن‌داری کرده، و گروهی به گدایی دست نیاز بر می‌دارند؛

پس برای خدا پاسدار حقی باش که خداوند برای این طبقه معین فرموده است: بخشی از بیت المال، و بخشی از غله‌های زمین‌های غنیمتی اسلام را در هر شهری به طبقات پایین اختصاص ده، زیرا برای دورترین مسلمانان همانند نزدیک‌ترین آنان سهمی مساوی وجود دارد و تو مسئول رعایت آن می‌باشی.

مبادا سرمستی حکومت تو را از رسیدگی به آنان باز دارد، که هرگز انجام کارهای فراوان و مهم عذری برای ترک مسئولیت‌های کوچک‌تر نخواهد بود.

همواره در فکر مشکلات آنان باش، و از آنان روی بر مگردان، به ویژه امور کسانی را از آنان بیشتر رسیدگی کن که از کوچکی به چشم نمی‌آیند و دیگران آنان را کوچک می‌شمارند و کمتر به تو دسترسی دارند. برای این گروه، از افراد مورد

۱. تعبیر راغب اصفهانی درباره «أتراپ» چنین است:

یعنی بجه‌هایی که از شیرخوارگی با همدیگر و یکسان بزرگ می‌شوند و یا از این شباهت استخوان‌های سیته‌شان که آنها را هم‌هیکل کرده و یا از این جهت که از بچگی با هم روی خاک بازی می‌کرده‌اند (لدات، تنشأن معا تشبیها فی التساوی و التماثل بالتراپ التی هی ضلوع الصدر، أو لوقوعهن معا علی الأرض، و قیل: لأنهن فی حال الصبا یلعبن بالتراپ معا).

اطمینان خود که خداترس و فروتن‌اند فردی را انتخاب کن، تا پیرامونشان تحقیق و مسائل آنان را به تو گزارش کنند. سپس در رفع مشکلاتشان به گونه‌ای عمل کن که در پیشگاه خدا عذری داشته باشی، زیرا این گروه در میان رعیت بیشتر از دیگران به انصاف نیازمندند، و حق آنان را به گونه‌ای بپرداز که در نزد خدا معذور باشی؛

و به یتیمان و سالخورده‌گان که راه چاره‌ای ندارند و دست نیاز بر نمی‌دارند، پیوسته توجه داشته باش؛ که این بر زمامداران سنگین است، اگر چه حق، تمامش سنگین است اما خدا آن را بر مردمی آسان می‌کند که آخرت می‌طلبند، نفس را به شکیبایی وامی‌دارند، و به وعده‌های پروردگار اطمینان دارند.

نهج البلاغه، نامه ۵۳

... ثُمَّ اللَّهُ اللَّهُ فِي الطَّبَقَةِ السُّفْلَى مِنَ الَّذِينَ لَا حِيلَةَ لَهُمْ مِنَ الْمَسَاكِينِ وَالْمُحْتَاجِينَ وَ أَهْلِ الْبُؤْسَى وَالزَّمْنَى فَإِنَّ فِي هَذِهِ الطَّبَقَةِ قَانِعًا وَمُعْتَرًّا وَ أَحْفَظَ [اللَّهِ] اللَّهُ مَا اسْتَحْفَظَكَ مِنْ حَقِّهِ فِيهِمْ وَ اجْعَلْ لَهُمْ قِسْمًا مِنْ بَيْتِ مَالِكَ وَ قِسْمًا مِنْ غُلَّتِ صَوَافِي الْإِسْلَامِ فِي كُلِّ بَلَدٍ فَإِنَّ لِلْأَقْصَى مِنْهُمْ مِثْلَ الَّذِي لِلْأَدْنَى وَ كُلُّ قَدْ اسْتُرِعِيَتْ حَقُّهُ وَ لَا يَشْغَلَنَّكَ عَنْهُمْ بَطْرٌ فَإِنَّكَ لَا تُعْذِرُ [بِتَضْيِيعِ التَّافِهِ] بِتَضْيِيعِكَ التَّافَةَ لِأَحْكَامِكَ الْكَثِيرِ الْمُهْمِّ فَلَا تُشْخِصْ هَمَّكَ عَنْهُمْ وَ لَا تُصْعِرْ خَدَّكَ لَهُمْ وَ تَفَقَّدْ أُمُورَ مَنْ لَا يَصِلُ إِلَيْكَ مِنْهُمْ مِمَّنْ تَقْتَحِمُهُ الْعُيُونُ وَ تَحْقِرُهُ الرِّجَالُ فَفَرِّغْ لَأَوْلِيكَ ثَقَّتَكَ مِنْ أَهْلِ الْخَشْيَةِ وَ التَّوَاضِعِ فَلْيَرْفَعْ إِلَيْكَ أُمُورَهُمْ ثُمَّ اعْمَلْ فِيهِمْ بِالْإِعْذَارِ إِلَى اللَّهِ [سُبْحَانَهُ] يَوْمَ تَلْقَاهُ فَإِنَّ هَؤُلَاءِ مِنْ بَيْنِ الرَّعِيَةِ أَحْوَجُ إِلَى الْإِنصَافِ مِنْ غَيْرِهِمْ وَ كُلُّ فَاْعْذِرْ إِلَى اللَّهِ فِي تَأْذِيهِ حَقُّهُ إِلَيْهِ وَ تَعَهَّدْ أَهْلَ الْيَتِيمِ وَ ذَوِي الرَّقَّةِ فِي السَّنِّ مِمَّنْ لَا حِيلَةَ لَهُ وَ لَا يَنْصَبُ لِلْمَسْأَلَةِ نَفْسَهُ وَ ذَلِكَ عَلَى الْوَلَاءِ ثَقِيلٌ وَ الْحَقُّ كُلُّهُ ثَقِيلٌ وَ قَدْ يُخَفِّفُهُ اللَّهُ عَلَى أَقْوَامٍ طَلَبُوا الْعَاقِبَةَ فَصَبَرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ وَتَّقُوا بِصِدْقِ مَوْعُودِ اللَّهِ لَهُمْ...

(۳) از امام حسین ع روایت شده است که:

کدام از این دو را بیشتر دوست داری؟ کسی که قصد جان مسکین ضعیفی کرده، و آن مسکین را از دست او برهانی؛ یا ناصبی ای (دشمن و منکر امامت اهل بیت ع) قصد گمراهی مومن مسکینی از شیعیان ضعیف [= ضعیف‌الایمان] نموده، بانی [از معرفت] بر آن [مومن ضعیف‌الایمان] باز کنی که آن مسکین بر او توانا گردد و او را با حجت‌های الهی مغلوب سازد؟ گفت: بلکه نجات دادن این مومن مسکین از دست آن ناصبی؛ که خداوند متعال می‌فرماید: و کسی که یک نفر را زنده کند گویی مردم را زنده کرده است» (مائده/۳۲) یعنی کسی که او را زنده کند و از کفر به ایمان راهنمایی نماید، گویی که همه مردم را زنده کرده است قبل از اینکه آنها را با شمشیرهای آهنین به قتل برساند.

التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ۳۴۸

قَالَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ ع لِرَجُلٍ: أَيُّهُمَا أَحَبُّ إِلَيْكَ رَجُلٌ يَرُومُ قَتْلَ مَسْكِينٍ قَدْ ضَعُفَ، تَتَّقُهُ مِنْ يَدِهِ أَوْ نَاصِبٍ يُرِيدُ إِضْلَالَ مَسْكِينٍ [مُؤْمِنٍ] مِنْ ضَعْفَاءِ شِيعَتِنَا تَفْتَحُ عَلَيْهِ مَا يَمْتَنِعُ [الْمَسْكِينِ] بِهِ مِنْهُ - وَ يُفْحِمُهُ وَ يَكْسِرُهُ بِحُجَجِ اللَّهِ تَعَالَى.

قَالَ: بَلْ إِنْقَادُ هَذَا الْمَسْكِينِ الْمُؤْمِنِ مِنْ يَدِ هَذَا النَّاصِبِ. إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: «وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَانَتْ أَحْيَا النَّاسِ جَمِيعًا» [أى] وَمَنْ أَحْيَاهَا وَارْتَدَّهَا مِنْ كُفْرٍ إِلَى إِيْمَانٍ، فَكَانَتْ أَحْيَا النَّاسِ جَمِيعًا مِنْ قَبْلِ أَنْ يَقْتُلَهُمْ بِسَيْفِ الْحَدِيدِ.^۱

تدبر

(۱) «أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ»

برای عبور از آن گردنه، یک کار مهم آن است که یک راهکار این است که انسان در زمانه قحطی و گرسنگی اطعام دهد، یا به یتیمی از خویشاوندان و یا به مسکینی که از فرط بیچارگی، زمین گیر و خاک نشین شده است.

تاکید بر چنین مسکینی شاید بدین جهت که:

الف. تاکید کند که مخصوصا در زمانه قحطی، نیازمندان واقعی را شناسایی کنید؛ نه هر که گدایی می کند.

ب. کسانی را که نیازمندترند، در اولویت قرار دهیم.

ج. ...

(۲) «أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ»

همانند آنچه در مورد یتیم گفته شد (جلسه قبل، تدبر ۲) مسکین هم منحصر نیست به کسی که دارایی مادی اش را از دست داده؛ بلکه کسی که دارایی معنوی کم باشد یا در معرض از دست دادن قرار گرفته باشد، نیز مسکین است؛ و اگر توجه کنیم که عالم معنا بمراتب برتر از عالم ماده، و سعادت اخروی بسیار عمیق تر و گسترده تر از سعادت دنیوی است، در خواهیم یافت که چرا ارزش حمایت از چنین مسکینی (و دستگیری از مومنان در مقابل شبهات معاندان) بمراتب ارزشمندتر از حمایت از نیازمندان مالی است. (حدیث ۳)

(۳) «أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ»

یکی از اقدامات برای عبور از آن عقبه (گردنه) در قیامت، دستگیری از مسکینان واقعی است.

با توجه به اینکه قرآن کریم، برای «امت»ها و جوامع هم اصالت و هویتی اذعان دارد، همان طور که هر فردی در زندگی اش باید از گردنه ای عبور کند، به نظر می رسد بتوان در مورد هر جامعه (و مسئولان آن که باید حرکت این جامعه در آن گردنه را مدیریت کنند) نیز این سخن را مطرح کرد.

۱. این روایت هم مضمونش به روایت فوق نزدیک است:

و قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَ مَنْ كَانَ هَمُّهُ فِي كَسْرِ النَّوَاصِبِ عَنِ الْمَسَاكِينِ الْمُؤَلِّينَ لَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ يَكْسِرُهُمْ عَنْهُمْ، وَ يَكْشِفُ عَنْ مَخَازِبِهِمْ وَ يَبِينُ عَوْرَاتِهِمْ وَ يَفْخِمُ أَمْرَ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ ص، جَعَلَ اللَّهُ هَمَّهُ «۶» أَمْلاكَ الْجِنَانِ فِي بِنَاءِ قُصُورِهِ وَ دُورِهِ، يَسْتَعْمَلُ بِكُلِّ حَرْفٍ مِنْ حُرُوفِ حُجَجِهِ عَلَى أَعْدَاءِ اللَّهِ - أَكْثَرَ مِنْ [عَدَدِ] أَهْلِ الدُّنْيَا أَمْلاكَ، قُوَّةُ كُلِّ وَاحِدٍ تَفْضُلُ عَنْ حَمْلِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِينَ، فَكَمْ مِنْ بِنَاءٍ وَ كَمْ مِنْ [نِعْمَةٍ، وَ كَمْ مِنْ] قُصُورٍ لَا يَعْرِفُ قُدْرَهَا إِلَّا رَبُّ الْعَالَمِينَ (التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ۳۵۰)

لذا سران جامعه، علاوه بر مسئولیت فردی خود در قبال مسکینان - که از این جهت همچون سایر افراد جامعه مسئولیت دارند- از حیث جایگاهی که دارند، نیز در این زمینه مسئولند؛
 به تعبیر دیگر، در قبال حمایت از ایتمان و مسکینان، هم تک تک افراد جامعه مسئولند، و هم حکومت (حدیث ۲) و البته کم کاری یکی، دلیل موجهی برای کم کاری دیگری نمی شود.

۳۴۶) سوره بلد (۹۰) آیه ۱۷ **ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَّاصُوا بِالصَّبْرِ وَ تَوَّاصُوا بِالْمَرْحَمَةِ** ۱۳۹۵/۱۲/۱۸

ترجمه

سپس از کسانی باشد که ایمان آوردند و [همدیگر را] به صبر سفارش، و به رحمت توصیه نمودند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«ثُمَّ كَانَ...» «ثم» حرف عطف است که دلالت بر «تراخی» (= این پس از آن) می کند؛ و تذکر داده اند که این تراخی، صرفاً دلالت بر ترتیب در مقام «إخبار» (خبر دادن) دارد نه در مقام «مخبر» (آنچه از آن خبر داده شده است) (التبيان في إعراب القرآن، ص ۳۹۰) یعنی نمی خواهد بفرماید مومن بودن بعد از آن انجام شود که فک رقبه انجام داد و ...؛ بلکه خبر می دهد که او فک رقبه انجام داد و ... مومن هم بود.

اما اینکه فعل «کان» عطف به چیست، چند حالت قابل فرض است:

- عطف است به «أَفْتَحَمَ»، یعنی «نه از آن گردنه عبور کرد ... و نه از کسانی بود که ایمان آوردند» (الجدول في إعراب القرآن، ج ۳۰، ص ۳۳۴؛ الميزان، ج ۲۰، ص ۲۹۳)

- عطف است به «فَكُّ رَقَبَةٍ» در صورتی که قرائت «فک» به صورت «فعل» در نظر گرفته شود (نه به صورت «فک» که مصدر است)، یعنی «بنده‌ای آزاد کرد .. و البته از کسانی بود که ایمان آوردند» (مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۷۴۵)

- عطف است به «فَكُّ رَقَبَةٍ» (به همین قرائت مصدری) و در واقع عطف به معنای آن است، یعنی «آزاد کردن بنده‌ای ... و علاوه بر انجام این کارها، از کسانی بوده باشد که ایمان آوردند» (مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۷۵۱)

«مَرْحَمَةٌ»

مصدر میمی از ماده «رحم» است که به معنای «رحمت» می باشد. (در زبان فارسی نیز تعبیر «مرحمت فرماید» متداول است.) (أمالی المرتضی، ج ۲، ص ۲۹۱)

۱) امام باقر ع از پدرانسان از از رسول خدا ص روایت کرده‌اند:

هنگامی که روز قیامت شود، خداوند همه خلایق را در عرصه‌ای واحد گرد می‌آورد و منادی‌ای از جانب خداوند ندایی می‌دهد که آخرینشان همانند اولینشان می‌شنود، که می‌گوید: اهل صبر کجایند؟
جماعتی از مردم بلند می‌شوند و گروهی از فرشتگان به استقبالشان می‌روند و بدانها می‌گویند: این صبری که شما داشتید چه بود؟

می‌گویند: بر انجام طاعت خدا صبر کردیم و از انجام معصیت خدا صبر کردیم.

پس منادی‌ای از جانب خداوند ندا می‌دهد: راهشان را باز کنید تا بدون حساب وارد بهشت شوند.

سپس منادی‌ای از جانب خداوند ندایی می‌دهد، که آخرینشان همانند اولینشان می‌شنود، که می‌گوید: اهل فضل کجایند؟
جماعتی از مردم بلند می‌شوند و گروهی از فرشتگان به استقبالشان می‌روند و بدانها می‌گویند: آن فضلی که به خاطرش شما را ندا دادند چه بود؟

می‌گویند: در دنیا با ما جاهلانه برخورد می‌کردند و ما تحمل می‌کردیم؛ و در حق ما بدی می‌کردند و ما عفو می‌کردیم.

پس منادی‌ای از جانب خداوند ندا می‌دهد: راهشان را باز کنید تا بدون حساب وارد بهشت شوند.

منادی‌ای از جانب خداوند ندایی می‌دهد، که آخرینشان همانند اولینشان می‌شنود، که می‌گوید: آنان که در جوار خداوند در خانه‌اش می‌باشند کجایند؟

جماعتی از مردم بلند می‌شوند و گروهی از فرشتگان به استقبالشان می‌روند و بدانها می‌گویند: شما چه عملی داشتید که به خاطر آن در جوار خدا قرار گرفتید؟

می‌گویند: ما در راه خدا همدیگر را دوست داشتیم، در راه خدا به هم بذل و بخشش می‌کردیم و در راه خدا بار همدیگر را به دوش می‌کشیدیم.

پس منادی‌ای از جانب خداوند ندا می‌دهد: راهشان را باز کنید تا بدون حساب وارد بهشت شوند.

سپس امام باقر ع فرمودند: اینان در جوار خدا هستند، مردم می‌ترسند و اینها نمی‌ترسند، مردم مورد محاسبه واقع می‌شوند از اینها حساب کشیده نمی‌شود.

الأمالی (للطوسی)، ص ۱۰۳؛ الکافی، ج ۲، ص ۷۵ و ۱۰۸ و ۱۲۶^۲

۱. رَوَى ابْنُ بَطْرِيْقٍ فِي الْمُسْتَدْرَكِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَلِيٍّ بْنِ رِفَاعَةَ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ يَقُولُ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع. (بحار الأنوار، ج ۳۶، ص ۱۶۶؛ مناقب آل أبي طالب عليهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۲، ص ۱۲۰)
قَوْلُهُ تَعَالَى وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي عَلِيٍّ ع. (كشف الغمّة في معرفة الأئمة، ج ۱، ص ۳۲۰؛ كشف اليقين في فضائل أمير المؤمنين عليه السلام، ص ۳۸۱)

۲. سه فراز مختلف این روایت در کافی با سه سند مختلف آمده است:

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عَيْسَى، عَنْ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ صَبَّاحِ الْحِذَاءِ، عَنْ أَبِي حَمَزَةَ الثَّمَالِيِّ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيِّ الْبَاقِرِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، عَنْ آبَائِهِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ)، قَالَ: إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَمَعَ اللَّهُ الْخَلَائِقَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، وَيُنَادِي مُنَادٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ، يُسْمَعُ آخِرَهُمْ كَمَا يُسْمَعُ أَوَّلَهُمْ، يَقُولُ: أَيْنَ أَهْلُ الصَّبْرِ فَيَقُومُ عَنْقُ مِنَ النَّاسِ، فَتَسْتَقْبِلُهُمْ زُمْرَةٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَيَقُولُونَ لَهُمْ: مَا كَانَ صَبْرُكُمْ هَذَا الَّذِي صَبَرْتُمْ فَيَقُولُونَ: صَبَرْنَا أَنْفُسَنَا عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ، وَصَبَرْنَا عَنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ. قَالَ: فَيُنَادِي مُنَادٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ: صَدَقَ عِبَادِي، خَلُّوا سَبِيلَهُمْ لِيَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ.

قَالَ: ثُمَّ يَنَادِي مُنَادٍ آخَرَ، يُسْمَعُ آخِرَهُمْ كَمَا يُسْمَعُ أَوَّلَهُمْ، فَيَقُولُ: أَيْنَ أَهْلُ الْفَضْلِ. فَيَقُومُ عَنْقُ مِنَ النَّاسِ، فَتَسْتَقْبِلُهُمْ زُمْرَةٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، فَيَقُولُونَ: مَا فَضْلُكُمْ هَذَا الَّذِي تُودِيْتُمْ بِهِ فَيَقُولُونَ: كُنَّا يَجْهَلُ عَلَيْنَا فِي الدُّنْيَا فَتَحْتَمِلُ وَيَسَاءُ إِلَيْنَا فَتَعْفُو. قَالَ: فَيُنَادِي مُنَادٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ (تَعَالَى): صَدَقَ عِبَادِي، خَلُّوا سَبِيلَهُمْ لِيَدْخُلُوا الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ.

قَالَ: ثُمَّ يَنَادِي مُنَادٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ (عَزَّ وَجَلَّ)، يُسْمَعُ آخِرَهُمْ كَمَا يُسْمَعُ أَوَّلَهُمْ، فَيَقُولُ: أَيْنَ جِيرَانُ اللَّهِ (جَلَّ جَلَالُهُ) فِي دَارِهِ فَيَقُومُ عَنْقُ مِنَ النَّاسِ، فَتَسْتَقْبِلُهُمْ زُمْرَةٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، فَيَقُولُونَ لَهُمْ: مَاذَا كَانَ عَمَلُكُمْ فِي دَارِ الدُّنْيَا فَصَرْتُمْ بِهِ الْيَوْمَ جِيرَانَ اللَّهِ (تَعَالَى) فِي دَارِهِ فَيَقُولُونَ: كُنَّا نَتَحَابُّ فِي اللَّهِ (عَزَّ وَجَلَّ). وَنَتَبَادَلُ فِي اللَّهِ، وَنَتَوَازَرُّ فِي اللَّهِ. فَيُنَادِي مُنَادٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ: صَدَقَ عِبَادِي خَلُّوا سَبِيلَهُمْ لِيَنْطَلِقُوا إِلَى جِوَارِ اللَّهِ فِي الْجَنَّةِ بِغَيْرِ حِسَابٍ. قَالَ: فَيَنْطَلِقُونَ إِلَى الْجَنَّةِ بِغَيْرِ حِسَابٍ.

ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ): فَهَؤُلَاءِ جِيرَانُ اللَّهِ فِي دَارِهِ، يَخَافُ النَّاسُ وَلا يَخَافُونَ، وَيَحَاسِبُ النَّاسُ وَلا يَحَاسِبُونَ.

(٢) از امام صادق ع روایت شده است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ وَمُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ جَمِيعًا عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُومُ عَنْقُ مِنَ النَّاسِ فَيَأْتُونَ بَابَ الْجَنَّةِ فَيَضْرِبُونَهُ فَيَقَالُ لَهُمْ مِنْ أَنْتُمْ فَيَقُولُونَ نَحْنُ أَهْلُ الصَّبْرِ فَيَقَالُ لَهُمْ عَلَى مَا صَبَرْتُمْ فَيَقُولُونَ كُنَّا نَصْبِرُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ وَنَصْبِرُ عَنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ صَدَقُوا ادْخُلُوهُمُ الْجَنَّةَ وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (الكافي، ج ٢، ص ٧٥)

عَلِيُّ عَنْ أَبِيهِ وَمُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ جَمِيعًا عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي حَمَزَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَمَعَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ ثُمَّ يَنَادِي مُنَادٍ أَيْنَ أَهْلُ الْفَضْلِ - قَالَ فَيَقُومُ عَنْقُ مِنَ النَّاسِ فَتَلْقَاهُمُ الْمَلَائِكَةُ فَيَقُولُونَ وَ مَا كَانَ فَضْلُكُمْ فَيَقُولُونَ كُنَّا نَصِلُ مِنْ قَطْعِنَا وَنُعْطِي مِنْ حَرْمِنَا وَنَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمْنَا قَالَ فَيَقَالُ لَهُمْ صَدَقْتُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ (الكافي، ج ٢، ص ١٠٨)

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُؤَيْدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي حَمَزَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ ع قَالَ: إِذَا جَمَعَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ قَامَ مُنَادٍ فَنَادَى يُسْمَعُ النَّاسُ فَيَقُولُ أَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللَّهِ قَالَ فَيَقُومُ عَنْقُ مِنَ النَّاسِ فَيَقَالُ لَهُمْ اذْهَبُوا إِلَى الْجَنَّةِ بِغَيْرِ حِسَابٍ قَالَ فَتَلْقَاهُمُ الْمَلَائِكَةُ فَيَقُولُونَ إِلَى أَيْنَ فَيَقُولُونَ إِلَى الْجَنَّةِ بِغَيْرِ حِسَابٍ قَالَ فَيَقُولُونَ فَأَيُّ ضَرْبٍ أَنْتُمْ مِنَ النَّاسِ فَيَقُولُونَ نَحْنُ الْمُتَحَابُّونَ فِي اللَّهِ قَالَ فَيَقُولُونَ وَ أَى شَيْءٍ كَانَتْ أَعْمَالُكُمْ قَالُوا كُنَّا نُحِبُّ فِي اللَّهِ وَنُبْغِضُ فِي اللَّهِ قَالَ فَيَقُولُونَ نَعَمْ أَجْرُ الْعَامِلِينَ. (الكافي، ج ٢، ص ١٢٦)

همانا مومنی از شما در روز قیامت هست که شخصی از مقابل او عبور می‌کند در حالی که دستور وارد کردن او به /آتش صادر شده است، پس به آن مومن می‌گوید: فلانی، به فریادم برس؛ من در دنیا در حق تو نیکی کرده‌ام. آن مومن به فرشته‌اش می‌گوید راهش را باز کن! و خداوند به آن فرشته دستور می‌دهد که به سخن این مومن گوش بده و فرشته [عذاب] راه او را باز می‌کند.

المحاسن، ج ۱، ص ۱۸۵

عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي وَغَادِ الْحَنَاطِ عَنْ مُيَسَّرِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ مِنْكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَيَمْرُؤٌ عَلَيْهِ بِالرَّجُلِ وَقَدْ أَمَرَ بِهِ إِلَى النَّارِ فَيَقُولُ لَهُ يَا فُلَانُ أَغْنَيْتَنِي فَقَدْ كُنْتُ أَصْنَعُ إِلَيْكَ الْمَعْرُوفَ فِي الدُّنْيَا فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ لِلْمَلِكِ خَلِّ سَبِيلَهُ فَيَأْمُرُ اللَّهُ الْمَلِكَ أَنْ أَجِزَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِ فَيُخَلِّي الْمَلِكُ سَبِيلَهُ.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است:

همانا من بر سه نفر رحم می‌کنم و سزاوار است که بر آنان رحم شود:

عزیزی که بعد از عزتش به ذلتی گرفتار آمده است؛

ثروتمندی که بعد از ثروتمندی، نیازمند شده؛

عالمی که خانواده و جاهلان او را کوچک می‌شمرند.

الأمالی (للصدوق)، ص ۱۲

حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادِ الْأَزْدِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: وَغَيْرِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:

إِنِّي لَأَرْحَمُ ثَلَاثَةً وَحَقُّ لَهُمْ أَنْ يُرْحَمُوا عَزِيزٌ أَصَابَتْهُ مَذَلَّةٌ بَعْدَ الْعِزِّ وَغَنِيٌّ أَصَابَتْهُ حَاجَةٌ بَعْدَ الْغِنَى وَعَالِمٌ يَسْتَخِفُّ بِهٖ أَهْلُهُ وَالْجَهْلَةُ.^۱

(۴) از امام صادق ع روایت شده است:

همانا مسلمان برادر مسلمان است؛ بر او ظلم نمی‌کند و او را خوار نمی‌دارد و در حقش خیانت نمی‌کند؛

و بر مسلمانان سزاوار است که بکوشند در اینکه به هم برسند و همکاری کنند در عطف و ورزی متقابل و برادری کردن

نسبت به نیازمندان و به مشکلات همدیگر رسیدگی کردن، تا آن گونه باشید که خداوند عز و جل بدان دستور داده است:

«رحم کنندگان در میان همدیگر» (فتح/۲۹) یعنی نسبت به هم رحمت می‌آورند، و غمگین‌اند از اینکه آن وضعیتی که عمده

انصار در زمان رسول خدا ص نسبت به هم داشتند، از میانشان غایب است.

الکافی، ج ۲، ص ۱۷۴

۱. وَعَنْهُ، عَنْ مَسْعُودَةَ بِنِ صَدَقَةَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ آبَائِهِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قَالَ: «أَرْحَمُوا عَزِيزًا ذَلًّا، وَغَنِيًّا افْتَقَرَ، وَعَالِمًا

ضَاعَ فِي زَمَانٍ جَهْلًا» (قرب الإسناد، ص ۶۶)

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي الْمَعْرَاءِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلُمُهُ وَ لَا يَخْذُلُهُ وَ لَا يَخُونُهُ وَ يَحِقُّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الْجَاهِدُ فِي التَّوَاصُلِ وَ التَّعَاوُنِ عَلَى التَّعَاطُفِ وَ الْمُوَاسَاةِ لِأَهْلِ الْحَاجَةِ وَ تَعَاطُفِ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ حَتَّى تَكُونُوا كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - رُحَمَاءَ بَيْنَكُمْ مُتَرَاحِمِينَ مُغْتَمِينَ لِمَا غَابَ عَنْكُمْ مِنْ أَمْرِهِمْ عَلَى مَا مَضَى عَلَيْهِ مَعْشَرُ الْأَنْصَارِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ص.^١

تدبر

(١) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ؛ ... ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

برای عبور از آن گردنه، اگرچه دل کندن از مال و انجام انفاق‌های سنگین مالی، مانند آزاد کردن برده و یا اطعام یتیم و مسکین در زمانه قحطی، لازم است، اما کافی نیست. بلکه شخص باید ایمان داشته باشد و روابط متقابل با مومنان داشته باشد که در این روابط همدیگر را به صبر و رحمت آوردن بر دیگران سفارش کنند.

١. دو روایت زیر هم به این آیه مرتبط است. اولی از ابن عباس است که اگرچه احتمال این هست که از پیامبر ص یا امیرالمومنین ع گرفته باشد اما چون نام نبرده در روایات متن نیاوردیم و دومی هم نمونه‌ای است از توأسی به صبر توسط امام صادق ع:

(١) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ سَهْلٍ عَنْ عَبْدِ الْغَنِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ ابْنِ جَرِيحٍ [جُرَيْجٍ] عَنْ عَطَاءِ بْنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ عَلَى فَرَائِضِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ فِيمَا بَيْنَهُمْ وَ لَا يَقْبَلُ هَذَا إِلَّا مَنْ مُؤْمِنٌ (تفسير القمی، ج ٢، ص ٤٢٣)

(٢) رَوَيْنَاهَا بِإِسْنَادِنَا الَّذِي ذَكَرْنَا مِنْ عَدَّةٍ طُرُقَ إِلَى جَدِّي أَبِي جَعْفَرِ الطُّوسِيِّ عَنْ الْمُفِيدِ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ التُّعْمَانِ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بَابُوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ وَ رَوَيْنَاهَا أَيْضًا بِإِسْنَادِنَا إِلَى جَدِّي أَبِي جَعْفَرِ الطُّوسِيِّ عَنْ أَبِي الْحُسَيْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ مُوسَى الْأَهْوَازِيِّ عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الْقَطْرَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ أَيُّوبَ الْخَنْعَمِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ عَنْ عَطِيَّةِ بْنِ نَجِيحِ بْنِ الْمُطَهَّرِ الرَّازِيِّ وَ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارِ الصَّرْفِيِّ قَالَا مَعًا:

إِنَّ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ ع كَتَبَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حِينَ حَمَلَ هُوَ وَ أَهْلُ بَيْتِهِ يَعْزِيهِ عَمَّا صَارَ إِلَيْهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِلَى الْخَلْفِ الصَّالِحِ وَ الذَّرِيَّةِ الطَّيِّبَةِ مِنْ وَلَدِ أَخِيهِ وَ ابْنِ عَمِّهِ أَمَّا بَعْدُ فَلَيْتَ كُنْتُ تَفَرَّدْتُ أَنْتَ وَ أَهْلُ بَيْتِكَ مِمَّنْ حَمَلَ مَعَكَ بِمَا أَصَابَكُمْ مَا أَنْفَرَدْتُ بِالْحَزَنِ وَ الْعَبْطَةِ وَ الْكَأَبَةِ وَ الْهَيْمِ وَ جَعَجَ الْقَلْبُ دُونِي فَلَقَدْ نَأَلْتِي مِنْ ذَلِكَ مِنَ الْجَزَعِ وَ الْقَلَقِ وَ حَرِّ الْمُصِيبَةِ مِثْلَ مَا نَأَلْتُ وَ لَكِنْ رَجَعْتُ إِلَيَّ مَا أَمَرَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ بِهِ الْمُتَّقِينَ مِنَ الصَّبْرِ وَ حَسَنِ الْعَزَاءِ حِينَ يَقُولُ لِنَبِيِّهِ ص وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَ حِينَ يَقُولُ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ وَ حِينَ يَقُولُ لِنَبِيِّهِ ص حِينَ مِثْلِ بَحْمَزَةَ وَ إِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عَاقَبْتُمْ بِهِ وَ لَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ وَ صَبِرْ ص وَ لَمْ يُعَاقَبْ وَ حِينَ يَقُولُ وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْئَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى وَ حِينَ يَقُولُ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أَوْلَيْتُكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٍ مِنْ رَبِّهِمْ وَ رَحْمَةً وَ أَوْلَيْتُكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ وَ حِينَ يَقُولُ إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ وَ حِينَ يَقُولُ لِقَمَانِ لِأَبْنِهِ وَ اصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنْ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ وَ حِينَ يَقُولُ عَنْ مُوسَى وَ قَالَ لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَ اصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ وَ حِينَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ حِينَ يَقُولُ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ وَ حِينَ يَقُولُ وَ حِينَ يَقُولُ لِنَبِيِّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ وَ تَقْصُ مِنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ وَ حِينَ يَقُولُ وَ كَأَيِّنَ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ مَا ضَعُفُوا وَ مَا اسْتَكْبَرُوا وَ اللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ وَ حِينَ يَقُولُ وَ حِينَ يَقُولُ وَ اصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَ هُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ وَ أَمْثَالُ ذَلِكَ مِنَ الْقُرْآنِ كَثِيرٌ وَ اعْلَمْ أَيُّ عَمٍّ وَ ابْنِ عَمٍّ أَنَّ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ لَمْ يَبَالِ بَصْرَ الدُّنْيَا لَوْلِيَهُ سَاعَةً قَطُّ وَ لَا شَيْءَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الضَّرِّ وَ الْجَهْدِ وَ الْأَذَى مَعَ الصَّبْرِ... (إقبال الأعمال، ج ٣، ص ٨٢-٨٤)

۲) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ؛ ... ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا...»

یکی از ضروریات برای عبور از آن گردنه صعب‌العبور، از مومنان بودن است. چرا؟

الف. ایمان، یعنی باوری که پشتوانه عمل است؛ کسی قیامت و گردنه‌هایش را جدی می‌گیرد و برایش می‌کوشد که ایمان داشته باشد.

ب. ایمان، یک جهت‌گیری به سوی آخرت است. کسی به چیزی می‌رسد که نسبت به آن جهت‌گیری کرده باشد و قصد انجام آن را داشته باشد. کسی که بدون قصد و از سر اتفاق کاری را انجام دهد، آن کار، اثر مثبت و ثمره‌ای در باطن و حقیقت وی نخواهد داشت.

ج. ...

۳) «فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ؛ ... وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

یک شرط مهم برای عبور از گردنه‌های قیامت، توصیه همدیگر به صبر و رحمت است. چرا؟

الف. چون انسان در «سختی» آفریده شده است (بلد/۴؛ جلسه ۳۳۳). اگر انسان در سختی آفریده شده، پس باید هم صبر و استقامت در پیمودن این مسیر را جدی گرفت و هم سختی‌های این مسیر را با رحمت متقابل باید آسان نمود.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

مقدمه ۱: (قبلاً تبیین شد که) انسان در سختی آفریده شده است (جلسه ۳۳۳، تدبیر ۲).

مقدمه ۲. انسان موجودی اجتماعی است.

نتیجه: روابط اجتماعی انسان باید به نحوی تنظیم شود که بتواند بر سختی‌های این راه غلبه کند؛ و برای تحقق این امر دو مولفه لازم است:

اولاً: اگر بناچار در زندگی سختی پیش می‌آید انسان باید خود را برای تحمل سختی آماده کند.

ثانیاً: سختی همواره از جنس ناملایمات است، پس برای غلبه بر آن باید نقطه مقابلش را در روابط اجتماعی تقویت کرد و آن، همان ملایمت و رحمت و عطوفت است.

در واقع، انسان‌شناسی‌ای که وجود سختی را جدی می‌گیرد، این گونه نیست که به ناامیدی و یاس از زندگی منجر شود، بلکه از انسان، ابتدا ایمان طلب می‌کند، و آنگاه از افراد جامعه ایمانی می‌خواهد که دائماً هم خود را برای تحمل سختی‌های لاعلاج آماده سازند، و هم با تقویت روابط عاطفی قوی، تا حد امکان بر آن ناملایمات غلبه نمایند و همان ناملایمات را بستری برای زندگی‌ای پر از شادی معنوی قرار دهند.

۴) «... تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

رابطه مومنان با همدیگر، بسیار برتر از عدالت است؛ رابطه آنها بر مدار «رحمت» است؛ نه فقط اینکه خودشان بر دیگران رحمت آورند، بلکه سفارش کردن و دعوت همدیگر به رحمت.

نکته تخصصی جامعه‌شناسی

برخی جامعه‌شناسان از تعبیر «روابط گرم» و «روابط سرد» در جامعه سخن گفته‌اند که آنچه قوام‌بخش اصلی جامعه است، روابط گرم است. روابط سرد آنجاست که همه چیز بر مدار قانون و اجرای عدالت است، و روابط گرم آنجاست که امور بر اساس عواطف و محبت می‌گردد.

اگر دقت کنید برای عبور از گردنه‌های قیامت، تقریباً تمام آنچه در این آیات گذشت، از جنس روابط گرم بود: آزاد کردن برده، اطعام نیازمند در روزگار قحطی، توصیه به صبر و توصیه به رحمت. هیچیک از این مولفه‌ها، عناصری نیست که با زور قانون بتوان در جامعه پیاده کرد. همگی مبتنی بر آن است که در بین آحاد جامعه روابط گرم برقرار باشد.^۱

۵) «... الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

انسان‌های مومن هم بی‌نیاز از سفارش و توصیه نیستند. (قرائتی، تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۴۹۰)

۶) «فَكُ رَقَبَةً...؛ ثُمَّ... وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

بعد از رحمت آوردن بر دیگران، باید دیگران را هم به رحمت آوردن دعوت و سفارش کرد (اقتباس از تفسیر نور، ج ۱۰،

ص ۴۹۱)

۷) «تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ»

«توصوا» از باب تفاعل است و در جایی به کار می‌رود که اقدام متقابل و طرفینی در کار باشد. در واقع «توصوا» هم توصیه کردن است و هم توصیه شنیدن.

نکته اخلاقی

بسیاری از ما با دیدن کوچکترین خطایی در دیگران، باب توصیه و نصیحت را باز می‌کنیم، که لزوماً کار بدی نیست. اما مهمتر از آن اینکه، آیا همان گونه که اهل توصیه کردن هستیم، آماده توصیه شنیدن هم هستیم؟

اگر خطایی را در دیگران دیدیم و به آنها توصیه کردیم که راه صحیح را در پیش گیرند، اگر کسی در ما خطایی دید و توصیه‌ای کرد، چه مواجهه‌ای با خواهیم داشت؟

۱. بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند

چو عضوی به درد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار

تو کز محنت دیگران بی غمی نشاید که نامت نهند آدمی

<http://ganjoor.net/saadi/golestan/gbab1/sh10>

ترجمه

آنان ملازمان وادی یمن و برکت‌اند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«أَصْحَابُ»

از ماده «صحب» است که در اصل دلالت دارد بر نزدیک هم قرار گرفتن و مقارن همدیگر شدن؛ و «صاحب» (جمع آن: اصحاب) به هر ملازم و همنشین و همراهی گفته می‌شود که همراهی‌شان زیاد باشد و درباره این واژه در جلسه ۲۲۹ توضیح داده شد. <http://yekaye.ir/al-baqarah-002-039>

«الْمَيْمَنَةُ»

از ماده «یمن» گرفته شده است. غالباً اصل معنای این کلمه از واژه «یمین» به معنای «دست راست» دانسته‌اند که بعداً به مناسبت‌های مختلف در معانی «قدرت» (چون دست راست غالباً قویتر از دست چپ است)، «یمن» و برکت (چون عرب سمت راست را غالباً به فال نیک می‌گرفت)، و «سوگند خوردن» (چون هنگام هم‌قسم شدن غالباً دست راست را در دست هم می‌گذاشتند) به کار رفته است. (معجم المقاییس اللغه، ج ۶، ص ۱۵۸؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۹۳) هرچند عده‌ای معتقدند دو مفهوم «دست راست» و «سوگند خوردن»، اگرچه با معنای اصلی این کلمه در زبان عربی نسبتی دارد؛ اما در اصل از زبان‌های عبری و سریانی وارد شده، اصل معنای این ماده در همان معنای «یمن» و برکت (نقطه مقابل «شوم») است که مشتمل بر سه مولفه «قوت» در مسیر «خوبی» همراه با نوعی «فزون‌ی» است. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۴، ص ۲۷۰)

برخی بعد از اینکه به کاربرد «یمین» در معنای «یمن» و برکت اشاره کرده‌اند، گفته‌اند «میمنه» به معنای سمت و ناحیه «یمین» است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۹۴). در واقع، وزن «مفعول» از وزن‌هایی است که به عنوان ظرف و اسم مکان به کار برده می‌شود و «ة» آن دلالت بر مبالغه می‌کند؛ لذا «میمنه» محلی است که در آن یمن و برکت فراوان است.

البته از قدیم دو معنا برای «أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ» مطرح بوده است. برخی تاکید را بر معنای «دست راست» گذاشته و می‌گفته‌اند کسانی که از سمت راست نامه عملشان را دریافت می‌کنند (جبائی) و برخی می‌گفته‌اند که منظور اهل یمن و برکت می‌باشند (حسن بصری و ابومسلم) (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۱) و بعید نیست که هر دو معنا در این تعبیر لحاظ شده باشد، چرا که آنان که نامه عملشان را به دست راستشان می‌دهند همانانی‌اند که اهل سعادت و در وادی یمن و برکت خواهند بود.

حدیث

۱) جابر جعفی می‌گوید: از امام باقر ع در مورد روح سوال کردم. فرمود:

جابر! بدرستی که خداوند مردم را بر سه دسته آفرید و در سه مرتبه جای داد:

... و اما «اصحاب میمنت» [= ملازمان وادی یمن و برکت] آنان اند که مومنان حقیقی اند؛ خداوند در آنها چهار روح قرار

داد: روح ایمان و روح قوت و روح شهوت و روح بدن؛

و بنده دائما با این ارواح چهارگانه کارش را انجام می دهد تا اینکه قصد گناه کند. هنگامی که قصد گناه کند، روح شهوت آن گناه را برایش زینت می دهد و روح قوت وی را بر آن کار تشجیع می کند [= شجاعت می دهد] و روح بدن او را به جلو می راند تا اینکه در آن گناه بیفتد؛

هنگامی که با گناه تماس برقرار کرد، از ایمان کم می شود و ایمان از او کم می شود؛ پس اگر توبه و بازگشت کرد خدا به او بازگشت می دهد؛

و گاه بر بنده حالاتی عارض می شود که برخی از این چهارتا از او کم شود؛ و این همان سخن خداوند متعال است که می فرماید: «و از شما برخی به سرازیری عمر بازگردانیده شود تا چنان شود که در پی دانایی، [دیگر] چیزی نداند» (حج/۵) پس، از روح قوتش کم می شود و دیگر توان جهاد با دشمن و تامین معیشت را ندارد، و از روح شهوتش کم می شود به طوری که اگر زیباترین دختران از مقابلش عبور کنند، میلی بدانها پیدا نمی کند، و در او روح ایمان و روح بدن باقی می ماند؛ پس با روح ایمان خدا را می پرستد، و با روح بدن راه می رود و جایجا می شود تا اینکه فرشته مرگ سر رسد ...

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۴۴۸؛ الکافی، ج ۲، ص ۲۸۲؛ و ج ۱، ص ۲۷۲

۱. متن روایت در کافی چنین است:

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ الْغَنَوِيِّ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ص قَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ نَاسًا زَعَمُوا أَنَّ الْعَبْدَ لَا يَزْنِي وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَسْرِقُ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَشْرِبُ الْخَمْرَ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَأْكُلُ الرِّبَا وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَسْفِكُ الدَّمَ الْحَرَامَ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَقَدْ ثَقُلَ عَلَيَّ هَذَا وَ حَرَجَ مِنْهُ صَدْرِي حِينَ أَزْعَمُ أَنَّ هَذَا الْعَبْدَ يَصَلِّي صَلَاتِي وَ يَدْعُو دُعَائِي وَ يَتَكَلَّمُ بِلِسَانِي وَ أَوَارِثُهُ وَ قَدْ خَرَجَ مِنَ الْإِيمَانِ مِنْ أَجْلِ ذَنْبٍ يَسِيرٍ أَصَابَهُ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ص صَدَقْتَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص يَقُولُ وَ الدَّلِيلُ عَلَيْهِ كِتَابُ اللَّهِ خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ النَّاسَ عَلَى ثَلَاثِ طَبَقَاتٍ وَ اتَّزَلَّهُمْ ثَلَاثَ مَنَازِلَ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِي الْكِتَابِ فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ وَ السَّابِقُونَ ...

ثم ذكر أصحاب الميمنة و هم المؤمنون حقا بأعينهم جعل الله فيهم أربعة أرواح روح الإيمان و روح القوة و روح الشهوة و روح البدن فلا يزال العبد يستكمل هذه الأرواح الأربعة حتى تأتي عليه حالات فقال الرجل يا أمير المؤمنين ما هذه الحالات فقال أما أولاهن فهو كما قال الله عز و جل - و منكم من يرد إلى أرذل العمر لكي لا يعلم بعد علم شيئا فهذا ينتقص منه جميع الأرواح و ليس بالذي يخرج من دين الله لأن الفاعل به رده إلى أرذل عمره فهو لا يعرف للصلاة وقتا و لا يستطيع التهجيد بالليل و لا بالنهار و لا القيام في الصف مع الناس فهذا نقصان من روح الإيمان و ليس يضره شيئا و منهم من ينتقص منه روح القوة فلا يستطيع جهاد عدوه و لا يستطيع طلب المعيشة و منهم من ينتقص منه روح الشهوة فلو مرت به أصبح بنات آدم لم يحن إليها و لم يقم و تبقى روح البدن فيه فهو يبد و يدرج حتى يأتيه ملك الموت فهذا الحال خير لأن الله عز و جل هو الفاعل به و قد تأتي عليه حالات في قوته و شبابه فيهم بالخطيئة فيشجعه روح القوة و يزين له روح الشهوة و يقوده روح البدن حتى توقعه في الخطيئة فإذا لامسها نقص من الإيمان و تفصى منه فليس يعود فيه حتى يتوب فإذا تاب تاب الله عليه و إن عاد أدخله الله نار جهنم فأما أصحاب المشأمة ... (ادامه اش در پاورقی جلسه بعد)

۲. محمد بن يحيى عن أحمد بن محمد بن الحسين بن سعيد عن حماد بن عيسى عن إبراهيم بن عمر اليماني عن جابر الجعفي قال قال أبو عبد الله ع يا جابر إن الله تبارك و تعالی خلق الخلق ثلاثه أصناف ... و جعل في المؤمنين و أصحاب الميمنة روح الإيمان فيه خافوا الله و جعل فيهم روح القوة فيه قدروا على طاعة الله و جعل فيهم روح الشهوة فيه اشتهاوا طاعة الله و جعل فيهم روح المدرج الذي به يذهب الناس و يجيئون.

حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَأَسِطِيِّ عَنْ دُرُسْتِ بْنِ أَبِي مَنصُورٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ الرُّوحِ قَالَ يَا جَابِرُ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ عَلَى ثَلَاثِ طَبَقَاتٍ وَ أَنْزَلَهُمْ ثَلَاثَ مَنَازِلٍ...^١ وَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ أَصْحَابِ الْمِيْمَنَةِ فَهُمْ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا جَعَلَ فِيهِمْ أَرْبَعَةَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ رُوحَ الْقُوَّةِ وَ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ رُوحَ الْبَدَنِ وَ لَا يَزَالُ الْعَبْدُ مُسْتَعْمِلًا بِهَذِهِ الْأَرْوَاحِ الْأَرْبَعَةَ حَتَّى يَهْمَ بِالْخَطِيئَةِ فَإِذَا هُمْ بِالْخَطِيئَةِ زَيْنَ لَهُ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ شَجَعَهُ رُوحُ الْقُوَّةِ وَ قَادَهُ رُوحُ الْبَدَنِ حَتَّى يُوقِعَهُ فِي تِلْكَ الْخَطِيئَةِ فَإِذَا لَامَسَ الْخَطِيئَةَ انْتَقَصَ مِنَ الْإِيمَانِ وَ انْتَقَصَ الْإِيمَانُ مِنْهُ فَإِنْ تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ قَدْ يَأْتِي عَلَى الْعَبْدِ تَارَاتٌ يَنْقُصُ مِنْهُ بَعْضُ هَذِهِ الْأَرْبَعَةِ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا فَتَنْتَقِصُ رُوحُ الْقُوَّةِ وَ لَا يَسْتَطِيعُ مُجَاهَدَةَ الْعَدُوِّ وَ لَا مُعَالَجَةَ الْمَعِيشَةِ وَ يَنْتَقِصُ مِنْهُ رُوحُ الشَّهْوَةِ فَلَوْ مَرَّتْ بِهِ أَحْسَنُ بَنَاتِ آدَمَ لَمْ يَحِنَّ إِلَيْهَا وَ تَبَقِيَ فِيهِ رُوحُ الْإِيمَانِ وَ رُوحُ الْبَدَنِ فَبِرُوحِ الْإِيمَانِ يَعْبُدُ اللَّهُ وَ بِرُوحِ الْبَدَنِ يَدْبُ وَ يَدْرُجُ حَتَّى يَأْتِيَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ... (بقيه اين روايت در جلسه بعد خواهد آمد)^٢

١. وَ بَيَّنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابِهِ حَيْثُ قَالَ فَأَصْحَابُ الْمِيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ وَ أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقْرَبُونَ فَأَمَّا مَا ذَكَرَ مِنَ السَّابِقِينَ فَهُمْ أَنْبِيَاءُ مُرْسَلُونَ وَ غَيْرُ مُرْسَلِينَ جَعَلَ اللَّهُ فِيهِمْ خَمْسَةَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْقُدُسِ وَ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ رُوحَ الْقُوَّةِ وَ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ رُوحَ الْبَدَنِ وَ بَيَّنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابِهِ حَيْثُ قَالَ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَلَّنَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مِنْ كَلِمِ اللَّهِ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ وَ أَيْدَانَهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ثُمَّ قَالَ فِي جَمِيعِهِمْ وَ أَيْدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ فَبِرُوحِ الْقُدُسِ بَعَثُوا أَنْبِيَاءَ مُرْسَلِينَ وَ غَيْرُ مُرْسَلِينَ وَ بِرُوحِ الْقُدُسِ عِلْمُوا جَمِيعَ الْأَشْيَاءِ وَ بِرُوحِ الْإِيمَانِ عَبَدُوا اللَّهَ وَ لَمْ يَشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِرُوحِ الْقُوَّةِ جَاهَدُوا عَدُوَّهُمْ وَ عَالَجُوا مَعَايِشَهُمْ وَ بِرُوحِ الشَّهْوَةِ أَصَابُوا لَذَّةَ الطَّعَامِ وَ نَكَحُوا الْحُلَالَ مِنَ النِّسَاءِ وَ بِرُوحِ الْبَدَنِ يَدْبُ وَ يَدْرُجُ

٢ اين روايت به طور طولانی تر و البته با سندی ديگر در همين كتاب آمده است (اويلش شبيهه متن روايتي است كه در پاورقی های قبل از كافي روايت شد؛ اما در كل متنش طولانی تر است.

بصائر الدرجات، ج ١، ص ٤٤٩-٤٥٠

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ عَنِ ابْنِ هَارُونَ الْعَبْدِيِّ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نَبَاتَةَ قَالَ: أَتَى رَجُلٌ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ أَنَسُ بْنُ يَزْعُمُونَ أَنَّ الْعَبْدَ لَا يَزِينُ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَسْرِقُ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَشْرَبُ الْخَمْرَ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَأْكُلُ الرِّبَا وَ هُوَ مُؤْمِنٌ وَ لَا يَسْفِكُ الدَّمَ الْحَرَامَ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَقَدْ كَبُرَ هَذَا عَلَيَّ وَ جَرَحَ مِنْهُ صَدْرِي حَتَّى زَعَمَ أَنَّ هَذَا الْعَبْدَ الَّذِي يُصَلِّي إِلَيَّ قِبَلَتِي وَ يَدْعُو دَعْوَتِي وَ يَنَاقِحُنِي وَ أَنَا كَحِهِ وَ يُوَارِثُنِي وَ أُوَارِثُهُ فَأَخْرَجَهُ مِنَ الْإِيمَانِ مِنْ أَجْلِ ذَنْبٍ يَسِيرٍ أَصَابَهُ فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ ع صَدَقَ أَخُوكَ إِني سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ص وَ هُوَ يَقُولُ خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ وَ هُوَ عَلَى ثَلَاثَةِ طَبَقَاتٍ وَ أَنْزَلَهُمْ ثَلَاثَ مَنَازِلَ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فِي الْكِتَابِ فَأَصْحَابُ الْمِيْمَنَةِ وَ أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقْرَبُونَ فَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنَ السَّابِقِينَ فَانْبِيَاءُ مُرْسَلُونَ وَ غَيْرُ مُرْسَلِينَ جَعَلَ اللَّهُ فِيهِمْ خَمْسَةَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْقُدُسِ وَ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ رُوحَ الْقُوَّةِ وَ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ رُوحَ الْبَدَنِ فَبِرُوحِ الْقُدُسِ بَعَثُوا أَنْبِيَاءَ مُرْسَلِينَ وَ غَيْرُ مُرْسَلِينَ وَ بِرُوحِ الْإِيمَانِ عَبَدُوا اللَّهَ وَ لَمْ يَشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِرُوحِ الْقُوَّةِ جَاهَدُوا عَدُوَّهُمْ وَ عَالَجُوا مَعَايِشَهُمْ وَ بِرُوحِ الشَّهْوَةِ أَصَابُوا اللَّذِيذَ مِنَ الطَّعَامِ وَ نَكَحُوا الْحُلَالَ مِنَ شَبَابِ النِّسَاءِ وَ بِرُوحِ الْبَدَنِ دَبُّوا وَ دَرَجُوا ثُمَّ قَالَ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَلَّنَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مِنْ كَلِمِ اللَّهِ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَنَاتِ وَ أَيْدَانَهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ثُمَّ قَالَ فِي جَمَاعَتِهِمْ وَ أَيْدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ يَقُولُ أَكْرَمَهُمْ بِهَا وَ فَضَّلَهُمْ عَلَيَّ مِنْ سِوَاهُمْ وَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ أَصْحَابِ الْمِيْمَنَةِ فَهُمْ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا بِأَعْيَانِهِمْ فَجَعَلَ فِيهِمْ أَرْبَعَةَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ رُوحَ الْقُوَّةِ وَ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ رُوحَ الْبَدَنِ وَ لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَسْتَكْمِلُ بِهَذِهِ الْأَرْوَاحِ الْأَرْبَعَةَ حَتَّى تَأْتِيَ حَالَاتٌ قَالَ وَ مَا هَذِهِ الْحَالَاتُ فَقَالَ عَلِيُّ ع أَمَّا أَوْلَهُنَّ فَهُوَ كَمَا قَالَ اللَّهُ وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا فَهَذَا يَنْقُصُ مِنْهُ جَمِيعُ الْأَرْوَاحِ وَ لَيْسَ مِنَ الَّذِي يَخْرُجُ مِنْ دِينِ اللَّهِ لِأَنَّ اللَّهَ الْفَاعِلَ ذَلِكَ بِهِ رَدَّهُ إِلَى أَرْدَلِ عُمُرِهِ فَهُوَ لَا يَعْرِفُ لِلصَّلَاةِ وَقْتًا وَ لَا يَسْتَطِيعُ التَّهَجُّدَ بِاللَّيْلِ وَ لَا الصِّيَامَ بِالنَّهَارِ وَ لَا الْقِيَامَ فِي صَفٍّ مِنَ النَّاسِ فَهَذَا تَقْصَانٌ مِنْ رُوحِ الْإِيمَانِ فَلَيْسَ بِضَرِّهِ شَيْءٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ يَنْقُصُ مِنْهُ رُوحُ الْقُوَّةِ فَلَا يَسْتَطِيعُ

۲) سلمان فارسی روایت کرده است:

در مریضی ای که پیامبر ص جان به جان آفرین تسلیم کرد، بر ایشان وارد شدم و در مقابلشان نشستم. حضرت فاطمه س هم وارد شد؛ و هنگامی که حال و روز ایشان را دید، بغض گلویش را گرفت و اشک از دیدگانش جاری شد.

چون نگاه پیامبر ص به او افتاد، فرمود: دخترکم! چرا گریه می کنی؟

گفت: و چگونه نگریم در حالی شما را در این حال و روز می بینم. ای رسول خدا! بعد از تو چه کسی را خواهیم داشت؟

فرمود: خدا را دارید؛ بر او توکل کنید و صبر پیشه سازید همان گونه که پدرانت که پیامبر بودند، و مادرانت که همسران

آنها بودند، صبر پیشه می کردند.

فاطمه جان! آیا نمی دانستی که خداوند تبارک و تعالی پدرت را انتخاب کرد و او را نبی قرار داد و به رسالت فرستاد؛

سپس علی ع را به همسری تو درآورد و او را وصی قرار داد به طوری که او بعد از پدرت بیشترین حق را بر مسلمانان دارد و

پیش از همه اسلام آورد و بیش از همه خطر کرد و اخلاقی از همه نیکوتر بود و برای خدا و برای من شدیدتر از همه غضبناک

شد و قلبش از همه شجاعت تر بود و ثابت قدم تر و سینه فراختر و گشاده دست ترین اشخاص بود؟

حضرت فاطمه س بسیار خوشحال شد؛ رسول خدا ص فرمود: دخترکم! آیا خوشحالت کردم؟

گفت: بله ای رسول خدا! شادم کردی و غمگینم کردی.

فرمود: دنیا این گونه است که شادی اش با غم آمیخته است.

آیا دلت می خواهد که درباره همسرت باز هم از خوبی هایش بگویم؟

گفت: بله ای رسول خدا!

فرمود: همانا علی ع اولین کسی است که به خدا [و من] ایمان آورد و او پسرعموی رسول خداست و برادر رسول و

وصی رسول و همسر دختر رسول الله ص است و دو فرزندش نوه های دوست داشتنی رسول الله ص است و عمویش [حمزه]

سیدالشهدا، عموی رسول الله ص است؛ و برادرش جعفر است که در بهشت پرواز می کند و پسرعموی رسول الله ص است؛

و مهدی ای که پشت سرش حضرت عیسی ع نماز می گذارد، از تو و اوست؛

اینها ویژگی هایی است که پیش و پس از وی به هیچکس داده نشده، ای دخترکم! آیا خوشحالت کردم؟

گفت: بله ای رسول خدا!

فرمود: آیا دلت می خواهد که درباره همسرت باز هم از خوبی هایش بگویم؟

گفت: بله!

جَهَادٌ عَدُوهُ وَّ لَا يَسْتَطِيعُ طَلَبَ الْمَعِيشَةِ وَّ يَنْتَقِصُ مِنْهُ رُوحَ الشَّهْوَةِ فَلَوْ مَرَّتْ بِهِ أَصْبَحَ بَنَاتِ أَدَمَ لَمْ يَحِنَّ إِلَيْهَا وَّ لَمْ يَقُمْ وَّ يَبْقَى رُوحَ الْبَدَنِ فَهُوَ يَدِبُّ وَّ يَدْرُجُ حَتَّى يَأْتِيَهُ مَلِكُ الْمَوْتِ فَهَذَا حَالٌ خَيْرٌ لَّأَنَّ اللَّهَ فَعَلَ ذَلِكَ بِهِ وَّ قَدْ تَأْتَى عَلَيْهِ حَالَاتٌ فِي قُوَّتِهِ وَّ شَبَابِهِ يَهُمُّ بِالْخَطِيئَةِ فَتَشْجَعُهُ رُوحُ الْقُوَّةِ وَّ تَزِينُ لَهُ رُوحُ الشَّهْوَةِ وَّ تَقْوُدُهُ رُوحُ الْبَدَنِ حَتَّى تُوَفِّقَهُ فِي الْخَطِيئَةِ فَإِذَا مَسَّهَا انْتَقَصَ مِنَ الْإِيمَانِ وَّ نَقَصَانُهُ مِنَ الْإِيمَانِ لَيْسَ بِعَائِدٍ فِيهِ أَبَدًا أَوْ يَتُوبُ فَإِنَّ تَابَ وَّ عَرَفَ الْوَلَايَةَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَّ إِنَّ عَادَ وَّهُوَ تَارِكُ الْوَلَايَةِ ادْخَلَهُ اللَّهُ نَارَ جَهَنَّمَ ... (ادامه اش در پاورقی جلسه بعد)

فرمود: همانا خداوند تبارک و تعالی خلائق را دو دسته کرد و من و همسرت را در آن دسته بهتر قرار داد؛ و این سخن خداوند عز و جل است که: «اصحاب میمنت، و اصحاب میمنت چیست» (واقعه/۸)؛ سپس این دو تا را سه تا کرد و من و شوهرت را در بهترین این سه تا قرار داد و این همان سخن خداوند است که می فرماید: «وسبقت گیرندگان سبقت گیرندگان، آنان اند که مقربان اند در بهشت های نعمت» (واقعه/۱۰-۱۲)

[ظاهراً مقصود این است که در یک تقسیم انسانها را در دو دسته «اصحاب میمنت و اصحاب مشئمت» قرار داد (در سوره بلد/۱۹-۲۰) و سپس در تقسیم دیگر، همین اصحاب میمنت را به دو دسته اصحاب یمین و السابقون تقسیم کرد (در سوره واقعه/۸-۱۱)]

تفسیر فرات الکوفی، ص ۴۶۴-۴۶۵

فَرَاتٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ عُبَيْدٍ مُعَنَّأً عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ سَلْمَانَ الْفَارِسِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَهُوَ يَقُولُ:

لَمَّا أَنْ مَرَضَ النَّبِيُّ صِ الْمَرْضَةَ الَّتِي قَبِضَهُ اللَّهُ فِيهَا دَخَلْتُ فَجَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ دَخَلْتُ عَلَيْهِ فَاطِمَةُ [الزَّهْرَاءُ] ع فَلَمَّا رَأَتْ مَا بِهِ خَنَقَتْهَا الْعَبْرَةُ حَتَّى فَاضَتْ دُمُوعُهَا عَلَى خَدَيْهَا فَلَمَّا أَنْ رَأَاهَا رَسُولُ اللَّهِ ص قَالَ مَا يُبْكِيكِ يَا بِنْتِي؟
قَالَتْ وَ كَيْفَ لَا أَبْكِي وَ أَنَا أَرَى مَا بَكَ مِنْ الضَّعْفِ فَمَنْ لَنَا بَعْدَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ

قَالَ لَهَا لَكُمْ اللَّهُ فَتَوَكَّلِي عَلَيْهِ وَ اصْبِرِي كَمَا صَبَرَ أَبَاؤُكَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَ أُمَّهَاتِكَ مِنْ أَزْوَاجِهِمْ يَا فَاطِمَةُ أ وَ مَا عَلِمْتُ أَنْ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى اخْتَارَ أَبَاكَ فَجَعَلَهُ نَبِيًّا وَ بَعَثَهُ رَسُولًا ثُمَّ عَلِيًّا فَزَوَّجَكَ إِيَّاهُ وَ جَعَلَهُ وَصِيًّا فَهُوَ أَعْظَمُ النَّاسِ حَقًّا عَلَى الْمُسْلِمِينَ بَعْدَ أَبِيكَ وَ أَقْدَمُهُمْ سَلَامًا وَ أَعَزَّهُمْ خَطَرًا وَ أَجْمَلُهُمْ خَلْقًا وَ أَشَدَّهُمْ فِي اللَّهِ وَ فِي غَضَبًا وَ أَشَجَعَهُمْ قَلْبًا وَ أَثْبَتَهُمْ وَ أَرَبَطَهُمْ جَاشًا وَ أَسَخَاهُمْ كَفًّا

فَفَرِحَتْ بِذَلِكَ فَاطِمَةُ [الزَّهْرَاءُ] ع فَرِحًا شَدِيدًا فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ص هَلْ سَرَرْتُكِ يَا بِنْتِي؟

قَالَتْ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ سَرَرْتَنِي وَ أَحْزَنْتَنِي

قَالَ كَذَلِكَ أُمُورُ الدُّنْيَا يَشُوبُ سُرُورُهَا بِحُزْنِهَا قَالَ أ فَلَا أَزِيدُكِ فِي زَوْجِكَ مِنْ مَزِيدِ الْخَيْرِ كُلِّهِ

قَالَتْ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ

قَالَ إِنَّ عَلِيًّا أَوْلُ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ هُوَ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ وَ أَخُو الرَّسُولِ وَ وَصِيُّ رَسُولِ اللَّهِ وَ زَوْجُ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ وَ ابْنَاهُ سِبْطًا رَسُولِ اللَّهِ وَ عَمُّهُ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ عَمُّ رَسُولِ اللَّهِ وَ أَخُوهُ جَعْفَرُ الطَّيَّارُ فِي الْجَنَّةِ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ وَ الْمَهْدِيُّ الَّذِي يُصَلِّي عِيسَى خَلْفَهُ مِنْكَ وَ مِنْهُ فَهَذِهِ خِصَالٌ لَمْ يُعْطَهَا أَحَدٌ قَبْلَهُ وَ لَا أَحَدٌ بَعْدَهُ يَا بِنْتِي هَلْ سَرَرْتُكِ؟

قَالَتْ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ

قَالَ أ وَ لَا أَزِيدُكِ [فِي زَوْجِكَ] مَزِيدَ الْخَيْرِ كُلِّهِ

قَالَتْ بَلَى

قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ الْخَلْقَ قَسْمَيْنِ فَجَعَلَنِي وَزَوْجَكَ فِي أُخْيَرِهِمَا قِسْمًا وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ثُمَّ جَعَلَ الْاِثْنَيْنِ ثَلَاثًا فَجَعَلَنِي وَ زَوْجَكَ فِي أُخْيَرِهِمَا ثُلَاثًا وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ «وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ. أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ».

تدبر

(۱) «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»

کسانی که با ایمان و اقدامات آن چنانی (آزاد کردن برده، اطعام در قحطی، سفارش متقابل به صبر و رحمت) از آن گردنه عبور کردند، در روز قیامت نامه عملشان به دست راستشان داده می‌شود و می‌یابند که آن ایمان و اعمالشان سراسر یمن و برکت برایشان به ارمغان آورده است. (المیزان، ج ۲۰، ص ۲۳۹)

(۲) «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»

نسبت اصحاب میمنه با اصحاب یمن و سابقون:

ظاهراً (با توجه به حدیث ۲)، در قرآن کریم، وقتی که «اصحاب میمنت» به طور مطلق در مقابل «اصحاب مشئمت» (شوم) می‌آید (مانند: بلد ۱۸-۱۹)، شامل همه خوبان می‌شود و منحصر در «اصحاب یمن» (واقعه ۲۷/ و ۳۸) نمی‌باشد؛ اما وقتی که در کنار اصحاب میمنت، از «سابقون» هم سخن به میان می‌آید (واقعه ۸-۱۰)، آنگاه اصحاب میمنت فقط اصحاب یمن‌اند (واقعه ۸۸-۹۲).

شاید بدین جهت است که برخی مفسرانی که عمدتاً بر اساس روایات تفسیر می‌کرده‌اند، با اینکه حضرت علی ع جزء سابقون است، با این حال، در اینجا مصداق اصلی اصحاب میمنت را امیرالمومنین ع معرفی کرده‌اند. (تفسیر قمی، ج ۲، ص ۴۲۳)

(۳) «أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»

اصل اعتقاد به «یمن» و خوش‌یمن بودن، یک امر خرافی نیست؛ امری حقیقی است؛ آنچه خرافه است این است که یمن را به اموری خیالی و توهمی و شانس و اقبال نسبت دهیم؛ این آیات صراحت دارند که عده‌ای از انسان‌ها خوش‌یمن‌اند، اما این خوش‌یمنی آنها، نه به خاطر شانس و اقبال، بلکه در گروی ایمان و اعمال صالح خودشان است.

(۴) «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَ تَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ؛ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ»

ایمان و صبر و رحمت آوردن به دیگران، مایه برکت است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۴۹۱)

ترجمه

و کسانی که به نشانه‌های ما کفر ورزیدند، آنان همنشینان شومی و بی‌برکتی‌اند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

الْمَشْئِمَةُ

از ماده «شأم» گرفته شده است. اصل معنای این کلمه را به معنای «دست چپ» دانسته‌اند و به منطقه سوریه، «شام» گفته شده، از این جهت که در سمت چپ قبله قرار دارد؛ و «مشئمة» نقطه مقابل «میمنة»، و «شؤم» [که در فارسی «شوم» گفته می‌شود] نقطه مقابل «یمن» است (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۲۳۹؛ کتاب الماء، ج ۲، ص ۶۹۷) و در نتیجه، برخی گفته‌اند: از آنجا که «یمن» به معنای برکت و قوت است، شوم به معنای خواری‌ای است که با ضعف توام باشد؛ و «دست چپ» را هم از این جهت «مشئمة» گویند چون در مقابل دست راست، غالباً ضعیف‌تر و ناتوان‌تر است. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ص ۸)

یادآوری می‌شود که، وزن «مفعل» از وزن‌هایی است که به عنوان ظرف و اسم مکان به کار برده می‌شود و «ة» آن دلالت بر مبالغه می‌کند؛ لذا «مشئمة» محلی است که سراسر شومی و بی‌برکتی است.

و همانند «اصحاب المیمنة»، دو معنا برای «اصحاب المشئمة» مطرح بوده است. کسانی که از سمت چپ نامه عملشان را دریافت می‌کنند و برخی کسانی که برای خودشان هم شومی و بدبختی به ارمغان می‌آورند. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۱) و بعید نیست که هر دو معنا در این تعبیر لحاظ شده باشد، چرا که آنان که نامه عملشان را به دست چپشان می‌دهند همانانی‌اند که اهل بدبختی همیشگی، و همنشینان شومی و بی‌برکتی خواهند بود.

حدیث

۱) حدیثی از امام باقرع درباره اصناف انسان‌ها در جلسه قبل (حدیث ۱) مطرح شد. در ادامه آن حدیث آمده است: و اما «اصحاب مشئمت» [همنشینان شومی و بی‌برکتی]؛ پس از جمله آنهاست اهل کتابی که خداوند تبارک و تعالی می‌فرماید: «کسانی که به آنان کتاب دادیم، او [= پیامبر اکرم ص] را می‌شناسند، آن طور که فرزندان‌شان را می‌شناسند، و همانا برخی از آنان حق را کتمان می‌کنند در حالی که می‌دانند؛ حق از جانب پروردگارت است، پس مباش از آن شک‌کنندگان» (بقره/۱۴۶-۱۴۷) که رسول خدا ص و وصی بعد از او را شناختند، ولی آنچه را از حق شناخته بودند، از روی ستم و حسد مخفی کردند؛ پس، روح ایمان از آنها سلب شد و برایشان سه روح قوت و شهوت و بدن باقی ماند؛ پس آنها را به چارپایان منسوب کرد و فرمود: «آنها نیستند مگر چارپایان، بلکه از آنها هم گمراه‌ترند» چرا که حیوان با روح قوت بار می‌برد و با روح شهوت می‌چرد و با روح بدن حرکت می‌کند.

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۴۴۸-۴۴۹؛ الکافی، ج ۲، ص ۲۸۴^۱

۱. فراز ابتدایی این روایت بر اساس نقل کافی در پاورقی جلسه قبل تقدیم شد. ادامه‌اش بدین صورت است:

حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَاسِطِيِّ عَنْ دُرُسْتِ بْنِ أَبِي مَنْصُورٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ الرُّوحِ قَالَ ...

وَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ أَصْحَابَ الْمَشْتَمَةِ فَمِنْهُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَ إِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ الْحَقَّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ عَرَفُوا رَسُولَ اللَّهِ ص وَ الْوَصِيَّ مِنْ بَعْدِهِ وَ كَتَمُوا مَا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ بَغْيًا وَ حَسَدًا فَيَسْأَلُهُمْ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ جَعَلَ لَهُمْ ثَلَاثَةَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْقُوَّةِ وَ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ رُوحَ الْبَدَنِ ثُمَّ أَضَافَهُمْ إِلَى الْأَنْعَامِ فَقَالَ إِنَّهُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا لِأَنَّ الدَّابَّةَ إِنَّمَا تَحْمِلُ بِرُوحِ الْقُوَّةِ وَ تَعْتَلِفُ بِرُوحِ الشَّهْوَةِ وَ تَسِيرُ بِرُوحِ الْبَدَنِ^١.

٢) از امام صادق ع حکایتی طولانی از یک اعرابی که نزد پیامبر ص آمده بود روایت شده است. بعد از گفتگوهایی که بین پیامبر ص و او رد و بدل می شود، پیامبر ص در عبارتی مختصر جمع بندی ای از احکام خرافی ای که وجود داشته و اسلام آنها را باطل اعلام کرده است، ارائه می دهند:

بدان که نه «عدوی» [یک مشکل را به حساب مشکل دیگر گذاشتن] اعتبار دارد و جایز است، و نه فال بد زدن، و نه [بدیاری] جغد، و نه شوم بودن، و نه صَفَر (١)، و نه شیر دادن [برای محرم شدن] بعد از اینکه بچه را از شیر گرفتند، و نه اینکه کسی بعد از هجرت [و سکونت در بلاد اسلام] به بلاد کفر [برای زندگی کردن] برگردد، و نه روزه سکوت گرفتن، و نه قبل از ازدواج طلاق دادن (٢)، و نه آزاد کردن قبل از تحت ملکیت قرار گرفتن (٣)، و نه یتیمی ای بعد از پا به سن گذاشتن (٤).

توضیح برخی مطالب حدیث:

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ الْغَنَوِيِّ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ص فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ نَاسًا زَعَمُوا أَنَّ ... فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ص ...

فَأَمَّا أَصْحَابُ الْمَشَامَةِ فَهِيَ الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ يَعْرِفُونَ مُحَمَّدًا وَ الْوَلَايَةَ فِي التَّوْرَةِ وَ الْإِنْجِيلِ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ فِي مَنَازِلِهِمْ - وَ إِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ الْحَقَّ مِنْ رَبِّكَ أَنْكَ الرَّسُولِ إِلَيْهِمْ - فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ فَلَمَّا جَحَدُوا مَا عَرَفُوا ابْتَلَاهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ فَسَلِبَهُمْ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ أَسْكَنَ أَبْدَانَهُمْ ثَلَاثَةَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْقُوَّةِ وَ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ رُوحَ الْبَدَنِ ثُمَّ أَضَافَهُمْ إِلَى الْأَنْعَامِ فَقَالَ إِنَّهُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ لِأَنَّ الدَّابَّةَ إِنَّمَا تَحْمِلُ بِرُوحِ الْقُوَّةِ وَ تَعْتَلِفُ بِرُوحِ الشَّهْوَةِ وَ تَسِيرُ بِرُوحِ الْبَدَنِ فَقَالَ لَهُ السَّائِلُ أُحْيَيْتَ قَلْبِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ.

١. این روایت با تفصیلاتی متفاوت در بصائر الدرجات، ج ١، ص ٤٥٠ نیز آمده است که فراز ابتدایی آن در یاورقی جلسه قبل اشاره شد:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ عَنِ ابْنِ هَارُونَ الْعَبْدِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: أَتَى رَجُلٌ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ أَنَسُ بْنُ زَعْمُونَ ... فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ ع ...

وَ أَمَّا أَصْحَابُ الْمَشْتَمَةِ فَهِيَ الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ فِي مَنَازِلِهِمْ وَ إِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ الْحَقَّ مِنْ رَبِّكَ الرَّسُولِ مِنَ اللَّهِ إِلَيْهِمْ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ فَلَمَّا جَحَدُوا مَا عَرَفُوا ابْتَلَاهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ فَسَلِبَهُمْ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ أَسْكَنَ أَبْدَانَهُمْ ثَلَاثَةَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْقُوَّةِ وَ رُوحَ الشَّهْوَةِ وَ رُوحَ الْبَدَنِ ثُمَّ أَضَافَهُمْ إِلَى الْأَنْعَامِ فَقَالَ إِنَّهُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا لِأَنَّ الدَّابَّةَ إِنَّمَا تَحْمِلُ بِرُوحِ الْقُوَّةِ وَ تَعْتَلِفُ بِرُوحِ الشَّهْوَةِ وَ تَسِيرُ بِرُوحِ الْبَدَنِ فَقَالَ لَهُ السَّائِلُ أُحْيَيْتَ قَلْبِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ تَعَالَى.

(۱) اینکه مقصود از «صَفَر» چیست، دو مطلب بیان شده: یکی اینکه اهل جاهلیت گمان می‌کردند که درون شکم ماری هست که وقتی گرسنه می‌شود، انسان را بیمار و اذیت می‌کند؛ و حدیث در مقام رد چنین باوری است؛ دوم اینکه همان عمل «نسیء» (توبه/۳۷) بوده که گاهی ماههای حرام را جابجا می‌کردند و به جای محرم، ماه صفر را ماه حرام اعلام می‌نمودند (النهاية فی غریب الحدیث و الأثر، ج ۳، ص ۳۵)

(۲) ظاهراً این است که شخص بگوید هرگاه با فلانی ازدواج کنم حتماً بلافاصله طلاق داده خواهد بود.

(۳) ظاهراً یعنی غلام شخص دیگری را، بدون اینکه پولش را بدهد و او را بخرد، آزاد اعلام کند.

(۴) که بخواند فرزندخوانده شود و ...

الکافی، ج ۸، ص ۱۹۶

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ قَالَ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ قُرَوَاشٍ الْجَمَّالُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع ...

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَا عَدْوَى وَلَا طَيْرَةَ وَلَا هَامَةَ وَلَا شَوْمَ وَلَا صَفَرَ وَلَا رَضَاعَ بَعْدَ فِصَالٍ وَلَا تَعْرُبَ بَعْدَ هِجْرَةٍ وَلَا صَمْتَ يَوْمًا إِلَى اللَّيْلِ وَلَا طَلَّاقَ قَبْلَ النُّكَاحِ وَلَا عِتْقَ قَبْلَ مِلْكٍ وَلَا يَتَمَّ بَعْدَ إِدْرَاكِ.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است:

فال بد بر اساس آن چیزی که [به خودت] تلقین کرده‌ای رخ می‌دهد؛ اگر آسانش بگیری، بر تو آسان می‌شود و اگر سخت بگیری بر تو سخت می‌شود؛ و اگر آن را اصلاً به حساب نیاوری، هیچ چیزی نخواهد بود.

الکافی، ج ۸، ص ۱۹۸

عَلَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع: الطَّيْرَةُ عَلَى مَا تَجْعَلُهَا إِنْ هَوَّنَتْهَا تَهَوَّنَتْ وَإِنْ شَدَّدْتَهَا تَشَدَّدَتْ وَإِنْ لَمْ تَجْعَلْهَا شَيْئًا لَمْ تَكُنْ شَيْئًا.

تدبر

(۱) «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ»

در این سوره، با سوگندهایی تاکید کرد که انسان در سختی آفریده شده و گردنه‌ای پیش روی اوست و انسان باید کارهای خاصی انجام دهد، ایمان داشته باشد و روابط اجتماعی خود را بدرستی مدیریت کند، تا موفق به عبور از این گردنه شود و کسی که این گونه بود انسان خوش‌یمنی است.

اما در این آیه سراغ کسانی می‌رود که نقطه مقابل چنان انسان‌هایی هستند؛ و همه ویژگی آنها را در یک عبارت خلاصه می‌کند:

کفرورزیدن نسبت به نشانه‌های خدا.

در جلسه ۲۲۹ بویژه در تدبرهای ۳ و ۴ (اینکه مسیر انسان نشانه‌گذاری شده و باید «نشانه‌شناسی» و شناخت آیه‌ای را جدی گرفت) توضیحاتی گذشت که مجدداً تکرار نمی‌شود. (به لینک زیر مراجعه کنید)

<http://yekaye.ir/al-baqarah-002-039/>

(۲) «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ»

چرا از کفر به نشانه‌های خدا سخن گفت، نه از کفر به خود خدا؟
الف. شاید چون کفر به خدا در دنیا همواره در کفر نسبت به آیات و نشانه‌های خدا بروز می‌کند.

نکته تخصصی دین‌شناسی

بسیاری از انسانها - بویژه در دوره مدرن - مدعی‌اند که ما خدا را قبول داریم، اما این را که خدا پیامبری فرستاده باشد، و یا اینکه آیاتی که پیامبر ص آورده عین سخن خدا باشد، قبول نداریم.

از منظر قرآن کریم، بیان این گونه ادعاها، ریشه در مشکلات خداشناسی آنها دارد (انعام/۹۱) و کسی که خداشناسی‌اش مشکل دارد، در حقیقت، کسی را که به عنوان خدای خود می‌شناسد، که خدای واقعی نیست؛ و ظاهراً به همین جهت، کفر به آیات خدا در حقیقت مصداق کاربردی و عینی کفر به خداست.^۲

ب. شاید چون بحث عبور از آن گردنه (العَبَّه) مطرح بود. یعنی کسی که می‌خواهد گردنه صعب‌العبوری را درنوردد، باید راه را بلد باشد و نشانه‌های راه را جدی بگیرد؛ کسی که نشانه‌هایی را خدا برای عبور او فرستاده، انکار می‌کند، هیچگاه از چنان گردنه‌ای عبور نخواهد کرد.

ج. ...

(۳) «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ»

در مورد کسانی که از آن گردنه عبور می‌کردند، هم ایمان مطرح شد و هم انجام یک سلسله کارهای خیرخواهانه نسبت به دیگران. اما برای نقطه مقابل، فقط به کفرورزی آنها بسنده شد. چرا؟

۱. وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ؛ بقره/۳۹

۲. گر ترا اشکال آید در نظر پس تو شک داری در انشق القمر

تازه کن ایمان نی از گفت زبان ای هوا را تازه کرده در نهان

تا هوا تازه‌ست ایمان تازه نیست کین هوا جز قفل آن دروازه نیست

کرده‌ای تاویل حرف بکر را خویش را تاویل کن نه ذکر را

بر هوا تاویل قرآن می‌کنی پست و کز شد از تو معنی سنی

<http://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh59>

الف. شاید بدین جهت که کسی که کفر می‌ورزد، دیگر حاضر نیست که واقعا نسبت به دیگران خیرخواه باشد و اگر خیرخواهی‌ای هم داشته باشد، صرفاً از حیث منافی است که در دنیا نصیبش می‌شود (مانند شهرت و امنیت و ...)، پس معلوم است که آن گونه کارهای خیرخواهانه را انجام نمی‌دهد. (یعنی اگر هم کار خوبی انجام دهد، در شرایط عادی و صرفاً ناشی از تحریک احساساتش است؛ لذا در شرایط بحرانی، مثلاً زمانه قحطی (یوم ذی‌مسغبه)، فقط به فکر خویش خواهد بود)

ب. شاید بدین جهت است که اگر کسی کافر باشد، عملش پوچ و بی‌ارزش است، (چنانکه در آیات دیگر تصریح کرد که اعمال خوب اینها مانند سراب است (نور/۳۹) و روز قیامت همه اعمال خوبشان «هباءاً متثورأً» (فرقان/۲۳) و نیست و ناپود خواهد شد)؛ لذا همین که کافرند، کافی است که دیگر سخنی از عملشان به میان نیاید.

ج. ...

(۴) «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ»

بر اساس آیات قرآن کریم می‌دانیم که انسانها منحصر در دو دسته (کسانی که به سهولت از گردنه قیامت عبور می‌کنند، و کسانی که قطعاً جهنمی هستند) نمی‌باشند، بلکه بین این دو گروه‌های متعددی وجود دارند. چرا خداوند در این سوره فقط این دو دسته را ذکر کرد؟^۱

الف. اینها دو سر طیف‌اند و در مقام تشویق به خوبی و انذار نسبت به بدی، تاکید بر دو سر طیف موثرتر است.

ب. کسی که می‌خواهد وارد وادی دین شود، نیاز به جدیت فراوان دارد. اگر کسی از آن گردنه در قیامت به سهولت عبور نکند، بسیار اذیت خواهد شد، لذا اصلاً انسان نباید ذهنیتش را به این سمت ببرد که «ما که ایمان داریم ولی چنان اعمالی را انجام نداده‌ایم، بالاخره نهایتش به بهشت می‌رویم» در واقع، این مسیر و سختی‌هایش بقدری هولناک است که برای یک انسان عاقل، نیاز نیست این گزینه سوم مطرح شود.

ج. ...

(۵) «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْئِمَةِ»

کسی که به آیات خدا کفر می‌ورزد، با شومی و بدبختی همنشین شده است

«شوم» بودن امور: بحثی تخصصی در جهان‌شناسی و انسان‌شناسی

آیا از منظر اسلام، «شوم» و «بدیمن» بودن برخی امور واقعیت دارد؟

در احادیث متعددی، صریحاً باورهای خرافی نسبت به شوم و بدیمن بودن اشیاء و امور مختلف مورد نکوهش واقع شده (حدیث ۲) و در مواردی صریحاً تاثیر این گونه امور، ناشی از تلقین معرفی گردیده است (حدیث ۳).

^۱ . قبلا در جلسه ۲۲۹ نیز احتمالاتی در این زمینه ذکر شد <http://yekaye.ir/al-baqarah-002-039>

با این حال، در این آیه، همنشین «شومی و بدبختی» بودن عده‌ای از انسانها مورد اذعان قرار گرفته، و در برخی از احادیث معتبر هم از شوم بودن برخی امور سخن گفته شده است؛

اما دقت در همه این موارد نشان می‌دهد: شومی و بدقابلی به باورهای و اعمال خود انسانها برمی‌گردد.

در این آیه صریحا کسانی که باورهایشان نسبت به عالم (+ آیات خدا) دچار مشکل است، همنشین «شومی» معرفی شده‌اند؛

و در روایات هم، شوم بودن آنچه شوم دانسته شده، نه ناشی از خود آن اشیاء و امور، بلکه ناشی از عمل بدی که همنشین آن است، معرفی شده است؛ مثلا خانه‌ای که همسایه بدی دارد، یا زنی که مهریه سنگین می‌گذارد، و ...^۱

در ادبیات ما اگر چه آن تلقی خرافی گاه رواج دارد، اما نزد برخی از کسانی که با معارف قرآن انسی داشته‌اند واضح بوده که شومی در گروهی باورها و اعمال ناصواب است، چنانکه ملای رومی در جایی می‌گوید:

زشتی اعمال و شومی جحود

راه توبه بر دل او بسته بود

<http://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar2/sh34>

﴿۶﴾ «وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ»

کسی که به آیات خدا کفر می‌ورزد، با شومی و بدبختی همنشین است؛ چرا؟

الف. شاید از این جهت که با انکار حقیقت، عملاً نظام عالم را درست درک نمی‌کند و لذا دائما وقایع برخلاف انتظار و دلخواهش رخ می‌دهد؛ پس همه چیز را شوم و بدیاری می‌بیند.

ب. شاید از این جهت که با انکار نشانه‌هایی که راه صحیح را نشان می‌دهند، دائما به بیراهه می‌افتد و زمین می‌خورد و لذا دائما با شومی و بدقابلی مواجه می‌شود.

ج. ...

۱۳۹۵/۱۱/۲۱

۳۴۹) سوره بلد (۹۰) آیه ۲۰ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ

ترجمه

بر آنهاست آتشی فراگیر [سرپوشیده و سر بسته]

۱. حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ مَاجِيلَوِيهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ قَالَ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ زِيَادِ الْأَدَمِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ عَيْسَى عَنْ خَالِدِ بْنِ نَجِيحٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ ع قَالَ: تَذَكَّرُوا الشُّؤْمَ عِنْدَهُ فَقَالَ الشُّؤْمُ فِي ثَلَاثَةِ فِي الْمَرَأَةِ وَالِدَابَّةِ وَالِدَارِ فَمَا شُؤْمُ الْمَرَأَةِ فَكَثْرَةُ مَهْرِهَا وَعُقُوقُ زَوْجِهَا وَأَمَّا الدَابَّةُ فَسَوْءُ خَلْقِهَا وَمَنْعُهَا ظَهْرَهَا وَأَمَّا الدَارُ فَضَبْقُ سَاحَتِهَا وَشَرُّ جِيرَانِهَا وَكَثْرَةُ عُيُوبِهَا. (الأمالی) (للصدوق)، ص ۲۳۹

این کلمه هم با همزه (و) و هم بدون همزه (و) قرائت شده است (الکامل المفصل فی القرائات الاربعه عشر، ص ۵۹۴) و در هر دو صورت، اغلب اهل لغت نیز در اینکه ماده آن «أصد» باشد و یا «وصد» نظر قطعی نداده‌اند، بلکه توضیح داده‌اند که در هر دو صورت، اصل این ماده به معنای اشتغال و فراگیری‌ای است که کاملاً بر شیء مورد نظر احاطه دارد و روی آن را می‌پوشاند و لذا به معنای «سرپوش»ی که کاملاً روی چیزی قرار بگیرد و در آن را محکم کند نیز به کار رفته است (معجم المقایس اللغه، ج ۱، ص ۱۱۰ و ج ۶، ص ۱۱۷؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۷۲) و در همین راستا برخی اصل این ماده را به معنای «انضمام چیزی به چیز دیگر به نحوی که کاملاً بر آن منطبق شود» دانسته‌اند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۲۱)؛ لذا اغلب اهل لغت و نیز مفسران «موصده» را معادل «مطبقه» دانسته‌اند. (ابن عباس و مجاهد، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۱؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۲۹۴) و برخی چنین توضیح داده‌اند که مقصود از این آیه آتشی است که درب [=درپوش] هایش بر روی آن چنان محکم شده که نه راه خروجی برای آنها باقی نمی‌ماند و نه نسیم و رحمتی از بیرون بدانها می‌رسد (مقاتل، به نقل مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۱)

برخی توضیح داده‌اند که «موصده» در اصل وصف «درب» است و تقدیر کلام چنین بوده: «علیهم نار مؤصده الأبواب» و چون مضاف الیه حذف شده، تنوین در جای آن نشسته است. (مفاتیح الغیب، ج ۳۱، ص ۱۷۲)^۳

این کلمه بدین صورت یکبار دیگر هم در قرآن کریم به کار رفته است (إِنَّهَا عَلَیْهِمْ مُؤَصَّدَةٌ؛ همزه /) و از این ماده کلمه «وصید» هم در قرآن کریم به کار رفته که بمعنای «درگاه منزل» می‌باشد (کتاب العین، ج ۷، ص ۱۴۵؛ المحيط فی اللغه، ج ۸، ص ۱۷۱) ظاهراً از این جهت که محلی است که درب در آنجا بر منزل بسته و منطبق می‌گردد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۲۱)^۴

حدیث

(۱) از امام باقر ع روایتی طولانی نقل شده است که وضعیت کافر حقیقی از لحظه مرگ تا عالم قبر و ورود در محشر و نهایتاً وضعیتش در جهنم را توضیح می‌دهند. فرازی از این حدیث در جلسه ۳۲۶ (حدیث ۳) گذشت. [http://yekaye.ir/al-](http://yekaye.ir/al-hajj-22-21)

[hajj-22-21](http://yekaye.ir/al-hajj-22-21)

۱. قرائت ابو عمرو، حفص، حمزه، یعقوب و خلف (و نیز یزیدی و حسن بصری و اعمش).

۲. البته برخی اصل را بدون همزه می‌دانند که با همزه آمدنش از باب ابدال است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۱۲۰) و اغلب اهل لغت هم آن را ذیل حرف «و» مطرح کرده‌اند.

۳. مؤصده هی الأبواب، و قد جرت صفة للنار علی تقدیر: علیهم نار مؤصده الأبواب، فکلما ترکت الإضافة عاد التنوین لأنهما یتعاقبان، و الله سبحانه و تعالی أعلم بالصواب.

۴. راغب اصفهانی معنای «وصید» را «متقارب الاصول» نوشته و توضیحی نداده است؛ شاید از این جهت که حالت طبقه طبقه بودن را در معنای «وصد» مهم دانسته است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۷۲)

فراز پایانی این حدیث (یعنی پایان کار کافرانی که همواره در جهنم خواهند بود) چنین است:

... پس درها جهنم بر آن گذاشته می‌شود و ستونش بر آنان مسدود می‌گردد دیگر نه روح و راحتی ای بر آنها وارد شود و نه غم و اندوه هرگز از آنان بیرون رود و آن [آتش] بر آنها «موصده» یعنی در بسته، خواهد بود؛ نه فرشتگانی دارند که شفاعتشان کنند و نه از بهشتیان دوست صمیمی‌ای دارند و پروردگار آنها را به فراموشی می‌سپارد و یاد آنها را از دل‌های بندگان می‌برد و دیگر هرگز یاد نخواهند شد؛

به خداوند عظیم و غفور و رحمان و رحیم پناه می‌بریم از آتش، و آنچه در آن است، و هر عملی که به آتش نزدیک کند؛ که همانا او غفور و رحیم و جواد و کریم است.

الإختصاص، ص ۳۶۵

سَعِيدُ بْنُ جَنَاحٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَوْفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَزْدِيُّ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِذَا أَرَادَ اللَّهُ قَبْضَ رُوحِ الْكَافِرِ...

... فَيُطْبَقُ عَلَيْهِمْ أَبُوَابِهَا وَيُسَدُّ عَلَيْهِمْ عَمَدُهَا فَلَا يَدْخُلُ عَلَيْهِمْ رُوحٌ أَبَدًا وَلَا يَخْرُجُ مِنْهُمْ الْغَمُّ أَبَدًا وَهِيَ عَلَيْهِمْ مُؤَصَّدَةٌ يَعْنِي مُطَبَّقَةٌ لَيْسَ لَهُمُ الْمَلَائِكَةُ شَافِعُونَ وَلَا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ صَدِيقٌ حَمِيمٌ وَيَنْسَاهُمُ الرَّبُّ وَيَمْحُو ذِكْرَهُمْ مِنْ قُلُوبِ الْعِبَادِ فَلَا يُذَكَّرُونَ أَبَدًا فَتَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ الْغَفُورِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنَ النَّارِ وَمَا فِيهَا وَمِنْ كُلِّ عَمَلٍ يُقَرَّبُ مِنَ النَّارِ إِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ جَوَادٌ كَرِيمٌ.

۲) در فرازی از مناجات امیرالمومنین ع که به «دعای کمیل» معروف شده، آمده است:

آیا این طور خواهد بود - تو منزهی خدایا و تو را حمد می‌گویم - که صدای بنده مسلمان شنیده شود که به خاطر مخالفت با او در بند شده و به خاطر معصیت او طعم عذابش را می‌چشد و بین درهای بسته آن به خاطر جرم و گناهش زندانی شده، در حالی که او فریاد می‌زند فریاد زدن کسی که آرزومند رحمت است، و تو را با زبان اهل توحیدت می‌خواند و با ربوبیتت به تو توسل می‌جوید؟!

مولای من! چگونه او در عذاب بماند در حالی که امید دارد به آنچه قبلا از حلم و بردباری تو دیده؛ و چگونه آتش او را بیازارد در حالی که او به فضل و رحمت تو آرزومند است، یا چگونه لهیب آتش او را بسوزاند در حالی که تو صدایش را

۱. فرازی که پیش از این آمده چنین است:

سپس دره‌ایش بر آنها بسته می‌شود که فاصله هر درب تا درب دیگر مسیری پانصد ساله است و ستبری آن درب هم مسیری پانصد ساله است، سپس برای هر یک از آنها سه تابوت تو در تو از آهن گذاخته قرار داده می‌شود، آنگاه دیگر تا ابد سخنی از آنها شنیده نشود مگر «شهیق»ی (نفس را به داخل فرستادن)ی همانند شهیق قاطر، و «زفیر»ی (نفس را بیرون دادن)ی همانند عرعر الاغ (هود/۱۰۶) و زوزه‌ای همانند عوعوی سگ، «کر و لال و کور» (بقره/۱۸) که هیچ سخنی ندارند جز ناله،

ثُمَّ يُطْبَقُ عَلَيْهِمْ أَبُوَابِهَا مِنَ الْبَابِ إِلَى الْبَابِ مَسِيرَةَ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ وَغَلِظَ الْبَابُ مَسِيرَةَ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ ثُمَّ يَجْعَلُ كُلَّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فِي ثَلَاثِ تَوَابِيتَ مِنْ حَدِيدٍ مِنَ النَّارِ بَعْضُهَا فِي بَعْضٍ فَلَا يَسْمَعُ لَهُمْ كَلَامًا أَبَدًا إِلَّا أَنْ لَهُمْ فِيهَا شَهِيْقٌ كَشَهِيْقِ الْبِغَالِ وَ زَفِيْرٌ مِثْلُ نَهِيْقِ الْحَمِيْرِ وَ عَوَاءٌ كَعَوَاءِ الْكِلَابِ صَمٌّ بِكُمْ عَمِيٌّ فَلَيْسَ لَهُمْ فِيهَا كَلَامٌ إِلَّا أَنْبِيْنُ

می شنوی و جایگاهش را می بینی، یا چگونه نَفَس آتش او را در خود گیرد در حالی که تو از ضعف او باخبری، یا چگونه بین درهای بسته به غل و زنجیر کشیده شده باشد در حالی که تو از صداقتش باخبری؟!

مصباح المتعبد، ج ۲، ص ۸۴۸

رَوَى أَنَّ كَمَيْلَ بْنَ زِيَادِ النَّخَعِيِّ رَأَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَ سَاجِدًا يَدْعُو بِهَذَا الدُّعَاءِ فِي لَيْلَةِ النَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ ... أَفْتَرَاكَ سُبْحَانَكَ يَا إِلَهِي وَبِحَمْدِكَ تَسْمَعُ فِيهَا صَوْتَ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يُسْجِنُ فِيهَا بِمُخَالَفَتِهِ وَذَاقَ طَعْمَ عَذَابِهَا بِمَعْصِيَتِهِ وَ حُبْسَ بَيْنِ أَطْبَاقِهَا بِجُرْمِهِ وَ جَرِيرَتِهِ وَ هُوَ يَضْحُجُ إِلَيْكَ ضَجِيحٌ مُؤَمِّلٌ لِرَحْمَتِكَ وَ يَنَادِيكَ بِلِسَانِ أَهْلِ تَوْحِيدِكَ وَ يَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِرُبُوبِيَّتِكَ يَا مَوْلَايَ فَكَيْفَ يَبْقَى فِي الْعَذَابِ وَ هُوَ يَرْجُو مَا سَلَفَ مِنْ حَلْمِكَ أَمْ كَيْفَ تُؤْلِمُهُ النَّارُ وَ هُوَ يَأْمَلُ فَضْلَكَ وَ رَحْمَتَكَ أَمْ كَيْفَ يُحْرِقُهُ لَهَبُهَا وَ أَنْتَ تَسْمَعُ صَوْتَهُ وَ تَرَى مَكَانَهُ أَمْ كَيْفَ يَشْتَمِلُ عَلَيْهِ زَفِيرُهَا وَ أَنْتَ تَعْلَمُ ضَعْفَهُ أَمْ كَيْفَ يَتَغَلَّغُلُ بَيْنَ أَطْبَاقِهَا وَ أَنْتَ تَعْلَمُ صِدْقَهُ...

۳) هنگامی که امیرالمومنین بعد از جنگ جمل وارد بصره شدند، احنف به قیس دعوت کردند که ایشان و [عده‌ای از خواص] اصحابشان وعده‌ای مهمان وی شوند. حضرت فرمود: با اصحابم کاری نداشته باش. احنف وقتی اصحاب حضرت را دید که چقدر حال افتاده و ظاهر رنجوری دارند، از حضرت پرسید: اینها را چه شده؟ آیا به خاطر گرسنگی است یا از ترس جنگ به این حال و روز افتاده‌اند؟

حضرت ع در وصف حال و روز این اصحابشان مطالبی می‌فرمایند که آنها چگونه آخرت را جدی گرفته‌اند و از شدت آمادگی برای واقف قیامت چه حال و روزی دارند؛ و سپس توضیحاتی درباره عذابهای جهنمیان و جایگاه بهشت برای متقین ارائه می‌دهند؛ در پایان می‌فرمایند:

و اگر می دیدی آنگاه که منادی ندا دهد: ای کسانی که اهل بهشت و نعمت‌های آن شده‌اید! ای کسانی که زینت‌ها و زیورهای آن ارزانی‌تان گردیده! جاودانه باشید که دیگر مرگی در کار نخواهد بود؛ آن هنگام است که امید جهنمیان قطع شده، درها به رویشان بسته گردیده و تمام اسباب و راهها از دسترس‌شان خارج می‌گردد؛ آن روز چه بسیار پیرمردی که ندای «وای از پیری‌ام» سر می‌دهد و چه بسیار جوانی که فریاد «وای از جوانی‌ام» برمی‌آورد و چه بسیار زنی که فریاد «وای از رسوایی‌ام» سر می‌دهد در حالی که حجابش دریده شده؛

آن روز چه بسیار محاصره شدگانی که بین درهای بسته آن زندانی‌اند؛ اما چه محاصره شدنی، بعد از اینکه لباس پنبه‌ای بر تن کرده و بر سر ایوانها آب خنک و غذاهای رنگارنگ می‌خوردی، لباسی بر تن می‌کنی که هیچ مویی را آسوده نمی‌گذارد؛ و چیزی نمی‌خوری مگر اینکه تو را می‌گدازد، و نه چشمی مانده که به محبوبی بنگری مگر اینکه از حدقه درآمده باشد! این است آنچه خداوند برای محرمین آماده کرده؛ و آن چیزی [که قبلا بیان شد] بود که خداوند برای تقوی پیشگان آماده نموده است.

صفات الشیعة (للصدوق)، ص ۴۴

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ صَالِحٍ عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ الدِّينَوْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنْفِيَّةِ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَ الْبَصْرَةَ بَعْدَ قِتَالِ أَهْلِ الْجَمَلِ دَعَاهُ الْأَحْنَفُ بْنُ قَيْسٍ وَاتَّخَذَ لَهُ طَعَامًا فَبَعَثَ إِلَيْهِ عَ وَإِلَى أَصْحَابِهِ فَأَقْبَلَ ثُمَّ قَالَ يَا أَحْنَفُ ادْعُ لِي أَصْحَابِي فَدَخَلَ عَلَيْهِ قَوْمٌ مُتَخَشِعُونَ كَأَنَّهُمْ شَنَاانُ بُوَالِي فَقَالَ الْأَحْنَفُ بْنُ قَيْسٍ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا هَذَا الَّذِي نَزَلَ بِهِمْ أَمْ مِنْ قَلَّةِ الطَّعَامِ أَوْ مِنْ هَوْلِ الْحَرْبِ فَقَالَ صَ لَا يَا أَحْنَفُ إِنَّ اللَّهَ سَبَّحَانَهُ أَحَبُّ أَقْوَامًا تَنَسَّكُوا لَهُ فِي دَارِ الدُّنْيَا تَنَسَّكَ مِنْ هَجَمِ عَلَيَّ مَا عَلِمَ مِنْ قُرْبِهِمْ مِنْ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُشَاهَدُوا هَا ... ١

... وَ لَوْ رَأَيْتَ مُنَادِيًا يُنَادِي وَ هُوَ يَقُولُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ وَ نَعِيمَهَا وَ يَا أَهْلَ حَلِيئِهَا وَ حَلَلِهَا خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ فَعِنْدَهَا يَنْقَطِعُ رَجَاؤُهُمْ وَ تَغْلِقُ الْأَبْوَابُ وَ تَنْقَطِعُ بِهِمُ الْأَسْبَابُ فَكَمْ يَوْمٌ مِنْ شَيْخِ يُنَادِي وَ شَيْبَتَاهُ وَ كَمْ شَبَابٍ يُنَادِي وَ شَبَابَاهُ وَ كَمْ مِنْ امْرَأَةٍ تُنَادِي وَ أَمْرًا فَضِيحَتَاهُ هَتَكَتْ عَنْهُمْ السُّتُورَ فَكَمْ يَوْمٌ مِنْ مَعْمُوسٍ بَيْنَ أَطْبَاقِهَا مَحْبُوسٍ يَا لَكَ غَمْسَةٌ الْبَسْتِكُ بَعْدَ لِبَاسِ الْكَتَانِ وَ الْمَاءِ الْمُبْرَدِ عَلَى الْجُدْرَانِ وَ أَكَلَ الطَّعَامَ الْوَانَا بَعْدَ الْوَانِ لِبَاسًا لَمْ يَدَعْ لَكَ شَعْرًا نَاعِمًا كُنْتَ مُطْعَمَهُ إِلَّا بِيَضِهِ وَ لَا عَيْنًا كُنْتَ تُبْصِرُ بِهَا إِلَى حَبِيبٍ إِلَّا فَقَاهَا هَذَا مَا أَعَدَّ اللَّهُ لِلْمُجْرِمِينَ وَ ذَلِكَ مَا أَعَدَّ اللَّهُ لِلْمُتَّقِينَ .

١ . فَحَمَلُوا أَنْفُسَهُمْ عَلَى مَجْهُودِهَا وَ كَانُوا إِذَا ذَكَرُوا صَبَاحَ يَوْمِ الْعَرْضِ عَلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ تَوَهَّمُوا خُرُوجَ عُنُقٍ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ يُحْسِرُ الْخَلَائِقُ إِلَى رَبِّهِمْ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ كِتَابٌ يَبْدُو فِيهِ عَلَى رُءُوسِ الْأَشْهَادِ فُضَائِحُ ذُنُوبِهِمْ فَكَادَتْ أَنْفُسُهُمْ تَسِيلُ سَيْلَانًا أَوْ تَطِيرُ قُلُوبُهُمْ بِأَجْنِحَةِ الْخَوْفِ طَيْرَانًا وَ تَفَارِقُهُمْ عُقُولُهُمْ إِذَا غَلَّتْ بِهِمْ مِنْ أَجْلِ التَّجَرُّدِ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ غَلِيَانًا فَكَانُوا يَحْنُونُ حَنِينَ الْوَالِدِ فِي دُجَى الظُّلْمِ وَ كَانُوا يَفْجَعُونَ مِنْ خَوْفٍ مَا أَوْقَفُوا عَلَيْهِ أَنْفُسَهُمْ فَمَضَوْا ذُبُلَ الْأَجْسَامِ حَزِينَةً قُلُوبُهُمْ كَالْحِجَةِ وَ جُوهَهُمْ ذَابِلَةً شَفَاهَهُمْ خَامِصَةً بَطُونَهُمْ تَرَاهُمْ سُكَارَى سَمَارٍ وَ حَشَّةَ اللَّيْلِ مُتَخَشِعُونَ كَأَنَّهُمْ شَنَاانُ بُوَالِي قَدْ أَخْصُوا لِلَّهِ أَعْمَالَهُمْ سِرًّا وَ عَلَانِيَةً فَلَمْ تَأْمَنْ مِنْ فِرْعَهِ قُلُوبُهُمْ بَلْ كَانُوا كَمَنْ حَرَسُوا قَبَابَ خَرَاجِهِمْ فَلَوْ رَأَيْتَهُمْ فِي لَيْلَتِهِمْ وَ قَدْ نَامَتْ الْعُيُونُ وَ هَدَّاتِ الْأَصْوَاتُ وَ سَكَتَتِ الْحَرَكَاتُ مِنَ الطَّيْرِ فِي الرُّكُودِ وَ قَدْ مِنْهُمْ [نَبَهُمْ] هَوْلُ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ الْوَعِيدُ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ - أَمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بِأَسْنَانِ بِيَاتًا وَ هُمْ نَامُونَ فَاسْتَيْقِظُوا إِلَيْهَا فَرَعِينَ وَ قَامُوا إِلَى صَلَاتِهِمْ مُعُولِينَ بَاكِينَ تَارَةً وَ أُخْرَى مُسَبِّحِينَ يَبْكُونَ فِي مَحَارِبِهِمْ وَ يَرْتُونَ بِصُطْفُونِ لَيْلَةٍ مُظْلَمَةٍ بِهِمَاءٍ يَبْكُونَ فَلَوْ رَأَيْتَهُمْ يَا أَحْنَفُ فِي لَيْلَتِهِمْ قِيَامًا عَلَى أَطْرَافِهِمْ مَنْحِنَةً ظُهُورُهُمْ يَتَلَوْنَ أَجْزَاءَ الْقُرْآنِ لَصَلَاتِهِمْ قَدْ اشْتَدَّتْ أَعْوَالُهُمْ وَ نَحِيبُهُمْ وَ زَفِيرُهُمْ إِذَا زَفَرُوا خَلَّتِ النَّارُ قَدْ أَخَذَتْ مِنْهُمْ إِلَى حَلَاقِيمِهِمْ وَ إِذَا أَعْوَلُوا حَسِبْتَ السَّلَاسِلَ قَدْ صَفَدَتْ فِي أَعْنَاقِهِمْ فَلَوْ رَأَيْتَهُمْ فِي نَهَارِهِمْ إِذَا لَرَأَيْتَ قَوْمًا - يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَ يَقُولُونَ لِلنَّاسِ حَسَنًا - وَ إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا وَ إِذَا مَرُّوا بِاللُّغُوِّ مَرُّوا كِرَامًا قَدْ قِيدُوا أَقْدَامُهُمْ مِنَ التُّهْمَاتِ وَ أَبْكَمُوا السُّنْتَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّمُوا فِي أَعْرَاضِ النَّاسِ وَ سَجَمُوا أَسْمَاعَهُمْ أَنْ يَلْجَأَ خَوْضُ خَائِضٍ وَ كَحَلُّوا أَبْصَارَهُمْ بَعْضَ النَّظَرِ إِلَى الْمَعَاصِي وَ انْتَحَوْا دَارَ السَّلَامِ الَّتِي مِنْ دَخَلِهَا كَانَ آمِنًا مِنَ الرَّيْبِ وَ الْأَحْزَانِ فَلَعَلَّكَ يَا أَحْنَفُ شَغْلَكَ نَظْرَكَ فِي وَجْهِ وَاحِدَةٍ تُبْدِي الْأَسْقَامَ بَغَاضِرَةً وَ جَهَّهَا وَ دَارٍ قَدْ أَشْغَلَتْ بِنَفْسِ رَوَاقِهَا وَ سَتُورٍ قَدْ عَلَّقَتْهَا وَ الرِّيحَ وَ الْأَجَامَ مُوَكَّلَةً بِنَمْرِهَا وَ لَيْسَتْ دَارُكَ هَذِهِ دَارُ الْبَقَاءِ فَاحْتَمِكِ الدَّارَ الَّتِي خَلَقَهَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ مِنْ لَوْلُؤَةٍ بِيَضَاءٍ فَشَقَّ فِيهَا أَنْهَارَهَا وَ غَرَسَ فِيهَا أَشْجَارَهَا وَ ظَلَّلَ عَلَيْهَا بِالنُّضْجِ مِنْ ثَمَارِهَا وَ كَبَسَهَا بِالْعَوَاتِقِ مِنْ حُورِهَا ثُمَّ أَسْكَنَهَا أَوْلِيَاءَهُ وَ أَهْلَ طَاعَتِهِ فَلَوْ رَأَيْتَهُمْ يَا أَحْنَفُ وَ قَدْ قَدِمُوا عَلَى زِيَادَاتِ رَبِّهِمْ سُبْحَانَهُ فَإِذَا ضَرَبَتْ جَنَابَتُهُمْ صَوْتٌ رَوَّاحِلُهُمْ بِأَصْوَاتٍ لَمْ يَسْمَعْ السَّمَاعُونَ بِأَحْسَنِ مِنْهَا وَ أَظْلَنَتْهُمُ غَمَامَةٌ فَاظْطَرَّتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكُ وَ الرَّادِنُ وَ صَهَلَتْ خِيُولُهَا بَيْنَ أَعْرَاسِ تِلْكَ الْجِنَانِ وَ تَخَلَّتْ بِهِمْ نُوفُهُمْ بَيْنَ كُتُبِ الزُّعْفَرَانِ وَ يَتَطَيُّعُ مِنْ تَحْتِ أَقْدَامِهِمُ الْوَلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ وَ اسْتَقْبَلْتَهُمْ قَهَارَتُهَا بِمَنَابِرِ الرِّيحَانِ وَ هَاجَتْ لَهُمْ رِيحٌ مِنْ قِبَلِ الْعَرْشِ فَنَثَرَتْ عَلَيْهِمُ الْبِاسْمِينَ وَ الْأَفْحَوَانَ وَ ذَهَبُوا إِلَى بَابِهَا فَيَفْتَحُ لَهُمُ الْبَابَ رِضْوَانٌ ثُمَّ يَسْجُدُونَ لِلَّهِ فِي فَنَاءِ الْجِنَانِ فَقَالَ لَهُمُ الْجَبَّارُ ارْفَعُوا رُءُوسَكُمْ فَإِنِّي قَدْ رَفَعْتُ عَنْكُمْ مَثْوَنَةَ الْعِبَادَةِ وَ أَسْكَنْتُكُمْ جَنَّةَ الرِّضْوَانِ فَإِنْ فَاتَكَ يَا أَحْنَفُ مَا ذَكَرْتُ لَكَ فِي صَدْرِ كَلَامِي لِتَتَرَكَّنَ فِي سَرَابِيلِ الْقَطْرَانِ وَ لَتَطُوفَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمِ آنٍ وَ لَتَسْقَيْنَنَّ شَرَابًا حَارًا الْغَلِيَانَ فِي إِضْجَاهِ فَكَمْ يَوْمٌ فِي النَّارِ مِنْ صُلْبٍ مَحْطُومٍ وَ وَجْهِ مَهْشُومٍ وَ مَشْوَهٍ مَضْرُوبٍ عَلَى الْخُرْطُومِ قَدْ أَكَلَتْ الْجَامِعَةَ كَفَهُ وَ التَّحَمَّ الطُّوقَ بَعْنَقِهِ فَلَوْ رَأَيْتَهُمْ يَا أَحْنَفُ يَنْحَدِرُونَ فِي أَوْدِيئِهَا وَ يَصْعَدُونَ جِبَالَهَا وَ قَدْ الْبَسُوا الْمُقْطَعَاتِ مِنَ الْقَطْرَانِ وَ أَقْرَبُوا مَعَ فَجَارِهَا وَ شَيَاطِينِهَا فَإِذَا اسْتَعَاثُوا بِأَسْوِئِ أَخَذَ مِنْ حَرِيقِ شَدَّتْ عَلَيْهِمْ عَقَارِبُهَا وَ حَيَاتِهَا

(۱) «عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ»

در آیه قبل فرمود کسانی که به نشانه‌های خدا کفر بورزند، همنشین شومی و بی‌برکتی‌اند؛ و در این آیه، حقیقت این شوم بودن را توضیح می‌دهد:

واقع شدن در میانه‌ی آتشی فراگیر، که درفش هم تا ابد بسته خواهد بود، نه از بیرون کمکی و یا نسیمی می‌وزد، و نه اینها راهی به خروج از آن خواهند داشت. (حدیث ۱)

(۲) «عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ»

چرا عده‌ای در قیامت مبتلا به «نار موصده» (آتشی که در بسته است و دیگر مفری از آن وجود ندارد) می‌شوند؟ الف. به نظر می‌رسد حقیقت جهنم، باطن دنیاست و بدین جهت است که قرآن می‌فرماید که همه ما انسانها حتما وارد جهنم می‌شویم (وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا؛ مریم/۷۱). پس، حقیقت جهنمی شدن، از آسمان ماندن و زمینی شدن است (چنانکه خداوند وقتی می‌خواهد از جهنمی شدن برخی افراد صحبت کند، می‌فرماید: جاودانگی‌اش را به سمت زمین قرار داد: لَكِنَّهُ أُخْلِدَ إِلَى الْأَرْضِ؛ اعراف/۱۷۶) و تمام همت شیطان این است که این زمین را زینت دهد (حجر/۳۹) و انسان را زمین‌گیر کند (جلسه ۲۷۸، تدبر ۵ <http://yekaye.ir/al-hegr-15-39>)

کسی که افق نگاه و نهایت همتش زمین و دنیا شد، دیگر گردنه قیامت (بلد/۱۱) و نشانه‌هایی را که خداوند سبحان برای راهیابی‌اش قرار داده (بلد/۱۹)، جدی نمی‌گیرد، و پرونده خود را برای همیشه در دنیایی که باطنش جهنم است، می‌بندد؛ و آنگاه که در قیامت باطن امور آشکار گشت، می‌بیند که گرفتار «نار موصده» شده است، گرفتار آتشی در بسته که نه مرگی دارد و نه راه فراری، زیرا در دنیاست که مرگ معنی داشت و جای اقدام و عمل بود، اما در آخرت فقط جای حساب و جزاست: «الْيَوْمَ عَمَلٌ وَ لَا حِسَابَ وَ غَدًا حِسَابٌ وَ لَا عَمَلٍ» (نهج البلاغه، خطبه ۴۳) ب. ...

جمع‌بندی مباحث مطرح شده در سوره بلد

این سوره، ابتدا با سوگندهایی تاکید کرد که انسان در سختی آفریده شده و او از این وضعیت خود غافل است. سپس تاکید شد که ما نعمت‌هایی (چشم و زبان و لب و نعمت هدایت) به او دادیم، اما گردنه‌ای پیش روی اوست که او برای درنوردیدن آن اقدام نکرده؛ و این درنوردیدن، نه حرکتی فیزیکی، بلکه اقدامی انسانی بود: رها کردن گردنی [از یوق بردگی یا

۱. باطن اعمال بدی است که ما انجام داده‌ایم (جلسه ۲۹۹، تدبر ۲ <http://yekaye.ir/al-maaarij-70-28>)

یوق آتش]، اطعام در شرایط قحطی به یتیمان خویشاوند و مسکینان زمین‌گیر؛ و از همه مهم‌تر ایمان داشتن و برقراری روابط اجتماعی مطلوب بر مدار توصیه به صبر و رحمت؛ کسی که این گونه شد انسان خوش‌یمنی است؛ و کسی که این حقایق و آیات الهی را انکار کرد، انسانی بدیمن، و محبوس در آتش خواهد بود.

شاید بتوان گفت محور آیات این سوره، آیه ۴ (لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ: حقاً انسان را در رنج [و سختی] آفریدیم) است. در واقع چه بسا هدف سوره، توجه دادن به این حقیقت است که متن خلقت انسان در دنیا، با رنج و سختی عجین شده، و باید انسان از گردنه‌ای صعب‌العبور بگذرد؛ و باید خود را برای این عبور آماده کند؛ آمادگی‌اش هم با ایمان و یک سلسله کارهایی که با منفعت‌طلبی دنیوی سازگار نیست، حاصل می‌شود؛ و کسی که این سختی و عبور را جدی نگیرد، این گونه نیست که دیگر مشکلی نخواهد داشت، بلکه در باطن این دنیا که آتش جهنم است، تا ابد محبوس خواهد ماند.

در حقیقت، شاید درس اصلی این سوره، این باشد که آسودگی حقیقی را در دنیا جستجو نکنیم و بدانیم رنج و سختی در زندگی دنیا، امری گریزناپذیر است؛ و تنها در افق آخرت‌بینی است که رنج و سختی این زندگی، نه تنها تحمل‌پذیر، بلکه چه بسا دلپسند، می‌گردد؛ چرا که انسانی که به این منظر ایمان آورد و نشانه‌های راه را جدی بگیرد، این سختی‌ها را مقدمه‌ای برای یک زندگی بسیار دلپذیر می‌سازد.

توجه: شروع سوره بلد

از آبان ۱۳۹۵، قرار بر این شد که در انتخاب آیات یک سیر موضوعی مد نظر قرار گیرد و اولین موضوع کلان، «انسان‌شناسی» بود. ابتدا چند دسته از آیاتی که به خلقت انسان در مرتبه قبل از دنیا ناظر بود، پرداخته شد؛ و اینک مدتی است «ابعاد خلقت انسان در دنیا» موضوع بحث قرار گرفته است. در همین راستا، اینک سراغ آیات سوره علق می‌رویم.

۳۵۰ (سوره علق (۹۶) آیه ۱ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؛ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۱۳۹۵/۱۲/۲۲

ترجمه

به نام خداوند گسترده‌مهر مهرورز، بخوان به نام پروردگارت که آفرید؛

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«اِقْرَأْ» از ماده «قرء» است که از نظر اغلب اهل لغت، معنایش تقریباً معادل با ماده «قری» می‌باشد، که دلالت بر «جمع و اجتماع» می‌کند، چنانکه کلمه «قریه» به معنای محلی است که عده‌ای از انسانها در آن جمع شده باشند (معجم المقاییس اللغه،

ج ۵، ص ۷۸-۷۹) و به «ایام حیض» زنان هم «قُرء» گفته می‌شود به خاطر اینکه خون در رحم آنها جمع می‌شود؛^۱ و «قرائت» هم نوعی جمع کردن است از این جهت که عبارت است از اینکه حروف و کلمات را همراه با هم ادا کردن، لذا به عمل کسی که فقط یک حرف را ادا کند، «قرائت» نمی‌گویند؛ و «قرآن» هم مصدر از همین ماده است، یا از این جهت که همه آن در یکجا [مثلا در لوح محفوظ] جمع شده است و یا از این جهت که جامع و مشتمل بر همه حقایق است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۶۸) و چه بسا از همین جهت «قرائت» باشد، یعنی چون کتابی است که بر قرائت آن بسیار تاکید شده است: «فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» (مزمّل/۲۰).

البته بین «قرائت» و «تلاوت» این تفاوت هست که در مورد یک کلمه هم تعبیر «قرائت» و «خواندن» به کار می‌رود، اما در مورد تلاوت، چون پیایی بودن شرط است، حتما باید دو کلمه یا بیشتر در کار باشد (مثلا می‌گویند اسم فلانی را بخوان، اما نمی‌گویند اسم فلانی را تلاوت کن) (الفروق فی اللغة، ص ۱۸)؛ و همچنین تفاوت «قرآن» با «فرقان» - با اینکه هر دو از اسمهای این کتاب آسمانی‌اند - در این است که «قرآن» ناظر به جمع بودن مطالب در کنار هم است؛ اما «فرقان» ناظر به اینکه بین حق و باطل جدایی می‌افکند. (الفروق فی اللغة، ص ۴۹)

لازم به ذکر است برخی از اهل لغت، بین معنای «قرء» با «قری» و «قرو» تفاوت گذاشته، بر این باورند که اگرچه «قری» به معنای «جمع کردن و اجتماع» می‌باشد و «قریه» هم از همین ماده است؛ اما دو ماده دیگر با آن متفاوتند؛ و معنای اصلی ماده «قرء» همان معنای «قرائت» (فهم و ضبط معانی مکتوب با چشم) می‌باشد؛ و سعی کرده‌اند که معانی ای همچون «قرء» (ایام حیض) را نیز به این معنا برگردانند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۲۵۳).^۲

«أَقْرَأُ بِاسْمِ رَبِّي»

اینکه حرف «ب» چه جایگاهی دارد و «باسم ربک» متعلق به چیست، چند دیدگاه مطرح شده است:

^۱ راغب اصفهانی معتقد است که «قُرء» در حقیقت برای ورود از حالت پاکي به حالت حیض است: و الْقُرءُ فِي الْحَقِيقَةِ: اسْمٌ لِلدَّخُولِ فِي الْحَيْضِ عَنِ طَهْرِهِ. وَلَمَّا كَانَ اسْمًا جَامِعًا لِلأَمْرَيْنِ الطَّهْرِ وَ الْحَيْضِ الْمُتَعَقِّبِ لَهُ أُطْلِقَ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا، لِأَنَّ كُلَّ اسْمٍ مَوْضُوعٍ لِمَعْنِيَيْنِ مَعًا يُطْلَقُ عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِذَا انْفَرَدَ، كَالْمَاءِ: لِلخَوَانِ وَ لِلطَّعَامِ، ثُمَّ قَدْ يَسْمَى كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بَانْفَرَادِهِ. وَ لَيْسَ الْقُرءُ اسْمًا لِلطَّهْرِ مَجْرَدًا، وَ لَا لِلْحَيْضِ مَجْرَدًا بِدَلَالَةِ أَنَّ الطَّاهِرَ الَّذِي لَمْ تَرَأْ أَثَرَ الدَّمِ لَا يُقَالُ لَهَا: ذَاتُ قُرءٍ. وَ كَذَا الْحَائِضُ الَّتِي اسْتَمَرَّ بِهَا الدَّمُ وَ النَّفْسَاءُ لَا يُقَالُ لَهَا ذَلِكَ. وَ قَوْلُهُ: يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ [البقرة/ ۲۲۸] أَيْ: ثَلَاثَةَ دَخُولٍ مِنَ الطَّهْرِ فِي الْحَيْضِ. وَ قَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ: «أَقْعُدِي عَنِ الصَّلَاةِ أَيَّامَ أَقْرَانِكَ» أَيْ أَيَّامَ حَيْضِكَ، فَإِنَّمَا هُوَ كَقَوْلِ الْقَائِلِ: أَفْعَلْ كَذَا أَيَّامَ وَرُودِ فُلَانٍ، وَ وَرُودُهُ إِنَّمَا يَكُونُ فِي سَاعَةٍ وَ إِن كَانَ يَنْسَبُ إِلَى الأَيَّامِ. وَ قَوْلُ أَهْلِ اللُّغَةِ: إِنَّ الْقُرءَ مِنْ: قَرَأَ، أَيْ: جَمَعَ، فَإِنَّهُمْ اعْتَبَرُوا الْجَمْعَ بَيْنَ زَمَنِ الطَّهْرِ وَ زَمَنِ الْحَيْضِ حَسْبَمَا ذَكَرْتُ لِاجْتِمَاعِ الدَّمِ فِي الرَّحْمِ.

^۲ . و «قرو» را هم به معنای «قصد همراه با اقدام و عمل دانسته، که البته در قرآن کریم به کار نرفته است). ایشان برای کلماتی مانند «استقراء» برای هریک از این سه ماده، معنای متفاوتی در نظر گرفته است: فالاستقراء من المهموز: يدل على طلب التفهيم و الضبط. و بالواو: يدل على طلب القصد في إقدام. و بالياء: يدل على طلب جمع و تنظيم. مع أن اللغويين يذكرون الكلمة في ذيل كل من المواد الثلاث، و يفسرونها بالتتابع، و المناسب هو اليائي. و أيضا يذكرون مفهوم الجمع في ذيل كل منها، مع أن الجمع و التجمع من معاني اليائي.

الف. حرف «ب» باء زائده (برای تاکید در کلام) است (اعراب القرآن الکریم، ج ۳، ص ۴۵۷) و در واقع، «اسم ربک» در جایگاه مفعول می‌باشد؛ و منظور آیه این است که «بخوان اسم پروردگارت را» یعنی خدا را اسمهای مقدسش خطاب قرار بده (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۰) و یا اینکه «بسم الله الرحمن الرحیم» را بخوان (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۳)^۱

ب. «باسم ربک» در جایگاه «حال» است (الکشاف، ج ۴، ص ۷۷۵)؛ یعنی متعلق به یک مطلب مُقَدَّر است مانند «مفتتحاً یا مبتدئاً» که آن مطلب «حال» برای «اقراً» بوده است، یعنی: بخوان در حالی که شروع می‌کنی با اسم پروردگارت (یعنی در حالی که با بسم الله ... شروع می‌کنی، این آیات نازل شده قرآن را بخوان) (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۳) یا به تعبیر دیگر: بسم الله بگو و سپس آیات را بخوان. (الکشاف، ج ۴، ص ۷۷۵)

ج. حرف «ب»، باء ملابسه است، یعنی بخوان همراه با اسم پروردگارت (یعنی همراه با بسم الله ... این آیات را بخوان) (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۳)

شان نزول

اغلب روایات متعدد از طریق شیعه و سنی، دلالت دارند که این اولین سوره‌ای است که در نزول تدریجی قرآن، بر پیامبر اکرم ص نازل شد.^۲ در این زمینه به روایتی از امام هادی ع بسنده می‌کنیم:

۱. البته علامه طباطبایی این معنا را برای این آیه قابل قبول نمی‌داند، بلکه فرموده بر اساس اینکه باء را زائده بگیریم، معنایش چنین می‌شود. عبارت ایشان چنین است:

أن التقدير اقرأ القرآن أو ما في معناه، و ليس المراد ... ولا أن قوله: «باسم ربك» مفعول «اقرأ» و الباء زائدة و التقدير اقرأ اسم ربك أي بسم. ۲. البته زمخشری در تفسیرش، با اینکه روایاتی درباره اول بودن این سوره آورده، اما معتقد است اغلب مفسران بر این باورند که اولین سوره نازل شده، سوره حمد است «عن ابن عباس و مجاهد: هي أول سورة نزلت و أكثر المفسرين على أن الفاتحة أول ما نزل ثم سورة القلم» (الکشاف، ج ۴، ص ۷۷۵) شاید وجه جمعش به این باشد که این آیات ابتدایی سوره علق، اولین آیات باشد، اما اولین سوره‌ای که به طور کامل نازل شده (یا اولین سوره‌ای که آیاتش کامل شد) سوره حمد باشد.

۳ از باب نمونه می‌توانید مواردی زیر را ملاحظه کنید:

(۱) عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ السَّرِيِّ عَنْ عَمِّهِ عَلِيِّ بْنِ السَّرِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أَوَّلُ مَا نَزَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ص - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَقْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ وَ آخِرُهُ إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ (الكافي، ج ۲، ص ۶۲۸)

(۲) رُوِيَ أَنَّ جَبْرِئِيلَ أَخْرَجَ قِطْعَةً دِيْبَاجٍ فِيهِ خَطٌّ فَقَالَ أَقْرَأْ كَيْفَ أَقْرَأَ وَ لَسْتُ بِقَارِيٍّ إِلَى ثَلَاثِ مَرَّاتٍ فَقَالَ فِي الْمَرَّةِ الرَّابِعَةِ أَقْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ إِلَى قَوْلِهِ مَا لَمْ يَعْلَمْ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى جَبْرِئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ ع وَ مَعَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ أَتَى بِالْكَرَاسِيِّ وَ وُضِعَ تَاجٌ عَلَى رَأْسِ مُحَمَّدٍ ص وَ أُعْطِيَ لَوَاءَ الْحَمْدِ بِيَدِهِ فَقَالَ اصْعِدْ عَلَيَّ وَ أَحْمَدِ اللَّهُ فَلَمَّا نَزَلَ عَنِ الْكُرْسِيِّ تَوَجَّهَ إِلَى خَدِيجَةَ فَكَانَ كُلُّ شَيْءٍ يَسْجُدُ لَهُ وَ يَقُولُ بِلِسَانِ فَصِيحِ السَّلَامِ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَلَمَّا دَخَلَ الدَّارَ صَارَتِ الدَّارُ مَنْوَرَةً فَقَالَتْ خَدِيجَةُ وَ مَا هَذَا النُّورُ قَالَ هَذَا نُورُ النُّبُوَّةِ قَوْلِي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَتْ طَالَ مَا قَدْ عَرَفْتُ ذَلِكَ ثُمَّ أَسْلَمْتَ فَقَالَ يَا خَدِيجَةُ إِنِّي لَأَجِدُ بَرْدًا فَدَثَرْتُ عَلَيْهِ فَنَامَ فَنُودِيَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ الْآيَةَ فِقَامٍ وَ جَعَلَ إصْبَعُهُ فِي أُذُنِهِ وَ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَكَانَ كُلُّ مَوْجُودٍ يَسْمَعُهُ يُوَافِقُهُ. (مناقب آل أبي طالب عليهم السلام (لاين شهر آشوب)، ج ۱، ص ۴۶)

(۳) حَدَّثَنَا عَنْ أَبِي الشَّيْخِ الْأَصْبَهَانِيِّ [قَالَ]: أَخْبَرَنَا بَهْلُولُ الْأَنْبَارِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرِ الرَّازِيِّ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ هَارُونَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ حَدَّثَنَا أَبُو نَصْرِ الْمَفْسَّرُ حَدَّثَنَا عَمِّي أَبُو حَامِدٍ إِمْلَاءً سَنَةَ سَبْعٍ وَ أَرْبَعِينَ [وَ ثَلَاثَمِائَةَ قَالَ]: حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ يَعْقُوبُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُقْرِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ السُّلَمِيُّ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَبِي مُوسَى حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَطَاءٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: أَوَّلُ مَا

(۱) امام هادی ع بعد از توضیحاتی درباره رفت و آمدهای حضرت پیامبر ص به غار حرا می‌فرماید:

پس هنگامی که چهل سالش تمام شد، خداوند عز و جل به قلب او نگاهی انداخت و آن را برترین و جلیل‌ترین و مطیع‌ترین و خاشع‌ترین و خاضع‌ترین قلوب یافت، پس به درهای آسمان اجازه داد که گشوده شوند در حالی که حضرت محمد ص بدنها می‌نگریست؛ و به فرشتگان اجازه داد که نازل شوند، در حالی که حضرت محمد ص بدنها می‌نگریست؛ و به رحمت [خاصه خود] دستور داد که از ساق عرش تا سر حضرت محمد ص نازل شود و او را در برگیرد؛ و به جبرئیل

نَزَلَ بِمَكَّةَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ وَ ذَكَرَ [كَلَامَهُ] اِلَى قَوْلِهِ: هَذَا مَا نَزَلَ بِمَكَّةَ [و هِيَ] خَمْسٌ وَ ثَمَانُونَ سُورَةً. وَ اَوَّلُ مَا نَزَلَ بِالْمَدِينَةِ الْبَقْرَةَ، وَ آلُ عِمْرَانَ، وَ الْاَنْفَالَ، وَ الْاَحْزَابِ، وَ الْمُتَمْتِحَةَ، وَ اِذَا زُلْزِلَتْ وَ الْحَدِيدِ، وَ مُحَمَّدٍ، وَ الرَّعْدِ، وَ الرَّحْمَنِ، وَ هَلْ اَتَى عَلَى الْاِنْسَانِ!، وَ الطَّلَاقِ. وَ ذَكَرَ اِلَى قَوْلِهِ: فَذَلِكَ ثَمَانِي وَ عِشْرُونَ سُورَةً - مِمَّا نَزَلَ بِالْمَدِينَةِ... (شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۲، ص ۴۱۰)

(۴) وَ اخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ اَحْمَدَ اخْبَرَنَا اَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ جَابِرٍ حَدَّثَنَا اِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُرَّارَةَ الرَّقِّيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيُّ حَدَّثَنَا خُصَيْفٌ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ اَنْهُ قَالَ: اَوَّلُ مَا اَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى نَبِيِّهِ مِنَ الْقُرْآنِ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ وَ سَاقَ الْحَدِيثِ اِلَى قَوْلِهِ: ثُمَّ هَاجَرَ اِلَى الْمَدِينَةِ وَ اَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِالْمَدِينَةِ الْبَقْرَةَ، وَ الْاَنْفَالَ اِلَى [قَوْلِهِ] ثُمَّ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ هَلْ اَتَى عَلَى الْاِنْسَانِ، ثُمَّ الطَّلَاقِ، ثُمَّ لَمْ يَكُنْ، الْحَدِيثِ بِطَوْلِهِ. [و] رَوَاهُ جَمَاعَةٌ عَنْ اِسْمَاعِيلَ [بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُرَّارَةَ]. (شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۲، ص ۴۱۱)

(۵) قَرَأَتْ فِي التَّفْسِيرِ تَأْلِيفَ أَبِي الْقَاسِمِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ اِسْحَاقَ [قَالَ]: كَتَبَ اِلَيْنَا أَبُو سَهْلٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الطَّلَقَانِيُّ [قَالَ]: اخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَلِيمٍ حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّرْمِذِيُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْوَانَ، عَنْ الْكَلْبِيِّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: اَوَّلُ شَيْءٍ نَزَلَ بِمَكَّةَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ، ثُمَّ ن وَ الْقَلَمِ، ثُمَّ وَ الضُّحَى ثُمَّ يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ، ثُمَّ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ، ثُمَّ تَبَّتْ، ثُمَّ اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ. وَ ذَكَرَ اِلَى قَوْلِهِ: وَ هِيَ ثَلَاثٌ وَ ثَمَانُونَ سُورَةً مِمَّا نَزَلَ بِمَكَّةَ. وَ اَوَّلُ شَيْءٍ نَزَلَ بِالْمَدِينَةِ وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ، ثُمَّ الْبَقْرَةَ، ثُمَّ الْاَنْفَالَ، ثُمَّ آلُ عِمْرَانَ ثُمَّ الْاَحْزَابِ ثُمَّ الْمُتَمْتِحَةَ ثُمَّ النَّسَاءِ ثُمَّ اِذَا زُلْزِلَتْ ثُمَّ الْحَدِيدِ ثُمَّ سُورَةُ مُحَمَّدٍ ص ثُمَّ هَلْ اَتَى عَلَى الْاِنْسَانِ ثُمَّ الطَّلَاقِ. وَ ذَكَرَ [كَلَامَهُ] اِلَى قَوْلِهِ: وَ اِذَا كَانَتْ فَاتِحَةً سُورَةً نَزَلَتْ بِمَكَّةَ كَتَبَتْ [السُّورَةَ] مَكِّيَّةً، ثُمَّ يَزِيدُ اللَّهُ فِيهَا مَا يَشَاءُ بِالْمَدِينَةِ، فَذَلِكَ ثَلَاثُونَ سُورَةً نَزَلَتْ بِالْمَدِينَةِ. (شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۲، ص ۴۱۱-۴۱۲)

(۶) اخْبَرَنَا أَبُو نَصْرِ الْمُقَرِّيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ مَطَرٍ اِمْلَاءً فِي الْمَحْرَمِ سَنَةَ تِسْعٍ وَ خَمْسِينَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ اَحْمَدَ بْنِ نَصْرِ الْحَافِظُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ التَّقْفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ عَنْ عِكْرَمَةَ، وَ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ اَنْ اَوَّلَ مَا اَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْقُرْآنِ بِمَكَّةَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ [الَّذِي خَلَقَ] وَ ن وَ الْقَلَمِ. وَ ذَكَرَ [كَلَامَهُ] اِلَى قَوْلِهِ: وَ مَا اَنْزَلَ اللَّهُ بِالْمَدِينَةِ وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ. وَ الْبَقْرَةَ، وَ الْاَنْفَالَ، وَ آلُ عِمْرَانَ، وَ الْاَحْزَابِ [وَ سَاقَ كَلَامَهُ] اِلَى [قَوْلِهِ]: وَ الرَّحْمَنِ، وَ هَلْ اَتَى عَلَى الْاِنْسَانِ، وَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمْ. الْحَدِيثِ. (شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۲، ص ۴۱۳)

(۷) اخْبَرَنَا الْحَاكِمُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: اخْبَرَنِي أَبُو مُحَمَّدٍ بْنُ زِيَادِ الْعَدَلِ اخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ اِسْحَاقَ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ اِبْرَاهِيمَ الدُّورِيُّ حَدَّثَنَا اَحْمَدُ بْنُ نَصْرِ بْنِ مَالِكِ الْخُزَاعِيُّ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ النَّحْوِيُّ عَنْ عِكْرَمَةَ وَ الْحَسَنِ قَالَا مَا اَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْقُرْآنِ بِمَكَّةَ: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ وَ ذَكَرَ اِلَى قَوْلِهِ: وَ [أَمَّا] مَا اَنْزَلَ بِالْمَدِينَةِ [فَهِيَ] وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ، وَ الْبَقْرَةَ وَ آلُ عِمْرَانَ، وَ الْاَنْفَالَ، وَ الْاَحْزَابِ، وَ الْمَائِدَةَ، وَ الْمُتَمْتِحَةَ، وَ النَّسَاءِ، وَ اِذَا زُلْزِلَتْ وَ الْحَدِيدِ، وَ مُحَمَّدٍ، وَ الرَّعْدِ، وَ الرَّحْمَنِ، وَ هَلْ اَتَى عَلَى الْاِنْسَانِ، وَ الطَّلَاقِ، وَ لَمْ يَكُنْ. (شواهد التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۲، ص ۴۱۳)

(۸) حَدَّثَنَا أَبُو الْقَاسِمِ الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ حَبِيبٍ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ الْبَغَوِيِّ بِهَا قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نَصْرِ مُحَمَّدُ بْنُ اَحْمَدَ الْمُلقَانِيُّ حَدَّثَنَا الْمُطَهَّرُ بْنُ الْحَكَمِ الْكُرَابِيسِيُّ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: اَوَّلُ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ بِمَكَّةَ بَلَا خِلَافٍ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ ثُمَّ يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ [وَ سَاقَ الْكَلَامَ] اِلَى [قَوْلِهِ]: وَ اَوَّلُ مَا نَزَلَ بِالْمَدِينَةِ الْبَقْرَةَ، ثُمَّ الْاَنْفَالَ اِلَى قَوْلِهِ: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسِبَكَ اللَّهُ ثُمَّ آلُ عِمْرَانَ، ثُمَّ الْاَحْزَابِ، ثُمَّ الْمُتَمْتِحَةَ، ثُمَّ النَّسَاءِ، ثُمَّ اِذَا زُلْزِلَتْ ثُمَّ الْحَدِيدِ، ثُمَّ مُحَمَّدٍ، ثُمَّ الرَّعْدِ، ثُمَّ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ هَلْ اَتَى عَلَى الْاِنْسَانِ، ثُمَّ الطَّلَاقِ، ثُمَّ لَمْ يَكُنْ، ثُمَّ الْحَشْرِ. وَ سَاقَ الْحَدِيثِ. (شواهد

التنزيل لقواعد التفضيل، ج ۲، ص ۴۱۴)

روح الامین، که گردنبندی از نور دارد و طاووس فرشتگان است، نگاهی افکند و او به نزد حضرت محمد ص فرآمد، بازوهایش را گرفت و تکانش داد و به او گفت: محمد! بخوان!

گفت: چه بخوانم؟

گفت: «بخوان به نام پروردگارت که آفرید؛ انسان را از «علق» آفرید» - تا این آیه که - «بدو آموخت آنچه را نمی دانست.» (علق/۱-۵) سپس آنچه را خداوند عز و جل به او وحی کرده بود، به پیامبر ص وحی کرد، سپس او به جایگاه عالی خود برگشت و حضرت محمد ص از کوه پایین آمد در حالی که عظمت جلال الهی او را در بر گرفته، و از بزرگی آنچه بر او وارد شده بود، تب و لرز کرده بود...

التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ۱۵۶-۱۵۸

قالَ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ ع:

... فَأَمَّا اسْتَكْمَلُ أَرْبَعِينَ سَنَةً [وَ] نَظَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى قَلْبِهِ فَوَجَدَهُ أَفْضَلَ الْقُلُوبِ وَأَجَلَهَا، وَأَطْوَعَهَا وَأَخْشَعَهَا وَأَخْضَعَهَا، أَذِنَ لِلأَبْوَابِ السَّمَاءِ فَفُتِحَتْ، وَ مُحَمَّدٌ ص يَنْظُرُ إِلَيْهَا، وَأَذِنَ لِلْمَلَائِكَةِ فَنَزَلُوا وَ مُحَمَّدٌ ص يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ، وَ أَمَرَ بِالرَّحْمَةِ فَأَنْزَلَتْ عَلَيْهِ مِنْ لَدُنْ سَاقِ الْعَرْشِ إِلَى رَأْسِ مُحَمَّدٍ وَ غَمْرَتِهِ، وَ نَظَرَ إِلَى جِبْرِئِيلِ الرُّوحِ الأَمِينِ الْمُطَوَّقِ بِالنُّورِ، طَاوُسِ الْمَلَائِكَةِ هَبَطَ إِلَيْهِ، وَ أَخَذَ بِضَبْعِهِ وَ هَزَّهُ وَ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ أَقْرَأْ. قَالَ: وَ مَا أَقْرَأُ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ - خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ هَبْطٍ إِلَيْهِ - إِلَى قَوْلِهِ - مَا لَمْ يَعْلَمْ» ثُمَّ أَوْحَى [إِلَيْهِ] مَا أَوْحَى إِلَيْهِ رَبُّهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ صَعِدَ إِلَى الْعُلُوِّ، وَ نَزَلَ مُحَمَّدٌ ص مِنَ الْجَبَلِ - وَ قَدْ غَشِيَهُ مِنْ تَعْظِيمِ جَلَالِ اللَّهِ، وَ وَرَدَ عَلَيْهِ مِنْ كَبِيرِ شَأْنِهِ مَا رَكِبَهُ بِهِ الْحُمَى وَ النَّافِضُ...^۲

۱. وَ أَمَّا تَسْلِيمُ الْجِبَالِ وَ الصُّخُورِ وَ الأَحْجَارِ عَلَيْهِ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص لَمَّا تَرَكَ التَّجَارَةَ إِلَى الشَّامِ، وَ تَصَدَّقَ بِكُلِّ مَا رَزَقَهُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ تِلْكَ التَّجَارَاتِ، كَانَ يَغْدُو كُلَّ يَوْمٍ إِلَى حِرَاءٍ يَصْعَدُهُ، وَ يَنْظُرُ مِنْ قَلْبِهِ إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللَّهِ وَ أَنْوَاعِ عَجَائِبِ رَحْمَتِهِ وَ بَدَائِعِ حِكْمَتِهِ، وَ يَنْظُرُ إِلَى أَكْنَافِ السَّمَاءِ وَ أَقْطَارِ الأَرْضِ وَ الْبِحَارِ، وَ الْمَفَاوِزِ، وَ الْفِيَا فِي، فَيَعْتَبِرُ بِتِلْكَ الآثَارِ، وَ يَتَذَكَّرُ بِتِلْكَ الآيَاتِ، وَ يَعْبُدُ اللَّهَ حَقَّ عِبَادَتِهِ.

۲. يَقُولُ وَ قَدْ اشْتَدَّ عَلَيْهِ مَا يَخَافُهُ - مِنْ تَكْذِيبِ قُرَيْشٍ فِي خَبْرِهِ، وَ نَسْبَتِهِمْ إِيَّاهُ إِلَى الْجُنُونِ، [وَ أَنَّهُ] يَعْتَرِيهِ شَيْطَانٌ وَ كَانَ مِنْ أَوَّلِ أَمْرِهِ أَعْقَلَ خَلِيقَةَ اللَّهِ، وَ أَكْرَمَ بَرَايَاهُ وَ أَبْغَضَ الأَشْيَاءِ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ وَ أفعالُ المَجَانِينِ وَ أقْوَالُهُمْ. فَارَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَشْرَحَ صَدْرَهُ وَ يُشْجِعَ قَلْبَهُ، فَانْطَقَ الْجِبَالُ وَ الصُّخُورُ وَ المَدْرُ، وَ كَلَّمَا وَصَلَ إِلَى شَيْءٍ مِنْهَا نَادَاهُ: [السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدُ] السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَلِيَّ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا حَبِيبَ اللَّهِ، أَبَشِرْ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ فَضَّلَكَ وَ جَمَّلَكَ وَ زَيَّنَكَ - وَ أكَرَمَكَ فَوْقَ الخُلُقَاتِ أَجْمَعِينَ مِنَ الأَوَّلِينَ وَ الآخِرِينَ لَأَيَّزَنَكَ قَوْلُ قُرَيْشٍ: إِنَّكَ مَجْنُونٌ، وَ عَنِ الدِّينِ مَفْتُونٌ، فَإِنَّ الفَاضِلَ مِنْ فَضْلِهِ [اللَّهُ] رَبُّ العَالَمِينَ، وَ الكَرِيمَ مِنْ كَرَمِهِ خَالِقِ الخُلُقِ أَجْمَعِينَ، فَلَا يَضِيقُنْ صَدْرُكَ مِنْ تَكْذِيبِ قُرَيْشٍ وَ عِتَاةِ العَرَبِ لَكَ، فَسَوْفَ يُبَلِّغُكَ رَبُّكَ أَقْصَى مُنْتَهَى الكَرَامَاتِ وَ يَرْفَعُكَ إِلَى أَرْفَعِ الدَّرَجَاتِ. وَ سَوْفَ يَنْعَمُ وَ يَفْرَحُ أَوْلِيَاءُكَ - بِوَصِيكَ عَلِيَّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع، وَ سَوْفَ يَبْتَ عُلُومَكَ فِي العِبَادِ وَ الأَلْبَادِ، بِمِفْتَاحِكَ وَ بَابِ مَدِينَةِ عِلْمِكَ عَلِيَّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع، وَ سَوْفَ يَقْرُ عَيْنَكَ بَيْنَتِكَ فَاطِمَةَ ع، وَ سَوْفَ يَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ عَلِيٍّ الحَسَنُ وَ الحُسَيْنُ سَيِّدَي شَبَابِ أَهْلِ الجَنَّةِ، وَ سَوْفَ يَنْشُرُ فِي البِلَادِ دِينَكَ، وَ سَوْفَ يَعْظُمُ أَجُورَ المُحِبِّينَ لَكَ وَ لِأَخِيكَ، وَ سَوْفَ يَضَعُ فِي يَدِكَ لَوَاءَ الحَمْدِ، فَتَضَعُهُ فِي يَدِ أَخِيكَ عَلِيٍّ، فَيَكُونُ تَحْتَهُ كُلُّ نَبِيٍّ وَ صِدِّيقٍ وَ شَهِيدٍ، يَكُونُ قَائِدَهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَى جَنَّاتِ النَّعِيمِ.

فَقُلْتُ فِي سِرِّي: يَا رَبِّ - مِنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الَّذِي وَعَدْتَنِي بِهِ وَ ذَلِكَ بَعْدَ مَا وُلِدَ عَلِيٌّ ع وَ هُوَ طِفْلٌ - أ وَ هُوَ وُلِدَ عَلِيٌّ ع وَ قَالَ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَّا تَحَرَّكَ عَلِيٌّ قَلِيلًا وَ هُوَ مَعَهُ: أ هُوَ هَذَا فَنَفِي كُلِّ مَرَّةٍ مِنْ ذَلِكَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ مِيزَانَ الْجَلَالِ، فَجَعَلَ مُحَمَّدٌ ص فِي كِفَّةٍ مِنْهُ - وَ مِثْلُ لَهُ عَلِيٌّ ع وَ سَائِرُ الخُلُقِ مِنْ أُمَّتِهِ إِلَى يَوْمِ القِيَامَةِ [فِي كِفَّةٍ] فَوْزَنَ بِهِمْ فَجَحَّ. ثُمَّ أُخْرِجَ مُحَمَّدٌ ص مِنَ الكِفَّةِ - وَ تَرَكَ عَلِيٌّ فِي كِفَّةٍ مُحَمَّدٌ ص التِّي كَانَ فِيهَا فَوْزَنَ بِسَائِرِ أُمَّتِهِ، فَجَحَّ بِهِمْ، فَعَرَفَهُ

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه «قاصعه» می فرماید:

... و چنین بود که من هر سال در حراء همراه پیامبر ص بودم؛ او تنها مرا می دیدی و کس دیگری را نمی دید؛ و آن زمان جز یک خانه واحد در اسلام نبود که در آن رسول خدا ص بود و خدیجه، و من سومین آنها بودم، نور وحی و رسالت را می دیدم و بوی نبوت را استشمام می کردم؛ و هنگامی که وحی بر او ص نازل شد، صدای ناله شیطان را شنیدم و گفتم: با رسول الله! این ناله چیست؟

فرمود: این شیطان است که از عبادتش ناامید شد؛ همانا تو آنچه می شنوم، می شنوی؛ و آنچه می بینم، می بینی، جز اینکه تو پیامبر ص نیستی، بلکه وزیر هستی و قطعاً که تو بر خیر و خوبی می باشی.

نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲

و من خطبه له ع تسمى القاصعه

... وَ لَقَدْ كَانَ يُجَاوِرُ فِي كُلِّ سَنَةٍ بِحَرَاءِ فَأَرَاهُ وَ لَا يَرَاهُ غَيْرِي وَ لَمْ يَجْمَعْ بَيْتٌ وَاحِدٌ يَوْمَئِذٍ فِي الْإِسْلَامِ غَيْرَ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ خَدِيجَةَ وَ أَنَا ثَالِثُهُمَا أَرَى نُورَ الْوَحْيِ وَ الرِّسَالَةَ وَ أَشْمُ رِيحَ النَّبُوَّةِ وَ لَقَدْ سَمِعْتُ رَنَةَ الشَّيْطَانِ حِينَ نَزَلَ الْوَحْيُ عَلَيْهِ ص فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذِهِ الرَّنَةُ فَقَالَ هَذَا الشَّيْطَانُ قَدْ آيَسَ مِنْ عِبَادَتِهِ إِنَّكَ تَسْمَعُ مَا أَسْمَعُ وَ تَرَى مَا أَرَى إِلَّا أَنَّكَ لَسْتَ بِنَبِيٍّ وَ لَكِنَّكَ لَوْزِيرٌ وَ إِنَّكَ لَعَلَى خَيْرٍ ...

(۳) از امام صادق ع روایت شده است:

کسی که در روز یا شبش [سوره] «اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ...» را بخواند و در آن روز یا شب بمیرد، شهید از دنیا رفته است و خداوند او را شهید برمی انگیزاند و به عنوان شهید زنده می کند و همانند کسی است که در راه خدا و همراه رسول خدا با شمشیرش جهاد کرده است.

ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ص ۱۲۴

أَبِي رَه قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مَهْرَانَ عَنِ الْحَسَنِ عَنِ عَلِيِّ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ قَرَأَ فِي يَوْمِهِ أَوْ لَيْلَتِهِ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ ثُمَّ مَاتَ فِي يَوْمِهِ أَوْ لَيْلَتِهِ مَاتَ شَهِيداً وَ بَعَثَهُ اللَّهُ شَهِيداً وَ أَحْيَاهُ شَهِيداً وَ كَانَ كَمَنْ ضَرَبَ بِسَيْفِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ص.

(۴) از امام باقر ع [در تاویل یکی از باطن های این آیه] روایت شده است:

جبرئیل بر حضرت محمد ص نازل شد و گفت: محمد! بخوان!

گفت: چه بخوانم؟

رَسُولُ اللَّهِ ص بَعِيْنَهُ وَ صَفْتَهُ. وَ نُودِيَ فِي سِرِّهِ: يَا مُحَمَّدُ هَذَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ صَفِيٌّ الَّذِي أُؤَيَّدُ بِهِ هَذَا الدِّينَ، يَرْجِعُ عَلَيَّ جَمِيعَ أُمَّتِكَ بَعْدَكَ. فَذَلِكَ حِينَ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرِي بِإِدَاءِ الرِّسَالَةِ، وَ خَفَّفَ عَنِّي مَكَافِحَةَ الْأُمَّةِ وَ سَهَّلَ عَلَيَّ مِبَارَزَةَ الْعَتَاءِ الْجَبَابِرَةِ مِنْ قُرَيْشٍ.

گفت: «بخوان به نام پروردگارت که آفرید» یعنی آفرید نور قدیم تو را قبل از هر چیزی؛ «انسان را از علق آفرید» یعنی تو را از نطفه‌ای آفرید و [حضرت] علی ع را از تو منشق و جدا کرد، «بخوان در حالی که پروردگارت کریم‌ترین است؛ کسی که با قلم آموخت» یعنی به علی بن ابی طالب آموخت «به آن انسان آنچه را نمی دانست آموخت» یعنی به [حضرت] علی ع آنچه قبل از آن نمی دانست، آموخت.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۳۰

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَيْسَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ نَزَلَ جِبْرِئِيلُ عَلَى مُحَمَّدٍ ص فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ اقْرَأْ قَالَ وَ مَا اقْرَأَ قَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ يَعْنِي خَلَقَ نُورَكَ الْأَقْدَمَ قَبْلَ الْأَشْيَاءِ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ يَعْنِي خَلَقَكَ مِنْ نُطْفَةٍ [عَلَقَهُ] وَ شَقَّ مِنْكَ عَلِيًّا اقْرَأْ وَ رَبِّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ يَعْنِي عَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ يَعْنِي عَلَّمَ عَلِيًّا مَا لَمْ يَعْلَمْ قَبْلَ ذَلِكَ.

(۵) از امام صادق ع روایت شده است:

از رسول خدا ص درباره اسم اعظم سوال شد؛ فرمود: هر اسمی از اسماء الله، اعظم است؛ تو قلبت را از هر آنچه ما سوای اوست، فارغ کن و او را با هر اسمی که می خواهی بخوان، چرا که خداوند در حقیقت، اسمی و نه اسم دیگر، نیست، بلکه او خداوند واحد قهار است.

مصباح الشریعة، ص ۱۳۳

قَالَ الصَّادِقُ ع

سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَنِ اسْمِ اللَّهِ الْأَعْظَمِ فَقَالَ ص كُلُّ اسْمٍ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ أَعْظَمُ فَفَرَّغْ قَلْبَكَ عَنْ كُلِّ مَا سِوَاهُ وَ ادْعُهُ تَعَالَى بِأَيِّ اسْمٍ شِئْتَ فَلَيْسَ لِلَّهِ فِي الْحَقِيقَةِ اسْمٌ دُونَ اسْمِ بَلْ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ^۱.

تدبر

(۱) «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ»

اولین آیه‌ای که بر پیامبر اسلام ص نازل شده، دعوت به «خواندن» است؛ آن هم خواندن به اسم پروردگاری که همه چیز را او آفریده است.

۱. این روایت هم قابل توجه است که برای رعایت اختصار در کانال نگذاشتم:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الصَّقَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَابٍ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ عَبَدَ اللَّهَ بِالتَّوَهُّمِ فَقَدْ كَفَرَ وَ مَنْ عَبَدَ اللَّهَ بِالاسْمِ وَ لَمْ يَعْبُدِ الْمَعْنَى فَقَدْ كَفَرَ وَ مَنْ عَبَدَ اللَّهَ بِالاسْمِ وَ الْمَعْنَى فَقَدْ أَشْرَكَ وَ مَنْ عَبَدَ الْمَعْنَى بِإِيقَاعِ الْأَسْمَاءِ عَلَيْهِ بِصِفَاتِهِ الَّتِي وَصَفَ بِهَا نَفْسَهُ فَعَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبَهُ وَ نَطَقَ بِهِ لِسَانَهُ فِي سِرِّهِ وَ عَلَانِيَتِهِ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ أُمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ فِي حَدِيثٍ آخَرَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا. (التوحيد للصدوق، ص ۲۲۰)

اگر جایگاه زبان و خواندن در هویت انسان - به عنوان شاید مهمترین عامل تمایز انسان از سایر موجودات - را درک کرده باشیم (جلسه ۲۲۱، تدبیر ۳)

و اگر جایگاه توحید و بویژه اهمیت منحصراً دانستن ربوبیت (چه ربوبیت تکوینی و تدبیر عالم؛ و چه ربوبیت تشریحی و برنامه‌ریزی برای زندگی) در «خالق» (یعنی اینکه فقط خدا را تدبیرکننده و قانون‌گذار زندگی خود بدانیم)، بر ما معلوم شده باشد (توضیح در تدبیر ۲)؛

آنگاه درمی‌یابیم که چه‌بسا همه پیام‌ها در دین در همین یک آیه خلاصه شده باشد.

(۲) «رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ»

«رب» تو (آنکه تو را تدبیر می‌کند و برایت قانون می‌گذارد) همان «خالق» است.

نکته تخصصی دین‌شناسی

در قرآن کریم، وجود «خدا» امری بدیهی دانسته شده (أَفِي اللَّهِ شَكٌّ؟ ابراهیم/۱۰) که اغلب مشرکان و کافران هم در اصل وجود او تردید نداشته‌اند (مثلاً عنکبوت/۶۱-۶۳) و حتی طبق برخی از احادیث، بسیاری از کسانی که رسماً خود را «طبیعت‌گرا» و «منکر خدا» می‌دانسته‌اند، اختلاف‌فشان در حد یک دعوی لفظی بوده است: همه آنچه ما درباره «خدا» می‌گوییم (که همه عالم به او وابسته است و او به چیزی وابسته نیست و ...) آنها در مورد «طبیعت» معتقد بوده‌اند؛ در واقع، به جای نام «خدا»، کلمه «طبیعت» را گذاشته بودند.

در حقیقت، مهمترین نزاع کافران و مشرکان با موحدان و انبیاء، نه درباره «وجود» و یا حتی «خالقیت» خدا، بلکه بر سر قبول یا رد «ربوبیت» خداوند بوده است. آنها این گونه می‌پنداشتند که خدا جهان را آفریده، اما یا کار جهان (تدبیر عالم، ربوبیت تکوینی) را به دیگران واگذار کرده است؛ و یا اگر تدبیر تکوینی عالم را هم عهده‌دار باشد، با قانون‌گذاری و برنامه‌ریزی زندگی انسان (ربوبیت تشریحی) کاری ندارد؛ و این شاید مهمترین معضل اعتقادی انسانها از قدیم بوده است:

در دوران قدیم، این ربوبیت تشریحی را فرعون‌ها و کاهنان و قارون‌ها و هامان‌ها مدعی می‌شدند، تا جایی که فرعون بانگ «أنا ربکم اعلی» (نازعات/۲۴) سر می‌دهد (دقت کنید: نگفت: «أنا خالقکم الاعلی: من آفریننده برتر شمایم»؛ بلکه گفت: «من رب و مدبر و تدبیرکننده برتر شمایم»؛) و امروزه هم صاحبان زر و زور و تزویر (سرمایه و قدرت و رسانه) با تکیه بر علوم انسانی و اجتماعی‌ای که جایی برای خدا در زندگی انسان قبول ندارد، همین ادعای «أنا ربکم الاعلی» سر می‌دهند.

من درباره جهان مسیحی قضاوت نمی‌کنم، اما آنچه بسیار جای شگفتی دارد وجود پاره‌ای از مدعیان «روشنفکری دینی» در میان مسلمانان است که به «سکولار» بودن خود افتخار می‌کنند؛ می‌گویند ما خدا را و حتی عبادت شخصی خدا را قبول داریم؛ اما ربوبیت خدا و حضور دین (سخن و خواست خدا) در عرصه برنامه‌ریزی اجتماعی را قبول نداریم؛ در حالی که: هم اولین جمله‌ای که اسلام با آن شروع شد، این بود که «خواندن» (و به تبع آن، سخن گفتن و موضع‌گیری کردن و ...) به نام آن رب تدبیرکننده (ربوبیت تکوینی) و برنامه‌ریز (= ربوبیت تشریحی) ای باشد که خالق همه چیز است؛

و هم آخرین سخنی که خبر از کامل شدن دین داده شد (مائده/۳)، تاکید چندباره بر نصب امیرالمومنین ع به جانشینی پیامبر ص بود، یعنی تاکید بر تداوم همیشگی نقش آفرینی قرآن ناطق در عرصه اجتماع.

۳) «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ...»

چرا نفرمود «پروردگارت را بخوان»، و فرمود «اسم پروردگارت را بخوان»؟

الف. بزرگداشت اسم، بزرگداشت مسمی (کسی که اسم بر او نهاده شده) است؛ و انسانی به «اسم» کسی احترام می‌گذارد، که به عظمت و احترام آنکه این اسم اوست پی برده و نسبت به او معرفت پیدا کرده باشد. (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۰)
ب. مقصود از این تعبیر، شروع کردن هر کار با «خواندن» (= گفتن) «بسم الله...» است. (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۳)
ج. تنها راهی که برای توجه به خدا داریم، خواندن او به اسمش است تا از این اسم، به مسمی توجه شود؛ چرا که حقیقت خداوند برتر از هر درک، و منزّه (صافات/۱۵۹) و برتر از هر توصیفی است (الله اکبر، یعنی الله اکبر من أن یوصف: خدا بزرگتر از آن است که در وصف آید؛ کافی، ج ۱، ص ۱۱۸). به قول سعدی شیرین سخن:

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم
وز هر چه گفته‌اند و شنیدیم و خوانده‌ایم
مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر
ما همچنان در اول وصف تو مانده‌ایم

<http://ganjoor.net/saadi/golestan/dibache>

... د

۴) «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ»

بخوان به نام پروردگارت که آفرید؛

چه چیزی را بخوانم؟

قرآن را. (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۳)

آیا فقط قرآن؟

اگرچه این خطاب به پیامبر ص در آن لحظه عظیم تاریخی، ناظر به خواندن قرآن و دریافت وحی الهی بود، اما اگر مخاطب آیات قرآن کریم، همه زمانها و همه انسانهاست؛ دلیلی نداریم که این آیه را فقط به آن موقعیت محدود کنیم.

۱. عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ ابْنِ مَجْبُوبٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ رَجُلٌ عِنْدَهُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ فَقَالَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع حَدَّثَهُ فَقَالَ الرَّجُلُ كَيْفَ أَقُولُ قَالَ قُلِ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ أَنْ يُوصَفَ.
و رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنْ مَرْوَكِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ جَمِيعِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع أَيُّ شَيْءٍ اللَّهُ أَكْبَرُ فَقُلْتُ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ فَقَالَ وَكَانَ تَمَّ شَيْءٌ فَيَكُونُ أَكْبَرَ مِنْهُ فَقُلْتُ وَ مَا هُوَ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ مِنْ أَنْ يُوصَفَ.

پس، می توان از این آیه نتیجه گرفت: هر خواندنی را با بسم الله شروع کنیم،
و بدین ترتیب، این آیه پشتوانه آن حدیث نبوی می شود که «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُذَكَّرْ بِسْمِ اللَّهِ» فِيهِ فَهُوَ أَتْر: هر کار مهمی
که در آن از بسم الله خبری نباشد، اتر می ماند» (تفسیر منسوب به امام حسن عسکری، ص ۲۵)^۱

(۵) «أقرأ...»

اولین دستور اسلام، یک دستور فرهنگی است. (تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۵۳۴)

۱۳۹۵/۱۲/۲۳

۳۵۱) سوره علق (۹۶) آیه ۲ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

حدیث

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه «قاصعه» می فرماید:

... و چنین بود که من هر سال در حراء همراه پیامبر ص بودم؛ او تنها مرا می دیدی و کس دیگری را نمی دید؛ و آن زمان
جز یک خانه واحد در اسلام نبود که در آن رسول خدا ص بود و خدیجه، و من سومین آنها بودم، نور وحی و رسالت را
می دیدم و بوی نبوت را استشمام می کردم؛ و هنگامی که وحی بر او ص نازل شد، صدای ناله شیطان را شنیدم و گفتم: با
رسول الله! این ناله چیست؟

فرمود: این شیطان است که از عبادتش ناامید شد؛ همانا تو آنچه می شنوم، می شنوی؛ و آنچه می بینم، می بینی، جز اینکه تو
پیامبر ص نیستی، بلکه وزیر هستی و قطعاً که تو بر خیر و خوبی می باشی.

نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲

و من خطبه له ع تسمى القاصعه

... وَ لَقَدْ كَانَ يُجَاوِرُ فِي كُلِّ سَنَةٍ بِحَرَاءِ فَأَرَاهُ وَ لَا يَرَاهُ غَيْرِي وَ لَمْ يَجْمَعْ بَيْتٌ وَ أَحَدٌ يَوْمَئِذٍ فِي الْإِسْلَامِ غَيْرَ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ
خَدِيجَةَ وَ أَنَا تَالِثُهُمَا أَرَى نُورَ الْوَحْيِ وَ الرَّسَالَهَ وَ أَشْمُ رِيحَ النَّبُوَّةِ وَ لَقَدْ سَمِعْتُ رَنَّةَ الشَّيْطَانِ حِينَ نَزَلَ الْوَحْيُ عَلَيْهِ ص فَقُلْتُ يَا
رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذِهِ الرَّنَّةُ فَقَالَ هَذَا الشَّيْطَانُ قَدْ أَيْسَ مِنْ عِبَادَتِهِ إِنَّكَ تَسْمَعُ مَا أَسْمَعُ وَ تَرَى مَا أَرَى إِلَّا أَنَّكَ لَسْتَ بِنَبِيٍّ وَ لَكِنَّكَ
لَوْزِيرٌ وَ إِنَّكَ لَعَلَى خَيْرٍ...

(۳) از امام صادق ع روایت شده است:

کسی که در روز یا شبش [سوره] «أقرأ باسم ربك...» را بخواند و در آن روز یا شب بمیرد، شهید از دنیا رفته است و
خداوند او را شهید برمی انگیزاند و به عنوان شهید زنده می کند و همانند کسی است که در راه خدا و همراه رسول خدا با
شمشیرش جهاد کرده است.

۱. عن أمير المؤمنين...: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص حَدَّثَنِي عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّهُ قَالَ: كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُذَكَّرْ بِسْمِ اللَّهِ « فِيهِ فَهُوَ أَتْر.

أبي ره قال حدثني أحمد بن إدريس عن محمد بن حسان عن إسماعيل بن مهران عن الحسن بن علي بن مسكان عن سليمان بن خالد عن أبي عبد الله ع قال: من قرأ في يومه أو ليلته قرأ باسم ربك ثم مات في يومه أو ليلته مات شهيداً وبعثه الله شهيداً و أحياه شهيداً و كان كمن ضرب بسيفه في سبيل الله مع رسول الله ص.

(۴) از امام باقر ع [در تاویل یکی از باطن‌های این آیه] روایت شده است:

جبرئیل بر حضرت محمد ص نازل شد و گفت: محمد! بخوان!

گفت: چه بخوانم؟

گفت: «بخوان به نام پروردگارت که آفرید» یعنی آفرید نور قدیم تو را قبل از هر چیزی؛ «انسان را از علق آفرید» یعنی تو را از نطفه‌ای آفرید و [حضرت] علی ع را از تو منشق و جدا کرد، «بخوان در حالی که پروردگارت کریم‌ترین است؛ کسی که با قلم آموخت» یعنی به علی بن ابی طالب آموخت «به آن انسان آنچه را نمی دانست آموخت» یعنی به [حضرت] علی ع آنچه قبل از آن نمی دانست، آموخت.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۳۰

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَيْسَانَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ نَزَلَ جِبْرِئِيلُ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ ص فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ اقْرَأْ قَالَ وَ مَا اقْرَأُ قَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ يَعْنِي خَلَقَ نُورَكَ الْأَقْدَمَ قَبْلَ الْأَشْيَاءِ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ يَعْنِي خَلَقَكَ مِنْ نُطْفَةٍ [عَلَقَهُ] وَ شَقَّ مِنْكَ عَلِيًّا اقْرَأْ وَ رَبِّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ يَعْنِي عَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ يَعْنِي عَلَّمَ عَلِيًّا مَا لَمْ يَعْلَمْ قَبْلَ ذَلِكَ.

(۵) از امام صادق ع روایت شده است:

از رسول خدا ص درباره اسم اعظم سوال شد؛ فرمود: هر اسمی از اسماء الله، اعظم است؛ تو قلبت را از هر آنچه ما سوای اوست، فارغ کن و او را با هر اسمی که می خواهی بخوان، چرا که خداوند در حقیقت، اسمی و نه اسم دیگر، نیست، بلکه او خداوند واحد قهار است.

مصباح الشریعه، ص ۱۳۳

قَالَ الصَّادِقُ ع

سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ص عَنْ اسْمِ اللَّهِ الْأَعْظَمِ فَقَالَ ص كُلُّ اسْمٍ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ الْأَعْظَمُ فَفَرَّغْ قَلْبَكَ عَنْ كُلِّ مَا سِوَاهُ وَ ادْعُهُ تَعَالَى بِأَيِّ اسْمٍ شِئْتَ فَلَيْسَ لِلَّهِ فِي الْحَقِيقَةِ اسْمٌ دُونَ اسْمِ بَلْ هُوَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ.^۱

۱. این روایت هم قابل توجه است که برای رعایت اختصار در کانال نگذاشتم:

انسان را از «عَلَق»ی آفرید.

نکات ترجمه

«عَلَق»

ماده «عَلَق» در اصل دلالت دارد بر آویختن چیزی به چیزی که برتر از اوست؛ و به همین جهت، به «زالو» «عَلَق» گفته می‌شود؛ همچنین به خون «لخته شده‌ای که هنوز کاملاً خشک نشده» «عَلَقَه» (جمع آن: علق) گویند چون حالت چسبندگی دارد و و به صورت آویزان باقی می‌ماند. (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۱۲۵؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۵۸۰) درباره کلمه «عَلَق» در این آیه، علاوه بر مطالب فوق، یک احتمال دیگری که مطرح شده، این است که منظور «گِل»ی باشد که به خاطر مرطوب بودنش به دست می‌چسبد (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۷۹).

دلیل این را که چرا «عَلَق» - اگر جمع «عَلَقَه» باشد - به صورت «جمع» آمده است، چنین گفته‌اند که چون «انسان» در این آیه، در معنای جمع است [یعنی انسان اسم جنس است و به معنای همه انسانها به کار رفته است] (معانی القرآن، ج ۳، ص ۲۷۸) در قرآن کریم جمعا ۷ بار از این ماده به کار رفته که شش بار آن به همین صورت «عَلَق» و «عَلَقَه» است و یکبار هم در معنای آویزان و در هوا معلق ماندن «كالمعلقة» (نساء/۱۲۹) و کنایه از وضعیت بلا تکلیفی به کار رفته است.

حدیث

(۱) امام حسین ع در فرازی از دعای عرفه فرموده‌اند:

خدایا، به تو روی آورده‌ام و به ربوبیت تو شهادت می‌دهم و اقرار می‌کنم که تو پروردگار هستی و بازگشتم به سوی توست؛ مرا به نعمت خود آغاز کردی پیش از آنکه چیز قابل ذکری باشم؛ و مرا از خاک آفریدی؛ سپس مرا در صُلب‌ها جای دادی، ایمن از حوادث روزگار و فراز و نشیب زمانه؛

پس همواره در گذر روزها و قرن‌ها از صُلبی به رَحِمی در حرکت بودم، و به خاطر مهربانی و لطف و احسانت به من، مرا در زمانه حکومت کافرانی که عهد تو را شکستند و پیامبران را تکذیب کردند، به دنیا نیاوردی؛ بلکه از باب مهربانی و ملاحظتی که در حقم داشتی مرا در زمانه‌ای بیرون آوردی که هدایتی که برایم میسر کرده بودی بر من سبقت گرفته بود و در چنین زمانه‌ای مرا آفریدی و پیش از آن هم با صُنْع زیبا و نعمتهای فراوانت، در حقم مهربانی کرده بودی؛ پس آفرینش مرا از منی‌ای جهنده آغاز کردی، سپس مرا در ظلمت‌های سه‌گانه بین گوشت و پوست و خون جای دادی، مرا شاهد بر آفرینشم قرار ندادی و کارم را به خودم و انهدادی، سپس مرا تمام و سالم به دنیا بیرون آوردی ...

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الصَّقَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: مَنْ عَبْدَ اللَّهِ بِاللَّهِ فَتَوَهُمُ فَقَدْ كَفَرَ وَمَنْ عَبْدَ اللَّهِ سَمًّا وَمَنْ عَبْدَ اللَّهِ مَعْنَى فَقَدْ أَشْرَكَ وَمَنْ عَبْدَ اللَّهِ بِأَيْدِيهِ بِأَسْمَاءِ عَلَيْهِ بَصَفَاتُهَا الَّتِي وَصَفَ بِهَا نَفْسَهُ فَعَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبَهُ وَنَطَقَ بِهِ لِسَانَهُ فِي سِرِّهِ وَعَلَانِيَتِهِ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع وَفِي حَدِيثٍ آخَرَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا. (التوحيد (للصدوق)، ص ۲۲۰)

عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ ع فِي دُعَاءِ يَوْمِ عَرَفَةَ
اللَّهُمَّ إِنِّي أَرْغَبُ إِلَيْكَ، وَأَشْهَدُ بِالرَّبُوبِيَّةِ لَكَ، مُقَرَّراً بِأَنَّكَ رَبِّي، وَأَنَّ إِلَيْكَ مَرَدِّي، ابْتَدَأْتَنِي بِنِعْمَتِكَ قَبْلَ أَنْ أَكُونَ شَيْئاً مَذْكُوراً
وَخَلَقْتَنِي مِنَ التُّرَابِ ثُمَّ أَسْكَنْتَنِي الْأَصْلَابَ أَمناً لِرَيْبِ الْمُنُونِ وَاخْتِلَافِ الدُّهُورِ فَلَمْ أَزَلْ ظاعِناً مِنْ صُلْبِ إِيَّايَ رَحِمٍ فِي تَقَادُمِ الْأَيَّامِ
الْمَاضِيَةِ وَالْقُرُونِ الْخَالِيَةِ لَمْ تُخْرِجْنِي لِرَأْفَتِكَ بِي وَطُفِكَ لِي وَإِحْسَانِكَ إِلَيَّ فِي دَوْلَةِ أَيَّامِ الْكُفْرَةِ الَّذِينَ نَقَضُوا عَهْدَكَ وَكَذَّبُوا
رُسُلَكَ لَكِنَّكَ أَخْرَجْتَنِي رَأْفَةً مِنْكَ وَتَحَنُّناً عَلَيَّ لِلَّذِي سَبَقَ لِي مِنَ الْهُدَى الَّذِي يَسَّرْتَنِي وَفِيهِ أَنْشَأْتَنِي وَمِنْ قَبْلِ ذَلِكَ رُوِّفْتَ
بِي بِجَمِيلِ صُنْعِكَ وَسَوَائِغِ نِعْمَتِكَ فَابْتَدَعْتَ خَلْقِي مِنْ مَنِيٍّ يُمْنِي ثُمَّ أَسْكَنْتَنِي فِي ظُلُمَاتٍ ثَلَاثٍ بَيْنَ لَحْمٍ وَجِلْدٍ وَدَمٍ لَمْ
تُشْهِدْنِي بِخَلْقِي وَلَمْ تَجْعَلْ إِلَيَّ شَيْئاً مِنْ أَمْرِي ثُمَّ أَخْرَجْتَنِي إِلَى الدُّنْيَا تَاماً سَوِيّاً.

٢) امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه‌ای که به نام خطبه «غراء» معروف است، می‌فرماید:

[با شما سخن گویم از این انسان] که در تاریکجای زهدانش بیافرید، و در پرده‌های تیره‌اش در پیچید. نطفه‌ای بود جهنده، سپس علقه‌ای شد لخته و ناتمام، و جنین در رحم و طفل شیرخوار، و کودک و نوجوان. آن گاه برای او قلبی حافظ، و زبانی گویا، و چشمی بینا قرار داد، تا بفهمد و پند گیرد، و از گناه خودداری نماید...

نهج البلاغه، خطبه ٨٣

و من خطبه له ع و هی الخطبه العجیبه تسمى «الغراء»

أَمْ هَذَا الَّذِي أَنْشَأَهُ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْحَامِ وَشَغَفِ الْأَسْتَارِ نُطْفَةً دِهَاقاً وَعَلَقَةً مَحَاقاً وَجَنِيناً وَرَاضِعاً وَوَلِيداً وَيَافِعاً ثُمَّ مَنَحَهُ قَلْباً حَافِظاً وَلِسَاناً لَافِظاً وَبَصَراً لَاحِظاً لِيَفْهَمَ مُعْتَبِراً وَيَقْصُرَ مَزْجِراً...^١

تدبر

(١) «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

١. این حدیث از امام صادق ع هم قابل توجه است:

نَبَدْتُ يَا مُفَضَّلُ بِذِكْرِ خَلْقِ الْإِنْسَانِ فَاعْتَبِرْ بِهِ فَأَوَّلُ ذَلِكَ مَا يَدْبُرُ بِهِ الْجَنِينَ فِي الرَّحِمِ وَهُوَ مَحْجُوبٌ فِي ظُلُمَاتِ ثَلَاثِ ظُلْمَةِ الْبَطْنِ وَظُلْمَةِ الرَّحِمِ وَظُلْمَةِ الْمَشِيمَةِ حَيْثُ لَا حِيلَةَ عِنْدَهُ فِي طَلَبِ غِذَاءٍ وَلَا دَفْعِ أذىٍ وَلَا اسْتِجْلَابِ مَنْفَعَةٍ وَلَا دَفْعِ مَضْرَةٍ فَإِنَّهُ يَجْرِي إِلَيْهِ مِنْ دَمِ الْحَيْضِ مَا يَغْذُوهُ كَمَا يَغْذُو الْمَاءُ النَّبَاتَ فَلَا يَزَالُ ذَلِكَ غِذَاءَهُ حَتَّى إِذَا كَمَلَ خَلَقَهُ وَاسْتَحْكَمَ بَدَنَهُ وَقَوَى أَدِيمَهُ عَلَى مُبَاشَرَةِ الْهَوَاءِ وَبَصَرَهُ عَلَى مُلَاقَاةِ الضِّيَاءِ هَاجَ الطَّلَقُ بِأُمِّهِ فَازْعَجَهُ أَشَدَّ إِزْعَاجٍ وَأَعْنَفَهُ حَتَّى يُوَلِّدَ وَإِذَا وُلِدَ صَرَفَ ذَلِكَ الدَّمُ الَّذِي كَانَ يَغْذُوهُ مِنْ دَمِ أُمِّهِ إِلَى تَدْيِيهَا فَانْقَلَبَ الطَّعْمُ وَاللَّوْنُ إِلَى ضَرْبِ آخِرِ مِنَ الْغِذَاءِ وَهُوَ أَشَدُّ مُوَافَقَةً لِلْمَوْلُودِ مِنَ الدَّمِ فَيُؤَافِيهِ فِي وَقْتِ حَاجَتِهِ إِلَيْهِ فَحِينَ يُوَلِّدُ قَدْ تَلَمَّظَ وَحَرَكَ شَفْتَيْهِ طَلَباً لِلرَّضَاعِ فَهُوَ يَجِدُ تَدْيِي أُمِّهِ كَالِإِدَاوَتَيْنِ الْمُعْلَقَتَيْنِ لِحَاجَتِهِ فَلَا يَزَالُ يَغْتَدِي بِاللَّبَنِ مَا دَامَ رَطْبُ الْبَدَنِ رَقِيقَ الْأَمْعَاءِ لِيَنَّ الْأَعْضَاءَ حَتَّى إِذَا تَحَرَّكَ وَاحْتِاجَ إِلَى غِذَاءٍ فِيهِ صَلَابَةٌ لِيَشْتَدَّ وَيَقْوَى بَدَنُهُ طَلَعَتْ لَهُ الطَّوَّاحِنُ مِنَ الْأَسْنَانِ وَالْأَضْرَاسِ لِيَمِضَّعَ بِهِ الطَّعَامَ فَيَلْبِنَ عَلَيْهِ وَيَسْهَلُ لَهُ إِسَاغَتُهُ فَلَا يَزَالُ كَذَلِكَ حَتَّى يُدْرِكَ (تَوْحِيدَ الْمُفَضَّلِ، ص ٤٦)

خدا انسان را از علق آفرید. نطفه انسان از ابتدای تکوینش تا وقتی به صورت بچه از شکم مادر خارج می‌شود، مراحل را طی می‌کند. «علقه» (جمع آن: علق) اسمی است که برای اولین مرحله‌ای که نطفه تغییر شکل داده، گذاشته شده است؛ که وقتی جنین در این مرحله سقط می‌شود، شبیه یک لخته خون دیده می‌شود.

شبهه

جنین در هیچیک از مراحلش صرفاً یک تکه خون نیست؛ پس، آیا استفاده از کلمه «علقه» برای اشاره به یک مرحله از مراحل جنین، خلاف کشفیات علم نیست؟

پاسخ

بسیاری از مترجمان، «علقه» را به «خون بسته شده» یا «لخته خون» ترجمه کرده‌اند و ظاهراً همین موجب بروز این شبهه شده است. در نکات ترجمه نشان داده شد که «علق» همان طور که در مورد «لخته خون» به کار می‌رود، در مورد زالو، و حتی در مورد گل چسبنده‌ای هم که آویزان می‌ماند، به کار می‌رود. در واقع، درست است که به «خون لخته شده» هم علقه می‌گویند؛ اما ظاهراً استعمال این واژه در خصوص یکی از مراحل جنین، به نحو «اسم»ی است، و نه «وصف»ی. یعنی قرآن کریم هر یک از مراحل جنین را «اسم» گذاری کرده و طبیعی است که در مقام اسم گذاری، از مشابهت‌های ظاهری استفاده شود. وقتی جنین در اولین مرحله‌ی بعد از نطفه بودن، سقط می‌شود، آنچه دیده می‌شود شبیه یک لخته خون است، پس اگر بخواهیم برای این مرحله جنین اسمی بگذاریم که آن را از مراحل قبلی و بعدی متمایز کند، «علق» اسم مناسبی است؛ اما نه اینکه این شیء لزوماً یک لخته خون باشد. پس، چه بسا ترجمه «علقه» به «لخته خون» (که یکی از معانی این واژه بوده و به مناسبت شباهت جنین با آن، این واژه را برای جنین استفاده کرده‌اند) ترجمه‌ای ناروا و رهن اذهان شده است (زیرا به مخاطب القا می‌کند که «علقه» به عنوان مرحله‌ای از مراحل جنین، همان لخته خون بوده، و شبهه فوق را پدید آورده است).

خلاصه اینکه، استفاده از یک واژه در یک زبان، برای اشاره به چیزی خاص، غیر از استفاده وصفی از آن واژه در آن معناست. (البته چنان که در تدبر ۵ خواهد آمد، چه بسا همین نام گذاری هم دلالت بر ابعادی از این واقعیت می‌کند)

۲) «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

در قرآن کریم، گاه به آفرینش انسان از خاک یا از نطفه اشاره شده، که اولی اشاره به نقطه آغاز مطلق انسان، و دومی اشاره به نقطه آغاز هر فرد انسان است. اما چرا در این آیه به آفرینش انسان «از علق» اشاره کرد؟

الف. می‌خواهد اشاره کند به این نعمت که از چه پستی‌ای خداوند انسان را به چه مقامی می‌رساند (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۸) و برای نشان دادن این پستی، موقعیت «علقه» که کاملاً شبیه یک لخته خون است، این حالت پستی را بهتر می‌رساند. ب. در آیه قبل، به ربوبیت خالق اشاره شد، و در این آیه، برای اینکه این ربوبیت واضح شود، به یکی از مراحل میانی آفرینش انسان اشاره شد. (اقتباس از المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۴)

ج. چه بسا علق در معنای لغویش مورد نظر باشد یعنی «امری که معلق و آویزان است». در واقع، اینکه انسان موجودی است که خلقتش او را یکسره بند به این و آن کرده و هیچ استقلالی از خود ندارد و لذا نیازمند ربوبیت خداوند است، مورد نظر می‌باشد.

د. ...

(۳) «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

آیا اینکه «انسان» به عنوان اسم جنس به کار رفته و شامل همه انسانها می‌باشد، می‌تواند موید کسانی باشد که خلقت انسان از خاک را نه امری دفعی، بلکه امری تدریجی (در قالب تطور داروینی) می‌دانند؟ (از این جهت که این آیه اگر شامل همه انسانها شود، شامل حضرت آدم و حوا هم می‌شود؛ پس آفریده شدن آدم از خاک، به معنای دفعی نبوده است.) (قبلا اشاره شد که مشکل اصلی نظریه داروین، نه این است که در مساله تدریجی یا دفعی بودن آفرینش انسان نیست، بلکه مشکل اصلی این است که سابقه وجودی انسان را صرفا از خاک بدانیم یا روحی الهی را هم جزء سابقه وجودی او به حساب آوریم. جلسه ۲۳۲، تدبر ۴)

(۴) «... رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ؛ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

این آیه را بعد از آیه قبل (که از مطلق آفرینش سخن گفته بود) مصداق تخصیص بعد از تعمیم دانسته‌اند (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۷۹). یعنی بعد از اینکه از «خالق بودن خداوند» (که به معنای خالق همه چیز بودن است) سخن گفت، در این آیه بر خلقت انسان تاکید شد.

چرا؟

الف. چون انسان اشرف مخلوقات است و آیات هم به انسان نازل می‌شود (الکشاف، ج ۴، ص ۷۷۵)

ب. ...

(۵) «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»

این کلیپ را یکی از اعضا ارسال کرده. در «معانی لغات» سه معنا برای «علق» گفتیم و جالب است که هر سه در این آیه صادق است.

از پزشکی صحت مطلب را سوال کردم، تایید کرد.

<http://yekaye.ir/al-alaq-96-2/%d8%b9%d9%84%d9%82%d9%87/>

ترجمه

بخوان در حالی که پروردگارت بسیار کریم [کریم‌ترین] است؛

نکات ترجمه

«الْأَكْرَمُ»

ماده «کرم»، در اصل به معنای «بزرگواری» (شرافت در ذات شخص) و «بزرگ‌منشی» (شرافت در اعمال و رفتار) می‌باشد (معجم المقایس اللغة، ج ۵، ص ۱۷۲).

برخی تاکید کرده‌اند که این کلمه در جایی به کار می‌رود که این بزرگواری و بزرگمنشی ظهور و بروز داشته باشد؛ و اساساً شرافت و بزرگواری در هر چیزی که به نحوی بروز کند، کرامت خوانده می‌شود چنانکه در «قُرْآنِ کَرِیمِ» (واقعه ۷/۷) تعبیری مانند «زَوْجِ کَرِیمِ» (لقمان/۱۰)، «زُرُوعِ وَ مَقَامِ کَرِیمِ» (دخان/۲۶)، «قَوْلًا کَرِیمًا» (إسراء/۲۳) به کار رفته؛ و «اکرام» و «تکریم» هم متعدی از همین باب و به معنای بزرگواری کردن در حق دیگران بدون هیچ چشمداشت، یا چیزی ارزشمند را به کسی بخشیدن می‌باشد (مثلاً: «ضَيْفِ إِبْرَاهِیمَ الْمُکْرَمِینَ: مهمانان مورد اکرام حضرت ابراهیم ع» (ذاریات/۲۴) و یا «عِبَادُ مُکْرَمُونَ: بندگان مورد اکرام»). همچنین در تعبیر «کرام» (کراماً کاتِبِینَ؛ انفطار/۱۱؛ کرامِ بَرَّةٍ؛ عبس/۱۶) ظاهراً هر دو معنا (هم بزرگواری خود شخص و هم مورد اکرام و احترام واقع شدن) نهفته است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۰۷).

برای فهم بهتر این معنا خوب است به تفاوت آن با کلمات مشابه (عزت، شرف، کبر) نیز توجه شود:

تفاوت «کرم» با «عزت» در این است که در مفهوم عزت نوعی برتری و استعلا نسبت به دیگران نهفته است، در حالی که در «کرامت» لزوماً مقایسه‌ای در کار نیست و بزرگواری خود شخص مد نظر است؛ تفاوتش با «شرافت» در این است که این کلمه غالباً در مورد برتری و بزرگی مادی استفاده می‌شود و لذا به خداوند «کریم» گفته می‌شود اما «شریف» گفته نمی‌شود.

[«کبر: بزرگی» هم به معنای مطلق بزرگ بودن است ولی «کرم» بزرگی‌ای است که حالت متعالی دارد و لذا تفاوت «کبر»

و «کرم» در زبان عربی، شبیه تفاوت «بزرگی» و «بزرگواری» در زبان فارسی است.]

در زبان عربی، «کرامه» نقطه مقابل «هوان» (حقارت و پستی) است (حج/۱۸)، در حالی که نقطه مقابل «عزت»، «ذلت» است (منافقون/۸) و نقطه مقابل «کبر» (بزرگی)، «صِغَر» (کوچکی) می‌باشد. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۴۶) «أکرَم» صیغه تفضیل از ماده «کرم» است، اما آن را به معنای مبالغه در «کرم» دانسته‌اند (الجدول فی اعراب القرآن، ج ۳۰، ص ۳۶۷) و توضیح داده‌اند که وزن «أفعل» (أکرَم) گاه در معنای «فعلیل» (کریم) به کار می‌رود؛ چنانکه در آیاتی مانند «وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَیْهِ» () «لَا یَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى» و «وَسَیَجَنَّبُهَا الْأَتَقَى»، نیز سه کلمه «اهون، اشقی، و اتقی» به ترتیب در معنای «هین: آسان» «شقی: بدبخت» و «تقی: پرهیزکار» به کار رفته است. (التوحید (للصدوق)، ص ۲۰۰)

حدیث

۱) از امام حسن عسکری از پدرانشان مناجاتی از امیرالمومنین ع روایت شده است که در فرازی از آن آمده:

خدایا؛ کریم و بزرگوار هستی، پس در حقم بزرگواری کن هنگامی که از گدایان درگاهت شدم؛ و با من نیکی کن و مرا در زمره کسانی که بدانها عطا کرده‌ای قرار ده ...

خدایا، تو مرا به اینکه از تو بهشت را بخواهم راهنمایی کردی، و بعد از این شناخت بود که دل من به درخواست آن از تو روی آورد؛ آیا به درخواست خوبی‌هایت راهنمایی می‌کنی، و آنگاه از بخشش دریغ می‌ورزی؟ در حالی که تو کریم و بزرگواری هستی که همه کارهایت دلپسند است، ای صاحب جلال و کرامت!

خدایا! اگر من سزاوار آنچه از رحمتت که بدان امیدوارم، نیستم، تو سزاواری که با گرم خود بر من تفضل کنی؛ چرا که کریم، این گونه نیست که فقط در حق کسانی که شایستگی‌اش را دارند، نیکی کند...

البلد الأمين و الدرع الحصین، ص ۳۱۶

مناجات مولانا امیر المؤمنین ع، مَرْوِيَّةٌ عَنِ الْعَسْكَرِيِّ عَنْ آبَائِهِ ع^۱

۱. متن کامل دعا (ص ۳۱۱-۳۱۹) چنین است:

إِلَهِي صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ إِذَا انْقَطَعَ مِنَ الدُّنْيَا أَثَرِي وَ امْتَحِي مِنَ المَخْلُوقِينَ ذِكْرِي وَ صِرْتُ فِي الْمُنْسَبِينَ كَمَنْ قَدْ نَسِيَ إِلَهِي كَبِرْتُ سِنِي وَ رَقَّ جِلْدِي وَ دَقَّ عَظْمِي وَ نَالَ الدَّهْرُ مِنِّي وَ اقْتَرَبَ أَجْلِي وَ نَفَدَتْ أَيَّامِي وَ ذَهَبَتْ شَهَوَاتِي وَ بَقِيَتْ تَبَعَاتِي إِلَهِي ارْحَمْنِي إِذَا تَغَيَّرَتْ صُورَتِي وَ امْتَحَتْ مَحَاسِنِي وَ بَلَى جِسْمِي وَ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالِي وَ تَفَرَّقَتْ أَعْضَائِي إِلَهِي أَفْحَمْتَنِي ذُنُوبِي وَ قَطَّعْتَ مَقَالَتِي فَلَا حُجَّةَ لِي وَ لَا عُذْرَ فَاِنَا المَقْرُبُ بِجُرْمِي المَعْتَرَفُ بِإِسَاءَتِي الأَسِيرُ بِذُنُوبِي المُرْتَهِنُ بِعَمَلِي المَتَهَوِّرُ فِي بُحُورِ خَطِيئَتِي المَتَحِيرُ عَنِ قَصْدِي المُنْقَطِعُ بِي فَصَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ ارْحَمْنِي بِرَحْمَتِكَ وَ تَجَاوَزْ عَنِّي يَا كَرِيمُ بِفَضْلِكَ إِلَهِي إِنْ كَانَ صَغُرَ فِي جَنبِ طَاعَتِكَ عَمَلِي فَقَدْ كَبُرَ فِي جَنبِ رَجَائِكَ أَمَلِي إِلَهِي كَيْفَ أَتَقَلَّبُ بِالْخَبِيئَةِ مِنْ عِنْدِكَ مَحْرُومًا وَ كَانَ ظَنِّي بِكَ وَ بِجُودِكَ أَنْ تَقَلِّبَنِي بِالنَّجَاءِ مَحْرُومًا إِلَهِي لَمْ أُسَلِّطْ عَلَى حُسْنِ ظَنِّي بِكَ قَنُوطُ الأَيَّاسِينَ وَ لَا تَبْطُلْ صِدْقَ رَجَائِي لَكَ بَيْنَ الأَمَلِينَ إِلَهِي عَظُمَ جُرْمِي إِذْ كُنْتُ المُبَارِزَ بِهِ وَ كَبُرَ ذُنُوبِي إِذْ كُنْتُ المَطَالِبَ بِهِ إِيَّا نِي إِذَا ذَكَرْتُ كَبِيرَ جُرْمِي وَ عَظِيمَ غَفْرَانِكَ وَ جُدْتَ الحَاصِلَ لِي مِنْ بَيْنَهُمَا عَفْوَ رِضْوَانِكَ إِلَهِي إِنْ دَعَانِي إِلَى النَّارِ بِذُنُوبِي مَخْشِي عِقَابِكَ فَقَدْ نَادَانِي إِلَى الجَنَّةِ بِالرَّجَاءِ حُسْنُ ثَوَابِكَ إِلَهِي إِنْ أَوْحَشْتَنِي الخَطَايَا عَنْ مَحَاسِنِ لُطْفِكَ فَقَدْ انْسَتَنِي بِالبَقِيَّةِ مَكَارِمُ عَطْفِكَ إِلَهِي إِنْ أَنَامْتَنِي العَفْلَةَ عَنِ الاستِعْدَادِ لِلقَائِكَ فَقَدْ انْبَهَيْتَنِي المَعْرِفَةَ يَا سَيِّدِي بِكَرِيمِ الآتِكَ إِلَهِي إِنْ عَزَبَ لُبِّي عَنِ تَقْوِيمِ مَا يُصْلِحُنِي فَمَا عَزَبَ إِيقَانِي بِنَظْرِكَ لِي فِيمَا يَنْفَعُنِي إِلَهِي إِنْ انْقَرَضَتْ بَغِيرُ مَا أَحْبَبْتَ مِنَ السَّعْيِ أَيَّامِي فَبِالإِيمَانِ أَمْضَيْتَهَا [أَمْضَيْتَ] المَاضِيَاتِ مِنْ أَعْوَامِي إِلَهِي جِئْتُكَ مَلْهُوفًا قَدْ أَلْبَسْتُ عَدَمَ فَاقَتِي وَ أَقَامَنِي مُقَامَ الأَذْلَاءِ بَيْنَ يَدَيْكَ ضُرُّ حَاجَتِي إِلَهِي كَرُمْتَ فَكَّرْتَنِي إِذْ كُنْتُ مِنْ سُؤَالِكَ وَ جُدْتَ بِالمَعْرُوفِ فَاخْطَئَنِي بِأَهْلِ نَوَالِكَ إِلَهِي مَسْكَنْتَنِي لَأَ يَجْبُرَهَا إِلَهِي عَطَاؤُكَ وَ أَمْنِيَّتِي لَأَ يُغْنِيهَا إِلَهِي جَزَاؤُكَ إِلَهِي أَصْبَحْتُ عَلَى بَابِ مِنْ أَبْوَابِ مَنَحِكَ سَائِلًا وَ عَنِ التَّعَرُّضِ لِسِوَاكَ بِالمَسْأَلَةِ عَادِلًا وَ لَيْسَ مِنْ جَمِيلِ امْتِنَانِكَ رَدُّ سَائِلِ مَلْهُوفٍ وَ مُضْطَرٍّ لانتظار خَيْرِكَ المَالُوفِ إِلَهِي أَقَمْتُ عَلَى قَنْطَرَةٍ مِنَ قَنْاطِرِ الأَخْطَارِ مَبْلُوءًا بِالأَعْمَالِ وَ الِاعْتِبَارِ فَاِنَا الهَالِكُ إِنْ لَمْ تُعِنْ عَلَيْنَا بِتَخْفِيفِ الأَثْقَالِ إِلَهِي أَمْ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ خَلَقْتَنِي فَاطِيلُ بَكَائِي أَمْ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ خَلَقْتَنِي فَابْشُرْ رَجَائِي إِلَهِي إِنْ حَرَمْتَنِي رُؤْيَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فِي دَارِ السَّلَامِ وَ أَعَدَمْتَنِي تَطَوُّافِ الوُصَفَاءِ مِنَ الخُدَّامِ وَ صَرَفْتَ وَجْهَ تَأْمِيلِي بِالْخَبِيئَةِ فِي دَارِ المَقَامِ فَغَيَّرْ ذَلِكَ مَنَّتَنِي نَفْسِي مِنْكَ يَا ذَا الفَضْلِ وَ الإِنْعَامِ إِلَهِي وَ عَزَّتْكَ وَ جَلَالُكَ وَ لَوْ قَرَنْتَنِي فِي الأَصْفَادِ طُولَ الأَيَّامِ وَ مَنَعْتَنِي سَبِيكَ مِنْ بَيْنِ الأَنَامِ وَ حَلَّتْ بَيْنِي وَ بَيْنَ الكِرَامِ مَا قَطَّعْتَ رَجَائِي مِنْكَ وَ لَا صَرَفْتَ وَجْهَ انتظاري لِلْعَفْوِ عَنكَ إِلَهِي لَوْ لَمْ تَهْدِنِي إِلَى الإِسْلَامِ مَا اهْتَدَيْتُ وَ لَوْ لَمْ تَرَزَقْنِي الإِيمَانَ بِكَ مَا آمَنْتُ وَ لَوْ لَمْ تُطْفِقْ لِسَانِي بِدُعَايِكَ مَا دَعَوْتُ وَ لَوْ لَمْ تَعَرَّفْنِي حِلَاوَةَ مَعْرِفَتِكَ مَا عَرَفْتُ وَ لَوْ لَمْ تُبَيِّنْ لِي شَدِيدَ عِقَابِكَ مَا اسْتَجَرْتُ إِلَهِي أَطَعْتُكَ فِي أَحَبِّ الأَشْيَاءِ إِلَيْكَ وَ هُوَ التَّوْحِيدُ وَ لَمْ أَعْصِكَ فِي أَبْغَضِ الأَشْيَاءِ إِلَيْكَ وَ هُوَ الكُفْرُ فَغَفِرْ لِي مَا بَيْنَهُمَا إِلَهِي أَحِبُّ طَاعَتَكَ وَ إِنْ قَصَرْتُ عَنْهَا وَ أَرَاهُ مَعْصِيَتِكَ وَ إِنْ رَكِبْتُهَا فَتَفَضَّلْ عَلَيَّ بِالجَنَّةِ وَ إِنْ لَمْ أَكُنْ مِنْ أَهْلِهَا وَ خَلَصْنِي مِنَ النَّارِ وَ إِنْ اسْتَوْجَبْتُهَا إِلَهِي إِنْ أَعْدَنْتِي التَّخَلُّفَ عَنِ السَّبْقِ مَعَ الأَبْرَارِ فَقَدْ أَقَامْتَنِي الثَّقَةَ بِكَ عَلَى مَدَارِجِ الأَخْيَارِ إِلَهِي قَلْبُ حَشَوْتَهُ مِنْ مَحَبَّتِكَ فِي دَارِ الدُّنْيَا كَيْفَ تَطَّلِعُ عَلَيْهِ نَارٌ مُحْرِقَةٌ فِي لُظَى إِلَهِي نَفْسٌ اعزَّزْتَهَا بِتَأْيِيدِ إِيْمَانِكَ كَيْفَ تَدُلُّهَا بَيْنَ أَطْبَاقِ نِيرَانِكَ إِلَهِي لِسَانٌ كَسَوْتَهُ مِنْ تَمَاجِيدِكَ اتَّبِقْ أَثْوَابَهَا كَيْفَ تَهْوَى

إِلَيْهِ مِنَ النَّارِ مُشْتَعَلَاتِ النَّهَابِهَا إِلَهِي كُلُّ مَكْرُوبٍ إِلَيْكَ يَلْتَجِيْ وَكُلُّ مَحْزُونٍ إِلَيْكَ يَرْتَجِيْ إِلَهِي سَمِعَ الْعَابِدُونَ بِجَزِيلِ تَوَابِكَ فَخَشَعُوا وَ سَمِعَ الزَّاهِدُونَ بِسَعَةِ رَحْمَتِكَ فَفَقَعُوا وَ سَمِعَ الْمُؤْمِنُونَ عَنِ الْقَصْدِ بِجُودِكَ فَارْجَعُوا وَ سَمِعَ الْمُجْرِمُونَ بِسَعَةِ غَفْرَانِكَ فَطَمَعُوا وَ سَمِعَ الْمُؤْمِنُونَ بِكَرَمِ عَفْوِكَ وَ فَضْلِ عَوَارِفِكَ فَارْجَعُوا حَتَّى اَزْدَحَمَتْ مَوْلَايَ بِبَابِكَ عَصَائِبُ الْعَصَاةِ مِنْ عِبَادِكَ وَ عَجَّتْ إِلَيْكَ مِنْهُمْ عَجِيجُ الضَّجِيجِ بِالِدُّعَاءِ فِي بِلَادِكَ وَ لِكُلِّ أَمَلٍ قَدْ سَاقَ صَاحِبُهُ إِلَيْكَ مُحْتَاجًا وَ قَلْبٌ تَرَكَهُ وَجِيبُ خَوْفٍ الْمَنْعِ مِنْكَ مُهْتَاجًا وَ أَنْتَ الْمَسْتَوِلُ الَّذِي لَا تَسُودُ لَدَيْهِ وَجُوهُ الْمُطَالِبِ وَ لَمْ تَرْزَأْ بِزَيْلِهِ فَطِيعَاتُ الْمُعَاظِبِ إِلَهِي إِنْ أَخْطَأْتُ طَرِيقَ النَّظَرِ لِنَفْسِي بِمَا فِيهِ كَرَامَتُهَا فَقَدْ أَصِيبْتُ طَرِيقَ الْفِرَاقِ إِلَيْكَ بِمَا فِيهِ سَلَامَتُهَا إِلَهِي إِنْ كَانَتْ نَفْسِي اسْتَسْعَدْتَنِي مُتَمَرِّدَةً عَلَيَّ مَا يَرُدُّهَا فَقَدْ اسْتَسْعَدْتَهَا الْآنَ بِدُعَائِكَ عَلَيَّ مَا يُنَجِّئُهَا إِلَهِي إِنْ عَدَانِي الْجَاهِدُ فِي ابْتِغَاءِ مَنَفَعَتِي فَلَمْ يَعِدْنِي بِرُكٍّ بِي فِيمَا فِيهِ مَصْلَحَتِي إِلَهِي إِنْ قَسَطْتُ فِي الْحُكْمِ عَلَيَّ نَفْسِي بِمَا فِيهِ حَسْرَتُهَا فَقَدْ أَقْسَطْتُ الْآنَ بِتَعْرِيفِي إِيَّاهَا مِنْ رَحْمَتِكَ إِشْفَاقَ رَافِعَتِهَا إِلَهِي إِنْ أَجْحَفَ بِي قَلَّةُ الزَّادِ فِي الْمَسِيرِ إِلَيْكَ فَقَدْ وَصَلْتَهُ الْآنَ بِذَخَائِرِ مَا أَعَدَدْتَهُ مِنْ فَضْلِ تَعْوِيلِي عَلَيْكَ إِلَهِي إِذَا ذَكَرْتُ رَحْمَتَكَ ضَحِكْتَ إِلَيْهَا وَجُوهٌ وَسَائِلِي وَ إِذَا ذَكَرْتُ سَخَطَكَ بَكَتْ لَهَا عِيُونَ مَسَائِلِي إِلَهِي فَأَفِضْ بِسَجَلٍ مِنْ سِجَالِكَ عَلَيَّ عَبْدٌ آيسٍ [يَأْسٍ] فَقَدْ أَتْلَفَهُ الظَّمَا وَ أَحَاطَ بِخَيْطِ جِيدِهِ كَلَالُ الْوَنِيِّ إِلَهِي أَدْعُوكَ دُعَاءَ مَنْ لَمْ يَرِجْ غَيْرَكَ بِدُعَائِهِ وَ أَرْجُوكَ رِجَاءَ مَنْ لَمْ يَقْصِدْ غَيْرَكَ بِرِجَائِهِ إِلَهِي كَيْفَ أَرُدُّ عَارِضَ تَطَلُّعِي إِلَيْ نَوَالِكَ وَ إِنَّمَا أَنَا فِي اسْتِرْزَاقِي لِهَذَا الْبَدَنِ أَحَدُ عِيَالِكَ إِلَهِي كَيْفَ أُسْكِتُ بِالْإِبْهَامِ لِسَانَ ضِرَاعَتِي وَ قَدْ أَقْلَقْتَنِي مَا أَهَمَّ عَلَيَّ مِنْ مَصِيرِ عَاقِبَتِي إِلَهِي قَدْ عَلِمْتَ حَاجَةَ نَفْسِي إِلَيَّ مَا تَكْفَلْتُ لَهَا بِهِ مِنَ الرِّزْقِ فِي حَيَاتِي وَ عَرَفْتَ قَلَّةَ اسْتِغْنَائِي عَنْهُ مِنَ الْجَنَّةِ بَعْدَ وَفَاتِي فِيهَا مِنْ سَمَحٍ لِي بِهِ مُتَّفَضِّلًا فِي الْعَاجِلِ لَا تَمْنَعْنِيهِ يَوْمَ فَاقَتِي إِلَيْهِ فِي الْآجِلِ فَمَنْ شَوَاهِدِ نِعْمَاءِ الْكَرِيمِ اسْتِثْمَامِ نِعْمَائِهِ وَ مِنْ مَحَاسِنِ آلَاءِ الْجُودِ اسْتِكْمَالِ آلَائِهِ إِلَهِي لَوْ لَا مَا جَهَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا شَكَوْتُ عُنْرَاتِي وَ لَوْ لَا مَا ذَكَرْتُ مِنَ الْإِفْرَاطِ مَا سَفَحْتُ عِبْرَاتِي إِلَهِي صَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَمِحْ مُنْبِتَاتِ الْعُتْرَاتِ بِمِرْسَلَاتِ الْعِبْرَاتِ وَ هَبْ لِي كَثِيرَ السَّبَبَاتِ لِقَلِيلِ الْحَسَنَاتِ إِلَهِي إِنْ كُنْتُ لَا تَرَحُّمُ إِلَّا الْمَجْدِبِينَ فِي طَاعَتِكَ فَإِلَيَّ مِنَ الْفِرَاقِ الْمُقْصِرُونَ وَ إِنْ كُنْتُ لَا تَقْبَلُ إِلَّا مِنَ الْمُجْتَهِدِينَ فَإِلَيَّ مِنَ يَلْتَجِي الْمَفْرُطُونَ وَ إِنْ كُنْتُ لَا تُكْرِمُ إِلَّا أَهْلَ الْإِحْسَانِ فَكَيْفَ يَصْنَعُ الْمُسِيئُونَ وَ إِنْ كَانَ لَا يَفُوزُ يَوْمَ الْحَشْرِ إِلَّا الْمُتَّقُونَ فَبِمَنْ يَسْتَعِيثُ الْمُذْنِبُونَ [الْمُجْرِمُونَ] إِلَهِي إِنْ كَانَ لَا يَجُوزُ عَلَيَّ الصِّرَاطُ إِلَّا مِنْ أَجَازَتِهِ بَرَاءَةً عَمَلِهِ فَأَنَّى بِالْجَوَازِ لِمَنْ لَمْ يَتَّبِعْ إِلَيْكَ قَبْلَ انْقِضَاءِ أَجَلِهِ إِلَهِي إِنْ لَمْ تَجِدْ إِلَّا عَلَيَّ مِنْ قَدْ عَمِرَ بِالزُّهْدِ مَكْنُونِ سِرِّيهِ فَمَنْ لِلْمُضْطَرِّ الَّذِي لَمْ يَرْضَهُ بَيْنَ الْعَالَمِينَ سَعَى نَقِيْبَتِهِ إِلَهِي إِنْ حَجَبْتَ عَن مَوْحِدِيكَ نَظَرَ تَعْمُدِكَ لِجَنَائِبَاتِهِمْ أَوْ قَعْمَهُمْ غَضَبِكَ بَيْنَ الْمُشْرِكِينَ فِي كُرْبَاتِهِمْ إِلَهِي إِنْ لَمْ تَتَلَّنَا يَدُ إِحْسَانِكَ يَوْمَ الْوُرُودِ اخْتَلَطْنَا فِي الْجِزَاءِ بِذَوِي الْجُحُودِ اللَّهُمَّ فَأَوْجِبْ لَنَا بِالْإِسْلَامِ مَذْخُورَ هِبَاتِكَ وَ اسْتَصْفِ مَا كَدَرْتَهُ الْجَرَائِرُ مِنَّا بِصَفْوِ صَلَاتِكَ إِلَهِي اِرْحَمْنَا غُرْبَاءَ إِذَا تَضَمَّنْتَنَا بِطُونَ لِحُودِنَا وَ غَمِيْتَ بِاللِّبْنِ سَقُوفِ بِيوتِنَا وَ أَضْجَعْنَا مَسَاكِينَ عَلَيَّ الْإِيمَانَ فِي قُبُورِنَا وَ خُلِفْنَا فُرَادَى فِي أَضْيَاقِ الْمَضَاجِعِ وَ صَرَعْنَا الْمَنِيَا فِي أَعْجَابِ الْمَصَارِعِ وَ صَرْنَا فِي دَارِ قَوْمٍ كَانَتْهَا مَاهُولَةٌ وَ هِيَ مِنْهُمْ بِلَاقِعِ إِلَهِي إِذَا جُنْتُكَ عِرَاءً حَفَاءً مَغْرَبَةً مِنْ تَرَى الْأَجْدَاثِ رُءُوسِنَا وَ شَاحِبَةَ مِنْ تَرَابِ الْمَلَاخِيدِ وَجُوهِنَا وَ خَاشِعَةَ مِنْ أَفْرَاقِ الْقِيَامَةِ أَبْصَارِنَا وَ ذَابِلَةَ مِنْ شِدَّةِ الْعَطَشِ شَفَاهِنَا وَ جَاعَةَ طُولِ الْمَقَامِ بِطُونِنَا وَ بَادِيَةَ هُنَالِكَ لِلْعِيُونِ سَوْءَاتِنَا وَ مَوْقِرَةَ مِنْ ثَقْلِ الْأَوْزَارِ ظُهُورِنَا وَ مَشْغُولِينَ بِمَا قَدْ دَهَانَا عَن أَهَالِينَا وَ أَوْلَادِنَا فَلَا تَضَعْفِ الْمَصَائِبُ عَلَيْنَا بِإِعْرَاضِ وَجْهِكَ عَنَّا وَ سَلِّبْ عَائِدَةً مَا مَثَلَهُ الرَّجَاءُ مِنَّا إِلَهِي مَا حَنَّتْ هَذِهِ الْعِيُونَ إِلَيَّ بِكَائِنَاتِهَا وَ لَا جَادَتْ مُتَسَرِّبَةً بِمَائِنَاتِهَا وَ لَا أَسْهَدَهَا بِنَحِيبِ التَّكَالُفَاتِ فَقَدْ عَزَائِبُهَا إِلَّا لِمَا أَسْلَفْتَهُ مِنْ عَمْدِهَا وَ خَطَائِبُهَا وَ مَا دَعَاها إِلَيْهِ عَوَاقِبُ بَلَائِبِهَا وَ أَنْتَ الْقَادِرُ يَا عَزِيزُ عَلَيَّ كَشْفِ غَمَائِبِهَا إِلَهِي إِنْ كُنَّا مُجْرِمِينَ فَإِنَّا نَبْكِي عَلَيَّ إِضَاعَتِنَا مِنْ حَرَمَتِكَ مَا تَسْتَوْجِبُهُ وَ إِنْ كُنَّا مُحْرَمِينَ فَإِنَّا نَبْكِي إِذْ فَاتِنَا مِنْ جُودِكَ مَا نَطْلُبُهُ إِلَهِي شُبِّ حِلَاوَةً مَا يَسْتَعْدِبُهُ لِسَانِي مِنَ النَّطْقِ فِي بِلَاغَتِهِ بِرِهَادَةٍ مَا يَعْرِفُهُ قَلْبِي مِنَ النَّصْحِ فِي دَلَالَتِهِ إِلَهِي أَمَرْتُ بِالْمَعْرُوفِ وَ أَنْتَ أَوْلَى بِهِ مِنَ الْمَأْمُورِينَ وَ أَمَرْتُ بِصَلَةِ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْمَسْئُولِينَ إِلَهِي كَيْفَ يَنْقَلِبُنَا الْيَأْسُ إِلَى الْإِمْسَاكِ عَمَّا لَهَجْنَا بِطَلَابِهِ وَ قَدْ أَدْرَعْنَا مِنْ تَأْمِيلِنَا إِلَيْكَ أَسْبَغَ أَنْوَابِهِ إِلَهِي إِذَا هَزَّتْ الرَّهْبَةُ أَفْنَانَ مَخَافَتِنَا انْقَلَعَتْ مِنَ الْأُصُولِ أَشْجَارُهَا وَ إِذَا تَسَنَّمَتْ أَرْوَاحُ الرِّغْبَةِ مِنَّا أَعْصَانَ رَجَائِنَا أَنْبَعَتْ بِتَلْقِيحِ الْبِشَارَةِ أَثْمَارُهَا إِلَهِي إِذَا تَلَوْنَا مِنْ صِفَاتِكَ شَدِيدَ الْعِقَابِ أَسْفْنَا وَ إِذَا تَلَوْنَا مِنْهَا الْغُفُورَ الرَّحِيمِ فَرَحْنَا فَحَنَّا بَيْنَ أَمْرَيْنِ فَلَا سَخَطَكَ تُوْمِنُنَا وَ لَا رَحْمَتَكَ تُوَيْسِنَا إِلَهِي إِنْ قَصُرَتْ مَسَاعِينَا عَن اسْتِحْقَاقِ نَظَرَتِكَ فَمَا قَصُرَتْ رَحْمَتُكَ بِنَا عَن دِفَاعِ تَقَمَّتِكَ إِلَهِي إِنَّكَ لَمْ تَزَلْ عَلَيْنَا بِحُطُوظِ صَنَائِعِكَ مُنْعَمًا وَ لَنَا مِنْ بَيْنِ الْأَقَالِيمِ مَكْرَمًا وَ تِلْكَ عَادَتِكَ اللَّطِيفَةُ فِي أَهْلِ الْخَيْفَةِ فِي سَالِفَاتِ الدُّهُورِ وَ غَابِرَاتِهَا وَ خَالِيَاتِ اللَّيَالِي وَ بَاقِيَاتِهَا إِلَهِي اجْعَلْ مَا حَبَوْتَنَا بِهِ مِنْ نُورِ هِدَايَتِكَ دَرَجَاتِ نَرْقَى بِهَا إِلَيَّ مَا عَرَفْتَنَا مِنْ جَنَّتِكَ إِلَهِي كَيْفَ تَفْرَحُ بِصُحْبَةِ الدُّنْيَا صُدُورُنَا وَ كَيْفَ تَلْتَمِسُ فِي غَمْرَاتِهَا أُمُورُنَا وَ كَيْفَ يَخْلُصُ لَنَا فِيهَا سُورُنَا وَ كَيْفَ يَمْلِكُنَا بِاللَّهُوِ وَ اللَّعِبِ غُرُورُنَا وَ قَدْ دَعَتْنَا بِاقْتِرَابِ الْأَجَالِ قُبُورُنَا إِلَهِي كَيْفَ نَبْتَهِّجُ فِي دَارِ حَفْرَتِ لَنَا فِيهَا حَفَاتِرُ صَرَعَتِهَا وَ فَتَلَّتْ بِأَيْدِي الْمَنِيَا حِبَائِلَ غَدْرَتِهَا وَ جَرَعَتْنَا مُكْرَهِينَ جِرْعَ مَرَارَتِهَا وَ دَلَّتْنَا النَّفْسَ عَلَيَّ انْقِطَاعَ عَيْشَتِهَا لَوْ لَا مَا صَعَتَ إِلَيْهِ هَذِهِ النُّفُوسُ مِنْ رَفَائِعِ لَذَّتِهَا وَ افْتِنَانِهَا بِالْفَاقِيَاتِ مِنْ

فَوَاحِشٌ زِينَتِهَا إِلَهِي فَإِلَيْكَ نَلْتَجِيُّ مِنْ مَكَائِدِ خُدَعَتِهَا وَبِكَ نَسْتَعِينُ عَلَى عُبُورِ فَنَطَرَتِهَا وَبِكَ نَسْتَفْطِمُ الْجَوَارِحَ عَنْ أَخْلَافِ شَهْوَتِنَا وَبِكَ نَسْتَكْشِفُ جَلَابِيبَ حَيْرَتِهَا وَبِكَ نَقُومُ مِنَ الْقُلُوبِ اسْتِصْعَابِ جِهَالَتِهَا إِلَهِي كَيْفَ لِلدُّورِ بَانَ تَمَنُّعٌ مِنْ فِيهَا مِنْ طَوَارِقِ الرِّزَايَا وَقَدْ أُصِيبَ فِي كُلِّ دَارٍ سَهْمٌ مِنْ أَسْهُمِ الْمَنَابِيَا إِلَهِي مَا تَنْفَجِعُ أَنْفُسَنَا مِنَ الثَّقَلَةِ عَنِ الدِّيَارِ إِنْ لَمْ تُوَحِّشْنَا هُنَالِكَ مِنْ مُرَافِقَةِ الْأَبْرَارِ إِلَهِي مَا تَضِيرُنَا فِرْقَةُ الْإِخْوَانِ وَالْقَرَابَاتِ إِنْ قَرَبْتَنَا مِنْكَ يَا ذَا الْعَطِيَّاتِ إِلَهِي مَا تَجِفُّ مِنْ مَاءِ الرَّجَاءِ مَجَارِي لَهَوَاتِنَا إِنْ لَمْ تَحْمِ طَيْرُ الْأَشْأَانِ بِحِيَاضِ رَعْبَاتِنَا إِلَهِي إِنْ عَذَّبْتَنِي فَعَبْدٌ خَلَقْتَهُ لِمَا أَرَدْتَهُ فَعَذَّبْتَهُ وَإِنْ رَحِمْتَنِي فَعَبْدٌ وَجَدْتَهُ مُسِيئًا فَاتَّجَيْتُهُ إِلَهِي لَا سَبِيلَ إِلَى الْإِحْتِرَاسِ مِنَ الذَّنْبِ إِلَّا بِعِصْمَتِكَ وَلَا وُصُولَ إِلَى عَمَلِ الْخَيْرَاتِ إِلَّا بِمَشِيئَتِكَ فَكَيْفَ لِي بِإِفَادَةِ مَا أَسْلَفْتَنِي فِيهِ مَشِيئَتِكَ وَكَيْفَ لِي بِالْإِحْتِرَاسِ مِنَ الذَّنْبِ مَا إِنْ لَمْ تُدْرِكْنِي فِيهِ عِصْمَتُكَ إِلَهِي أَنْتَ دَلَلْتَنِي عَلَى سُؤَالِ الْجَنَّةِ قَبْلَ مَعْرِفَتِهَا فَأَقْبَلْتَ النَّفْسَ بَعْدَ الْعِرْفَانِ عَلَى مَسْأَلَتِهَا أَفَدَلُّ عَلَى خَيْرِكِ السُّؤَالُ ثُمَّ تَمَنَعْتَهُمُ النَّوَالَ وَأَنْتَ الْكَرِيمُ الْمَحْمُودُ فِي كُلِّ مَا تَصْنَعُهُ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ إِلَهِي إِنْ كُنْتُ غَيْرُ مُسْتَوْجِبٍ لِمَا أَرْجُو مِنْ رَحْمَتِكَ فَأَنْتَ أَهْلُ التَّفَضُّلِ عَلَى بَكْرِمِكَ فَالْكَرِيمُ لَيْسَ يَصْنَعُ كُلَّ مَعْرُوفٍ عِنْدَ مَنْ يَسْتَوْجِبُهُ إِلَهِي إِنْ كُنْتُ غَيْرُ مُسْتَأَهَلٍ لِمَا أَرْجُو مِنْ رَحْمَتِكَ فَأَنْتَ أَهْلُ أَنْ تَجُودَ عَلَى الْمُذْنِبِينَ بِسَعَةِ رَحْمَتِكَ إِلَهِي إِنْ كَانَ ذَنْبِي قَدْ أَخَافَنِي فَإِنَّ حُسْنَ ظَنِّي بِكَ قَدْ أَجَارَنِي إِلَهِي لَيْسَ تُشْبِهُهُ مَسْأَلَتِي مَسْأَلَةَ السَّائِلِينَ لِأَنَّ السَّائِلَ إِذَا مَنَعَ امْتَنَعَ عَنِ السُّؤَالِ وَأَنَا لَا غِنَاءَ بِي عَمَّا سَأَلْتُكَ عَلَى كُلِّ حَالٍ إِلَهِي أَرْضَ عَنِّي فَإِنْ لَمْ تَرْضَ عَنِّي فَاعْفُ عَنِّي فَقَدْ يَعْفُو السَّيِّدُ عَنْ عَبْدِهِ وَهُوَ عَنْهُ غَيْرُ رَاضٍ إِلَهِي كَيْفَ أَدْعُوكَ وَأَنَا أَنَا أَمْ كَيْفَ أَيَّاسُ مِنْكَ وَأَنْتَ أَنْتَ إِلَهِي إِنْ نَفْسِي قَائِمَةٌ بَيْنَ يَدَيْكَ وَقَدْ أَظَلَّهَا حُسْنُ تَوَكُّلِي عَلَيْكَ فَصَنَعْتَ بِهَا مَا يُشْبِهُكَ وَتَعَمَّدْتَنِي بِعَفْوِكَ إِلَهِي إِنْ كَانَ قَدْ دَنَا أَجَلِي وَلَمْ يُقْرَبْنِي مِنْكَ عَمَلِي فَقَدْ جَعَلْتَ الْإِعْتِرَافَ بِالذَّنْبِ إِلَيْكَ وَسَائِلَ عَلَيَّ فَإِنْ عَفَوْتَ فَمَنْ أَوْلَى مِنْكَ بِذَلِكَ وَإِنْ عَذَّبْتَ فَمَنْ أَعْدَلُ مِنْكَ فِي الْحُكْمِ هُنَالِكَ إِلَهِي إِنِّي جُرْتُ عَلَى نَفْسِي فِي النَّظَرِ لَهَا وَبَقِيَ نَظْرُكَ لَهَا فَالْوَيْلُ لَهَا إِنْ لَمْ تَسَلِّمْ بِهَا إِلَهِي إِنَّكَ لَمْ تَزَلْ بِي بَارَأَ أَيَّامَ حَيَاتِي فَلَا تَقْطَعْ بَرَكَ عَنِّي بَعْدَ وَفَاتِي إِلَهِي كَيْفَ أَيَّاسُ مِنْ حُسْنِ نَظْرِكَ لِي بَعْدَ مَمَاتِي وَأَنْتَ لَمْ تُوَلِّني إِلَّا الْجَمِيلَ فِي أَيَّامِ حَيَاتِي إِلَهِي إِنْ ذُنُوبِي قَدْ أَخَافَتْنِي وَمَحَبَّتِي لَكَ قَدْ أَجَارَتْنِي فَتَوَلَّ مِنْ أَمْرِي مَا أَنْتَ أَهْلُهُ وَعُدْ بِفَضْلِكَ عَلَيَّ مِنْ غَمْرِهِ جَهْلُهُ يَا مَنْ لَا تَخْفَى عَلَيْهِ خَافِيَةٌ صَلَّى عَلَيَّ مُحَمَّدٌ وَآلُ مُحَمَّدٍ وَاغْفِرْ لِي مَا قَدْ خَفِيَ عَلَى النَّاسِ مِنْ أَمْرِي إِلَهِي سَتَرْتَ عَلَيَّ فِي الدُّنْيَا ذُنُوبًا وَلَمْ تُظْهِرْهَا وَأَنَا إِلَى سِتْرِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْوَجُ وَقَدْ أَحْسَنْتَ بِي إِذْ لَمْ تُظْهِرْهَا لِلْعَصَابَةِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَلَا تَفْضَحْنِي بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُءُوسِ الْعَالَمِينَ إِلَهِي جُودُكَ بَسِطْ أَمَلِي وَشُكْرُكَ قَبْلَ عَمَلِي فَسُرْنِي بِلِقَائِكَ عِنْدَ اقْتِرَابِ أَجَلِي إِلَهِي لَيْسَ اعْتِدَارِي اعْتِدَارَ مَنْ يَسْتَعْنِي عَنْ قَبُولِ عَذْرِهِ فَاقْبَلْ عَذْرِي يَا خَيْرَ مَنْ اعْتَدَرَ إِلَيْهِ الْمُسِيئُونَ إِلَهِي لَا تَرُدَّنِي فِي حَاجَةٍ قَدْ أَفْنَيْتَ عُمْرِي فِي طَلِبِهَا مِنْكَ وَهِيَ الْمَغْفِرَةُ إِلَهِي إِنَّكَ لَوْ أَرَدْتَ إِهَانَتِي لَمْ تَهْدِنِي وَ لَوْ أَرَدْتَ فَضِيحَتِي لَمْ تَسْتَرْنِي فَمَتَعْنِي بِمَا لَهَ قَدْ هَدَيْتَنِي وَأَدَمَ لِي مَا بِهِ سَتَرْتَنِي إِلَهِي مَا وَصَفْتَ مِنْ بِلَاءِ ابْتِلَائِيهِ أَوْ إِحْسَانِ أَوْلِيئِيهِ فَكُلُّ ذَلِكَ بِمَنْكَ فَعَلْتَهُ وَعَفْوِكَ تَمَامُ ذَلِكَ إِنْ أَتَمَمْتَهُ إِلَهِي لَوْ لَمْ تَعْرِفْ مِنَ الذُّنُوبِ مَا فَرَقْتَ عِقَابَكَ وَ لَوْ لَمْ تَعْرِفْ مِنْ كَرَمِكَ مَا رَجَوْتَ ثَوَابَكَ وَأَنْتَ أَوْلَى الْأَكْرَمِينَ بِتَحْقِيقِ أَمَلِ الْأَمَلِينَ وَأَرْحَمُ مِنْ اسْتُرْحَمَ فِي تَجَاوُزِهِ عَنِ الْمُذْنِبِينَ إِلَهِي نَفْسِي تُمَنِّئِي بِأَنَّكَ تَغْفِرُ لِي فَأَكْرَمُ بِهَا أُمِّيَّةً بَشَرَتْ بِعَفْوِكَ فَصَدَّقَ بِكَرَمِكَ مَبْشَرَاتِ تَمَنِّيَّهَا وَهَبْ لِي بِجُودِكَ مَدْمَرَاتِ تَجَنِّيَّهَا إِلَهِي الْقَتْنِي الْحَسَنَاتِ بَيْنَ جُودِكَ وَكَرَمِكَ وَالْقَتْنِي السَّيِّئَاتِ بَيْنَ عَفْوِكَ وَمَغْفِرَتِكَ وَقَدْ رَجَوْتُ أَلَّا يَضِيعَ بَيْنَ ذَيْنِ وَذَيْنِ مُسِيءٌ وَمُحْسِنٌ إِلَهِي إِذَا شَهِدَ لِي الْإِيمَانُ بِتَوْحِيدِكَ وَأَنْطَلَقَ لِسَانِي بِتَمَجِيدِكَ وَدَلَّنِي الْقُرْآنُ عَلَى فَوَاضِلِ جُودِكَ فَكَيْفَ لِي بِبَهْتِجِ رَجَائِي بِحُسْنِ مَوْعُودِكَ إِلَهِي تَتَابَعُ إِحْسَانُكَ إِلَيَّ يَدُلُّنِي عَلَى حُسْنِ نَظْرِكَ لِي فَكَيْفَ يَشْقَى أَمْرٌ حَسَنٌ لَهُ مِنْكَ النَّظَرُ إِلَهِي إِنْ نَظَرْتَ إِلَيَّ بِالْهَلَاكَةِ عَيُونَ سَخَطِكَ فَمَا نَامَتْ عَنْ اسْتِنْقَادِي مِنْهَا عَيُونَ رَحْمَتِكَ إِلَهِي إِنْ عَرَضَنِي ذَنْبِي لِعِقَابِكَ فَقَدْ أَدَانَنِي رَجَائِي مِنْ ثَوَابِكَ إِلَهِي إِنْ عَفَوْتَ بِفِضْلِكَ وَإِنْ عَذَّبْتَ فَبِعَدْلِكَ فَيَا مَنْ لَا يَرْجَى إِلَّا فَضْلَهُ وَلَا يَخَافُ إِلَّا عَدْلَهُ صَلَّى عَلَيَّ مُحَمَّدٌ وَآلُ مُحَمَّدٍ وَآمَنُ عَلَيْنَا بِفَضْلِكَ وَلَا تَسْتَقْصِ عَلَيْنَا فِي عَدْلِكَ إِلَهِي خَلَقْتَ لِي جِسْمًا وَجَعَلْتَ لِي فِيهِ آتَاتٍ أَطِيعُكَ بِهَا وَأَعْصِيكَ وَأَغْضِبُكَ بِهَا وَأَرْضِيكَ وَجَعَلْتَ لِي مِنْ نَفْسِي دَاعِيَةً إِلَى الشَّهَوَاتِ وَأَسْكَنْتَنِي دَارًا قَدْ مَلَأْتَ مِنَ الْآفَاتِ ثُمَّ قُلْتَ لِي أَنْزَجِرْ فَبِكَ أَنْزَجِرُ وَبِكَ أَعْتَصِمُ وَبِكَ أَسْتَجِيرُ وَبِكَ أَحْتَرِزُ وَأَسْتَوْفِقُكَ لِمَا يُرْضِيكَ وَأَسْأَلُكَ يَا مَوْلَايَ فَإِنْ سُوِّأِي لَا يُحْفِيكَ إِلَهِي أَدْعُوكَ دُعَاءَ مُلِحٍ لَا يَمَلُّ دُعَاءَ مَوْلَاهُ وَأَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ تَضَرُّعَ مَنْ قَدْ أَقْرَعَ عَلَى نَفْسِهِ بِالْحُجَّةِ فِي دَعْوَاهُ إِلَهِي لَوْ عَرَفْتُ اعْتِدَارًا مِنَ الذَّنْبِ فِي النَّصْلِ أَبْلَغُ مِنَ الْاعْتِرَافِ بِهِ لِأَتَيْتُهُ فَهَبْ لِي ذَنْبِي بِالْاعْتِرَافِ وَلَا تَرُدَّنِي بِالْخِيبةِ عِنْدَ الْأَنْصِرَافِ إِلَهِي سَعَتِ نَفْسِي إِلَيْكَ لِنَفْسِي تَسْتَوْهَبُهَا وَفَتَحْتَ أَفْوَاهَ أَمَالِهَا نَحْوَ نَظَرَةٍ مِنْكَ لَا تَسْتَوْجِبُهَا فَهَبْ لَهَا مَا سَأَلْتُ وَجُدْ عَلَيْهَا بِمَا طَلَبْتُ فَإِنَّكَ أَكْرَمُ الْأَكْرَمِينَ بِتَحْقِيقِ أَمَلِ الْأَمَلِينَ إِلَهِي قَدْ أَصَبْتَ مِنَ الذُّنُوبِ مَا قَدْ عَرَفْتُ وَأَسْرَفْتُ عَلَى نَفْسِي بِمَا قَدْ عَلِمْتُ فَاجْعَلْنِي عَبْدًا إِمَّا طَائِعًا فَكِرْمَتُهُ وَإِمَّا عَاصِيًا فَرَحْمَتُهُ إِلَهِي كَأَنِّي بِنَفْسِي قَدْ أَضْجَعْتُ فِي حُفْرَتِهَا وَأَنْصَرَفْتُ عَنْهَا الْمُتَبَعُونَ مِنْ جِيرَتِهَا وَبَكَى الْغَرِيبَ عَلَيْهَا لِغُرْبَتِهَا وَجَادَ بِالْمُدْمُوعِ عَلَيْهَا الْمُشَفِّقُونَ مِنْ عَشِيرَتِهَا وَنَادَاهَا مِنْ شَمِيرِ الْقَبْرِ ذُو مَوَدَّتِهَا وَرَحِمَهَا الْمُعَادِي لَهَا فِي الْحَيَاةِ عِنْدَ صَرَعَتِهَا وَلَمْ

إِلَهِي كَرُمْتَ فَأَكْرَمْنِي إِذْ كُنْتُ مِنْ سُؤَالِكَ وَجُدْتَ بِالْمَعْرُوفِ فَأَخْلَطَنِي بِأَهْلِ نَوَالِكَ...

إِلَهِي أَنْتَ دَلَلْتَنِي عَلَى سُؤَالِ الْجَنَّةِ قَبْلَ مَعْرِفَتِهَا فَأَقْبَلْتَ النَّفْسَ بَعْدَ الْعُرْفَانِ عَلَى مَسْأَلَتِهَا أَوْ قَتَلْتُ عَلَى خَيْرِكِ السُّؤَالَ ثُمَّ تَمَنَعْتَهُمُ النَّوَالَ وَأَنْتَ الْكَرِيمُ الْمَحْمُودُ فِي كُلِّ مَا تَصْنَعُهُ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ؛
إِلَهِي إِنْ كُنْتُ غَيْرُ مُسْتَوْجِبٍ لِمَا أَرْجُو مِنْ رَحْمَتِكَ فَأَنْتَ أَهْلُ التَّفَضُّلِ عَلَيَّ بِكَرَمِكَ فَالْكَرِيمُ لَيْسَ يَصْنَعُ كُلَّ مَعْرُوفٍ عِنْدَ مَنْ يَسْتَوْجِبُهُ...

يَخْفَى عَلَى النَّاطِرِينَ إِلَيْهَا عِنْدَ ذَلِكَ ضَرْفَاتِهَا وَلَا عَلَى مَنْ رَأَاهَا قَدْ تَوَسَّدَتِ التَّرَى عَجَزَ حِيلَتِهَا فَقُلْتُ مَلَأَكُنِي فَرِيدٌ نَأَى عَنْهُ الْأَقْرَبُونَ وَوَحِيدٌ جَفَاهُ الْأَهْلُونَ نَزَلَ بِي قَرِيبًا وَأَصْبَحَ فِي اللَّحْدِ غَرِيبًا وَقَدْ كَانَ لِي فِي دَارِ الدُّنْيَا دَاعِيًا وَلِنَظْرِي إِلَيْهِ فِي هَذَا الْيَوْمِ رَاجِيًا فَتَحَسَّنْ عِنْدَ ذَلِكَ ضِيَافَتِي وَتَكُونِ أَرْحَمَ بِي مِنْ أَهْلِي وَقَرَابَتِي إِلَهِي لَوْ طَبَّقْتَ ذُنُوبِي مَا بَيْنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَخَرَقْتَ النُّجُومَ وَبَلَّغْتَ أَسْفَلَ التَّرَى مَا رَدَّنِي الْيَأْسُ عَنْ تَوْفَعِ غُفْرَانِكَ وَلَا صَرَفَنِي الْقُنُوطُ عَنِ انْتِظَارِ رِضْوَانِكَ

إِلَهِي دَعَوْتُكَ بِالِدُعَاءِ الَّذِي عَلَّمْتَنِيهِ فَلَا تَحْرِمْنِي جَزَاءَكَ الَّذِي وَعَدْتَنِيهِ فَمِنْ النُّعْمَةِ أَنْ هَدَيْتَنِي لِحُسْنِ دُعَائِكَ وَمِنْ تَمَامِهَا أَنْ تُوَجِّبَ لِي مَحْمُودَ جَزَائِكَ إِلَهِي وَعِزَّتِكَ وَجَلَالِكَ لَقَدْ أَحْبَبْتِكَ مَحَبَّةً اسْتَقَرَّتْ حِلَاوَتُهَا فِي قَلْبِي وَمَا تَتَعَدَّدُ ضَمَائِرُ مُوَحَّدِيكَ عَلَيَّ أَنْكَ تَبْغِضُ مُحِبِّيكَ إِلَهِي أَنْتَظِرُ عَفْوَكَ كَمَا يَنْتَظِرُهُ الْمَذْنُوبُونَ وَلَسْتُ أَيَّاسٌ مِنْ رَحْمَتِكَ الَّتِي يَتَوَقَّعُهَا الْمُحْسِنُونَ إِلَهِي لَا تَغْضَبْ عَلَيَّ فَلَسْتُ أَقْوَى لِعُضْبِكَ وَلَا تَسْخَطْ عَلَيَّ فَلَسْتُ أَقْوَمُ لِسَخَطِكَ إِلَهِي أَلَلَّ النَّارَ رَبَّنِي أُمِّي فَلَيْتَ لَمْ تُرَبِّنِي أُمَّ لِلشَّقَاءِ وَلَدَتْنِي فَلَيْتَ لَمْ تَلِدْنِي إِلَهِي أَنْهَمَلْتُ عِبْرَاتِي حِينَ ذَكَرْتُ عِثْرَاتِي وَمَا لَهَا لَا تَنْهَمِلُ وَلَا أَدْرِي إِلَى مَا يَكُونُ مُصِيرِي وَعَلَى مَاذَا يَهْجُمُ عِنْدَ الْبَلَاغِ مَسِيرِي وَأَرَى نَفْسِي تُخَاتَلُنِي وَأَيَّامِي تُخَادِعُنِي وَقَدْ خَفَقَتْ فَوْقَ رَأْسِي أَجْنِحَةُ الْمَوْتِ وَرَمَقْتَنِي مِنْ قَرِيبٍ أَعْيُنُ الْقَوْتِ فَمَا عُذْرِي وَقَدْ حَشَا مَسَامِعِي رَافِعُ الصَّوْتِ إِلَهِي لَقَدْ رَجَوْتُ مِمَّنْ الْبَسْنَى بَيْنَ الْأَحْيَاءِ ثَوْبَ عَافِيَتِهِ أَلَا يُعْرِبُنِي مِنْهُ بَيْنَ الْأَمْوَاتِ بِجُودِ رَافَتِهِ وَقَدْ رَجَوْتُ مِمَّنْ تَوَلَّانِي فِي حَيَاتِي بِإِحْسَانِهِ أَنْ يَشْفَعَهُ لِي عِنْدَ وَفَاتِي بِغُفْرَانِهِ يَا أَيُّسَ كُلِّ غَرِيبٍ آنَسَ فِي الْقَبْرِ غُرْبَتِي وَيَا ثَانِي كُلِّ وَحِيدٍ أَرْحَمَ فِي الْقَبْرِ وَحْدَتِي وَيَا عَالِمَ السِّرِّ وَالنَّجْوَى وَيَا كَاشِفَ الضَّرِّ وَالْبَلْوَى كَيْفَ نَظَرْتُكَ لِي بَيْنَ سُكَّانِ التَّرَى وَكَيْفَ صَنِيعَكَ إِلَيَّ فِي دَارِ الْوَحْشَةِ وَالْبَلَى فَقَدْ كُنْتُ بِي لَطِيفًا أَيَّامَ حَيَاةِ الدُّنْيَا يَا أَفْضَلَ الْمُنْعَمِينَ فِي آلَانِهِ وَأَنْعَمَ الْمُفْضَلِينَ فِي نِعْمَانِهِ كَثُرَتْ أَيَادِيكَ عِنْدِي فَعَجَزْتُ عَنْ إِحْصَائِهَا وَضَقَّتْ ذُرْعَا فِي شُكْرِي لَكَ بِجَزَائِهَا فَالْحَمْدُ عَلَيَّ مَا أَوْلَيْتَ وَلَكَ الشُّكْرُ عَلَيَّ مَا أَوْلَيْتَ يَا خَيْرَ مَنْ دَعَا دَاعٍ وَأَفْضَلَ مَنْ رَجَاهُ رَاجٍ بِذِمَّةِ الْإِسْلَامِ أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ وَبِحُرْمَةِ الْقُرْآنِ أَعْتَمَدُ عَلَيْكَ وَبِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ أَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَرِّفْ ذِمَّتِي الَّتِي بِهَا رَجَوْتُ قَضَاءَ حَاجَتِي بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ثُمَّ أَقْبِلْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيَّ نَفْسِي يُعَاتِبُنِي وَيَقُولُ أَيُّهَا الْمُنَاجِي رَبِّهِ بِأَنْوَاعِ الْكَلَامِ وَالطَّالِبُ مِنْهُ مَسْكِنًا فِي دَارِ السَّلَامِ وَالْمُسَوِّفُ بِالتَّوْبَةِ عَامًا بَعْدَ عَامٍ مَا أَرَاكَ مُنْصَفًا لِنَفْسِكَ مِنْ بَيْنِ الْأَنَامِ فَلَوْ دَافَعْتَ نَوْمَكَ يَا غَافِلًا بِالْقِيَامِ وَقَطَعْتَ يَوْمَكَ بِالصِّيَامِ وَأَقْتَصَرْتَ عَلَى الْقَلِيلِ مِنْ لَعَقِ الطَّعَامِ وَأَحْيَيْتَ مُجْتَهِدًا لِيْلِكَ بِالْقِيَامِ كُنْتُ أَحْرَى أَنْ تَتَالَ أَشْرَفَ الْمَقَامِ أَيُّهَا النَّفْسُ أَخْطِي لَيْلِكَ وَنَهَارَكَ بِالذَّاكِرِينَ لَعَلَّكَ أَنْ تَسْكُنِي رِيَاضَ الْخُلْدِ مَعَ الْمُتَّقِينَ وَتَشَبَّهِي بِنُفُوسٍ قَدْ أَفْرَحَ السَّهْرُ رِقَّةً جَفُونَهَا وَدَامَتْ فِي الْخُلُوتِ شِدَّةً حَنِينَهَا وَأَبْكِي الْمُسْتَمِعِينَ عَوْلَهُ أُنْبِيَهَا وَالْآنَ قَسْوَةُ الضَّمَائِرِ ضَجَّةً رَنِينَهَا فَإِنَّهَا نُفُوسٌ قَدْ بَاعَتْ زِينَةَ الدُّنْيَا وَآثَرَتْ الْآخِرَةَ عَلَى الْأُولَى أَوْلَيْتَكَ وَقَدْ الْكَرَامَةَ يَوْمَ يَخْسَرُ فِيهِ الْمُبْطَلُونَ وَيَحْشُرُ إِلَى رَبِّهِمْ بِالْحُسْنَى وَالسُّرُورِ الْمُتَّقُونَ.

١. اين فراز هم در اواخر دعا قابل توجه است:

... إِلَهِي لَوْ لَا مَا قَرَفْتُ مِنَ الذُّنُوبِ مَا فَرَقْتُ عِقَابَكَ وَلَوْ لَا مَا عَرَفْتُ مِنْ كَرَمِكَ مَا رَجَوْتُ ثَوَابَكَ وَأَنْتَ أَوْلَى الْأَكْرَمِينَ بِتَحْقِيقِ أَمَلِ الْأَمَلِينَ وَأَرْحَمَ مَنْ اسْتَرْحَمَ فِي تَجَاوُزِهِ عَنِ الْمُدْنِبِينَ إِلَهِي نَفْسِي تُمْنِي بِي بِأَنَّكَ تَغْفِرُ لِي فَأَكْرَمُ بِهَا أُمْنِيَّةً بَشَرْتُ بِعَفْوِكَ فَصَدَّقْ بِكَرَمِكَ مُبَشِّرَاتِ تَمْنِيهَا وَهَبْ لِي بِجُودِكَ مَدْمَرَاتِ تَجْنِيهَا إِلَهِي الْفَتْنَى الْحَسَنَاتِ بَيْنَ جُودِكَ وَكَرَمِكَ وَالْفَتْنَى السَّيِّئَاتِ بَيْنَ عَفْوِكَ وَمَغْفِرَتِكَ وَقَدْ رَجَوْتُ أَلَا يَضِيعُ بَيْنَ ذَيْنِ وَذَيْنِ مَسِيءٌ وَ مُحْسِنٌ.

همچنین این دو عبارت از امام سجاد و امیرالمؤمنین ع درباره کریم و کرامت:

... لَا يُنْكِرُ - يَا إِلَهِي - عَدْلَكَ إِنْ عَاقَبْتَهُ، وَلَا يَسْتَعْظِمُ عَفْوَكَ إِنْ عَفَوْتَ عَنْهُ وَرَحِمْتَهُ، لِأَنَّكَ الرَّبُّ الْكَرِيمُ الَّذِي لَا يَتَعَاطَمُهُ غُفْرَانُ الذَّنْبِ الْعَظِيمِ. ...

(الصحيفة السجادية، دعاء ٣١)

(۱) «اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ»

بخوان؛ و پروردگارت بسیار کریم و کریم‌ترین کریمان است؛

چه نسبتی هست بین «دستور به خواندن» و «کریم بودن پروردگار تو»؟

الف. شاید اشاره دارد که توانایی «خواندن» در آدمی، همان کرامتی است که خدا برای انسان قرار داده و بدین جهت او را بر اغلب مخلوقات برتری داده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَ... وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسراء/۷۰) (توضیح در تدبر ۲)

ب. در آیه قبل، اشاره شد که پروردگار انسان را از «علق» آفرید، چیزی شبیه لخته خون که در نظر ما بسیار پست و حقیر می‌نماید. شاید با این تاکید دوباره بر «خواندن» می‌خواهد توجه دهد که: بین خدا چه اندازه کریم است که از چنان امر حقیری، چنین موجودی می‌سازد که این اندازه فرهیخته است که با خواندن سر و کار دارد.

ج. با توجه به اینکه تعبیر «ربک» آمد، نه «الرب» یا «الله» یا «ربکم»، چه بسا اشاره دارد به اکرامی که خداوند با نزول قرآن بر پیامبر اکرم ص در حق او روا داشته است! یعنی: تو این قرآن را که بر تو فرو فرستادیم، بخوان؛ و توجه کن که پروردگارت در حق تو چه اندازه کرامت به خرج داده است.

د. «اقْرَأْ» در این آیه، چه بسا به معنای این است که «بر مردم بخوان» و تعبیر «ربک الاکرم» هم در مقام تشویق پیامبر بر این کار است، بدین معنا که تو این قرآن را بر مردم بخوان و بدان پروردگارت بسیار کریم است و هم پاداش مناسبی به تو خواهد داد و هم نگران نباش چرا که او با بزرگواریش تو را در این امر تبلیغ یاری خواهد کرد. (جبائی، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۱)

... ه.

یادآوری: با توجه به قاعده «امکان استفاده از یک لفظ در چند معنا»، ممکن است تمام موارد فوق – و نیز موارد دیگری که فعلا به ذهن ما خطور نکرده – در این آیه، مورد نظر بوده باشد. یعنی صحتِ قطعیِ یکی از اینها بتنهایی دلیل بر نادرست بودن بقیه نمی‌شود.

(۲) «اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ»

بخوان؛ و پروردگارت بسیار کریم و کریم‌ترین کریمان است؛

وَقَالَ عَمِنْ أَشْرَفٍ [أَفْعَالٍ] أَعْمَالِ الْكَرِيمِ غَفَلْتُهُ عَمَّا يَعْلَمُ (نهج البلاغه، حکمت ۲۲۲)

۱. در قرآن کریم گاهی از تعبیر «ربک» استفاده شده و گاه از تعبیر «ربکم»، «رب الناس» «رب الفلق» و ... یکی از نکاتی که گفته‌اند این است که این مضاف‌الیه‌های مختلف، اشاره به میزان و اهمیت کاری که خدا انجام می‌دهد، دارد؛ یعنی مثلا «رب الفلق» ربوبیت خدا در حد پدیده فلق (سپیده صبح) مد نظر است؛ اما در «رب الناس» ربوبیت و تدبیری که خداوند برای «مردم» به خرج می‌دهد، مد نظر بوده است. با توجه به مقام ویژه پیامبر خاتم ص – که برترین مخلوق خداوند و مظهر اصلی خلیفه‌الله است – شاید این تعبیر «ربک» بر امتنان خاص بر پیامبر ص اشاره دارد.

اینکه دستور به «خواندن» را در کنار «بسیار کریم بودن» پروردگار ذکر کرد، آیا می‌خواهد اشاره کند به اینکه توانایی «خواندن» در آدمی، همان کرامتی است که خدا برای انسان قرار داده و بدین جهت او را بر اغلب مخلوقات برتری داده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا» (اسراء/۷۰)!

نکته تخصصی انسان‌شناسی

اغلب ما بهره‌مندی انسان از «زبان» را به «سخن گفتن» مربوط می‌دانیم؛ اما برخی از فیلسوفان (مثلاً: دریدا) نشان داده‌اند که اساساً «زبان» پیوند وثیقی با «کتابت» دارد و لذا اگر انسان بودن انسان تا حدود زیادی به برخورداری وی از «زبان» مرتبط می‌شود (جلسه ۲۲۱، تدبیر ۳) این ارتباط، بیش و پیش از هر چیز، ناشی از توانایی انسان در عرصه خواندن و نوشتن است. شاید بتوان گفت آنچه پشتوانه تمام توانمندی‌های انسان (در فهم عالم و پدید آوردن تکنولوژی‌ها و انتقال فرهنگ‌ها و سیطره بر همه چیز و...) است، و به او چنین جایگاه رفیعی در میان سایر موجودات داده (کَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ) و بر موجودات دیگر سوار کرده (حَمَلْنَاهُمْ...) و وضعیت غذایی او را چنین متفاوت با سایر آفریدگان قرار داده (رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) (توضیح در جلسه ۲۳۰، تدبیر ۴) و در یک کلام، او را برتر از اغلب مخلوقات خدا قرار داده (وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) همین توان خواندن [و نوشتن] است که می‌تواند تمامی اندوخته‌های معرفتی دیگران را - هرچند هزاران فرسنگ آن‌طرف‌تر یا هزاران سال پیش، زیسته باشند - در اختیار بگیرد.

تنها تصور کنید انسان «خواندن» را رها کند، آیا بعد از گذشت یکی دو نسل، زندگیش تفاوت آشکاری با حیوانات خواهد داشت؟

پس «بخوان» و بدان خدایی بسیار کریم تو را بر این کار توانا کرد.

توجه: چیزی که این برداشت از آیه را بیشتر تقویت می‌کند، آیه بعد است که می‌فرماید: «الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» (این آیه قبلاً در جلسه ۴۳ مورد بحث قرار گرفت و بویژه تدبرهای ۱ و ۲ و ۴ کاملاً موید این برداشت هستند؛ لینک زیر

<http://yekaye.ir/al-alaq-96-4>

۳) «اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ»

در آیه اول، دستور «بخوان» آمده بود. چرا دوباره دستور به «خواندن» داد؟

الف. این تکرار است برای تاکید بر دستور قبل (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۱؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۴) ویا برای مبالغه و نشان دادن اهمیت مطلب (تفسیر کنز الدقائق، ج ۱۴، ص ۳۴۶)

ب. امر اول، دستور به قرائت خود ایشان بوده و امر دوم، دستور به اینکه ایشان قرآن را بر مردم بخواند. (جبائی، به نقل از مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۱)^۱

۱. برخی گفته‌اند این امر دوم، تکرار نیست بلکه امر اول امر به مطلق قرائت بوده، اما امر دوم، امر به قرائت برای تبلیغ یا امر به قرائت در نماز است (الأول مطلق، و الثانی للتبلیغ أو فی الصلاة؛ تفسیر کنز الدقائق، ج ۱۴، ص ۳۴۶) چون این احتمال اخیر بسیار دور از ذهن می‌نمود، در متن نیاوردم.

(۴) «و رَبُّكَ الْأَكْرَمُ»

پروردگارت بسیار کریم است:

پس،

اگر چیزی می‌بخشد، لزوماً به خاطر استحقاق مخاطب نیست (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۴)؛

به طوری که حتی اگر کسی استحقاق هم نداشته باشد، او همچنان از دادن بسیاری از نعمت‌هایش دریغ نمی‌ورزد.

(حدیث ۱)

پس،

اگر در حق کسی کرامت ورزید، لزوماً دلیل بر اینکه او مورد توجه ویژه خداست، نمی‌شود، چنانکه اگر روزی را بر کسی

تنگ گرفت هم دلیل بر اینکه از چشم خدا افتاده نمی‌شود:

فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ؛ وَ أَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ؛ كَلَّا بَلْ

... اما انسان، هر گاه که پروردگارش او را آزمایش کند و اکرام نماید و نعمت بخشد، گوید: پروردگارم مرا گرامی داشت! و

اما هر گاه که او را آزمایش کند و روزی را بر او تنگ گیرد، گوید: پروردگارم مرا خوار کرد! چنین نیست؛ بلکه ...» (فجر/۱۵-)

(۱۷)

سوره علق (۹۶) آیات ۴ و ۵

آیات ۴ و ۵ سوره علق، قبلاً در جلسات ۴۳ (<http://yekaye.ir/al-alaq-96-4>) و ۴۴ (<http://yekaye.ir/al-alaq-96-5>)

۵ بحث شد. لذا از آیه بعد مطلب را ادامه می‌دهیم

۱. صاحب تفسیر کنز الدقائق به عنوان یک احتمال دیگر، مطرح کرده است (ج ۱۴، ص ۳۴۶) چه بسا به پیامبر دستور داده شده که «بخوان» و ایشان گفته‌اند «خواندن نمی‌دانم» و دوباره دستور داده شده که بخوان. (لَعَلَّهُ لَمَّا قِيلَ لَهُ: اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ، قَالَ: مَا أَنَا بِقَارِيٍّ، فَقِيلَ لَهُ: اقْرَأْ) اگرچه چنین حکایتی در منابع اهل سنت درباره نزول وحی مطرح شده، اما اولاً اصل داستان مشکوک است؛ زیرا اغلب روایات مربوطه به نحوی است که گویی پیامبر ص در اینکه این آورنده فرشته وحی بوده مشکوک بوده، در حالی که بر اساس آیات و روایات دیگر، قطعاً چنین شکی در پیامبر ص راه نیافته (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۹) و ثانیاً، حتی اگر اصل آن داستان بدان صورت بوده باشد، علی‌القاعده، آن تکرار از جانب جبرئیل، سخن خود جبرئیل در آن مقام بوده است و غیر از وحی‌ای بوده که از طریق خداوند فرستاده شده، خصوصاً که تعبیر «بخوان» و همین استنکاف مورد ادعا، دلالت آشکاری دارد بر اینکه از روی متنی بخواند؛ و اگر متنی در کار بوده، اینکه او بگوید خواندن نمی‌دانم و دوباره به او بگویند بخوان و این دوبار در آن متن نوشته شده باشد، چندان معقول به نظر نمی‌رسد.

ترجمه

حقا/حاشا، که انسان حتما سرکشی می‌کند،

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«كَلَّا»: اصلی‌ترین معنایی که برای «کلا» بیان شده این است که حرفی است که در مقام برحذر داشتن و نفی کردن و رد کردن دیدگاه شخص مقابل به کار می‌رود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۲۵) [یعنی به معنای «نه چنین است»؛ که در متون فارسی تعبیر «حاشا و کلا» نیز گاه به کار رفته است.] و تاکیدش از «لا» شدیدتر است (النهاية، ج ۴، ص ۱۳۹) و از کسائی نقل شده که «لا» صرفا دلالت بر «نفی» می‌کند، اما «کلا» چیزی را نفی می‌کند تا چیز دیگری را اثبات کند؛

و در هر صورت این معنا چنان شیوع دارد که حتی از قول برخی از اهل لغت (مانند سیبویه و زجاج و خلیل و مبرد و اغلب علمای نحو بصره) نقل شده که هر جا در قرآن کریم «کلا» آمده تنها به همین معناست (لسان العرب، ج ۱۵، ص ۲۳۱؛ تاج العروس، ج ۲۰، ص ۳۹۵).

اما بسیاری از اهل لغت گفته‌اند که «کلا» علاوه بر معنای «نفی»، معنای دیگری هم دارد؛ هر چند درباره اینکه آن معنا چیست، نظر واحدی ندارند و جمعاً سه معنا گفته شده است: حقا، ألا، نعم (مغنی اللیب، ص ۲۵۰):

برخی گفته‌اند در معنای «حقا» به کار می‌رود و آیه «كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لَنْسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ» (علق ۱۵) را شاهد بر معنای دوم دانسته‌اند (کتاب العین، ج ۵، ص ۴۰۸) [در این صورت معنای آیه چنین می‌شود: حقا اگر او [از گناهِش] دست برندارد، پیشانی‌اش [یا: موهای جلوی سرش] را گرفته، [به سمت عذاب] می‌کشانیم]

از ابوحاتم سجستانی نقل شده که معتقد است که در قرآن کریم «کلا» به دو معنای «لا» (نفی) و «ألا» (حرف تنبیه، معادل «هان» در فارسی) به کار می‌رود و «کلا» در آیه محل بحث (كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيْطَغِي) را مشخصاً به همین معنا «ألا» دانسته است. (به نقل از لسان العرب، ج ۱۵، ص ۲۳۱).

و نهایتاً برخی معنای غیرمنفی «الا» را به معنای کلمه جواب «ای»، «نعم»، معادل «آری» در فارسی هنگامی که در جواب کسی و برای تاکید بر مطلب گفته می‌شود دانسته‌اند.^۱

^۱ این توضیحات از محیی‌الدین درویش (إعراب القرآن و بیانه، ج ۱۰، ص ۵۳۰) هم قابل توجه است:

کلا ردع و زجر لمن كفر بنعمة الله عليه بطغيانه و إن و اسمها و اللام المزلحقة و جملة يطفى خبر إن و لا أدري لم تهرب المعربون من الردع و هو أوضح من كل ما قدروه و إليه ذهب الزمخشري أما الجلال فإنه تبع الكسائي فجعلها بمعنى حقا قال الكرخي «قوله- أي الجلال- حقا هو مذهب الكسائي و من تبعه لأنه ليس قبله و لا بعده شيء يكون كلا ردا له كما قالوا: كلا و القمر فإنهم قالوا معناه إي و القمر و مذهب أبي حيان أنها بمعنى ألا الاستفتاحية و صوبه ابن هشام لكسر همزة إن بعدها أي لكونه مظنة جملة كما بعد حرف التنبيه نحو ألا إنهم هم المفسدون و لو كانت بمعنى حقا لما كسرت إن بعدها لكونها مظنة مفرد، أما الكواشي فأجاز في كلا أن تكون تنبيها فيقف على ما قبلها و ردعا فيقف عليها، أما ابن خالويه فقد لفق تليقا عجيبا مضحكا قال: «كلا يبتدأ به هاهنا لأنه بمعنى نعم حقا و ليس ردا» و هذا كلام لا مفهوم له، و الحق أن كلا حرف ردع و زجر كما قال سيبويه و قال الزجاج كلا ردع و

«لَيْطَغِي» = «ل» لام مزحلقة برای تاکید + «بَطَغِي» فعل مضارع از ماده «طغی» به معنای سرکشی کردن، که درباره این ماده، قبل در جلسه ۱۳۹ (<http://yekaye.ir/az-zumar-039-17>) بحث شد.

شان نزول^۱

حدیث

۱) از امام صادق ع روایت شده است که: شخصی به امیرالمومنین ع گفت: مرا نصیحتی کن مختصر و مفید. فرمود: دنیا در حلالش حساب است و در حرامش عقاب؛ و شما کجا و راحتی در دنیا کجا، در حالی که هنوز به سنت پیامبران تاسی نکرده‌اید: چیزی را می‌جوئید که شما را به طغیان وامی‌دارد، و بدانچه شما را کفایت می‌کند راضی نیستید.

الکافی، ج ۲، ص ۴۵۹

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قِيلَ لِلْأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع عَطْنَا وَ أَوْجَزَ فَقَالَ الدُّنْيَا حَلَالُهَا حِسَابٌ وَ حَرَامُهَا عِقَابٌ وَ أَنَّى لَكُمْ بِالرُّوحِ وَ لَمَّا تَأَسَّوْا بِسُنَّةِ نَبِيِّكُمْ تَطْلُبُونَ مَا يُطْغِيكُمْ وَ لَا تَرْضُونَ مَا يَكْفِيكُمْ.

۲) از امام صادق ع روایت شده است که پیامبر ص فرمودند:

خداوند عز و جل هیچ مخلوقی را نیافرید مگر اینکه مخلوق دیگری را بر او برتری داد؛ مطلب این گونه است که خداوند تبارک و تعالی هنگامی که دریاها را آفرید [ظاهرا اشاره به مواد مذاب درون کره زمین است] به خود بالید و لبریز شد و گفت: چیست که بر من چیره شود؟ پس خداوند زمین را آفرید و بر رویش گستراند و ذلیل شد.

سپس زمین به خود بالید و گفت: چیست که بر من چیره شود؟ پس خدا کوهها را آفرید و آنها را همچون میخی بر رویش استوار کرد که نتواند آنچه را که بر رویش هست تکان دهد و زمین ذلیل شد.

سپس کوه بر زمین فخر فروخت و سربرافراشت و قد کشید و گفت: چیست که بر من چیره شود؟ پس خدا آهن را آفرید و آن را شکافت پس کوه آرام گرفت و ذلیل شد.

سپس آهن به خود بالید و بر کوه فخر فروخت و گفت: چیست که بر من چیره شود؟ پس خدا آتش را آفرید و آهن را ذوب کرد و آهن ذلیل شد.

سپس آهن به خود بالید و زفیر و شهبی سر داد [شعله‌اش را در خود فرو برد و بیرون داد] و به خود بالید و گفت: چیست که بر من چیره شود؟ پس خدا آب را آفرید و شعله‌اش را خاموش کرد و ذلیل شد.

تنبيه و ذلك قولك كلا لمن قال لك شيئا تنكره نحو فلان يبغضك و شبهه أي ارتدع عن هذا و تنبه عن الخطأ فيه قال الله تعالى بعد قوله: ربى أهانن كلا أي ليس الأمر كذلك لأنه قد يوسع في الدنيا على من لا يكرمه من الكفار و قد يضيق على الأنبياء و الصالحين للاستصلاح.

۱. قيل إنها نزلت في أبي جهل هشام من هنا إلى آخر السور (مجمع البيان، ج ۱۰، ص ۷۸۲)

سپس آب به خود بالید و لبریز شد و گفت: چیست که بر من چیره شود؟ پس خدا باد را آفرید و امواجش را به حرکت درآورد و زیرش را رو آورد و مسیرهایش را بست و آب ذلیل شد.

سپس باد به خود بالید و طوفان پیا کرد و خرامیدن گرفت و گفت: چیست که بر من چیره شود؟ پس خدا انسان را آفرید و بناهایی ساخت و در مقابل باد حایل ساخت و چیزهایی ساخت که او را از باد و غیر آن حفظ کند و باد ذلیل شد.

سپس «انسان طغیان کرد» و گفت چه کسی قویتر از من است؟ پس خداوند برایش مرگ را آفرید و مرگ بر او چیره شد و انسان ذلیل شد.

سپس مرگ به خود بالید و خداوند عز و جل فرمود: فخر مفروش که من تو را بین بهشتیان و جهنمیان ذبح می‌کنم و دیگر هیچگاه حیات نخواهی داشت که کسی به تو امید ببندد یا از تو بترسد.

الکافی، ج ۸، ص ۱۴۹

عَنْهُ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع [عَنْ أَبِيهِ ع] أَنَّهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ص:

مَا خَلَقَ اللَّهُ جَلًّا وَعَزًّا خَلْقًا إِلَّا وَقَدْ أَمَرَ عَلَيْهِ آخَرَ يَغْلِبُهُ فِيهِ وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمَّا خَلَقَ الْبَحَارَ السُّفْلَى فَخَرَّتْ وَزَحَرَتْ وَقَالَتْ أَيُّ شَيْءٍ يَغْلِبُنِي فَخَلَقَ الْأَرْضَ فَسَطَحَهَا عَلَى ظَهْرِهَا فَذَلَّتْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الْأَرْضَ فَخَرَتْ وَقَالَتْ أَيُّ شَيْءٍ يَغْلِبُنِي فَخَلَقَ الْجِبَالَ فَاتَّبَتْهَا عَلَى ظَهْرِهَا أَوْتَادًا مِنْ أَنْ تَمِيدَ بِمَا عَلَيْهَا فَذَلَّتِ الْأَرْضُ وَاسْتَقَرَّتْ ثُمَّ إِنَّ الْجِبَالَ فَخَرَتْ عَلَى الْأَرْضِ فَشَمَخَتْ وَاسْتَطَالَتْ وَقَالَتْ أَيُّ شَيْءٍ يَغْلِبُنِي فَخَلَقَ الْحَدِيدَ فَفَقَطَعَهَا فَفَقَرَّتِ الْجِبَالَ وَذَلَّتْ ثُمَّ إِنَّ الْحَدِيدَ فَخَرَتْ عَلَى الْجِبَالَ وَقَالَ أَيُّ شَيْءٍ يَغْلِبُنِي فَخَلَقَ النَّارَ فَأَذَابَتِ الْحَدِيدَ فَذَلَّتِ الْحَدِيدُ ثُمَّ إِنَّ النَّارَ زَفَرَتْ وَشَهَقَتْ وَفَخَرَتْ وَقَالَتْ أَيُّ شَيْءٍ يَغْلِبُنِي فَخَلَقَ الْمَاءَ فَأَطْفَأَهَا فَذَلَّتْ ثُمَّ إِنَّ الْمَاءَ فَخَرَ وَزَحَرَ وَقَالَ أَيُّ شَيْءٍ يَغْلِبُنِي فَخَلَقَ الرِّيحَ فَحَرَكَتْ أُمُوجَهُ وَأَثَارَتْ مَا فِي قَعْرِهِ وَحَبَسَتْهُ عَنْ مَجَارِيهِ فَذَلَّتِ الْمَاءُ ثُمَّ إِنَّ الرِّيحَ فَخَرَتْ وَعَصَفَتْ وَأَرْخَتْ أَذْيَالَهَا وَقَالَتْ أَيُّ شَيْءٍ يَغْلِبُنِي فَخَلَقَ الْإِنْسَانَ فَبَنَى وَاحْتَالَ وَاتَّخَذَ مَا يَسْتَتِرُّ بِهِ مِنَ الرِّيحِ وَغَيْرِهَا فَذَلَّتِ الرِّيحُ ثُمَّ إِنَّ الْإِنْسَانَ طَعَى وَقَالَ مَنْ أَشَدُّ مِنِّي قُوَّةً فَخَلَقَ اللَّهُ لَهُ الْمَوْتَ فَفَقَهَرَهُ فَذَلَّتِ الْإِنْسَانُ ثُمَّ إِنَّ الْمَوْتَ فَخَرَ فِي نَفْسِهِ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَا تَفْخَرْ فَإِنِّي ذَابِحُكَ بَيْنَ الْقَرِيبَيْنِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَأَهْلِ النَّارِ ثُمَّ لَا أُحْيِيكَ أَبَدًا فَتُرْجَى أَوْ تُخَافَ.^۱

۱. وَقَالَ أَيضًا وَالْحَلْمُ يَغْلِبُ الْعُضْبَ وَالرَّحْمَةُ تَغْلِبُ السُّخْطَ وَالصَّدَقَةُ تَغْلِبُ الْخَطِيئَةَ ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع مَا أَشْبَهَ هَذَا مِمَّا قَدْ يَغْلِبُ غَيْرَهُ.

۲. در الدعوات (للاخوانی) ص ۱۷۶، دعایی از امام سجاد آمده که این آیه و آیات دیگری مورد استشهاد قرار گرفته‌اند. این دعا به طور کاملتر در کتاب العتیق الغروی آمده است آن گونه که در بحار الانوار، ج ۹۱، ص ۱۲۱-۱۳۷ ذکر شده است با عنوان: مُنَاجَاةُ مَوْلَانَا زَيْنِ الْعَابِدِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ: وَمِنْ دُعَائِهِ [زَيْنِ الْعَابِدِينَ ع] رَبِّ إِنَّكَ قَدْ حَسَنْتَ خَلْقِي وَعَظَّمْتَ عَافِيَتِي وَسَعَّتَ عَلَيَّ فِي رِزْقِكَ وَلَمْ تَزَلْ تَنْقُلْنِي مِنْ نِعْمَةٍ إِلَى كَرَامَةٍ وَ[مِنْ كَرَامَةٍ] إِلَى رِضَا تُجَدِّدُ لِي ذَلِكَ فِي لَيْلِي وَنَهَارِي لَا أَعْرِفُ غَيْرَ مَا أَنَا فِيهِ مِنْ عَافِيَتِكَ يَا مَوْلَايَ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّ ذَلِكَ وَاجِبٌ عَلَيْكَ لِي وَأَنَّهُ لَا يَنْبَغِي لِي أَنْ أَكُونَ فِي غَيْرِ مَرْتَبَتِي لِأَنِّي لَمْ أَذُقْ طَعْمَ الْبِلَاءِ فَأَجِدُ لَذَّةَ الرِّضَا وَلَمْ يَذُلَّنِي الْفَقْرُ فَأَعْرِفُ لَذَّةَ الْغِنَى وَلَمْ يُلْهِنِي الْخَوْفُ فَأَعْرِفُ فَضْلَ الْأَمْنِ يَا إِلَهِي فَأَصْبَحْتُ وَأَمْسَيْتُ فِي غَفْلَةٍ مِمَّا فِيهِ غَيْرِي مِمَّنْ هُوَ دُونِي نَكَرْتُ الْآءَ وَ لَمْ أَشْكُرْ نِعْمَاكَ وَ لَمْ أَشْكُ فِي أَنْ الَّذِي أَنَا فِيهِ دَائِمٌ غَيْرُ زَائِلٍ عَنِّي وَ لَا أَحَدٌ نَفْسِي بَأَنْتِقَالَ عَافِيَةٍ وَ لَا حُلُولَ فَقْرٍ وَ لَا خَوْفٍ وَ لَا حُزْنَ فِي عَاجِلِ دُنْيَايَ وَ فِي آجِلِ آخِرَتِي فَحَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَ بَيْنَ التَّضَرُّعِ إِلَيْكَ فِي دَوَامِ ذَلِكَ لِي مَعَ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ مِنْ شُكْرِكَ [و وَعَدْتَنِي عَلَيْهِ مِنْ شُكْرِكَ] وَ وَعَدْتَنِي عَلَيْهِ مِنَ الزَّمِيدِ مِنْ لَدَيْكَ فَسَهْوَةٌ وَ لَهْوَةٌ وَ غَفْلَةٌ وَ أَشْرَتْ وَ بَطْرَتْ وَ تَهَاوَنْتُ حَتَّى جَاءَ التَّغْيِيرُ مَكَانَ الْعَافِيَةِ بِحُلُولِ الْبِلَاءِ وَ نَزَلَ الضَّرُّ مَنَزِلَ الصَّحَّةِ بِأَنْوَاعِ الْأَذَى وَ أَقْبَلَ الْفَقْرُ بِإِزَالَةِ الْغِنَى فَعَرَفْتُ مَا كُنْتُ فِيهِ لِلَّذِي صَرْتُ إِلَيْهِ فَسَأَلْتُكَ مَسْأَلَةً مِنْ لَا يَسْتَوْجِبُ

(۱) «كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ»

نه چنین است که گمان کرده‌اید، این انسان حتما طغیان می‌کند.

کدام انسان؟

همان انسانی که در آیات قبل، با این تعبیر که «پروردگار بسیار کریمت به او علم داد»، درباره‌اش سخن گفت.

اگر دقت کنیم این آیات - که بعد از اشاره به خلقت انسان مطرح شده (آیه ۲) - بسیار شبیه آیات ۳۰-۳۱ سوره بقره است که در جلسه ۲۲۰ (<http://yekaye.ir/al-baqare-2-030>) و جلسه ۲۲۱ (<http://yekaye.ir/baqare-2-31>) مورد بحث قرار گرفت: در آنجا بعد از اشاره به اینکه خداوند می‌خواهد در زمین خلیفه قرار دهد، اعتراض فرشتگان به خونریزی و فساد انسان مطرح شد و خداوند برای نشان دادن شایستگی انسان، به علم ویژه‌ای که به انسان داد، استناد کرد؛ در این آیه ابتدا از علمی که به انسان داده، سخن گفت، سپس بر اینکه او طغیانگر است، تاکید فرمود.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسانی که خدا آفریده است ظرفیت و امکان خوبی و بدی را با هم دارد.

این اشتباه است که همچون فرشتگان (بقره/۳۰) و ابلیس (حجر/۳۳ <http://yekaye.ir/al-hegr-15-33>)، بدی‌های او

را ببینیم و چرایی خلیفه‌اللهی او را نفهمیم؛

و به همین اندازه اشتباه است که چون عنایات ویژه خدا و اعطای علم با قلم (= نوشتن، که روی دیگر سکه‌ی «خواندن» و عامل برتری عظیم انسان بر سایر موجودات است؛ جلسه ۳۵۲، تدبر ۲) به انسان را ببینیم، گمان کنیم که این موجود که خداوند این اندازه اکرامش کرده، دیگر طغیان نمی‌کند.

«نه چنین است که گمان کرده‌اید، این انسان حتما طغیان می‌کند.»

(۲) «كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ»

أَنْ تَسْمَعُ لَهُ دَعْوَةَ لِعَظِيمٍ مَا كُنْتُ فِيهِ مِنَ الْعَفْلَةِ وَ طَلَبْتُ طَلَبَةً مِنْ لَأِ يَسْتَحِقُّ نَجَاحَ الطَّلَبَةِ لِلَّذِي كُنْتُ فِيهِ مِنَ اللّٰهُوَ وَالْغَرَّةُ وَ تَضَرَّعْتُ تَضَرُّعًا مِنْ لَأِ يَسْتَوْجِبُ الرَّحْمَةَ الَّتِي كُنْتُ فِيهِ مِنَ الزُّهُوِّ وَالِاسْتِطَالَةِ فَرَكَنْتُ إِلَى مَا إِلَيْهِ صَبَّرْتَنِي وَ إِن [كَانَ] الضَّرُّ قَدْ مَسَّنِي وَ الْفَقْرُ قَدْ أَذَلَّنِي وَ الْبَلَاءُ قَدْ جَاءَنِي فَإِنْ يَكُ ذَلِكَ [يَا] إِلَهِي مِنْ سَخَطِكَ عَلَيَّ فَأَعُوذُ بِحِلْمِكَ مِنْ سَخَطِكَ يَا مَوْلَايَ وَ إِن كُنْتُ أَرَدْتُ أَنْ تَبْلُونِي فَقَدْ عَرَفْتُ ضَعْفِي وَ قَلَّةَ حِيلَتِي إِذْ قُلْتَ إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا وَ قُلْتَ فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَ نَعِمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ وَ أَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ وَ قُلْتَ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى وَ قُلْتَ وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ وَ قُلْتَ وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَلَهُ نِعْمَةٌ مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَ قُلْتَ وَ يَدْعُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَ كَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا وَ قُلْتَ وَ إِنَّا أَدْقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَا صَدَقَتْ وَ بَرَّتْ يَا مَوْلَايَ فَهَذِهِ صِفَاتِي الَّتِي أَعْرِفُهَا مِنْ نَفْسِي قَدْ مَضَتْ بِقُدْرَتِكَ فِي غَيْرِ أَنْ وَعَدْتَنِي مِنْكَ وَعَدًّا حَسَنًا أَنْ أَدْعُوكَ فَتَسْتَجِيبَ لِي فَأَنَا أَدْعُوكَ كَمَا أَمَرْتَنِي فَاسْتَجِبْ لِي كَمَا وَعَدْتَنِي وَ أَرُدْ عَلَيَّ نِعْمَتَكَ وَ أَثْقَلْنِي مِمَّا أَنَا فِيهِ إِلَى مَا هُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ حَتَّى أَبْلُغَ مِنْهُ رِضَاكَ وَ أَنَالَ بِهِ مَا عِنْدَكَ فِيمَا أَعَدَدْتَهُ لِأَوْلِيَائِكَ الصَّالِحِينَ - إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ قَرِيبٌ مُجِيبٌ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ [الطَّاهِرِينَ] الْأَخْيَارِ.

نه چنین است که گمان کرده‌اید، این انسان حتما طغیان می‌کند؟

چرا؟

چون اختیار دارد؛ و اختیار داشتن معنی ندارد، مگر اینکه بتواند خلاف آنچه باید انجام دهد، نیز انجام دهد؛ یعنی بتواند طغیان کند؛ و این توانستن، معنی ندارد مگر اینکه واقعا در میان انسانها دیده شود که کسی این راه را برگزیده است.^۱

﴿۳﴾ «كَأَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُفٍ»

نه چنین است که گمان کرده‌اید، در میان انسان‌ها حتما کسانی هستند که طغیان می‌کنند.

پس کسانی که دغدغه اصلاح انسان و جامعه انسانی را دارند، انتظار خود را تصحیح کنند:

اگر انتظار دارید کاری کنید که با تلاش‌های شما همه خوب شوند، زهی خیال باطل!

خدا به پیامبرش هم فرمود: تو نمی‌توانی هر که را دلت می‌خواهد هدایت کنی (قصص/۵۶)؛ دیگران که جای خود دارند! تذکر:

سخن فوق به معنای دست روی دست گذاشتن و کاری نکردن نیست؛ بلکه صرفا تصحیح انتظار خود از عالم و آدم است.

کسی که انتظارش از انسان را با نگاه قرآنی تصحیح نکند، چه بسا کارش به جایی برسد که توهم کند علت اینکه مردم در زمان

پیامبر اولوالعزمی همچون نوح طغیانگر ماندند، ضعف مدیریت آن پیامبر بوده است!

۱۳۹۵/۱۲/۲۶

۳۵۴) سوره علق (۹۶) آیه ۷ أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى

ترجمه

[انسان حتما سرکشی می‌کند] چون که خود را مستغنی دید.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«اسْتَغْنَى»

از ماده «غنی» است؛ که اصل این ماده در دو معنا به کار رفته است: یکی در معنای «کفایت» و «بی‌نیاز شدن»، و دوم در

خصوص حالت خاصی از «صوت» (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۳۹۸) که برخی تذکر داده‌اند که این معنای دوم از زبان

عبری وارد عربی شده است و اصلش «عناه» بوده است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۷، ص ۲۷۵) و در قرآن کریم تمام

۷۳ موردی که از این ماده استفاده شده در همان معنای اول بوده است.

استفاده شایع این تعبیر در مورد مال و ثروت است؛ اما منحصر در آن نیست؛ برخلاف «جده» که تنها در مورد مال و

ثروت به کار می‌رود (الفروق فی اللغة، ص ۱۶۹)

^۱ زیرا توانایی‌ای که هیچ مصداق خارجی نداشته باشد، بیشتر به تعارف شبیه است تا به واقعیت!

تعبیر «استغنی» به معنای «به بی‌نیازی رسیدن» است (کتاب العین، ج ۴، ص ۴۵۰) و با توجه به باب استفعال، در اصل به معنای «طلب غنا و بی‌نیاز شدن» بوده، اما به خاطر کثرت استعمالش در خصوص «غنی» کم‌کم به معنای «بی‌نیازی» به کار رفته است. (الفروق فی اللغة، ص ۱۶۹)

تعبیر «غنی» وقتی در مورد مکان به کار می‌رود، به معنای «اقامت کردن» است (کَانَ لَمْ یَعْنُوا فیها؛ اعراف/۹۲ و هود/۶۸ و ۹۵) و البته اقامت کردنی است که شخص گویبی دیگر به چیزی نیاز ندارد. (الفروق فی اللغة، ص ۳۰۳)

«أَنْ رَأَهُ» = «أَنْ» مصدری + «رَأَى» + «ه» (مفعول). این عبارت در مقام مفعول لأجله (مفعول له) برای «یطغی» (در آیه قبل) می‌باشد: طغیان می‌کند به خاطر اینکه ... (إعراب القرآن الکریم، ج ۳، ص ۴۵۷)

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

شخص مرفهی با لباسی پاکیزه خدمت رسول خدا ص آمد و نزد ایشان نشست. سپس مرد تنگدستی با لباسی پاره آمد و کنار آن مرفه نشست. آن مرفه لباسش را به سمت خودش جمع کرد.
رسول خدا ص فرمود: آیا ترسیدی از فقر او چیزی به تو برسد؟
گفت: نه.

فرمود: آیا ترسیدی از ثروت تو چیزی به او برسد؟
گفت: نه.

فرمود: آیا ترسیدی لباس کثیف شود؟
گفت: نه.

فرمود: پس چه چیزی تو را بدان کار واداشت؟

گفت: رسول خدا! حقیقت این است که مرا همدمی است که هر کار زشتی را برایم زینت می‌دهد و هر خوبی‌ای را در نظرم زشت جلوه می‌دهد. [به خاطر این کارم] نصف اموالم را برای او قرار می‌دهم.

پیامبر خدا ص به آن تنگدست فرمود: قبول می‌کنی؟
گفت: نه.

آن مرد گفت: آخر، چرا؟

گفت: می‌ترسم آنچه در تو وارد شد، در من هم وارد شود.

الکافی، ج ۲، ص ۲۶۲-۲۶۳

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ:
جَاءَ رَجُلٌ مُوسِرٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَجَلَسَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ص فَجَاءَ رَجُلٌ مُعْسِرٌ دَرِنُ الثَّوْبِ فَجَلَسَ إِلَى جَنْبِ
الْمُوسِرِ فَقَبَضَ الْمُوسِرُ ثِيَابَهُ مِنْ تَحْتِ فَخَذِيهِ.

فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَ أ خِفْتَ أَنْ يَمَسَّكَ مِنْ فَقْرِهِ شَيْءٌ؟ قَالَ لَا.

قَالَ فَخِفْتَ أَنْ يُصِيبَهُ مِنْ غَنَاكَ شَيْءٌ؟ قَالَ لَا.

قَالَ فَخِفْتَ أَنْ يُوسِّخَ ثِيَابَكَ؟ قَالَ لَا.

قَالَ فَمَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ؟

فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي قَرِيبًا يُزِينُ لِي كُلَّ قَبِيحٍ وَيُبْحِثُ لِي كُلَّ حَسَنٍ وَقَدْ جَعَلْتُ لَهُ نِصْفَ مَالِي.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ لِلْمُعْسِرِ: أ تُقْبَلُ؟

قَالَ لَا.

فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ وَمَ لِمَ؟

قَالَ أَخَافُ أَنْ يَدْخُلَنِي مَا دَخَلَكَ.^۱

(۲) از امام صادق ع روایت شده است که در مناجاتی که حضرت موسی ع با خدا داشت، خطاب آمد:

موسی! هنگامی که دیدی فقر روی آورده، بگو: مرحبا به شعار و علامت صالحان!

و هنگامی که دیدی بی نیازی روی آورده، بگو: گناهی که در عقوبتش عجله کردند!

الکافی، ج ۲، ص ۲۶۳

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَاسَانِيِّ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: فِي مُنَاجَاةِ مُوسَى ع:

۱. در حکایت زیر عمار شبیه فرد تنگدست فوق، از این آیه استفاده می کند:

ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ: فَأَيُّكُمْ الْيَوْمَ نَفَعَ بِجَاهِهِ أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فَقَالَ عَلِيُّ ع: أَنَا. قَالَ: صَنَعْتَ مَا ذَا قَالَ: مَرَرْتُ بِعَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ وَقَدْ لَازَمَهُ بَعْضُ الْيَهُودِ فِي ثَلَاثِينَ دِرْهَمًا كَانَتْ لَهُ عَلَيْهِ فَقَالَ عَمَّارٌ: يَا أَخَا رَسُولِ اللَّهِ صَ هَذَا يُلَازِمُنِي وَلَا يُرِيدُ إِلَّا أَذَى وَإِذْلَالِي لِمَحَبَّتِي لَكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ، فَخَلَصَنِي مِنْهُ بِجَاهِك. فَأَرَدْتُ أَنْ أَكَلِمَ لَهُ الْيَهُودِيَّ. فَقَالَ: يَا أَخَا رَسُولِ اللَّهِ إِنَّكَ أَجَلٌ فِي قَلْبِي وَعَيْنِي - مِنْ أَنْ أَبْذُلَكَ لِهَذَا الْكَافِرِ وَلَكِنْ أَشْفَعُ لِي إِلَى مَنْ لَا يَرُدُّكَ عَنْ طَلِبَةٍ، وَلَوْ أَرَدْتَ جَمِيعَ جَوَانِبِ الْعَالَمِ - أَنْ يُصِيرَهَا كَأَطْرَافِ السُّفْرَةِ [لَفَعَلَ] فَاسْأَلْهُ أَنْ يُعِينَنِي عَلَى أَدَاءِ دِينِهِ، وَيُغْنِيَنِي عَنِ الْاسْتِدَانَةِ.

فَقُلْتُ: اللَّهُمَّ أَفْعَلْ ذَلِكَ بِهِ، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ: اضْرِبْ بِيَدِكَ إِلَى مَا بَيْنَ يَدَيْكَ مِنْ شَيْءٍ «حَجَرٍ أَوْ مَدْرٍ» فَإِنَّ اللَّهَ يُقَلِّبُهُ لَكَ ذَهَبًا إِبْرِيضًا فَضْرَبَ يَدَهُ، فَتَنَاوَلَ حَجْرًا فِيهِ أَمْنَانٌ فَتَحَوَّلَ فِي يَدِهِ ذَهَبًا. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيَّ الْيَهُودِيَّ فَقَالَ: وَكَمْ دِينَكَ قَالَ: ثَلَاثُونَ دِرْهَمًا. فَقَالَ: كَمْ قِيمَتُهَا مِنَ الذَّهَبِ قَالَ: ثَلَاثَةٌ دَانِيِيرٌ. قَالَ عَمَّارٌ: اللَّهُمَّ بِجَاهِ مَنْ بِجَاهِهِ - قَلْبْتُ هَذَا الْحَجَرَ ذَهَبًا، لِيْنِ لِي هَذَا الذَّهَبُ لِأَفْضَلِ قَدَرٍ حَقَّهُ. فَالآنَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ، فَفَصَلَ لَهُ ثَلَاثَةَ مِثْقَالٍ، وَأَعْطَاهُ.

ثُمَّ جَعَلَ يَنْظُرُ إِلَيْهِ وَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي سَمِعْتُكَ تَقُولُ كُلًّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى وَلَا أُرِيدُ غِنَى يُطْغِيَنِي. اللَّهُمَّ فَأَعِدْ هَذَا الذَّهَبَ حَجْرًا - بِجَاهِ مَنْ جَعَلْتَهُ ذَهَبًا بَعْدَ أَنْ كَانَ حَجْرًا. فَعَادَ حَجْرًا فَرَمَاهُ مِنْ يَدِهِ، وَقَالَ: حَسْبِي مِنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مَوْلَاتِي لَكَ - يَا أَخَا رَسُولِ اللَّهِ صَ.

[فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَ:] فَتَعَجَّبَتْ مَلَائِكَةُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِنْ فِعْلِهِ، وَعَجَّتْ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِالنِّبَاءِ عَلَيْهِ، فَصَلَّوَاتُ اللَّهِ مِنْ فَوْقِ عَرْشِهِ تَتَوَالَى عَلَيْهِ.

قَالَ صَ: فَأَبْشِرْ يَا أَبَا الْبُقْطَانَ فَإِنَّكَ أَخُو عَلِيِّ فِي دِيَانَتِهِ، وَمِنْ أَفْضَلِ أَهْلِ وَلَايَتِهِ وَمِنْ الْمَقْتُولِينَ فِي مَحَبَّتِهِ، تَقْتُلُكَ الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَّةُ، وَآخِرُ زَادِكَ مِنَ الدُّنْيَا ضِيَاحٌ مِنْ لَبَنٍ وَتَلْحَقُ رُوحَكَ بِأَرْوَاحِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الْفَاضِلِينَ، فَأَنْتَ مِنْ خِيَارِ شِعْبَتِي... (التفسير المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام،

يَا مُوسَى إِذَا رَأَيْتَ الْفَقْرَ مُقْبِلًا فَقُلْ مَرْحَبًا بِشَعَارِ الصَّالِحِينَ وَإِذَا رَأَيْتَ الْغِنَى مُقْبِلًا فَقُلْ ذَنْبٌ عَجَلَتْ عُقُوبَتُهُ.^١

(٣) از امام کاظم ع روایت شده است:

خداوند عز و جل می فرماید: من ثروتمند را از باب اینکه نزد من گرمی تر است، ثروتمند نکردم؛ و فقیر را هم از باب اینکه نزد من خوار و پست است، فقیر نساختم؛ و این از اموری است که با آن، اغنیا را به فقرا آزمودم؛ و اگر فقرا نبودند اغنیا مستوجب بهشت نمی شدند.

الکافی، ج ٢، ص ٢٦٥

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ مَبَارَكِ غُلَامِ شُعَيْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى ع يَقُولُ:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ إِنِّي لَمْ أُغْنِ الْغِنَى لِكِرَامَةِ بِهِ عَلَى وَ لَمْ أَفْقِرِ الْفَقِيرَ لِهَوَانِ بِهِ عَلَى وَ هُوَ مِمَّا ابْتَلَيْتُ بِهِ الْأَغْنِيَاءَ بِالْفُقَرَاءِ وَ لَوْ لَا الْفُقَرَاءُ لَمْ يَسْتَوْجِبِ الْأَغْنِيَاءُ الْجَنَّةَ.^٢

(٤) قبلا (جلسه ١٦٧، حدیث ٢؛ و جلسه ٢١٢، حدیث ٣) درباره خطبه امیرالمومنین ع که به «خطبه وسیله» معروف شده،

توضیحاتی داده شد و فرازهایی از آن گذشت. در فراز دیگری از آن می فرمایند:

ای مردم! شگفت‌ترین عضو انسان قلب اوست که موادی از حکمت و اضدادی خلاف آن را در خود جای داده است:

اگر امیدی برایش پیش آید طمع خوارش می سازد،

اگر شعله طمعش برافروخته گردد حرصش او را بکشد،

اگر نومیدی گریبانش بگیرد افسوس او را از پای درآورد

١. این دو حدیث هم در همین مضمون است ناظر به ایمان فقیر:

عَنْهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ دَاوُدَ الْحَدَّادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ صَغِيرٍ عَنْ جَدِّهِ شُعَيْبٍ عَنْ مُفَضَّلٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع كَلَّمَا ازْدَادَ الْعَبْدُ إِيمَانًا ازْدَادَ ضَيْقًا فِي

مَعِيشَتِهِ. (الکافی، ج ٢، ص ٢٦١)

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ إِبْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع الْفَقْرُ أَرِينِ لِلْمُؤْمِنِ مِنَ الْعِدَارِ عَلَى خَدِّ

الْفَرَسِ. (الکافی، ج ٢، ص ٢٦٥)

٢. این دو روایت هم در همین مضمون است البته ناظر به قیامت:

وَ عَنْهُ عَنْ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَعْدَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَلْتَفِتُ - يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى فَقَرَاءِ الْمُؤْمِنِينَ شَبِيهَا بِالْمُعْتَدِرِ إِلَيْهِمْ

فَيَقُولُ وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي مَا أَفْقَرْتُمْ فِي الدُّنْيَا مِنْ هَوَانِ بِكُمْ عَلَى وَ لَتَرُونَ مَا أَصْنَعُ بِكُمْ الْيَوْمَ فَمَنْ زَوَّدَ أَحَدًا مِنْكُمْ فِي دَارِ الدُّنْيَا مَعْرُوفًا فَخَذُوا بِبِيَدِهِ فَادْخُلُوهُ

الْجَنَّةَ (الکافی، ج ٢، ص ٢٦١)

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ عِيسَى الْفَرَّاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ

تَعَالَى مُنَادِيًا يَنَادِي بَيْنَ يَدَيْهِ أَيْنَ الْفُقَرَاءُ فَيَقُومُ عَنْقُ مِنَ النَّاسِ كَثِيرٌ فَيَقُولُ عَبَادِي فَيَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا فَيَقُولُ إِنِّي لَمْ أَفْقِرْكُمْ لِهَوَانِ بِكُمْ عَلَى وَ لَكِنِّي إِنَّمَا

اخْتَرْتُكُمْ لِمَنْلِ هَذَا الْيَوْمِ تَصَفَّحُوا وَجُوهَ النَّاسِ فَمَنْ صَنَعَ إِلَيْكُمْ مَعْرُوفًا لَمْ يَصْنَعْهُ إِلَّا فِي فَكَافُوهُ عَنِّي بِالْجَنَّةِ. (الکافی، ج ٢، ص ٢٦٣)

اگر خشم بر او عارض شود غیظش شدید گردد،
اگر اوضاع بر وفق مراد باشد مصلحت‌اندیشی را فراموش کند،
اگر دچار ترس شود، بر حذر ماندن دغدغه‌اش گردد،
اگر امنیت برایش وسعت یابد، غرور و عزت‌آسایشش را سلب کند،
اگر مجدداً نعمتی به او رسد، غرور و عزت‌جویی او را در برگیرد،
اگر مالی بدو رسد بی‌نیازی او را به طغیان کشد،
اگر به فقر بر او چنگ زند، بلا مشغولش گرداند [یا: گریه امانش ندهد]،
اگر مصیبتی بدو رسد ناله او را به رسوایی کشد،
اگر گرسنگی او را بفرساید ضعف زمین‌گیرش کند،
اگر در سیری زیاده‌روی کند شکم‌پیچه او را در فشار قرار دهد،
پس هر کوتاهی‌ای به او ضرر می‌زند و هر افراطی برای او تباهی‌زا است.

الکافی، ج ۸، ص ۲۱ (خُطْبَةُ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ هِيَ خُطْبَةُ الْوَسِيلَةِ)

مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَعْمَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عُكَايَةَ التَّمِيمِيِّ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ النَّضْرِ الْفَهْرِيِّ عَنْ أَبِي عَمْرٍو الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ
عَمْرٍو بْنِ شَمْرٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ ع ... فَقَالَ ... إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع خَطَبَ النَّاسَ بِالْمَدِينَةِ بَعْدَ سَبْعَةِ
أَيَّامٍ مِنْ وَفَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ص ... فَقَالَ ...^۱

أَيُّهَا النَّاسُ أُعْجِبُ مَا فِي الْإِنْسَانِ قَلْبُهُ وَ لَهُ مَوَادُّ مِنَ الْحِكْمَةِ وَ أَضْدَادٌ مِنْ خِلَافِهَا:
فَإِنْ سَنَّحَ لَهُ الرَّجَاءُ أَذَلَّهُ الطَّمَعُ
وَ إِنْ هَاجَ بِهِ الطَّمَعُ أَهْلَكَهُ الْحَرِصُ
وَ إِنْ مَلَكَهُ الْيَأْسُ قَتَلَهُ الْأَسْفُ
وَ إِنْ عَرَضَ لَهُ الْغَضَبُ اشْتَدَّ بِهِ الْعَيْظُ
وَ إِنْ أَسْعَدَ بِالرِّضَى نَسِيَ التَّحَفُّظَ
وَ إِنْ نَالَهُ الْخَوْفُ شَغَلَهُ الْحَذَرُ
وَ إِنْ اتَّسَعَ لَهُ الْأَمْنُ اسْتَلَبَتْهُ الْعِزَّةُ
وَ إِنْ جَدَّدَتْ لَهُ نِعْمَةٌ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ
وَ إِنْ أَفَادَ مَالًا أَطْعَاهُ الْغِنَى
وَ إِنْ عَضَّتْهُ فَاقَةٌ شَغَلَهُ الْبَلَاءُ [وَ فِي نُسخِهِ جَهْدُهُ الْبُكَاءُ]

^۱ .فراز قبلی هم تاحدودی مربوط بود که برای رعایت اختصار صرف نظر شد:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الْمَنِيَّةَ قَبْلَ الدَّنِيَّةِ وَ التَّجَدُّدَ قَبْلَ التَّبَلُّدِ وَ الْحِسَابَ قَبْلَ الْعِقَابِ وَ الْقَبْرَ خَيْرٌ مِنَ الْفَقْرِ وَ غَضَّ الْبَصْرِ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مِنَ النَّظْرِ وَ الدَّهْرَ يَوْمٌ
لَكَ وَ يَوْمٌ عَلَيْكَ فَإِذَا كَانَ لَكَ فَلَا تَبْطُرْ وَ إِذَا كَانَ عَلَيْكَ فَاصْبِرْ فَبِكُلَيْهِمَا تُمْتَحَنُ [وَ فِي نُسخِهِ وَ كِلَاهُمَا سَيُخْتَبَرُ]

وَإِنْ أَصَابَتْهُ مُصِيبَةٌ فَضَحَّهِ الْجَزَعُ
وَإِنْ أَجْهَدَهُ الْجُوعُ قَعَدَ بِهِ الضَّعْفُ
وَإِنْ أَفْرَطَ فِي الشَّبَعِ كَطَّتَهُ الْبِطْنَةُ^۱
فَكُلُّ تَقْصِيرٍ بِهِ مُضِرٌّ وَكُلُّ إِفْرَاطٍ لَهُ مُفْسِدٌ.

تدبر

(۱) «أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى»

دلیل طغیانگری انسان این است که خود را مستغنی می‌بیند؛

شاید بدین جهت است که انسان در رنج و سختی آفریده شده است: «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ» (بلد/۴، جلسه ۳۳۳)؛
تا نیازش را فراموش نکند و سر به طغیان بر ندارد.

(۲) «أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى»

طغیانگری انسان ناشی از این است که خود را مستغنی می‌بیند؛

شاید بدین جهت است که علی‌رغم اینکه معصومین ع از منظر اجتماعی، فقر را نکوهیده‌اند و حاکمان را در مورد ریشه‌کن
کردن فقر مسؤول دانسته‌اند، در عین حال، از منظر فردی، فقرا را مدح کرده‌اند و در مجموع، آنها را به بهشت نزدیکتر از اغنیا
دانسته‌اند. (احادیث ۲ و ۳)، چرا که کسی که نیازمند است، غالباً سر به طغیان بر نمی‌دارد.

(۳) «أَنْ رَأَاهُ اسْتَغْنَى»

انسان سر به طغیانگری برمی‌دارد، چرا که خود را مستغنی می‌بیند؛

این آیه ظاهراً فلسفه‌ی آنچه را که موجب شد فرشتگان بر آفرینش آدم اعتراض کنند، بیان می‌کند. فرشتگان از فساد و
طغیانی که انسانها در زمین خواهند کرد، گلایه کردند و خداوند سخن آنها را رد نکرد (بقره/۳۰؛ جلسه ۲۲۰، تدبر ۲) و در این
آیه توضیح می‌دهد چرایی آن فسادگری انسان را؛

و جالب اینجاست که این روحیه استغنا را با تعبیر «دیدن» اشاره کرد.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

مقدمه اول:

۱. درباره اینکه سیری هم انسان را به طغیان می‌کشاند این دو حدیث قابل توجه است:

عَنِ الصَّادِقِ ع قَالَ فِي الْإِنْجِيلِ إِنَّ عِيسَى ع قَالَ اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي غُدُوَةً رَغِيْفًا مِنْ شَعِيرٍ وَعَشِيَّةً رَغِيْفًا مِنْ شَعِيرٍ وَلَا تَرْزُقْنِي فَوْقَ ذَلِكَ فَأَطْفِي (عدۀ

الداعی و نجاج الساعی، ص ۱۱۵)

عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ الْبَطْنَ إِذَا شَبِعَ طَغَى (المحاسن، ج ۲، ص ۴۴۶)

خداوند به انسان اختیار داده است؛ و چون اختیار دارد، آن کاری را «می‌خواهد» (و انجام می‌دهد) که «تشخیص دهد».

مقدمه دوم:

برای تشخیص دادن، خداوند به انسان هم عقل داده (که تشخیص کلی می‌دهد) و هم احساس (که به امر جزئی و خاص متوجه می‌شود)

نتیجه

عقل هر انسانی، نیازمند بودن وی به طور کلی را تشخیص می‌دهد؛ اما این تشخیص باید به طور خاص احساس شود و با توجه خاص (دیدن) همراه شود، تا انسان به اقتضای آن عمل کند. انسان وقتی نیاز خود را احساس می‌کند و در لحظه‌ای که متوجه نیازمندی خود هست، در مقابل خداوند تسلیم و خاضع است، به خدای خود پناه می‌برد و از او کمک می‌گیرد؛ اما وقتی که احساس بی‌نیازی کرد (خود را بی‌نیاز «دید») دیگر تشخیص کلی‌ای که عقل انجام می‌داد، پشتوانه عملش قرار نمی‌گیرد، بلکه همان احساس، پشتوانه عمل وی؛ و در حقیقت، خواسته‌ی نفس (که کوتاه‌بین و عاجل‌خواه است) محرک عملش می‌شود؛ پس نفس را در مقام خدایی می‌نشانند و در مقابل خداوند متعال طغیان می‌کند.

تأمل

شاید بدین جهت است که برتری و فضیلت انسان (که انسان را برتر از فرشتگان کرد) به «علم» دانسته شد و در عین حال، علی‌رغم برخورداری از این علم خاص، امکان طغیانگری او همچنان مورد اذعان قرار گرفت. (جلسه قبل، تدبر ۱)

۴) نکته‌ای در روش‌شناسی تفسیر

آیه قبل (كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ) در کنار این آیه (أَنْ رَأَاهُ اسْتَعْنَى)، از نمونه‌های بارزی است که کارکرد قاعده «امکان استعمال یک لفظ در چند معنا» را نشان می‌دهد. آیه قبل بتنهایی یک آیه بود و بحث از طغیانگری انسان را به طور کلی مطرح می‌کرد و در تدبرهای آن هم کوشیده شد، تنها همین مطلب مورد توجه قرار گیرد؛ اما وقتی این آیه به آن افزوده شد، بحث طغیانگری‌ای که ریشه در احساس استغنا داشت، مورد توجه قرار گرفت و تدبرهای فوق، همگی از این زاویه مطرح شد.^۲

۱. اصطلاحاً: فقر وجودی‌اش

۲. از این جهت شبیه آیه «قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ» است که به تعبیر علامه طباطبایی، هر یک از فرازهای «قُلِ اللَّهُ»، «قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ»، «قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ» و «قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ» یک معنای متمایز از معنای دیگر ارائه می‌دهد و همگی صحیح و معتبرند.

ترجمه

بی تردید رجوع [تنها] به سوی پروردگار توست.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«الرُّجْعَى»

از ماده «رجع» است که اصل این ماده به معنای «رد» (برگرداندن) و «تکرار» (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۹۰) و «برگشت (عود) بدانجایی که از آنجا آمده و یا به وضعیتی که قبلاً در آن وضعیت بوده» (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۴۲؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۶۱) به کار می‌رود، و صیغه ثلاثی آن (رَجَع)، هم در معنای لازم (برگشتن، بازگشتن) و هم در معنای متعدی (برگرداندن، بازگرداندن) استفاده شده است. (کتاب العین، ج ۱، ص ۲۲۵).

در زبان عربی، برای «برگشت» و «بازگشت» کلمات متعددی به کار رفته است که مقایسه آنها می‌تواند به فهم بهتر آنها کمک کند:

- «رجع» عام‌ترین معنای آن (= برگشتن، برگرداندن) است ولی:
- «توبه» رجوع از گناه است همراه با پشیمانی؛ (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۶۱)
- «إنابة» رجوع به کار خوب و اطاعت خداست (أُنَابُوا إِلَى اللَّهِ؛ زمر/۱۷) (الفروق فی اللغة، ص ۳۰۰؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۶۱)
- «إياب» رجوعی است که شخص به انتهای مقصد می‌رسد (دقیقا به همانجا که رفته برگردد) (إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ؛ غاشیه/۲۵) ((الفروق فی اللغة، ص ۲۹۹؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۶۱)
- «عود» رجوعی بعد از انصراف است؛ یعنی یک اقدام ثانوی (قبلاً کاری انجام شده و شخص منصرف شده ولی دوباره به انجام آن اقدام می‌کند) (وَإِنْ تَعُوذُوا نَعُدْ؛ انفال/۱۹) (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۶۱)
- «رد» رجوعی است که با کراهت و اجبار انجام شود (يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ؛ بقره/۸۵) (الفروق فی اللغة، ص ۱۰۷)
- «فیء» رجوع از نزدیک است؛ یعنی رجوعی که خیلی دور نشده است (فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ بقره/۲۲۶)^۱ (الفروق فی اللغة، ص ۲۹۹)
- «انقلاب» رجوع به حالت خلاف و نقیض آن وضعیتی است که قبلاً در آن وضعیت بوده است (انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ؛ آل عمران/۱۴۴) (الفروق فی اللغة، ص ۳۰۰)

اما کلمه «رُجْعَى» مصدر ثلاثی برای «رَجَع يَرْجِعُ» و مترادف با «رُجُوع» و «مَرَجِع» است و لذا تعبیر «إِنَّ إِلِيَّ رَجَعُ الرُّجْعَى» در این آیه معادل تعبیر «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً» (مائده/۴۸ و ۱۰۵) می‌باشد؛ و از سیبویه نقل شده که چون با حرف «إلی»

^۱ . همچنین مالی که از مشرکین به دست می‌آید را ظاهراً از این جهت «فیء» گفته‌اند که گویی از جانبی به جانب دیگر برمی‌گردد. (منه سمی مال المشرکین فیئنا لذلک کانه فاء من جانب الی جانب).

متعدی می‌شود و گاه در موقعیت «حال» قرار می‌گیرد، نمی‌تواند به معنای «اسم مکان» باشد [پس اسم مکان آن، تنها در وزن «مرجع» می‌آید که در قرآن کریم، این وزن نیامده است] هرچند که مصدر برای وزن «فَعَلَ يَفْعَلُ» غالباً به صورت «مَفْعَلٌ» [نه مَفْعَلٌ] می‌آید. (لسان العرب، ج ۸، ص ۱۱۴)

این ماده در قرآن کریم ۱۰۴ بار به کار رفته است که در همگی معنای «برگشتن» مورد نظر بوده است؛ غیر از یک مورد «وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ؛ طارق/۱۱» که با اینکه کلمه «رَجَعٌ» در قرآن کریم به همان معنای «رجوع» هم به کار رفته (أِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ، ق/۳؛ إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ، طارق/۸)، اما در اینجا اغلب اهل لغت، بر این باورند که این کلمه به معنای «باران» است (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۴۹۱؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۴۳) هرچند برخی، در عین حال که استعمال کلمه «رجع» در مورد باران را انکار نمی‌کنند، اما معتقدند که اینجا هم «رجع» به همان معنای «برگرداندن» است، از این جهت که آسمان آب‌هایی که به صورت بخار به آسمان رفته، و با هر چیز سنگینی را که به آسمان پرتاب شود، برمی‌گرداند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۶۴)

- در جمله «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ»، «إِلَىٰ رَبِّكَ» جار و مجرور، و لذا «خبر إن» می‌باشد که بر «اسم إن» (ربک) مقدم شده است؛ و لذا دلالت بر حصر دارد یعنی «رجوع تنها به سوی پروردگارت است»

حدیث

(۱) از امام باقر ع روایت شده است:

جبرئیل به پیامبر خدا ص فرمود: بدان که من هیچ پیامبری از پیامبران را به اندازه تو دوست نداشته‌ام. پس زیاد بگو: اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَرَىٰ وَلَا تُرَىٰ وَأَنْتَ بِالْمَنْظَرِ الْأَعْلَىٰ وَأَنَّ إِلَيْكَ الْمُنْتَهَىٰ وَالرُّجْعَىٰ وَأَنَّ لَكَ الْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ وَأَنَّ لَكَ الْمَمَاتَ وَالْمَحْيَا وَرَبُّ أَعُوذُ بِكَ أَنْ أذَلَ أَوْ أُخْزَىٰ.

[خدایا تو می‌بینی و دیده نشوی؛ و تو در چشم‌انداز برتری؛ و همانا پایان و بازگشت به سوی توست؛ و آخر و اول هم از آن توست، و مرگ و زندگی هم به دست توست؛ و پروردگارا! به تو پناه می‌برم از اینکه ذلیل و خوار شوم.

مهج الدعوات و منهج العبادات، ص ۱۷۲

رَوَيْنَاهُ بِإِسْنَادِنَا إِلَىٰ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ فِي كِتَابِ فَضْلِ الدُّعَاءِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَىٰ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ وَعَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: قَالَ جَبْرَائِيلُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ اعْلَمْ إِنَّي لَمْ أَحِبَّ نَبِيًّا مِنْ الْأَنْبِيَاءِ كَحُبِّي إِيَّاكَ فَأَكْثَرَ أَنْ تَقُولَ اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَرَىٰ وَلَا تُرَىٰ وَأَنْتَ بِالْمَنْظَرِ الْأَعْلَىٰ وَأَنَّ إِلَيْكَ الْمُنْتَهَىٰ وَالرُّجْعَىٰ وَأَنَّ لَكَ الْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ وَأَنَّ لَكَ الْمَمَاتَ وَالْمَحْيَا وَرَبُّ أَعُوذُ بِكَ أَنْ أذَلَ أَوْ أُخْزَىٰ.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

«رأس الجالوت» [= یکی از علمای معروف یهود] به یهودیان گفت: مسلمانان گمان می‌کنند که [حضرت] علی ع تواناترین مردم در جدل کردن و عالم‌ترین مردمان است. بیایید با هم سراغ علی ع برویم و از او سوالی بپرسیم و در آن سوال، اشتباهش را برملا کنیم. پس نزد ایشان آمدند و گفت: یا امیرالمومنین! می‌خواهم از شما سوالی بپرسم!

فرمود: هر چه می‌خواهی بپرس!

گفت: یا امیرالمومنین! پروردگاران از کی بوده است؟

فرمود: ای یهودی! «از کی بوده» را فقط در مورد چیزی می‌گویند که نبوده است، آنگاه [سوال می‌شود] از کی «بود» شد؛ اما او بوده است بدون اینکه «بود شدنی» در کار باشد؛ او بود بدون اینکه «چگونه‌ای» در کار باشد؛ این طور است، یهودی! بله، این طور است! چگونه برای او «قبل» ی باشد؟! او قبل از «قبل» بود، بدون هیچ غایتی، و نه در انتهای غایتی، و نه غایتی به او [برسد]، غایات نزد او منقطع شدند [= از «غایت بودن» ساقط شدند] که او غایت هر غایتی است.

راس الجالوت گفت: شهادت می‌دهم که دین تو حق است و آنچه با آن مخالف باشد باطل است.

الکافی، ج ۱، ص ۹۰

عَلَىٰ بَنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَىٰ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ لِلْيَهُودِ إِنَّ الْمُسْلِمِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّ عَلِيًّا ع مِنْ أَجْدَلِ النَّاسِ وَأَعْلَمُهُمْ أَذْهَبُوا بِنَا إِلَيْهِ لَعَلِّي أَسْأَلُهُ عَنْ مَسْأَلَةٍ وَأَخْطِئُهُ فِيهَا فَآتَاهُ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ.

قَالَ سَلْ عَمَّا شِئْتَ؟

قَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَتَىٰ كَانَ رَبُّنَا؟

قَالَ لَهُ يَا يَهُودِيٌّ إِنَّمَا يُقَالُ مَتَىٰ كَانَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ فَكَانَ مَتَىٰ كَانَ هُوَ كَائِنٌ بَلَا كَيْنُونِيَّةٍ كَائِنٌ كَانَ بَلَا كَيْفٍ يَكُونُ؛ بَلَىٰ يَا يَهُودِيٌّ، ثُمَّ بَلَىٰ يَا يَهُودِيٌّ، كَيْفَ يَكُونُ لَهُ قَبْلُ هُوَ قَبْلَ الْقَبْلِ بَلَا غَايَةٍ وَلَا مُنْتَهَىٰ غَايَةٍ وَلَا غَايَةً إِلَّا هِيَ انْقَطَعَتِ الْغَايَاتُ عِنْدَهُ هُوَ غَايَةٌ كُلُّ غَايَةٍ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّ دِينَكَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا خَالَفَهُ بَاطِلٌ.^۱

تدبر

(۱) «إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الرَّجْعِي»

۱. این روایات هم در همین مضمون قابل توجه است:

عَدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ قَالَ: اجْتَمَعَتِ الْيَهُودُ إِلَىٰ رَأْسِ الْجَالُوتِ فَقَالُوا لَهُ إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ عَالِمٌ يَعْنُونَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع فَانْطَلَقَ بِنَا إِلَيْهِ نَسْأَلُهُ فَآتَاهُ فَقِيلَ لَهُمْ هُوَ فِي الْقَصْرِ فَانْتَظَرُوهُ حَتَّىٰ خَرَجَ فَقَالَ لَهُ رَأْسُ الْجَالُوتِ جِئْنَاكَ نَسْأَلُكَ فَقَالَ سَلْ يَا يَهُودِيٌّ عَمَّا بَدَأَ لَكَ فَقَالَ أَسْأَلُكَ عَنْ رَبِّكَ مَتَىٰ كَانَ فَقَالَ كَانَ بَلَا كَيْنُونِيَّةٍ كَانَ بَلَا كَيْفٍ كَانَ لَمْ يَزَلْ بَلَا كَمْ وَبَلَا كَيْفٍ كَانَ لَيْسَ لَهُ قَبْلُ هُوَ قَبْلَ الْقَبْلِ بَلَا قَبْلٍ وَلَا غَايَةٍ وَلَا مُنْتَهَىٰ انْقَطَعَتْ عَنْهُ الْغَايَةُ وَهُوَ غَايَةٌ كُلُّ غَايَةٍ فَقَالَ رَأْسُ الْجَالُوتِ امْضُوا بِنَا فَهُوَ أَعْلَمُ مِمَّا يُقَالُ فِيهِ. (الکافی، ج ۱، ص ۸۹)

وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمُوصِلِيِّ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: جَاءَ حَبْرٌ مِنَ الْأَحْبَارِ إِلَىٰ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَتَىٰ كَانَ رَبُّكَ فَقَالَ لَهُ تَكَلَّمْ أَمْكُ وَمَتَىٰ لَمْ يَكُنْ حَتَّىٰ يُقَالَ مَتَىٰ كَانَ كَانَ رَبِّي قَبْلَ الْقَبْلِ بَلَا قَبْلٍ وَبَعْدَ الْبَعْدِ بَلَا بَعْدٍ وَلَا غَايَةً وَلَا مُنْتَهَىٰ لِعَايَتِهِ انْقَطَعَتِ الْغَايَاتُ عِنْدَهُ فَهُوَ مُنْتَهَىٰ كُلِّ غَايَةٍ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَفَنَبِيٌّ أَنْتَ فَقَالَ وَيَلَكُ إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ مِنْ عِبِيدِ مُحَمَّدٍ ص وَرَوَى أَنَّهُ سُئِلَ عَ أَيِّنَ كَانَ رَبُّنَا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ سَمَاءً وَارْضًا فَقَالَ عَ أَيِّنَ سُؤَالَ عَنْ مَكَانٍ وَكَانَ اللَّهُ وَلا مَكَانَ. (الکافی، ج ۱، ص ۸۹)

عَلَىٰ بَنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنِ ابْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمُوصِلِيِّ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: أَتَىٰ حَبْرٌ مِنَ الْأَحْبَارِ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَتَىٰ كَانَ رَبُّكَ قَالَ وَيَلَكُ إِنَّمَا يُقَالُ مَتَىٰ كَانَ لِمَا لَمْ يَكُنْ فَأَمَّا مَا كَانَ فَلَا يُقَالُ مَتَىٰ كَانَ كَانَ قَبْلَ الْقَبْلِ بَلَا قَبْلٍ وَبَعْدَ الْبَعْدِ بَلَا بَعْدٍ وَلَا مُنْتَهَىٰ غَايَةً لِنْتَهَىٰ غَايَتَهُ فَقَالَ لَهُ أُنَبِيٌّ أَنْتَ فَقَالَ لَأَمْكُ الْهَبَلُ إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ مِنْ عِبِيدِ رَسُولِ اللَّهِ ص. (الکافی، ج ۱، ص ۹۰)

خدا انسان را آفرید، به او علمی ویژه داد؛ اما او طغیان کرد؛ چرا که احساس استغنا کرد. (علق/۱-۷)
ظاهراً راه علاج این طغیان، آن است که احساس استغنائیش به چالش کشیده شود؛ و به آن علم برگردد.
و ظاهراً این آیه همین کار را می‌کند:

ای انسانی که الان احساس استغنا به تو دست داده،
بدان که بی‌تردید رجوع و بازگشت و نهایت کار تو، به جانب پروردگارت است.
الان احساس بی‌نیازی می‌کنی؟! آن موقع چه خواهی کرد؟

۲) «إِنِّ إِلِي رُبِّكَ الرَّجْعِي»

بی‌تردید رجوع [تنها] به سوی پروردگار توست؛ و می‌دانیم که این رجوع در آخرت بر همگان آشکار می‌گردد.
قبلش فرمود: کسی که احساس بی‌نیازی کند، سر به طغیان می‌زند (علق/۶-۷). «سر به طغیان می‌زند» یعنی این مقصد را
در پیش نمی‌گیرد و از آنجا که هرکس بناچار به این منزل خواهد رسید، رجوع وی با وضع مطلوبی نخواهد بود.
ظاهراً به همین جهت است که رسیدن به سرای مطلوب در آخرت، در گروی این دانسته شده که انسان به سمت علوطلبی
و فسادانگیزی (طغیانگری) که ناشی از غلبه غضب و شهوت بر عقل است) نرود، و تقوی (= مراقبت از خویش) پیشه کند:
«تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ: آن سرای آخرت است، برای کسانی
قرارش می‌دهیم که در زمین نه دنبال برتری جویی‌اند و نه فساد، و عاقبت از آن تقوی‌پیشگان است؛ قصص/۸۳»

۳) «إِنِّ إِلِي رُبِّكَ الرَّجْعِي»

آیات سوره علق، اولین آیاتی است که بر پیامبر ص نازل شده است. و الحق که همه مطالب مورد نیاز انسان در این آیات
مرور می‌شود:

شروع آیات این بود که با نام پروردگاری آغاز کن که خالق و مبدا همه چیز است؛
و در این آیه می‌فرماید: و بازگشت و نهایت همه چیز هم به سوی اوست.
یعنی همان: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ: ما از آن خداییم و به سوی او بازمی‌گردیم. (بقره/۱۵۶)
به قول مرحوم آقامحمد رضا الهی قمشه‌ای:

آن خدای دان همه مقبول و ناقبول

مِنْ رَحْمَةٍ بَدَأَ وَإِلَى رَحْمَةٍ يُؤْوِلُ

از رحمت آمدند و به رحمت روند خلق

این است سر عشق که حیران کند عقول

و بین این مبدا و معاد هم تنها از یک چیز سخن گفته شد: پروردگاری کریم که به انسان علم داد، آن هم با ابزار قلم؛ ولی
این انسان، علی‌رغم چنین بزرگواری‌ای که در حقش شده، طغیانگری می‌کند.

۴) «إِنِّ إِلِي رُبِّكَ الرَّجْعِي»

بی‌تردید رجوع [تنها] به سوی پروردگار توست.

همه ناامیدی‌ها، تزلزل‌ها، هوسرانی‌ها، مردم‌آزاری‌ها، ... و در یک کلمه، بدی‌ها، از اینجا شروع می‌شود که این آیه را فراموش می‌کنیم.

کسی که پایان همه کارها را به دست خدا ببیند، آیا بن‌بستی در زندگی می‌بیند؟

کسی که نهایت همه قدرت‌ها را در خدا ببیند، آیا در مقابل کوران حوادث، ذره‌ای تزلزل به خود راه می‌دهد؟

کسی که بداند که تمامی اعمال و حرکاتش سرانجام در محضر خدا محاسبه خواهد شد، آیا هر کاری که هوس کند، انجام

می‌دهد؟

کسی که حشر نهایی همگان با هم در محضر عدل خدا را باور کند، آیا دست به آزار دیگران می‌زند؟

و ...

خلاصه اینکه، کسی که بداند آخر کارش با خداست و جز خدا مقصدی در کار نیست، آیا بدی‌ای با خود خواهد برد؟

مورد زیر را در کانال نگذاشتم

۵) «إِنِّ إِلِي رُبِّكَ الرَّجْعِي»

- فرمود بی‌تردید «الرُّجْعِي» (= رجوع) به سوی پروردگار توست. و نفرمود رجوع چه چیزی؟ یعنی این تعبیر را مطلق آورد (نه مقید به چیزی خاص)؛ پس دلالت بر رجوع هر چیز به خدا می‌کند.

- اما چرا «ربک» گفت و نفرمود: رجوع [همه چیز] به «الله» است؟

شاید با توجه به نکته‌ای که در جلسه ۳۵۲ (تدبیر ۱-ج) بیان شد، بتوان این آیه را شاهی گرفت بر اینکه پیامبر اکرم ص بالاترین مقام در میان مخلوقات را داراست: زیرا رجوع همه چیز، به مقامی است که آن مقام، مقام «ربّ تو» است؛ به تعبیر دیگر، آن مقامی که ربوبیت تو را برعهده گرفته، همان مقامی است که هر چیزی بدان برمی‌گردد.

توجه:

این مضمون که بازگشت و نهایت‌صیوررت همه چیز به «الله» است، در بسیاری از آیات دیگر، مورد توجه بوده است (مثلاً: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، بقره/۱۵۶؛ إِلِي اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا، مائده/۴۸ و ۱۰۵)؛ سوال فوق، این است که آوردن کلمه «ربک» در حالی که غالباً از کلمه «الله» در این مقام استفاده شده، چه دلالت اضافه‌ای دارد؟ و تلقی فوق این است که مقام الله (ذات مستجمع جمیع صفات کمال)، همان مقامی است که ربوبیت شخص پیامبر ص را برعهده دارد.

ترجمه

آیا دیدی کسی را که باز دارد؛ بنده‌ای را آنگاه که نماز می‌گذاشت.

اختلاف روایت در تعداد آیات این سوره^۱

شأن نزول

۱) روایت شده است که ابوجهل بر جمعی از قریش وارد شد و گفت: شنیده‌ام که محمد جلوی چشم شما صورتش را بر زمین می‌مالد [اشاره به حالت سجده].

گفتند. بله، همین طور است.

گفت اگر دیدم که این کار را می‌کند، گردنش را لگدمال می‌کنم.

به او گفته شد: او آنجا دارد نماز می‌گذارد.

رفت تا به ایشان جسارت کند، یکدفعه دیدند عقب عقب می‌رود و دستهایش را به حالت دفاع از خود حرکت می‌دهد.

گفتند ابوحرکم [= لقب ابوجهل]، تو را چه شده؟

گفت میان من و محمد خندقی پر از آتش بود و وضعیتی ترسناک و بالهایی که مانع از پیشروی من می‌شد.

و پیامبر خدا ص فرمود: به کسی که جانم به دست اوست سوگند، اگر نزدیکم می‌شد ملائکه اعضای بدنش را از هم پاره

می‌کردند.

مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۲؛ مناقب آل ابی طالب ع، ج ۱، ص ۷۱؛ الدر المنثور، ج ۶، ص ۳۶۹-۳۷۰

فقد جاء في الحديث أن أبا جهل قال هل يعفر محمد وجهه بين أظهركم قالوا نعم قال فبالذي يحلف به لئن رأيت يفعّل ذلك لأطأن على رقبتة فقيل له ها هو ذلك يصلي فانطلق ليطأ على رقبتة فما فجأهم إلا وهو ينكص على عقبه و يتقى ببدية

۱. قبلا در بحث اختلاف قرائات (جلسه ۳۴۲) اشاره شد که عثمان هنگام یکسان‌سازی مصحف‌ها، پنج نسخه را در پنج شهر اصلی آن زمان (مکه، مدینه، کوفه، بصره و شام) قرار داد. اصطلاحاً نسخه‌های مکه و مدینه را نسخه حجازی، و نسخه‌های کوفه و بصره را نسخه عراقی و نسخه شام را نسخه شامی می‌گویند. نحوه شماره‌گذاری آیات در این نسخه‌ها اندک تفاوتی داشته است که چه بسا به عنوان یکی از وجوه اختلاف قرائات برشمرده شود.

سوره علق در نسخه عراقی (که نسخه کنونی عثمان طه بر اساس آن تنظیم شده) ۱۹ آیه، و در نسخه حجازی ۲۰ آیه و در نسخه شامی، ۱۸ آیه آمده است؛ بدین صورت که در نسخه حجازی، آیه پایانی، که مشتمل بر سجده واجب است، یعنی «كَلَّا لَا تُطَعُّهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ» به صورت دو آیه مجزا آمده است: «كَلَّا لَا تُطَعُّهُ» و «وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ». و در نسخه شامی، دو آیه محل بحث در جلسه امروز، در قالب یک آیه به صورت «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ» آمده است. (تفسیر الصافی، ج ۵، ص ۳۴۸: سوره العلق، مکیه؛ عدد آیه‌ها عشرُونَ آیه حجازی و تسع عشرة عراقی و ثمانی عشرة شامی اختلافها آیتان الَّذِي يَنْهَىٰ غَيْرِ الشَّامِيِّ لَئِن لَّمْ يَنْتَهَ حِجَازِي)

۲. حُدَيْفَةُ وَ أَبُو هُرَيْرَةَ جَاءَ أَبُو جَهْلٍ إِلَى النَّبِيِّ ع وَ هُوَ يُصَلِّي لِيَطَأَ عَلَى رَقَبَتِهِ فَجَعَلَ يَنْكُصُ عَلَى عَقْبِيهِ فَقِيلَ لَهُ مَا لَكَ قَالَ إِنْ بَيْنِي وَ بَيْنَهُ خُنْدَقًا مِنْ نَارٍ مَهُولًا وَ رَأَيْتُ مَلَائِكَةً ذَوِي أَجْنِحَةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ لَوْ دَنَا مِنِّي لَأَخْتَطَفْتَهُ الْمَلَائِكَةُ عَضْوًا عَضْوًا فَتَزَلَّ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ الْآيَاتِ

فقالوا ما لك يا أبا الحكم قال إن بيني وبينه خندقا من نار و هولا و أجنحة و قال نبى الله و الذى نفسى بيده لو دنا منى لاختطفته الملائكة عضوا عضوا فأنزل الله سبحانه «أرأيت الذى ينهاى» إلى آخر السورة؛ رواه مسلم فى الصحيح^۱

حدیث

۲) از امام صادق ع روایت شده است:

امیرالمومنین ع در مسجد کوفه بر مردی گذشت که نماز «ضحی» می خواند. امیرالمومنین ع با شلاقی که در دست داشت آرام به پهلوى او زد و گفت: نماز او این (توبه کنندگان) را ذبح می کنی؟ خداوند ذبحت کند!

گفت: پس ترکش کنم؟

فرمود: پس [گمان کرده ای که من کسی هستم که درباره اش گفته شده] «آیا دیدی کسی را که باز دارد بنده ای را آنگاه که نماز می گذاشت»؟

و امام صادق ع در ادامه فرمودند: همین که حضرت علی ع وی را نهی از منکر کرد، برای اثبات اینکه این کار روا نیست، کافی است.

[توضیح:

در فاصله وقتی که خورشید بالا می آید تا قبل از اذان ظهر، نمازی از پیامبر ص توصیه نشده است؛ اما در مقابل، نافله های نماز ظهر بسیار توصیه و علامت «او این» (توبه کنندگان) دانسته شده بود. بعد از ایشان، عده ای بدعتی گذاشتند و به بهانه اینکه نافله ظهر را قبل از اذان ظهر بخوایم، ابتدا قبل از اذان ظهر، و سپس برای این مقطع از زمان، نمازی را [تا سقف ۸ رکعت که تعداد رکعات نافله ظهر است] توصیه کردند و نامش را نماز «ضحی» گذاشتند و بعدا در مقابل سخن پیامبر ص، حتی آن را نماز «او این» هم نامیدند!

حضرت علی ع در زمان خلافت خود با این بدعت مخالفت کردند؛ و اینکه فرمود «نماز او این را ذبح می کنی، یعنی وقتی افراد به جای نافله ظهر، که وقتش بعد از اذان ظهر است، این نماز را می خوانند، دیگر نافله ظهر را نمی خوانند و با این کارشان، گویی نافله ظهر را که به نماز توبه کنندگان معروف بوده، ذبح کرده اند. (الوافی، ج ۷، ص ۱۱۶)

اما از زمان معاویه به بعد، دوباره این بدعت رواج یافت و این را یکی از اشکالات امیرالمومنین ع شمردند! و احادیثی درباره اهمیت این نماز از قول پیامبر ص جعل کردند. امروزه هم متأسفانه این نماز رواج دارد، با اینکه در کتب بسیار معتبرشان،

۱. البته مطلب درباره ولید، و نیز درباره ابوجهل به نحوی دیگر هم گفته شده است؛ مثلا:

كَانَ الْوَلِيدُ بْنُ الْمُغِيرَةَ يَنْهَى النَّاسَ عَنِ الصَّلَاةِ - وَأَنْ يُطَاعَ اللَّهُ - وَرَسُولُهُ فَقَالَ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى (تفسير القمي، ج ۲، ص ۴۳۰)
ابن عباس و الأصم كان النبي ع يصلّي عند المقام فمر به أبو جهل فقال يا محمد أ لم أنهك عن هذا و توعدّه فأغلظ له رسول الله و انتهره فقال يا محمد بأى شيء تتهددنى أما والله إني لأكبر هذا الوادى نادياً فنزل أ رأيت الذى ينهاى إلى قوله فليدع ناديه سندع الزبانية فقال ابن عباس لو نادى لأخذته الزبانية بالعذاب مكانه. (مناقب آل أبى طالب عليهم السلام (لابن شهر آشوب)، ج ۱، ص ۵۵)

مانند صحیح بخاری، روایاتی (مثلاً از قول پسر عمر) دارند که نه تنها پیامبر ص، بلکه ابوبکر و عمر هم چنین نمازی نخوانده‌اند (صحیح بخاری، ج ۱، ص ۲۲۰، ح ۱۱۱۰)

الکافی، ج ۳، ص ۴۵۲؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۵۶۶

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْقُمِّيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ رَفَعَهُ قَالَ: مَرَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ صَ بَرَجُلٍ يُصَلِّي الضُّحَى فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ فَعَمَزَ جَنْبَهُ بِالدَّرَّةِ وَقَالَ نَحَرْتَ صَلَاةَ الْأَوَابِينَ نَحَرَكَ اللَّهُ قَالَ فَاتْرُكْهَا قَالَ فَقَالَ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى. عَبْدًا إِذَا صَلَّى فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع وَكَفَى بِإِنْكَارِ عَلِيٍّ ع نَهْيًا.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است:

هنگامی که نمازگزار به نماز می‌ایستد، رحمت از اوج آسمانها تا گردنه‌های زمین بر او نازل می‌شود و فرشتگان بر او حلقه می‌زنند و فرشته‌ای ندایش می‌دهد: اگر این نمازگزار از آنچه در این نماز است باخبر بود، نمازش را تمام نمی‌کرد!

الکافی، ج ۳، ص ۲۶۵

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ خَلِيفَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ إِذَا قَامَ الْمُصَلِّي إِلَى الصَّلَاةِ نَزَلَتْ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ مِنْ أَعْنَانِ السَّمَاءِ إِلَى أَعْنَانِ الْأَرْضِ وَحَفَّتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ وَنَادَاهُ مَلَكٌ لَوْ يَعْلَمُ هَذَا الْمُصَلِّي مَا فِي الصَّلَاةِ مَا أَنْقَلَتْ.^۳

تدبر

(۱) «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى؛ عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

گاه طغیانگری انسان به حدی می‌رسد که نه تنها خودش نماز نمی‌خواند، بلکه مانع از نمازگزاردن دیگران می‌شود. البته اینها از دید خدا مخفی نمی‌ماند.

۱. حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ تَوْبَةَ، عَنْ مَوْرِقٍ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَتُصَلِّي الضُّحَى؟، قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَعُمَرُ؟، قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَأَبُو بَكْرٍ؟، قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَالْتَّبِيُّ ص قَالَ: لَا إِخَالَه.

۲. وَ رَوَى عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ الْمُخْتَارِ الْأَنْصَارِيُّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ صَلَاةِ الضُّحَى فَقَالَ أَوَّلُ مَنْ صَلَّىهَا قَوْمٌ كَانُوا مِنَ الْغَافِلِينَ فَيُصَلُّونَهَا وَلَمْ يُصَلِّهَا رَسُولُ اللَّهِ ص وَقَالَ إِنَّ عَلِيًّا ع مَرَّ عَلَى رَجُلٍ وَهُوَ يُصَلِّيهَا فَقَالَ عَلِيٌّ ع مَا هَذِهِ الصَّلَاةُ فَقَالَ أَدْعَاهَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ - فَقَالَ ع أَكُونُ أَنَّهُى عَبْدًا إِذَا صَلَّى

۳. این روایت همین مضمون را مفصلتر مطرح کرده است:

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِذَا قَامَ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ فِي صَلَاتِهِ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ أَوْ قَالَ أَقْبَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ حَتَّى يَنْصَرِفَ وَأَظْلَمَتْهُ الرَّحْمَةُ مِنْ فَوْقِ رَأْسِهِ إِلَى أَفْقِ السَّمَاءِ وَالْمَلَائِكَةُ تَحْفُهُ مِنْ حَوْلِهِ إِلَى أَفْقِ السَّمَاءِ وَوَكَّلَ اللَّهُ بِهِ مَلَكًا قَاتِمًا عَلَى رَأْسِهِ يَقُولُ لَهُ أَيُّهَا الْمُصَلِّي لَوْ تَعْلَمُ مِنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ وَمَنْ تَنَاجَى مَا التَّفْتُ وَ لَأَزَلْتُ مِنْ مَوْضِعِكَ أَبَدًا. (الکافی، ج ۳، ص ۲۶۵)

نکته‌ای برای اخلاق اجتماعی

گاهی ممکن است کسی در خانواده و یا جمعی باشد که اهل نماز نیستند و فرد نمازگزار را مسخره می‌کنند. این آیه به او دلداری می‌دهد که اندوهی به دل راه مده! تو که در چنین شرایطی نماز می‌خوانی، به پیامبرت اقتدا کرده‌ای! تازه، اینها تو را فقط مسخره می‌کنند، اما آن زمان در مقابل نماز پیامبر، قصد چه جسارت‌هایی می‌کردند؟! (حدیث ۱)

(۲) «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

مقصود از «آیا دیدی کسی را که ...» در این آیه چیست؟

الف. مواخذه است؛ بدین معنا که «فکر می‌کنی چه عذابی در انتظار اوست؟» (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۲)
ب. در مقام تعجب واداشتن است؛ (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۲؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۶) به همان وجهی که در زبان فارسی می‌گوییم که «واقعا می‌بینی که فلانی چنین می‌کند؟!»
ج. شاید هشدار است به واقع‌بینی در زندگی یک مومن و مشکلاتی که برایش پیش می‌آید:

نکته تخصصی انسان‌شناسی

در آیات قبل، ابتدا از اکرام انسان با تعلیم و ویژه‌ای (که مایه برتری او بر غیر انسان شده است، جلسه ۳۵۲، تدبر ۲) سخن گفت، سپس هشدار داد که گمان نکنید که وقتی خدا چنین انسان را اکرام کرده، دیگر همه چیز در این انسان بر وفق مراد است:

اولین هشدار این بود که علی‌رغم چنین عنایت و ویژه‌ای عده‌ای راه طغیان را در پیش می‌گیرند. شاید در اینجا دارد هشدار دوم را می‌دهد که: اگر کسی مومن شد و در همین مسیر کرامت الهی گام برداشت، انتظار نداشته باشد که از جانب آن طغیانگرها اذیت نشود؛ حتی برای نماز خواندنشان، که ظاهراً یک امر فردی است و کاری به کار آنها ندارد، مزاحمش خواهند شد.

نکته تخصصی سیاسی

اگر نکته فوق صحیح باشد، هشدار است که مواظب باشید: شیطان برای گرفتن دیتان، ابتدا از زاویه سکولاریسم (جدایی دین از مسائل اجتماعی) وارد می‌شود؛ اما اگر وارد شد آزادی عملتان در مسائل دینی مربوط به خودتان را هم تحمل نخواهد کرد. شاهد ساده‌اش هم مخالفت شدید حکومت‌های سکولار غربی با حجاب زنان مسلمان است.

د. ...

(۳) «عَبْدًا إِذَا صَلَّى»

اگر این سوره اولین سوره نازل شده بر پیامبر ص باشد و یکجا نازل شده باشد، تعبیر «بنده‌ای که نماز می‌گذاشت» دلالت دارد که پیامبر اکرم ص قبل از نزول قرآن هم نماز می‌خوانده است؛ و این شاهدی است بر اینکه ایشان قبل از برانگیخته شدن به «رسالت» [= ابلاغ پیام الهی به دیگران]، مقام «نبوت» [اطلاع از مطالب و حیانی] را دارا بوده است. (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۵)

۴) «أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ»

مقصود از «الَّذِي يَنْهَىٰ» در این آیه، علی‌القاعده همان انسان طغیانگر است که در آیه ۶ از او سخن گفته شد.

پس،

کسی که خود در مقابل خداوند طغیان کرده، رسم بندگی بجا نمی‌آورد، حتی برای عبادات فردی انسانهایی که ظاهراً کاری به کار وی ندارند، نیز مانع تراشی می‌کند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی سیاسی

کسی که راه طغیانگری در مقابل خدا در پیش می‌گیرد، این گونه نیست که به آزادی‌های فردی هم احترام بگذارد. در دوره جدید، با شعار «آزادی» و «لیبرالیسم» (مکتب اصالت آزادی) تلاش شد دین و دینداری از عرصه زندگی کنار زده شود؛ با این ادعا که «هرکسی در عرصه زندگی خود آزاد است، مادام که به آزادی‌های دیگران تجاوز ننماید.» و مدعی شدند که دینداری، عرصه را بر آزادی‌های فردی تنگ می‌کند؛ اما لیبرالیسم، آزادی همگان، حتی دینداران را به رسمیت می‌شناسد.

اما تجربه تمدن مدرن بخوبی اثبات کرد که چنین «آزادی» ای، بیش از یک شعار، و سرپوشی برای بسط سلطه سلطه‌گران نخواهد بود؛ و انسان‌ها تا زمانی آزادی دارند، که در مقابل نظام سلطه تسلیم باشند؛ لذا صریحاً اعلام کردند که ایدئولوژی «لیبرال دموکراسی» آزادی انسان را به رسمیت می‌شناسد مگر آزادی کسی که نخواهد زیر بار نظام «لیبرال دموکراسی» برود؛ و از حمایت همه‌جانبه کشورهای غربی از کودتای الجزایر - که مردم در انتخابات آزاد به یک حکومت دینی رای داده بودند - تا قوانین سختگیرانه علیه حجاب زنانی که نمی‌خواهند ابزار شهوترانی مردان بی‌دین قرار گیرند، و ... همگی شواهدی است بر اینکه «کسی که در مقابل خدا طغیان می‌کند، قطعاً به دینداران، حتی در مقام دینداری خودشان هم آزادی نخواهد داد.»

۱۳۹۵/۱۲/۲۹

۳۵۸) سوره علق (۹۶) آیه ۱۱ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ

ترجمه

آیا نگاه کرده‌ای که اگر بر هدایت بود، [چه می‌شد]؟

می‌لاد مبارک حضرت زهرا، صدیقه کبری سلام الله علیها، بر تمامی پویندگان راهش مبارک باد

سالی که بهارش قدم فاطمه باشد صدها برکت از کرم فاطمه باشد

(۱) فرازهایی از خطبه فدکیه

حضرت زینب س روایت کرده است هنگامی که به حضرت فاطمه سلام الله علیها خبر رسید که ابوبکر تصمیمش بر اینکه فدک را از ایشان بازدارد قطعی شده، روسری اش را محکم کرد و خود را در چادری پیچید و همراه جمعی از زنان از منزل خارج شد، و به نحوی حرکت کرد که راه رفتنش، از راه رفتن رسول خدا ص چیزی کم نداشت، تا بر ابوبکر - در حالی که در میانه جمعی از مهاجران و انصار بود - وارد شد، ناله ای سر داد که همه افراد به گریه افتادند، چون گریه اش آرام گرفت، فرمود:

... و شهادت می دهم که پدرم محمد ص بنده و رسول خداست؛ پیش از آنکه بیافریند او را اختیار کرده بود، و پیش از آنکه مبعوثش کند، او را برگزیده بود؛ هنگامی که خلاق در غیب، مکنون؛ و از هر هول و هراسی، مصون؛ و با عدم، قرین بودند، [خدا این کار را انجام داد] بر اساس علم خداوند عز و جل به عاقبت امور و احاطه اش به حوادث ایام، و شناختش از حد و اندازه کارها؛ خداوند عز و جل او را مبعوث کرد برای تمام کردن کار خود، و محقق ساختن حکمی که مقدر شده بود؛ پس [حضرت محمد ص] امتها را دید که در دینهای خود فرقه فرقه شده بودند، هر یک به آتشی گرفتار و به پرستش بت‌هایی مشغول بود، و خدا را با اینکه می شناختند، انکار می کردند؛ پس خداوند عز و جل با حضرت محمد صلی الله علیه و آله، ظلمتهای آنها را نور بخشید، ابهام و تردیدها را از قلبها گشود، و تاریکیها را از مقابل دیدگان زدود، ...

... سپس شما ای بندگان خدا ... گمان کردید که خداوند حقی برایتان در این امر قرار داده است، و عهدی بود که به جانب شما گسیل داشته بود، در حالی که ما باقی مانده آن چیزی بودیم که خداوند بر شما خلیفه قرار داده بود، و کتاب خدا با ما بود، در حالی که بصیرت‌هایش آشکار بود، و آیاتش در مورد ما، از امور مخفی اش پرده برمی داشت، و برهانش ظواهرش را کاملاً واضح می ساخت، و شنیدنش جان هر جنبنده‌ای را آرام می کرد، پیروی از آن به بهشت رضوان ره می نمود و گوش سپردن به آن، به سوی نجات ره می برد ...

... در حالی که کتاب خداوند در مقابل شماست: مطالبش نمایان، احکامش شکوفا، نشانه‌هایش رهنما، بر حذر داشتن‌هایش تردیدناپذیر، و دستوراتش واضح است، و شما آن را پشت سرتان انداخته‌اید؛ آیا می خواهید از او روی برگردانید؟ یا به غیر آن حکم می کنید؟ ...

بلاغات النساء، ص ۲۷-۳۱؛ الإحتجاج (للطبرسی)، ج ۱، ص ۹۸-۱۰۴

قَالَ أَحْمَدُ بْنُ أَبِي طَاهِرٍ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ - رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ دِيَارِ مِصْرَ لَقِيْتُهُ بِالرَّافِقَةِ - قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عِيسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ قَالَ: أَخْبَرَنَا جَعْفَرُ الْأَخْمَرِيُّ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَنْ عَمَّتِهِ زَيْنَبِ بِنْتِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، قَالَتْ: لَمَّا بَلَغَ فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلَامُ إِجْمَاعُ أَبِي بَكْرٍ عَلَيَّ مَنَعَهَا فَدَكَ لَأْتَتْ خِمَارَهَا وَ اشْتَمَلَتْ بِجِلْبَابِهَا وَ خَرَجَتْ فِي حَشْدَةٍ نَسَانَهَا وَ لَمَّةٍ مِنْ قَوْمِهَا، تَجَرُّ أَدْرَاعَهَا، مَا تَخْرُمُ مِنْ مِشْيَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَ آله] شَيْئًا، حَتَّى وَقَفْتُ عَلَى أَبِي بَكْرٍ - وَ هُوَ فِي حَشْدٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ - فَأَنْتَ أَنَّهُ أَجْهَشَ لَهَا الْقَوْمَ بِالْبُكَاءِ، فَلَمَّا سَكَنْتُ فَوَرْتُهُمْ قَالَتْ:

... وَ أَشْهَدُ أَنَّ أَبِي مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ، اخْتَارَهُ قَبْلَ أَنْ يَجْتَبِيَهُ، وَ اصْطَفَاهُ قَبْلَ أَنْ ابْتَعَثَهُ، وَ سَمَّاهُ قَبْلَ أَنْ اسْتَنْجَبَهُ، إِذِ الْخَلَائِقُ بِالْغُيُوبِ مَكْنُونَةٌ، وَ بَسْتَرِ الْأَهْوَابِ مَصُونَةٌ، وَ بِنَهَايَةِ الْعَدَمِ مَقْرُونَةٌ، عَلِمًا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِمَائِلِ الْأُمُورِ، وَ إِحَاطَةً بِحَوَادِثِ الدُّهُورِ، وَ مَعْرِفَةً بِمَوَاضِعِ الْمَقْدُورِ، ابْتَعَثَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِتِمَامًا لِأَمْرِهِ وَ عَزِيمَةً عَلَى إِمْضَاءِ حُكْمِهِ، فَرَأَى الْأَمَمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَ آلِهِ] فَرَقًا فِي أَدْيَانِهَا، عَكْفًا عَلَى نِيرَانِهَا، عَابِدَةً لَأَوْثَانِهَا، مُنْكَرَةً لِلَّهِ مَعَ عَرِفَانِهَا، فَأَنَارَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ [وَ آلِهِ] ظُلْمَهَا، وَ فَرَّجَ عَنِ الْقُلُوبِ بُهْمَهَا، وَ جَلَّا عَنِ الْأَبْصَارِ غُمَمَهَا،

...ثُمَّ أَنْتُمْ عِبَادَ اللَّهِ ... زَعَمْتُمْ حَقُّ لَكُمْ لِلَّهِ [مَلِكُهُ اللَّهُ] فِيكُمْ عَهْدٌ قَدَمَهُ إِلَيْكُمْ، وَ نَحْنُ بَقِيَّةٌ اسْتَخْلَفْنَا عَلَيْكُمْ، وَ مَعَنَا كِتَابُ اللَّهِ، بَيْنَهُ بَصَائِرُهُ، وَ آيٌ فِينَا مُنْكَشِفَةٌ سِرَائِرُهُ، وَ بَرَهَانٌ مُنْجِلِيَةٌ ظَوَاهِرُهُ، مُدِيمٌ لِلْبَرِيَّةِ إِسْمَاعُهُ، قَائِدٌ إِلَى الرِّضْوَانِ اتِّبَاعُهُ، مُؤَدٌّ إِلَى النَّجَاةِ اسْتِمَاعُهُ...

...وَ كِتَابُ اللَّهِ بَيْنَ أَظْهَرِكُمْ، أُمُورُهُ ظَاهِرَةٌ، وَ أَحْكَامُهُ زَاهِرَةٌ، وَ أَعْلَامُهُ بَاهِرَةٌ، وَ زَوَاجِرُهُ لَائِحَةٌ، وَ أَوَامِرُهُ وَاضِحَةٌ، قَدْ خَلَقْتُمُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ، أَرْغَبَةٌ عَنْهُ تُرِيدُونَ؟، أَمْ بَعْضُهُ تَحْكُمُونَ...^۱

(۲) از امام رضا ع روایت شده است:

امام آبی گوارا بر تشنگان است، و راهنمایی برای هدایت و نجات دهنده از هلاکت است.

الکافی، ج ۱، ص ۲۰۰

أَبُو مُحَمَّدٍ الْقَاسِمِ بْنِ الْعَلَاءِ رَحِمَهُ اللَّهُ رَفَعَهُ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الرَّضَاعِ:
الْإِمَامُ الْمَاءُ الْعَذْبُ عَلَى الظَّمِّ وَ الدَّالُّ عَلَى الْهُدَى وَ الْمُنْجِي مِنَ الرَّدَى.

تدبر

(۱) «أُ رَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى»

در این آیه، جمله شرطیه را آورد ولی جواب شرط را نیاورد: آیا نگاه کرده‌ای که اگر بر هدایت بود، [آنگاه...؟].

منظور از «او» در این جمله که «او بر هدایت بود» کیست، و آن جمله محذوف چیست؟

الف. منظور، همان بنده نمازگزار است؛

و آنگاه جواب شرط می‌تواند این باشد که:

(۱) «چه عذابی در انتظار آن طغیانگر است»؛ یعنی «اگر آن طغیانگر که بنده نمازگزار را منع می‌کرد می‌دانست که آن بنده

بر هدایت است، چه عذابی در انتظار او خواهد بود؟ (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۳؛ المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۶)

۱. این حدیث هم درباره اینکه هدایت در گروی چیست:

حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجَوْهَرِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مُكْرَمٍ قَالَ حَدَّثَنَا الطَّيَالِسِيُّ أَبُو النَّدِ [الْوَلِيدِ] عَنْ أَبِي الزِّيَادِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ ذَكْوَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَسَلَّمَ: مَنْ تَرَكَ فِيكُمْ التَّقْلِينَ كِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَنْ اتَّبَعَهُ كَانَ عَلَى الْهُدَى وَ مَنْ تَرَكَهُ كَانَ عَلَى الضَّلَالَةِ ثُمَّ أَهْلُ بَيْتِي أَذْكَرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَقُلْتُ لِأَبِي هُرَيْرَةَ فَمَنْ أَهْلُ بَيْتِهِ نَسَاؤُهُ قَالَ لَا أَهْلُ بَيْتِهِ صَلْبُهُ وَ عَصْبَتُهُ وَ هُمُ الْأَائِمَّةُ الْإِثْنَا عَشَرَ الَّذِينَ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِي قَوْلِهِ وَ جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ (كفاية الأثر في النص على الأئمة الإثني عشر، ص ۸۷)

(۲) «چه اندازه کار آن طغیانگر عجیب و نامعقول بود»؛ یعنی «اگر آن طغیانگر که بنده نمازگزار را منع می‌کرد می‌دانست که آن بنده بر هدایت است، چه اندازه کارش عجیب و نامعقول بود»؟ (مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۷۸۳)

(۳) ...

ب. منظور، خود آن طغیانگر است؛ آنگاه جواب شرط می‌تواند همانند موارد فوق باشد؛ یعنی: اگر آن طغیانگر بر هدایت بود، می‌فهمید که با این کارش چه عذابی در پیش دارد؛ یا چه اندازه کارش نامعقول بوده است؛ یا چه کاری را باید امر می‌کرد یا مانع می‌شد (المیزان، ج ۲۰، ص ۳۲۶)؛ یا ...

ج. ...

(۲) «أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ»

گاه انسان بدون اینکه درباره سخن کسی تأمل کرده باشد، پیشاپیش خود را در موضع حق و او را در موضع باطل می‌بیند. انسان همواره باید قبل از موضع‌گیری در مورد هرکس، ابتدا با خود بیندیشد که اگر او بر هدایت بود، چطور؟

(۳) «أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ»

این آیه ظاهراً در مقام این است که آن انسان طغیانگر را که در مقابل بنده نمازگزار سد ایجاد می‌کرد، مواخذه کند که: تو که چنین می‌کنی، اگر آن بنده در هدایت بود و تو در اشتباه بودی، چطور؟ اما چرا از تعبیر «اگر او بر هدایت بود» استفاده کرد، و تعبیری مانند اگر واقعا «او آدم خوبی بود و کارش درست بود و تو در اشتباه بودی» نیاورد؟

الف. شاید می‌خواهد تذکر دهد که مساله اصلی برای قضاوت کردن درباره کسی، و خوب یا بد دانستن او، مساله در مسیر هدایت بودن است. یعنی معیار قضاوت درباره افراد، وضع کنونی آنها نیست. ممکن است به صورت بالفعل الان ما بهتر از دیگری باشیم، اما او چون در مسیر هدایت قرار گرفته، عاقبتش بهتر از ما شود.

ب. شاید می‌خواهد تذکر دهد که مساله اصلی برای قضاوت کردن درباره کسی، و خوب یا بد دانستن او، وضع مادی و امکانات دنیوی او نیست؛ بلکه وضعیت معنوی و در مسیر هدایت بودن اوست.

ج. ...

۱۳۹۵/۱۲/۳۰

۳۵۹ (سوره علق (۹۶) آیه ۱۲) أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَىٰ

ترجمه

[آیا نگاه کرده‌ای که اگر او بر هدایت بود،] یا به تقوی امر می‌کرد [چه می‌شد]؟

تبریک سال نو

✽ سال نو شد. ✽

یک سال دیگر هم از عمرمان گذشت.

آنچه خوردیم و پوشیدیم و وقت گذرانیدیم؛ از دستمان رفت؛

آنچه برای ما ماند و می ماند،

باورهایی است که نحوه تصمیم‌گیری، و در حقیقت، رنگ و بوی جانمان را رقم زده؛

و اعمال رفتاری که هویت و شخصیت‌مان را سامان داده است.

✽ سال نو شد. ✽

گرد و غبار از خانه‌ها رفتیم.

آیا غبار از خانه دل نروسیم؟

آیا خودمان نو نشویم؟

اما چگونه؟

خداوند پاسخ می‌دهد:

«ما کتابی برایتان فرستادیم که در آن ذکر و حال شماس است؛ پس، آیا در آن نمی‌اندیشید؟!» (انبیاء/۱۰)

جمعی از تشنگان وحی کوشیدند، سال گذشته، هر روز دست کم درباره یک آیه از این کتاب بیندیشند.

شما هم اگر می‌خواهید همراه شوید، بسم الله؛

در کانال «یک آیه در روز» عضو شوید و آن را به دوستانتان معرفی کنید:

<https://t.me/YekAaye>

انشاءالله که در سال ۱۳۹۶، بتوانیم با یاری قرآن، خودمان را نو کنیم.

سال نو بر آنان که می‌خواهند از نو زندگی کنند، مبارک باد.

نکات ترجمه

«التَّقْوَى» از ماده «وقی» به معنای نگهداشتن و حفظ کردن است و ترجمه کلمه «تقوی» به «خودنگهداری» بسیار مناسب‌تر

است تا «پرهیزکاری». درباره این کلمه در جلسه ۱۳۵ توضیح داده شد.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

تقوی بر سه گونه است:

یکی تقوای به خدا، و آن عبارت است از اینکه کار محل اختلاف [که درباره‌اش اختلاف نظر هست] را ترک کند، چه

رسد به شبهات؛ و این تقوای خاص الخاص است؛

و تقوای از خدا، و آن عبارت است از ترک شبهات، چه رسد به ترک حرام؛ و این تقوای خاص است؛

و تقوای از ترس آتش و عقاب، و آن عبارت است از ترک حرام؛ و این تقوای عام است ...

و فرمودند:

تفسیر تقوا عبارت است از رها کردن آنچه که انجامش مشکلی ندارد، برای برحذر ماندن از آنچه مشکل دارد.

مصباح الشریعه، ص ۳۸

قَالَ الصَّادِقُ عِ التَّقْوَى عَلَى ثَلَاثَةِ أَوْجِهٍ تَقْوَى بِاللَّهِ وَهُوَ تَرْكُ الْخِلَافِ فَضْلًا عَنِ الشُّبْهَةِ وَهُوَ تَقْوَى خَاصٌّ الْخَاصِّ وَتَقْوَى مِنَ اللَّهِ تَعَالَى وَهُوَ تَرْكُ الشُّبْهَاتِ فَضْلًا عَنِ الْحَرَامِ وَهُوَ تَقْوَى الْخَاصِّ وَتَقْوَى مِنَ خَوْفِ النَّارِ وَالْعِقَابِ وَهُوَ تَرْكُ الْحَرَامِ وَهُوَ تَقْوَى الْعَامِ ...

... وَ تَفْسِيرُ التَّقْوَى تَرْكُ مَا لَيْسَ بِأَخْذِهِ بَأْسٌ حَذَرًا مِمَّا بِهِ الْبَأْسُ.

(۲) از امام باقر ع روایت شده است:

پیامبر اکرم ص در حجه الوداع خطبه‌ای خواندند و فرمودند:

ای مردم!

به خدا سوگند که چیزی نبود که شما را به بهشت نزدیک کند و از آتش دور نماید، مگر اینکه شما را بدان امر کردم؛

و چیزی نبود که شما را به آتش نزدیک کند و از بهشت دور نماید، مگر اینکه شما را از آن بازداشتم.

و همانا روح الامین در جان من چنین القا کرد که کسی نمی‌میرد مگر اینکه روزی‌اش را به طور کامل دریافت کند؛

پس تقوای الهی پیشه کنید و در طلب [روزی] حرص نزنید؛

و مبادا اگر چیزی از روزی کسی به تاخیر افتاد، آن را از راه غیر حلال طلب کند؛ چرا که آنچه نزد خداست به دست

نمی‌آید مگر با طاعتش.

الکافی، ج ۲، ص ۷۴

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنْ أَبِي حَمَزَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:
خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ع فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَقَالَ:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ! وَاللَّهِ مَا مِنْ شَيْءٍ يُقْرَبُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ وَ يَبَاعِدُكُمْ مِنَ النَّارِ إِلَّا وَ قَدْ أَمَرْتُكُمْ بِهِ وَ مَا مِنْ شَيْءٍ يُقْرَبُكُمْ مِنَ النَّارِ وَ يَبَاعِدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا وَ قَدْ نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ؛

أَلَا وَ إِنَّ الرُّوحَ الْأَمِينَ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمَلَ رِزْقَهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَجْمَلُوا فِي الطَّلَبِ وَ لَا يَحْمِلْ أَحَدُكُمْ اسْتِبْطَاءَ شَيْءٍ مِنَ الرِّزْقِ أَنْ يَطْلُبَهُ بِغَيْرِ حِلِّهِ فَإِنَّهُ لَا يُدْرِكُ مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِطَاعَتِهِ.^۱

۱. این سه روایت هم در اهمیت تقوی قابل ملاحظه است:

(۱) مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ فَضِيلِ بْنِ عُمَانَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ص يَقُولُ لَا يَقْبَلُ عَمَلٌ مَعَ تَقْوَى وَ كَيْفَ يَقْبَلُ مَا يَتَقَبَّلُ. (الکافی، ج ۲، ص ۷۵)

(۲) عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عُمَانَ بْنِ عَيْسَى عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ عَمْرِو قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَذَكَرْنَا الْأَعْمَالَ فَقُلْتُ أَنَا مَا أضعفَ عَمَلِي فَقَالَ مَهْ اسْتَغْفِرَ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ لِي إِنَّ قَلِيلَ الْعَمَلِ مَعَ التَّقْوَى خَيْرٌ مِنْ كَثِيرِ الْعَمَلِ بِلَا تَقْوَى قُلْتُ كَيْفَ يَكُونُ كَثِيرٌ بِلَا تَقْوَى قَالَ نَعَمْ مِثْلُ الرَّجُلِ يُطْعَمُ طَعَامَهُ وَ يَرْتَفِقُ جِيرَانَهُ وَ يُوَطِّئُ رَحْلَهُ فَإِذَا ارْتَفَعَ لَهُ الْبَابُ مِنَ الْحَرَامِ دَخَلَ فِيهِ فَهَذَا الْعَمَلُ بِلَا تَقْوَى وَ يَكُونُ الْآخِرَ لَيْسَ عِنْدَهُ فَإِذَا ارْتَفَعَ لَهُ الْبَابُ مِنَ الْحَرَامِ لَمْ يَدْخُلْ فِيهِ. (الکافی، ج ۲، ص ۷۶)

(۱) «أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى»

آن انسان طغیانگر، منع از نماز می‌کرد (علق ۷-۹)؛ و این بنده‌ای که بر هدایت است، امر به تقوی. و جالب اینجاست که هم نماز خواندن و هم رعایت تقوی، از اموری‌اند که در نگاه بسیاری از انسان‌ها مساله‌ای شخصی و فقط و فقط به خود شخص مرتبط می‌باشد.

اما شاید این آیات می‌خواهند این نگاه را به چالش بکشند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان، موجودی اجتماعی است؛ پس، هرچند در ظاهر خود را بی‌اعتنایی بزند، اما در واقع، نمی‌تواند نسبت به زندگی دیگران بی‌اعتنا باشد؛ تا حدی که بسیاری از جامعه‌شناسان برجسته (مانند کولی، مید و بلومر) از «اثرآینه‌سان» سخن گفته‌اند (یعنی انسان هر کاری که می‌کند، نگاه می‌کند که چه اثری در دیگران می‌گذارد و بر اساس انعکاسی که در دیگران دارد کارش را انجام می‌دهد) و عمده کنش‌های انسانی را اساساً «کنش متقابل» می‌دانند.

این آیات چه‌بسا می‌خواهند بگویند، هر انسانی، چه طغیانگر باشد و چه اهل هدایت، نمی‌تواند نسبت به زندگی و رفتار دیگران بی‌تفاوت باشد؛ و حتی در خصوص رفتارهایی که از منظر بسیاری از افراد، کاملاً شخصی قلمداد می‌شود، امر و نهی‌ای دارند. البته این امر و نهی، صرفاً زبانی نیست؛ بلکه بسیاری از اوقات، ما با اعمال مان و نیز با واکنش‌هایمان به رفتار دیگران، عملاً آنها را امر و نهی می‌کنیم.

و اگر این واقعیت - که هر انسانی خواه ناخواه در حال امر و نهی دیگران است - جدی گرفته شود، به ادعای دروغین «لیبرالیسم» (که: انسانها مادام که متعرض دیگران نشده‌اند آزادند و ما کاری به باورها و جهت‌گیری‌های درونی دیگران نداریم) فریفته شویم، خواهیم اندیشید که واقعا اگر ما دائما در حال امر و نهی دیگران هستیم، به چه چیزی امر کنیم و از چه نهی نماییم.

نکند ما جزء کسانی باشیم که عملاً از ارتباط انسانها با خدا (نماز) منع می‌کنیم؛ و کسی را که اهل ترویج تقواست، از خود می‌رانیم!

(۲) «أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى؛ أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى»

قرآن کریم در اولین آیات نازل شده بر پیامبر ص، وقتی می‌خواهد مخاطب را به برتر بودن یک انسان توجه دهد، دو ویژگی برایش برمی‌شمرد: اهل هدایت بودن، و امر به تقوی بودن. یعنی معیار قضاوت درباره خوبی انسانها این دو چیز است:

(۳) الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي دَاوُدَ الْمُسْتَرِقِّ عَنْ مُحَسِّنِ الْمِثْمِيِّ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ شُعَيْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ مَا نَقَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَبْدًا مِنْ ذُلِّ الْمَعَاصِي إِلَى عِزِّ التَّقْوَى إِلَّا أَغْنَاهُ مِنْ غَيْرِ مَالٍ وَأَعَزَّهُ مِنْ غَيْرِ عَشِيرَةٍ وَأَنَسَهُ مِنْ غَيْرِ بَشَرٍ. (الكافي، ج ۲، ص ۷۶)

آیا او در مسیر هدایت است؟

آیا او در زمره کسانی است که امر به تقوا می‌کنند؟

اما این دو ویژگی چگونه می‌توانند جامع همه خصلت‌های خوب شوند؟

نکته تخصصی انسان‌شناسی

پاسخ سوال فوق، نیازمند توجه به چند مقدمه است:

(۱) کار خوب، زمانی واقعا خوب است که انسان را به خدا نزدیک کند (وگرنه اگر برای شهرت و ریا و ... باشد، ارزشی

ندارد)؛ وهم تقوا و هم هدایت، اموری‌اند که در نسبت با خدا معنی‌دار می‌شوند.

(۲) چنانکه از معنای لغوی این دو کلمه هم فهمیده می‌شود «هدایت»، شناخت راه صحیح است؛ و «تقوی» (=

خودنگهداری)، التزام عملی به پیمودن آن.

(۳) «بر هدایت بودن» یک ویژگی ناظر به خود شخص است؛ و «امر به تقوا کردن» یک ویژگی ناظر به تعامل انسان با

دیگران.

(۴) در منطق قرآن کریم، رابطه متقابلی بین تقوا و هدایت هست: هدایت اساساً در متقین اثر می‌گذارد (هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ؛

بقره/۲) و ثمره هدایت هم تقواست (وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَ آتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ؛ محمد/۱۷)؛ یعنی اگر کسی بر هدایت است،

اهل تقواست؛ و اگر کسی امر به تقوا می‌کند، در صدد هدایت دیگران است.

پس،

در این دو تعبیر، حقیقت «خوب بودن یک انسان»،

اولاً در نسبت با خدا،

ثانیاً هم به لحاظ فردی و هم به لحاظ اجتماعی،

ثالثاً هم در مقام نظر و هم در مقام عمل،

نشان داده شده است.

(۳) «أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى»

لحن آیه قبل (أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ عَلَى الْهُدَى)، به گونه‌ای بود که از آن استنباط می‌شد که انسان همواره باید قبل از موضع‌گیری

در مورد هرکس، ابتدا با خود بیندیشد که اگر او بر هدایت بود، چطور؟ (جلسه قبل، تدبر ۲)

آمدن این تعبیر (یا به تقوی امر می‌کرد) بلافاصله بعد از آن، از این سوء تفاهم که: «پس، ما هرگز حق امر و نهی کردن به

هیچکس را نداریم!» جلوگیری می‌کند.

یعنی در عین حال که نباید درباره دیگران سریع موضع‌گیری کرد و افراد را با کوچکترین اشتباهی در گمراهی محض

دانست، اما عرصه‌هایی هم وجود دارد که انحراف و گناه کاملاً آشکار است و در اینجا باید صریحاً مخاطب را به تقوا امر کرد.

۴) «أَوْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى»

تقوا، از ماده وقی و به معنای نگهداشتن است؛ و «تقوا» آن چیزی است که انسان را در مسیر صحیح نگه می‌دارد؛ بر اساس شأن نزول این آیات، مصداق اصلی آن بنده‌ای که «به تقوی امر می‌کرد» است، پیامبر اکرم ص بوده است (جلسه ۳۵۶، شأن نزول)؛

و اگر پیامبر ص پیام آور از جانب خداست، باید ما را به هرآنچه در مسیر رسیدن به بهشت سعادت و دوری از جهنم شقاوت نیاز داریم، امر کرده باشد (حدیث ۲).

بسم الله الرحمن الرحيم

اگر روزی در یک آیه قرآن ببیندیشیم بعد از ۱۷ سال در طول عمرمان در تمام آیات تدبر کرده ایم.

لینک کانال «یک آیه در روز»

<https://t.me/YekAaye>

لینک «یک آیه در روز- گزیده» (کانالی که گلچینی از کانال فوق در آن قرار داده می‌شود)

<https://t.me/YekAayah>

توضیحات درباره کانال «یک آیه در روز» در تلگرام

<https://t.me/YekAaye/2025>

توضیحات درباره کانال «یک آیه در روز» در فضای وب

<http://yekaye.ir/about-us/>

ارتباط با حسین سوزنچی (نویسنده کانال) در تلگرام

@hsouzanchi

سایت حاوی کل مطالب کانال حداقل یک آیه در روز

<http://yekaye.ir/>